

Serbest Ticaret, Ekonomik Özgürlükler ve Refah

Mustafa Acar*

Özet: Bu çalışmada serbest piyasa ekonomisinin temel kurumlarından biri olan serbest ticaretin lehinde ve aleyhindeki argümanlar irdelenmekte; ekonomik özgürlükler ile başlıca refah göstergeleri arasındaki ilişkiler empirik bulgular ışığında tartışılmaktadır. Serbest ticaretin korumacılıktan, dışa açılmanın da içe kapanmaktan üstün olduğuna ilişkin çok sayıda teorik argüman ileri sürmek mümkündür. Söz konusu teorik argümanların empirik verilerle de desteklenebilmesi kuşkusuz önemlidir. Eldeki veriler, ekonomik özgürlükler ile başlıca refah göstergeleri (kişi başına gelir, iktisadi büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar, temiz suya erişim, bebek ölümleri, temiz çevre, siyasi haklar ve özgürlükler gibi) arasında pozitif bir korelasyonun var olduğuna işaret etmektedir. Bu bulgular, yoksulluğu azaltıp refah düzeyini yükseltmek isteyen ülkelerin ekonomik özgürlüklerin gelişmesine; bu bağlamda serbest ticaret, sağlam para, özel mülkiyet, sınırlı devlet ve sağlam hukuk sistemi gibi kurumların hayata geçirilmesine önem vermesi gerektiğine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik özgürlük, EFW endeksi, serbest ticaret, korumacılık, refah.

Giriş

2007 yılının ikinci yarısından itibaren bütün dünyayı etkisi altına almış olan küresel finansal kriz nedeniyle, son zamanlarda kapitalizmin erdemleri ve kötülükleri çevresinde dönen hararetli tartışmalar yapılmaktadır. Özellikle mevcut krizin “vahşi kapitalizm”in ve kendi haline bırakılan piyasanın sonucu olduğunu düşünen çevrelerce serbest piyasa ekonomisine sert eleştiriler yöneltilmektedir. Gerek kapitalizme bir bütün olarak karşı çıkan ve uzun süredir Marx’ın öngörülerini doğrultusunda kapitalizmin sonunun gelmesini bekleyen sosyalist-Marksist kesimde, gerekse kapitalizmin Keynesçi-devletçi-müdahaleci versiyonunu savunan çevrelerde sık sık Marx’ı ve Keynes’i haklı, Smith ve Friedman’ı haksız bulan değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu tartışmalar ışığında bu çalışma, serbest piyasa ekonomisinin temel kurumları çerçevesinde serbest ticaret-korumacılık tartışmasına değinmekte, ekonomik

* Kırıkkale Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü / KIRIKKALE
acar70@gmail.com

özgürlükler ile refah düzeyi arasında sistematik bir ilişkinin var olup olmadığına bakmaktadır.

Ekonomik özgürlük, esas itibarıyla insanların serbestçe iktisadi faaliyetlerde bulunabilmesi, kendi kaynaklarına serbestçe yön verebilmesi imkânı olarak tanımlanabilir. İnsanın öncelikle yeryüzünde varlığını sürdüreceği, ardından hayatını anlamlı kılacak beşeri faaliyetlerde bulunması son derece doğaldır. Bu anlamda insanları hayata bağlayan beşeri etkinliklerin belki de en başında, iktisadi faaliyetler gelmektedir.

İktisadi faaliyette bulunurken bireyleri kendi tercihleriyle baş başa bırakmanın doğru bir şey olup olmadığı konusunda bütün iktisadi-siyasi sistemler, bekleneceği gibi, aynı görüşleri paylaşmamaktadır. Dayandıkları varsayımların ve zihniyet dünyasının farklılığına bağlı olarak iktisadi sistemlerin sorunlara koydukları teşhis de, önerdikleri çözüm de farklılaşmaktadır. Kumandacı-devletçi sistemler bireylerin kendi başlarına buyruk hareket etmelerini ya güvenlik açısından tehlikeli, ya “toplumsal” açıdan zararlı bulmakta; kimin ne yapacağına ve nasıl yapacağına merkezi bir üst otoritenin karar vermesinin daha uygun olacağını ileri sürmektedir. Piyasacı sistemler ise, özgürlüğü temel değer olarak ele almakta; doğuştan özgür olan bireylerin iktisadi faaliyetleri üzerine kısıtlamalar getirilmesinin de yanlış olduğunu ileri sürmektedir. Söz konusu zihniyetsel ayrışma temelinde bir ad vermek gerekirse, kumandacı sistemlere *kollektivist*, piyasacı sistemlere *bireyci* sistemler denebilir.

Altını çizmek gerekir ki, pratikte bu sistemlerin katışıksız, yüzde yüz saf biçimlerine rastlamak pek mümkün değildir. Özellikle Sosyalist blokun dağılmasından sonra dünyada açıkça sosyalist sistemi sürdürmeye çalışan ülke neredeyse kalmamış gibidir.¹ Benzer şekilde en serbest piyasacı olduğu düşünülen kapitalist ülkelerde bile ekonomiye birçok müdahale, bireysel iktisadi faaliyetler üzerine getirilen pek çok sınırlama mevcuttur. Esasen “karma ekonomi” adı verilen, sosyalist ve kapitalist sistemlerin bazı özelliklerini biraraya getiren karma sistemin yaygınlığı, bu sistemlerin katışıksız hallerini uygulamaya koymanın hiç de kolay olmadığına işaret etmektedir. Bu bağlamda piyasa sisteminin temelini teşkil eden ekonomik özgürlüklerin varlığı-yokluğu konusunda ülkeler arasında saf, kristalize, mutlak ayrımlar yapmak zordur. Dolayısıyla, alternatif sistemler arasında felsefi düzeyde nitel ayrımlar yapmak mümkünse de, uygulamada söz konusu sistemleri benimseyen ülkeler arasında ancak göreceli, nicel karşılaştırmalar yapmak mümkün olabilir.

Öte yandan ekonomik özgürlüklerin toplumsal refah ve gelişmişlik üzerindeki etkileri günümüzde giderek daha fazla önem verilen bir konu haline gelmiştir. Bunda sosyalist blokun dağılmasının ardından piyasa ekonomisine yönelmiş

olan ülkelerin iyi bir tercih yapıp yapmadıklarını anlama çabası kadar, kolektivist ve bireyci gelenekler arasındaki kökü çok eskilere giden çatışmanın her düzeyde bugün de devam etmesi, ve nihayet, bilgisayar ve internet teknolojisinin ölçülebilirlik, bilgiye erişim ve bilgiyi işleme olanaklarını son derece artırmış olmasının da rolü olduğu söylenebilir.

Bu çalışma, kolektivist ve bireyci sistemler arasında bir tercih arayışında olanlara ışık tutmak üzere, serbest ticaret, ekonomik özgürlükler ve iktisadi refah arasındaki ilişkileri irdelemektedir. İzleyen bölümde serbest piyasa ekonomisinin temel kurumlarından biri olarak serbest ticaretin lehindeki ve aleyhindeki argümanlar tartışılmaktadır. Üçüncü bölümde ekonomik özgürlüğü oluşturan unsurların neler olduğuna ve ekonomik özgürlüğün nasıl ölçülebileceğine değinilmektedir. Ardından empirik veriler ışığında ekonomik bakımdan daha özgür olan ülkeler ile özgür olmayan ülkeler, başlıca iktisadi refah göstergeleri açısından karşılaştırılmaktadır.

1. Serbest Ticaret ve Korumacılık Tartışmaları: İktisadın Eskimeyen Sorunsalı

Serbest ticaret, serbest piyasa ekonomisinin temel kurumlarından biridir. Serbest piyasa ancak mübadelenin serbestçe yapılabilmesiyle mümkündür. Bu nedenle, serbest ticaret ve korumacılık tartışmasını daha anlamlı bir çerçeveye oturtabilmek için, önce serbest piyasa ekonomisinin temel kurumlarının irdelenmesinde yarar vardır.

Serbest piyasa ekonomisinin beş temel kurumundan söz edilebilir: 1) Özel mülkiyet, 2) Tercih ve girişim özgürlüğü, 3) Rekabet, 4) Sınırlı devlet, 5) Serbest ticaret. *Özel mülkiyet* kişilerin mülk edinebilmeleri ve mülkleri üzerinde serbestçe tasarrufta bulunabilmeleri hakkıdır. İnsanın yaşadığı deneyim, özel mülkiyet kurumunun uygarlığın gelişiminde temel kurumlarından biri olduğuna işaret etmektedir. İnsanoğlu doğası gereği kendine ait olan bir şeye özen göstermekte, herkese ait olan veya hiç kimseye ait olmayan şeyler ise bakımsızlığa ve yıpranmaya mahkûm olmaktadır (Reed 2001: 4-5). Özel mülk olmayıp topluluğun ortak malı olan nesnelerin sahipsiz, bakımsız ve ilgisiz kalma veya aşırı kullanım sonucu yok olma durumuna gelmesini ifade eden *orta malların trajedisi* (Demir ve Acar 2005: 310) kavramı da aynı gerçeğe işaret etmektedir.²

Tercih özgürlüğü tüketicilerin sınırlı bütçelerini alternatif ihtiyaçlar arasında tahsis ederken serbestçe hareket edebilmesiyle, dolayısıyla paralarını istedikleri mal ve hizmetlere harcayabilmesiyle ilgilidir. Buna karşılık *girişim özgürlüğü* üreticilerin ya da girişimcilerin ellerindeki kaynakları istedikleri mal ve hizmetlerin üretimine tahsis edebilmesi; dolayısıyla, ne, ne kadar, nasıl, ne

zaman ve nerede üreteceklerine kendilerinin karar verebilmesi anlamına gelmektedir. *Rekabet* piyasadaki firmaların kalitede ve fiyatta yarışmalarıdır. Bu bağlamda serbest piyasa ekonomisinde piyasaya giriş ve çıkışlar engellenmez; kârlı sektörler yeni firmalar girerken, zararların arttığı sektörlerden de çıkarlar. Piyasaya girişlerin yasal veya başka yollarla engellendiği, bir tek veya birkaç firmanın fiyatı belirleme gücüne sahip olduğu yerlerde, doğaldır ki, rekabetten söz edilemez.

Serbest piyasa ekonomisinin bir diğer önemli kurumu *sınırlı devlettir*. Sınırlı devlet ilkesi, devletin gerekliliği-gereksizliği tartışmasında iki uç arasındaki “orta yol”u temsil etmektedir. Bu bağlamda, aşırı uçlardan biri, her şeyin devletin kontrolünde olduğu, özel mülkiyetin tanınmadığı, üretim araçlarının kamusal mülkiyetinin savunulduğu, hemen bütün bireylerin devletin birer ücretli işçisi olduğu, yetkileri sınırsız “ejderha devlet” anlayışıdır. Gerek faşist ve gerekse sosyalist sistemlerde uygulamada ortaya çıkan devlet anlayışı kabaca budur. Diğer aşırı uçta ise, devleti bütün olumsuzlukların ve kötülüklerin kaynağı olarak gören ve çarenin de devlet kurumunu ortadan kaldırmak olduğunu ileri süren uç-liberteryen, “anarko-kapitalist” anlayış bulunmaktadır. Buna göre merkezileşen güç mutlak surette zulme ve adaletsizliğe yöneleceğinden,³ en iyisi gücün merkezleşmesinin önüne geçmektir. Bu iki uç görüşün arasında orta yol denebilecek olan “sınırlı devlet” anlayışı ise devletin gerekliliğini büsbütün inkâr etmemekte, ancak gücünün yasalarla, fonksiyonlarının da dış güvenlik, iç güvenlik ve adalet hizmetleriyle sınırlanmasını öngörmektedir. Devletin görevlerini hayat (can güvenliği), sağlık, özgürlük ve özel mülkiyetin şiddete karşı korunması olarak tanımlayan, önde gelen piyasacı düşünürlerden Mises, devletin bunun ötesinde bir görevi olmasını doğru bulmamıştır (Yereli 2003: 69).

Son olarak, serbest piyasa ekonomisinin bir temel kurumu da *serbest ticaret* tir. Serbest ticaret, kişilerin veya kurumların, üretici ve tüketicilerin, bireyler veya firmaların ürettikleri şeyi istedikleri kişi veya kurumlarla serbestçe mübadele edebilmeleridir. Bunun zıddı, serbest mübadeleye izin verilmemesini, sınır ötesi ticarete engeller konmasını ve yerli üreticinin dış rekabete karşı korunmasını öngören, *korumacılık* anlayışıdır. Aşağıda serbest ticaretin ve korumacılığın lehindeki ve aleyhindeki başlıca argümanlar tartışılmıştır.

1.1. Korumacılık Lehinde, Serbest Ticaret Aleyhindeki Argümanlar

Serbest ticaret-korumacılık tartışmaları tarihsel olarak modern iktisadın ortaya çıkışına kadar, belki daha da geriye giden bir tartışmadır. Her iki görüş de her devirde kendisine çok sayıda taraftar bulabilmektedir. Her iki görüşün de dayandığı çok sayıda gerekçe bulunmaktadır. Aşağıda önce korumacılık

lehindeki, ardından korumacılık aleyhindeki –dolayısıyla, serbest ticaret lehindeki- argümanlar kısaca ele alınmıştır.⁴

Korumacılık politikalarının dayandırıldığı başlıca gerekçeler *milli güvenlik, bebek endüstriler, işsizlik, dış açıklar, koşulların eşitsizliği, çocuk işgücü ve çevre* olarak özetlenebilir.

Korumacılık lehindeki argümanların başında gelen *milli güvenlik* argümanına göre, serbest ticaret ithalat yoluyla dışa bağımlılığı artırmakta, savaş vb. olağanüstü durumlarda ülkenin güvenliğini tehlikeye sokmaktadır. Ticaret ortamının bir ülkeye bu tür nedenlerle mal satmayı reddetmesi ya da gündeme gelecek bir ticari ambargo ülkeyi zor durumda bırakacağından, en iyisi dışa bağımlı olmamak, kendi kendine yeterli olmaktır (Acar 2005).

Bebek endüstriler argümanına göre bir ülkedeki yeni kurulmuş, henüz emekleme çağındaki olan endüstrilerin, büyüyüp kendi ayakları üzerinde durabilir hale gelinceye kadar dış rekabete karşı korunması gerekir. Aksi takdirde henüz gelişmemiş bebek endüstriler dış rekabetin yıkıcı etkisiyle ortadan kalkacak, veya hiçbir zaman gelişemeyecektir (Roberts 2001).

İşsizlik argümanına göre serbest ticaret ithalatı artıracığından, piyasayı yabancı mallar kaplayacak, yerli mallara yeterince talep olmayacağı için de, işsizlik artacaktır. Oysa korumacılık yoluyla ithalatın kısıtlanması veya büsbütün yasaklanması yerli malına olan talebi artıracak, taleplerin karşılanabilmesi için fabrikaların işgücü talebi artacak, böylece işsizlik azalacaktır. O halde işsizliği azaltmak isteyen hükümetlerin serbest ticaretçi değil, korumacı bir dış ticaret politikası uygulaması gerekir.

Dış açıkların azaltılması argümanına göre cari işlemler dengesinin açık vermesinin temel sebebi, ithalatın ihracattan yüksek olması, ihracat gelirlerinin ithalat giderlerini finanse etmeye yetmemesidir. Bu bağlamda dış ticarete getirilecek bir kısıtlama, ithalat harcamalarını kısmak ve bu yolla döviz giderlerini azaltmak suretiyle, dış açıkların azaltılmasına katkıda bulunacaktır. Bu nedenle, dışa bağımlılığın bir başka ayağı olan dış açıkların azaltılmasının yollarından biri de ithalatın azaltılmasıdır.

Koşulların eşitsizliği argümanına göre önemli olan “serbest ticaret” değil, “âdil ticaret”tir; adil ticaret ise koşulların eşitliğini gerektirir. Oysa gerek doğal koşulların ve beşeri kaynakların eşit olmaması, gerekse hükümetlerin uyguladığı destek ve teşvik politikalarının sonucu olarak, ülkeler arasında koşullar eşit olmaktan çok uzaktır. Bu durumda yapılması gereken, serbest ticaret değil, âdil ticarete imkân sağlamak üzere, koşulların eşitlenmesini sağlayacak tedbirlerin alınmasıdır.⁵

Daha çok gelişmiş ülkelerde dile getirilen *çocuk işgücü* argümanına göre, düşük ücretle çocuk işgücü kullanımı, maliyet avantajı yaratarak az gelişmiş ülkeler lehine ve gelişmiş ülkeler aleyhine haksız rekabet yaratmaktadır. Bunu ortadan kaldırmak için çocuk işgücü kullanımı yasaklanmalı, az gelişmiş ülkelerle yapılan ticaret kısıtlanmalıdır.

Yine daha çok gelişmiş ülkelerde dile getirilen başka bir korumacılık argümanı da *çevrenin korunmasıyla* ilgilidir. Buna göre çevreye zarar veren “kirli teknoloji”leri kullanmak bu teknolojileri kullanan gelişmekte olan ülkeler lehine haksız rekabet doğurmaktadır. Üstelik, az gelişmiş ülkelerin kirlettiği hava atmosferdeki hava hareketleri yoluyla gelişmiş ülkeleri de olumsuz etkilemektedir. O halde kirli teknolojiler kullanan gelişmekte olan ülkelere karşı korumacı politikalar yoluyla yaptırım uygulanmalıdır (aktaran, Roberts 2001).

1.2. Serbest Ticaret Lehindeki Argümanlar

1.2.1. Tüketici refahına katkı: daha kaliteli ve daha ucuz ürün

Öte yandan serbest ticaret lehinde de çok sayıda argüman ileri sürmek mümkündür. Bunlardan biri tüketici refahıyla ilgilidir. Buna göre serbest ticaret rekabeti teşvik etmek, mal arzını ve çeşitliliğini bollaştırmak, daha kaliteli ürünü daha ucuza temin etme olanağı sağlamak suretiyle tüketici refahını artırmaktadır. Korumacılık ise rekabeti engellemek, mal arzını ve çeşitliliğini azaltmak, tüketiciyi daha kalitesiz malları daha yüksek fiyatlardan satın almak zorunda bırakmak suretiyle, refahı olumsuz etkilemektedir. Ticaretin kısıtlanmasından doğan fiyat artışları aslında tüketiciden üreticiye gelir ya da rant transferi demektir.

1.2.2. Üretici refahına katkı: teknolojik yenilenme, inovasyon ve rekabet gücü

Serbest ticaretin yarar sağladığı kesim yalnızca tüketici değildir. Esasen rekabet, piyasada tutunmak, kârını artırmak ve işini büyütmek için üreticiyi teknolojiye ve insan kaynaklarına yatırım yapmaya teşvik etmektedir. Bunun sonucu olarak, üretici rekabet gücü kazanmakta; gerek yerli gerekse uluslararası piyasalarda daha iyi tanınmakta ve satışlarını artırmaktadır. Başka bir deyişle, serbest ticaret rekabet gücü kazandırmak suretiyle üretici refahına da katkıda bulunmaktadır.

1.2.4 Temiz toplum: rant-kollama, rüşvet ve yolsuzluğun azaltılması

Korumacılığın bir topluma en büyük maliyetlerinden biri, rant-kollama faaliyetlerini, rüşvet ve yolsuzluğu teşvik etmesidir. Yasakların olduğu her yerde rant vardır. Bu rantları paylaşmak üzere rüşvet, yolsuzluk ve usulsüzlükler devreye girmekte, ekonomik ve siyasi yapı içten içe çürümektedir. Üretim,

inovasyon ve teknolojiye yatırılacak kaynaklar dış ticaret üzerindeki kısıtlamaların ve diğer koruma mekanizmalarının devamını sağlamaya yönelmek; bu da, bürokrasi-siyaset-iş dünyası arasında usulsüz, etik olmayan pazarlıklara, kaynakların rüşvet ve yolsuzluk kanallarında israf edilmesine yol açmaktadır. Çoğu kez bu uğurda harcanan kaynak miktarı hiç de küçümsenmemesi gereken tutarlara ulaşmaktadır (Krueger 1974). Oysa dış ticareti serbest bırakmak, gümrük kapılarından başlayarak yolsuzluğun sebeplerini, rantları ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla rüşvet, yolsuzluk ve rant-kollama faaliyetlerini ortadan kaldırmanın yolu, korumacılığa son vermektir.

1.2.4. Bebek endüstriler asla büyümmez

Bebek endüstrilerin dış rekabete karşı korunması gerektiği ilk bakışta mantıklı görünse de, uygulamada çoğu kez karşılaşılan manzara bebek endüstrilerin hiçbir zaman büyümediği, sürekli olarak koruma talep ettiğidir (Baldwin 1969). Rekabeti öğrenmenin yolu, yerli endüstrileri dış rekabete karşı koruma altına almak değil; tam tersine dış rekabete açmaktır. Aksi takdirde, aylak yaşamak varken insanlara çalışmanın zor gelmesi gibi, serbest ticaretin getireceği rekabet baskısı da firmalar tarafından asla tercih edilmemektedir.

1.2.5. Ticaret ancak koşulların eşitsizliği ile mümkündür

Esasen ticareti var kılan, onu anlamlı bir iktisadi faaliyet haline getiren temel faktör, koşulların eşitsizliğidir. Zira ülkeler arasında koşullar her bakımdan eşit olsa zaten ticarete gerek kalmazdı. Dolayısıyla, koşulların eşitliğini istemek ticaretin mantığını ve varlık gerekçesini kavramamış olmakla ve mübadeleye temelden karşı çıkmakla izah edilebilir (Bastiat 1996: 29). Ülkeler, gerek doğal kaynak, gerek teknoloji, gerekse insan kaynakları yönünden eşit değildirler. Esasen farklı ülkelerin ürettiği mallar ve hizmetlerin fiyatlarını farklı kılan da, gerek doğal ve gerekse insan eliyle yaratılan “koşulların eşitsizliği”dir. Bazı ülkeleri tropikal meyvelerde avantajlı kılan, iklim koşullarının farklılığı, bazılarını elektronik eşyada avantajlı kılan, teknolojik koşulların farklılığı, bazılarını da hizmet sektörlerinde avantajlı kılan, yetişmiş insan kaynaklarının farklılığıdır. Koşulları her açıdan eşitlemeye kalkmak, ya fiziksel olarak imkânsız, ya da olağanüstü pahalıdır. Şayet koşulları yüzde 100 eşitlemek mümkün olsaydı, ticaretin varlık nedeni ortadan kalkardı.

1.2.6. Sınır kapılarını kapatmakla milli güvenlik sağlanmaz

Günümüz dünyasında uzay ve uydu teknolojisi, bilgi-işlem ve internet teknolojileriyle ülkeler o kadar birbirine bağlanmışlardır ki, malların geçişine izin vermemenin ülke güvenliğine ciddi hiçbir katkısı yoktur. Uydu teknolojisiyle yeryüzünün her noktasının gözlemlenebildiği, kıtalararası güdümlü füzelerle

istenen hedeflerin binlerce kilometre uzaktan vurulabildiği bir dünyada, ithalatı kısıtlamanın milli güvenliği garanti etmeyeceği açıktır. Dahası, savaş olasılığını asıl azaltacak, dolayısıyla milli güvenliğe asıl katkıda bulunacak olan, ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığı artıracak, mal-hizmet-para-sermaye ve yatırım kanallarıyla ekonomileri birbirlerine bağlayacak olan serbest dış ticarettir. Bastiat'ın dediği gibi, “malların geçmesine izin verilmeyen sınırlardan askerler geçer” (1996) Bu anlamda savaşı önlemenin ve milli güvenliği garanti altına almanın asıl etkin yolu, korumacılık değil, serbest ticarettir.

1.2.7. İthalatı kısıtlamak işsizliği azaltmaz

Korumacılık lehindeki tezlerde ileri sürüldüğünün aksine, ithalatı kısıtlamak işsizliği azaltmaz; yalnızca sektörler arasında kaydırır. Çünkü ithalat ile ihracat çift yönlü bir yol gibidir; mal ve hizmetler birinden giderken, diğerinden gelir. Bir ülkenin ithalatını finanse eden dövizin elde edildiği en önemli kanal ihracat olup, ithalatı kısıtlayan ülke, kendi ihracat imkânlarını da kısıtlamış olacaktır. Bunun bir nedeni, ithalat kısıtlandığı zaman ticaret yapılan ülkelerin de misilleme yaparak bu ülkeden yaptığı ithalatı kısıtlamasıdır. İkincisi, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, ithalatın daha çok hammadde, aramalı ve yatırım malı olması, ithalat kısıtlandığı zaman yerli üretimi de, ihracatı da olumsuz etkilemektedir. Sonuçta, ithalat yasağı ithalata rakip mal üreten sektörlerde istihdamı artırsa bile, tersinden ihracata yönelik mal üreten sektörlerdeki daralma bu sektörlerde işsizliği artıracak; toplamda net bir istihdam kazancı olmayacaktır (Roberts 2001).

1.2.8. Dış açıkları kapatmanın yolu ticareti kısıtlamak değildir

Buna göre dış açıkları kapatmanın veya sürdürülebilir seviyelere çekmenin yolu ithalatı kısıtlamak değil, döviz kazandırıcı faaliyetleri canlandırmak veya varsa bu faaliyetlerin canlanmasının önündeki engelleri ortadan kaldırmaktır. Çünkü yukarıda vurgulandığı gibi, ithalatı kısıtlamak, çoğu kez ihracat olanaklarını da daraltacak; bu da bir kanaldan döviz giderlerini azaltırken bir başka kanaldan döviz gelirlerini de azaltacağından, dış açıkların net olarak azalmasına bir katkı yapmayacaktır. Dolayısıyla, eğer ülkenin ciddi bir dış açık ya da cari açık sorunu varsa, yapılması gereken, bir yandan mal ihracatını, bir yandan da turizm, dış müteahhitlik, taşımacılık vb. gibi döviz kazandırıcı hizmetleri canlandırmak; karşılaştırmalı üstünlüğü olabilecek sektörlerin verimli çalışmasını sağlamaktır.

1.3. Serbest ticaretin öteki erdemleri

Serbest ticaretin erdemleri sadece yukarıda sıralanan maddi kazançlarından ibaret değildir. Belki daha önemli bir kazancı, insanların önündeki tüketim ve kariyer seçeneklerinin daha fazla, bireylerin hayallerini gerçekleştirme imkân-

larının daha geniş olduğu, çocukların baba mesleğine talim etmek zorunda kalmadığı, daha dinamik bir dünyaya kapı aralmasıdır (Roberts 2001). Buna ilaveten, serbest ticaretin aşağıda sıralanan birçok moral-manevi kazancından da söz edilebilir (Griswold 2001).

- *Serbest ticaret bireyin haysiyeti ve egemenliğine saygılıdır:* dürüstçe çalışan bir insanın emeğinin ürünlerinden yararlanması onun en doğal hakkıdır.
- *Serbest ticaret devletin gücünü sınırlar:* serbest ticaret merkezîyetçi bir sanayi politikasına değil, A. Smith'in "doğal özgürlük sistemi" dediği şeye güvenir. Böyle yapmakla da vatandaşların yaratıcı ve üretken potansiyellerini gerçekleştirme olanağı verir.
- *Serbest ticaret bireyleri ahlâki erdemler besleyip geliştirmeye teşvik eder:* serbest ve açık bir piyasada başarılı olabilmek için üreticiler, başkalarının isteyip ihtiyaç duyduğu malları ve hizmetleri sağlamak suretiyle çevresindeki insanlara hizmet etmek durumundadır.
- *Serbest ticaret uzak mesafelerden ve kültürlerden insanları biraraya getirir:* ticaret iktisadi mübadelenin ötesine geçen ilişkilere kapı açar; milletler birbiriyle ticaret yaparken, sınırları aşan şeyler mallarla sınırlı kalmaz.
- *Serbest ticaret ifade ve din özgürlüğü gibi öteki temel insan haklarını teşvik eder:* serbest ticaret, genel yaşam standardını yükseltmek suretiyle, insanların daha iyi eğitim almalarını ve alternatif bilgi kaynaklarına erişmelerini sağlar; daha bağımsız düşünen, temsili hükümet arzu eden bir orta sınıfın ve sivil toplumun ortaya çıkmasına katkıda bulunur.
- *Serbest ticaret savaşın maliyetini yükseltmek suretiyle barışı teşvik eder:* serbest ticaret barışı garanti etmez; ancak devletler ve vatandaşlar açısından savaşın maliyetini yükseltmek suretiyle barış ihtimalini güçlendirir. Genişleyen piyasalar aracılığıyla ülkeler birbiriyle bütünleştikçe, ticaretin sektöre uğramasının kendilerine kaybettireceği daha çok şey olacak demektir.
- *Serbest ticaret yoksulları besler ve giydirir:* serbest ticaret ve serbest piyasalar, servet yaratmak ve ailelerine bakmak için daha büyük fırsatlar sunmak suretiyle, yoksulları güçlendirir. İktisadi gücü daha geniş bir alana yaymak suretiyle serbest ticaret az gelişmiş ülkelerdeki iktidar seçkinlerinin ülkenin kaynaklarını yoksullar pahasına yağmalama imkânlarını azaltır.

2. Ekonomik Özgürlükler

2.1. Ekonomik Özgürlük Nedir?

Ekonomik özgürlükler, bireylerin serbestçe iktisadi faaliyetlerde bulunma ve bu faaliyetler sonucunda elde ettikleri değerleri dışarıdan herhangi bir zorlama olmaksızın serbestçe kullanabilmelerini ve sahiplenmelerini ifade etmektedir (Aktan 1998). Teşebbüs özgürlüğü, mübadele özgürlüğü, sözleşme özgürlüğü, mülkiyet özgürlüğü, tercih özgürlüğü ve uluslararası ticaret özgürlüğü ekonomik özgürlüklerin en başta gelenlerini oluşturmaktadır. Ekonomik özgürlüklerin mevcut olduğu ekonomik sistemi “piyasa ekonomisi,” buna karşılık teşebbüs, mülkiyet, rekabet ve diğer temel ekonomik özgürlüklerin bulunmadığı ekonomik sistemleri “komuta ekonomisi” olarak adlandırmak mümkündür. Ekonomik özgürlüğün özünü oluşturan unsurlar (i) kişisel tercih, (ii) özel mülkiyet ve (iii) mübadele serbestisi olarak sıralanabilir (Gwartney ve Lawson 2006: 5). İnsanların ekonomik özgürlüklere sahip olabilmesi için, (i) mülkiyet edinme güç kullanarak, zorla, dolandırıcılıkla ve hırsızlıkla olmamalı veya başkalarının fiilen işgalinden korunmalı, (ii) kendileri mülkiyetlerine konu olan nesnelere, istedikleri gibi kullanmakta, başkaları ile mübadele etmekte veya bağışlamakta; bu hakları diğerlerinin aynı tür haklarını ihlal etmedikçe, serbest olmalıdırlar (Akalin 2002).

Kısaca insanların başkalarının baskı ve zorlaması olmaksızın serbestçe iktisadi faaliyette bulunabilme imkânları olarak tanımlanabilecek ekonomik özgürlükler, hem hayatı daha anlamlı kılmak üzere felsefi anlamda, hem de refah ve zenginlik yaratma bağlamında iktisadi anlamda son derece önemlidir. İlke olarak ekonomik özgürlüklerin var olduğu bir ülkede insanların daha kendisiyle barışık ve daha üretken olması, kendilerini daha rahat gerçekleştirebilmesi; bunun da, üretimi, servet ve refah yaratma olanaklarını olumlu etkilemesi beklenir. Durumun gerçekte de böyle olup olmadığını tespit etmenin yolu, empirik verilere başvurmaktır.

2.2. Ekonomik Özgürlük Nasıl Ölçülür: EFW ve IEF Endeksi

Ekonomik özgürlükler üzerine yorum yapabilmek, hele çeşitli ülkeleri ekonomik özgürlük seviyesi bakımından karşılaştırabilmek için elimizde bir ölçütün olması gerektiği açıktır. Son yıllarda bu amaçla geliştirilmiş olan ekonomik özgürlük endeksleri giderek yaygın biçimde kullanılmaya başlanmıştır. Esas itibarıyla “ekonomik özgürlük” kavramının temel unsurlarından yola çıkarak, belirli kriterler ışığında geliştirilmiş olan bu endeksler yardımıyla, ülkelerin ve ülke gruplarının karşılaştırılması mümkündür.

Hâlihazırda, birbirlerinden kısmen farklı kriterler kullansalar da, birbiriyle hemen hemen aynı ya da çok yakın sonuçlara ulaşan, iki farklı ekonomik

özgürlükler endeksi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Kanada kökenli Fraser Institute adlı uluslararası sivil toplum kuruluşunun yayınladığı, “Dünya Ekonomik Özgürlüğü” (Economic Freedom of the World: EFW) adlı endekstir. İkincisi ise, ABD kökenli Heritage Foundation’ın Wall Street Journal ile birlikte hazırladığı, “Ekonomik Özgürlük Endeksi”dir (Index of Economic Freedom, IEF). Bu çalışmada EFW esas alınmış, ekonomik özgürlük ve refah arasındaki ilişkiler EFW endeksi üzerinden tartışılmıştır.

EFW endeksi, beş temel kategoride toplanmış iktisadi göstergelere dayanarak hesaplanmaktadır. Bir önceki bölümde serbest piyasa ekonomisinin temel kurumları başlığı altında irdelenen kurumlarla çok yakından irtibatlı olan söz konusu beş kategori şunlardır: i. devletin büyüklüğü, ii. hukuksal yapı ve mülkiyet hakları, iii. sağlam para, iv. ticaret serbestliği, v. iş dünyası, işgücü ve finans piyasalarına yönelik düzenlemeler. Aşağıda bunların her biriyle ilgili bilgi verilmiştir (Gwartney and Lawson 2008: 5).

2.2.1. Ekonomik Özgürlükler Endeksinin Unsurları

2.2.1.1. Devletin Büyüklüğü

Devletin ekonomideki rolü ve ağırlığının ne olması gerektiği konusu iktisatçılar arasında öteden beri tartışılmalıdır. Yukarıda kısmen değinildiği üzere, bazıları olabildiğince küçük, *minimal* bir devleti tercih ederken; bazıları daha ağırlıklı, daha güçlü ve daha müdahaleci bir devleti öne çıkarmışlardır. EFW endeksi, bir ekonomide devletin ağırlığı arttıkça ekonomik özgürlüklerin tehlikeye gireceği anlayışıyla hazırlanmış, dolayısıyla devlet müdahalesinin daha az olduğu ekonomilere daha yüksek puan verilmiştir. Bunun serbest piyasa ekonomisi mantığıyla izahı zor değildir. Devlet vergiler, sübvansiyonlar, kamu harcamaları, para ve maliye politikaları gibi araçlarla ekonominin ne kadar içindeyse, bireylerin hareket alanı o ölçüde daralmakta; özel sektörün kullanabildiği kaynak miktarı azalmaktadır. Bunun da ötesinde, iktisadi gücü arttıkça, devlet siyasi haklar ve sivil özgürlükler alanına da müdahale eğilimine girmektedir.⁶ Başka bir deyişle, devletin ekonomide fazla bir ağırlığının olmaması ve piyasaya sık sık müdahale etmemesi, bireylerin inisiyatif alanını, manevra kabiliyetini ve serbestçe iktisadi faaliyetlere girişebilme imkânını artırmaktadır. O halde, ekonomik özgürlükler bakımından tercih edilir olan, devletin büyüklüğü değil, küçüklüğüdür.

Bu çerçevede kamu harcamalarının fazlalığı, vergilerin oranı ve kamu yatırımlarının büyüklüğü gibi unsurlar devletin ekonomideki ağırlığını göstermektedir. Buradan hareketle ekonomik özgürlük endeksi oluşturulurken “Devletin büyüklüğü”nü ölçmek için kullanılan göstergeler şunlardır:

- i. Toplam tüketim içinde kamunun tüketimi,
- ii. GSYH'nın yüzdesi olarak transfer harcamaları ve sübvansiyonlar,
- iii. Toplam yatırım harcamaları içinde kamu yatırım harcamalarının payı,
- iv. Gelirlerden ve ücretlerden alınan vergi oranı ve bu oranların uygulandığı gelir ve ücret eşiği.

2.2.1.2. Hukuksal Yapı ve Mülkiyet Hakları

Yukarıda özel mülkiyet kurumunun serbest piyasa ekonomisinin temeli olduğu, uygarlığın özel mülkiyet kurumu sayesinde ortaya çıktığı vurgulanmıştı. Mülkiyet haklarını korumanın temel kurumu ise hukuktur. Hukuk, adaletsizliğe engel olmak amacıyla organize edilen bir kolektif güçtür; “hukuk adalet demektir” (Bastiat 2005: 57). Sağlam bir ekonomik yapının kurulabilmesi, bir serbest piyasa ekonomisinin sorunsuz işleyişi için belki de en önemli şart, hukuk devletidir. Adaletsizliğe karşı bir hukuk mekanizmasının geliştirilmesi, mülkiyet haklarının da korunması anlamına gelmektedir. Mülkiyet haklarının olmadığı bir sistemde ekonomik faaliyetleri anlamlandırmak imkânsızdır. Rekabetin mantığı, mülkiyet haklarının daha iyi tanımlanmasının ekonomik hayattaki belirsizliği azaltacağını göstermektedir (Oğuz 2003: 87; Kasper 2007: 81-100). EFW endeksi hukuksal yapının sağlamlığı ve mülkiyet haklarının korunma düzeyini ölçerken şunları dikkate almaktadır:

- i. Yargı bağımsızlığı,
- ii Mahkemelerin tarafsızlığı,
- iii. Mülkiyet haklarının korunması,
- iv Hukuk devleti ve siyasi sürece askeri müdahale,
- v Hukuksal sistemin güvenilirliği,
- vi Sözleşmelerin yerine getirilmesinin yasal temini,
- vii Gayrimenkul satımı üzerinde düzenleyici kısıtların varlığı.

2.2.1.3. Sağlam Para

EFW endeksinde “sağlam paraya erişim” olarak adlandırılan kavram, esas itibariyle ülkedeki para istikrarının sürekliliğini ifade etmektedir. Genel olarak bir ülkedeki parasal istikrar ile öteki makro ekonomik değişkenlerin istikrarı arasında yakın bir bağ vardır. Ayrıca paranın değişim sürecinde merkezi bir rol oynaması nedeniyle parasal kurumların, mübadele özgürlüğü ve mülkiyet haklarının korunması üzerinde önemli bir etkisi vardır. Sağlam paraya erişim, herkesin güçlü ya da istikrarlı paraya ulaşabilmesini ifade etmektedir

(Beşkaya ve Koç 2006: 52). Endekste sağlam paraya erişimin ne kadar mümkün olduğunu ölçmek üzere bakılan göstergeler şunlardır:

- i. Para arzının artış hızı,
- ii Enflasyonun standart sapması (fiyatlardaki dalgalanma),
- iii Bir önceki yılın enflasyon oranı,
- iv Döviz cinsinden banka hesabı açtırma imkânı.

Milton Friedman'ın iktisat literatürüne armağan ettiği en önemli önermelerden biri, enflasyonun “her zaman ve her yerde parasal bir ölçü” olduğudur. Friedman'ın yıllar süren çalışmalarından elde ettiği bulgular ekonomik krizlerin, ya da iktisadi faaliyet hacmindeki uzun dönemli dalgalanmaların esas itibariyle para arzındaki dalgalanmanın sonucu olduğuna işaret etmektedir (Friedman and Schwartz 1963). Bu bağlamda enflasyonun düşüklüğü, fiyatlardaki dalgalanmanın fazla olmaması, para arzının görece düşük oranlarda büyümesi ve nihayet, vatandaşların yurtiçinde ve yurtdışında yabancı para cinsinden hesap açtırabilme hakkının varlığı, sağlam paraya erişim imkânını olumlu, aksi yöndeki gelişmeler ise olumsuz etkilemektedir.

2.2.1.4. Ticaret Serbestliği

Serbest ticaretin önemi ve bir ülkeye sağladığı avantajların neler olduğuna yukarıda değinilmişti. Ekonomik özgürlükler endeksinin dayandığı beş ana unsurdan biri olan ticaret serbestliği, genel olarak ülkelerde dış ticaretin ne kadar serbest olduğunu ve ekonominin uluslararası sermaye hareketlerine ne kadar açık olduğunu ölçmektedir. Uluslararası ticaretin serbest olup olmadığını ölçmek için şu göstergelere bakılmaktadır:

- i. Dış ticaret üzerindeki vergiler (vergi gelirleri, ortalama tarife oranları ve tarife oranlarının standart sapması),
- ii. Düzenleyici ticaret engelleri (tarife dışı engeller, ihracat ve ithalat formaliteleri),
- iii. Ticaret sektörünün beklenen hacmine göre fiili hacmi,
- iv. Resmi döviz kuru ile karaborsa kuru arasındaki fark,
- v. Uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki kontroller (yabancı varlık sahipliği ve yatırımlar üzerindeki kısıtlamalar, sermaye kontrolleri).

2.2.1.5. İş Dünyası, İşgücü ve Kredi Piyasalarındaki Düzenlemeler

Endeksin beşinci unsuru, esas itibariyle regülasyonların etkilerini yansıtan, iş dünyası, emek ve finans piyasalarındaki düzenlemelerle ilgilidir. Tahmin edilebileceği üzere, regülasyonların yoğun olduğu, emek piyasasının esnek

olmadığı, para-kredi piyasalarına yönelik sıkı düzenlemelerin söz konusu olduğu yerlerde ekonomik faaliyetler zayıflamaktadır. Mal ve faktör piyasalarının serbest olmadığı, para ve sermaye piyasalarının sıkı düzenlemelere tâbi olduğu, devletten izinsiz faaliyette bulunma olanaklarının katı biçimde sınırlandığı ortamlarda, hem girişimci ruh olumsuz etkilenmekte, hem de üretimin organizasyonu zorlaşmaktadır. Bu bağlamda, iş dünyası, işgücü ve kredi piyasalarında düzenlemeler katılaştıkça ekonomik özgürlük azalmakta; aksine bu piyasalar esnekleştikçe ve serbest hareket olanakları arttıkça ekonomik özgürlük düzeyi de yükselmektedir.

Endekste iş dünyası, işgücü ve kredi piyasasına yönelik düzenlemelerin ne kadar esnek veya katı olduğunu ölçmek için bakılan göstergeler şunlardır:

- i. Kredi piyasası düzenlemeleri (banka sahipliği, yabancı bankaların rekabetine izin verilip verilmemesi, özel sektöre açılan krediler, faiz oranları üzerindeki kontroller, negatif reel faizlerin mevcut olup olmaması),
- ii. İşgücü piyasası düzenlemeleri (asgari ücret yasaları, işe alma ve işten çıkarmaya ilişkin uygulamalar, merkezi toplu pazarlık sistemi, istihdam üzerindeki vergiler, varlık veya savaş vergisi türünden vergiler),
- iii. İş dünyasına yönelik regülasyonlar (fiyat kontrolleri, idari formaliteler, bürokratik maliyetler, yeni iş kurma kolaylığı, rüşvet vb. “ekstra ödemeler,” lisans kısıtlamaları, vergi uyum maliyetleri).

EFW endeksi hazırlanırken, yalnızca ülkelerden ham veri toplanarak bunlar işlenmesiyle yetinilmemekte; aynı zamanda yukarıda sıralanan kategorilerin alt kalemleriyle ilgili ölçümler yapan başka endekslerden de yararlanılmaktadır. Bu bağlamda, örneğin, *Küresel Rekabet Gücü Endeksi* (Global Competitiveness Report: GCR), *Uluslararası Ülke Riski Rehberi* (International Country Risk Guide: ICRG) ve *İş Yapma* (Doing Business: DB) gibi endekslerin bulgularından, özellikle, hukuki yapı ve mülkiyet hakları, dış ticaretin serbestliği ve iş dünyası, işgücü ve kredi piyasalarındaki düzenlemelerin tespitinde yararlanılmaktadır. Eldeki en son araştırmanın sonuçları EFW 2008 Yıllık Raporu'nda yayımlanmıştır. Dünya nüfusunun % 95'ini içeren toplam 141 ülkenin kapsandığı çalışmada 2006 yılı verilerine göre dünyada ekonomik özgürlüklerin durumu tespit edilmiştir. Aşağıda gösterileceği üzere, elde edilen bulgular, minimal devlet ve serbest ticaretin daha çok zenginlik ve refah getireceği yönündeki klasik liberal iktisadi öğretinin tahminleri ile tutarlıdır.⁷

3. Empirik Bulgular Işığında Ekonomik Özgürlük ve Refah İlişkisi

Başlıca refah göstergeleri ile ekonomik özgürlük arasındaki ilişkilerin irdelenmesine geçmeden, 2008 EFW araştırmasının bazı genel sonuçlarına ve

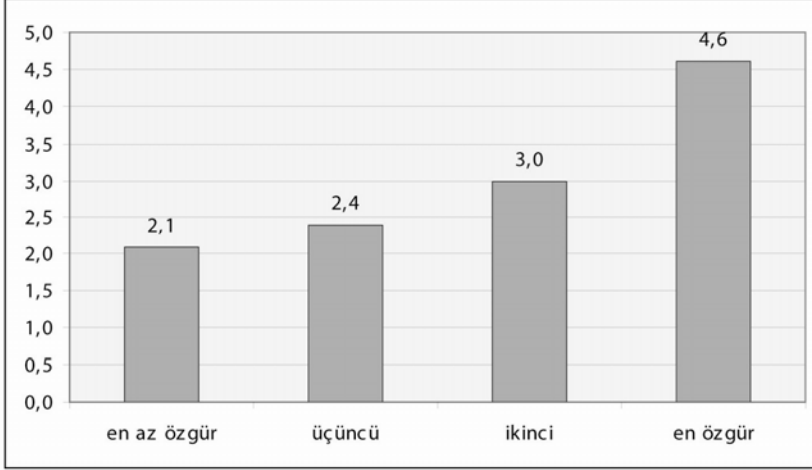
Türkiye'nin performansına göz atmakta yarar bulunmaktadır. Yıllardır olduğu gibi 2008 yılında da ekonomik özgürlük sıralamasında Hong Kong, 10 üzerinden aldığı 8.94 puanla, en üstteki yerini korumaktadır. Hong Kong'un ardından ilk on sırayı paylaşan ülkeler şunlardır: Singapur, Y. Zelanda, İsviçre, İngiltere, Şili, Kanada, Avustralya, ABD, İrlanda. İlk 20 ülke arasında gelişmiş ülkelerin yanı sıra, Singapur, Şili, Estonya, İzlanda, Tayvan, Kuveyt, Slovak Cumhuriyeti ve Costa Rica gibi gelişmekte olan ülkelerin de yer alması dikkat çekicidir. Başka bir deyişle, ekonomik özgürlük yalnızca gelişmiş ülkelerin tekelinde bir olgu değildir. Türkiye'nin 10 üzerinden aldığı 6.35 puanla 141 ülke arasında 90. sırada yer aldığı sıralamada, son on sırayı paylaşan ülkeler şunlardır: Rwanda, Chad, Orta Afrika Cumhuriyeti, Guinea-Bissau, Venezüela, Nijer, Kongo, Myanmar, Angola ve Zimbabve. Yine son sıralarda yer alan ülkelerin, Venezüela gibi petrol zengini bir ülke hariç, dünyanın en yoksul ülkeleri arasında yer aldığı dikkati çekmektedir.

Dünya ekonomik özgürlük sıralamasında Türkiye'nin performansı ile ilgili olarak ilk söylenmesi gereken, dünyanın en büyük 17 ekonomisi içinde yer alan, stratejik konum ve genç nüfus gibi avantajlara sahip, bölgesinin yükselen gücü olmaya aday bir ülkenin ekonomik özgürlük bakımından olması gereken yerin çok çok aşağısında kaldığıdır. Ülke performansının zaman içindeki gelişimine bakıldığında, yavaş da olsa bir ilerleme eğilimi dikkati çekmektedir. Nitekim 1970-2006 arasında kalan 38 yıllık dönemde Türkiye, ekonomik özgürlük puanını 10 üzerinden 4.1'den 6.4'e yükseltebilmiştir. Bu dönemde Türkiye en kötü performansı 1970 yılında sondan ikinci (54 ülke arasında 53.) sırada, en iyi performansı ise 1995 yılında 123 ülke arasında 73. sırada yer alarak elde etmiştir. 2008 endeksinin temel alt kategorileri açısından bakıldığında Türkiye'nin en başarılı olduğu alan devletin büyüklüğüdür (7.82 puan/17. sıra). Bunu hukuki yapı (6.29 p./47. s.), serbest ticaret (6.77 p./76. s.), işgücü ve finans piyasalarına yönelik regülasyonlar (5.47 p./122. s.) izlemekte, sağlam para performansı ise en düşük düzeyde yer almaktadır (5.42 p./136. s.). Sonuç olarak, Türkiye'nin ekonomik özgürlük düzeyi bakımından daha kat etmesi gereken epey bir mesafe bulunmaktadır. Aşağıda önemli bazı iktisadi refah göstergeleri ile ekonomik özgürlük düzeyi arasındaki ilişkilere bakılmaktadır. Ülkeler "en az özgür," "üçüncü dilim," "ikinci dilim" ve "en özgür" olmak üzere dört kategoride toplanmış; karşılaştırma bu dilimler üzerinden yapılmıştır.

3.1. Ekonomik Özgürlük ve Kişi Başına Gelir

Kişi başına gelir, bugün ülkeler arası karşılaştırmalarda en yaygın olarak kullanılan refah ve gelişmişlik göstergesidir. Kişi başına gelirin yüksekliği, hem doğru-

dan, hem de dolaylı olarak, bir ülkede refahın yüksekliğine işaret etmektedir. Grafik-1’de ekonomik özgürlük ile kişi başına gelir ilişkisine bakılmaktadır.

Grafik-1: Ekonomik Özgürlük ve Kişi Başına Gelir (SGP, 2005 \$, 2006)

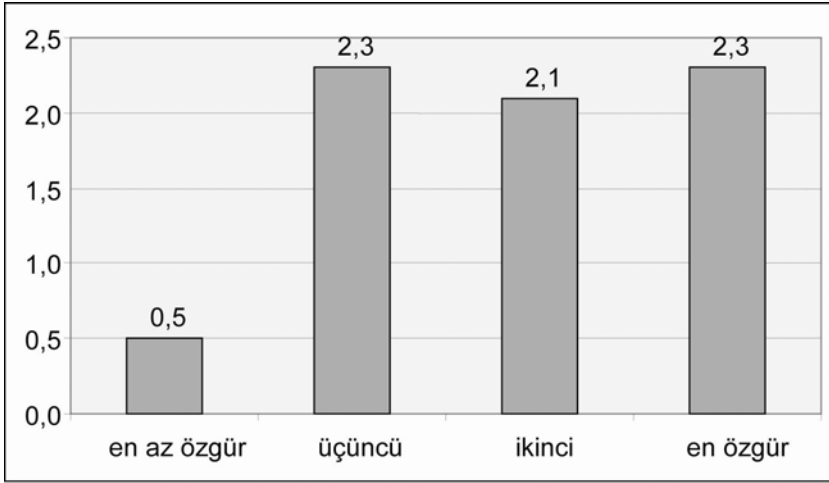
Kaynak: Gwartney vd. (2008: 18).

Grafik-1’den de açıkça anlaşıldığı üzere, ekonomik özgürlük ile kişi başına gelir arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Ekonomik özgürlük düzeyi yüksek ülkelerde kişi başına gelir belirgin biçimde daha yüksektir. En özgür kategorisinde yer alan ülkelerin ortalama kişi başına geliri, en az özgür olanlardan yaklaşık sekiz kat daha yüksektir.

Ekonomik performans ve refah açısından başka bir önemli gösterge, reel büyüme hızıdır. Reel iktisadi büyüme oranı, bir ekonomideki iktisadi faaliyet hacminin yıldan yıla ne kadar hızla arttığını gösterir. Zenginleşme ancak üretimin artmasıyla mümkün olacağından, reel büyüme hızının yüksekliği arzulanır bir durumdur. Çok az istisna dışında hemen her ülkede, nüfus da sabit olmadığı için, esasen tek başına reel büyüme hızına bakmak yeterli olmayabilir. Bu bakımdan -nüfus artış hızı ile reel GSYH artış hızına birlikte bakan- kişi başına reel gelir artışı daha anlamlı bir göstergedir. Grafik-2’de ekonomik özgürlük ile reel kişi başına gelir arasındaki ilişkiye bakılmaktadır.

3.2. Ekonomik Özgürlük ve Reel Büyüme

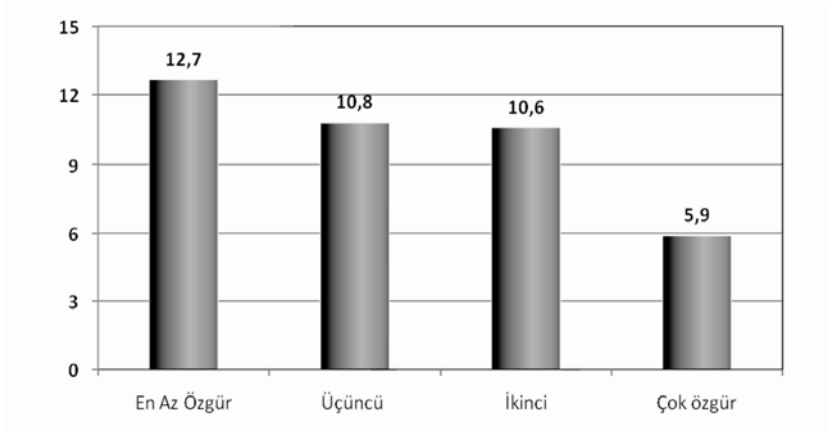
Grafik-2’de görüldüğü üzere, 1990-2006 döneminde daha özgür ülkelerin kişi başına gelir açısından daha hızlı büyüdüğü anlaşılmaktadır.

Grafik-2: Ekonomik Özgürlük-Reel Büyüme (% , kişi başına GSYH, 1990-2006)

Kaynak: Gwartney vd. (2008: 18).

Grafik-3'te bir başka önemli makro gösterge olan işsizlik ile ekonomik özgürlük arasındaki ilişkiye bakılmaktadır.

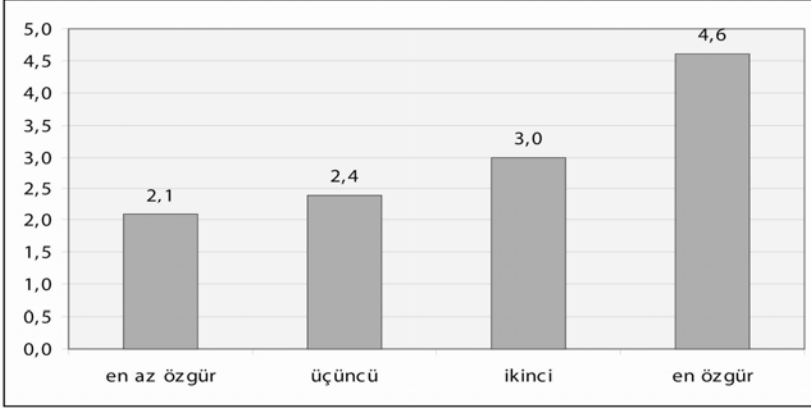
Grafik-3: Ekonomik Özgürlük-İşsizlik (% , 2003)

Kaynak: Gwartney and Lawson (2006).

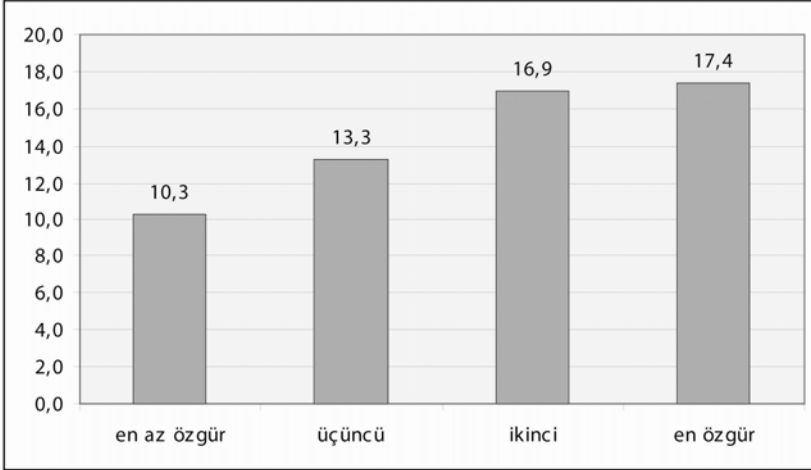
Grafik-3'ten görüldüğü üzere, ekonomik bakımdan daha özgür olan ülkelerde işsizlik oranları ortalama olarak daha düşüktür. Nitekim 2003 yılında en az özgür ülkelerde ortalama işsizlik oranı % 12,7 iken, ekonomik özgürlük düzeyi arttıkça bu oran azalmakta; en özgür ülkelerde % 5,9'a düşmektedir.

3.3. Ekonomik Özgürlük ve Yatırımlar

Küreselleşen dünyada ekonomik büyümenin en önemli kaynaklarından biri doğrudan yabancı sermaye yatırımları; bir diğeri ise özel sektör sabit sermaye yatırımlarıdır. Grafik-4 ve 5 sırasıyla ekonomik özgürlük ile doğrudan dış yatırımlar ve özel kesim sabit sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi yansıtmaktadır.

Grafik-4: Ekonomik Özgürlük ve Doğrudan Dış Yatırım (GSYH'nın %si, 1990-2006)

Grafik-5: Ekonomik Özgürlük ve Özel Sektör Sabit Sermaye Yatırımları (GSYH'nın %si, 1990-2006)

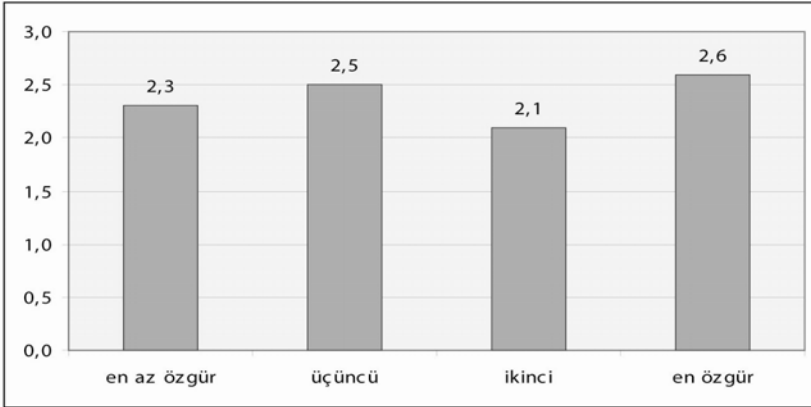
Kaynak: Gwartney vd. (2008).

Grafik-4 ve 5'ten görüldüğü üzere, ekonomik özgürlük düzeyi arttıkça, - GSYH'nın yüzdesi olarak- gerek ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırımlar,

gerekse ülke içinde özel sektörün yaptığı sabit sermaye yatırımları artmakta; bu da ekonomide bakımdan özgür ülkelerin daha büyük bir büyüme potansiyeline sahip olduklarına işaret etmektedir.

3.4. Ekonomik Özgürlük ve Gelir Dağılımı

Gelir dağılımı güncel iktisadi tartışmaların en ihtilafli konularından biridir. Kapitalizm ve piyasa ekonomisi, sık sık gelir dağılımında eşitsizliğe yol açmakla suçlanmaktadır. Oysa Grafik-6'nın da gösterdiği gibi, empirik bulgular ekonomik özgürlük ile gelir dağılımı arasında sistematik bir ilişki olmadığına işaret etmektedir. Nitekim nüfusun en yoksul % 10'unun *milli gelirden aldığı pay* en az özgür ile en çok özgür ülkelerde birbirine yakındır. Ancak *kişi başına düşen gelir düzeyi* açısından arada ciddi bir fark vardır. En az özgür ülkelerde nüfusun en yoksul % 10'unun kişi başına gelir düzeyi 961 \$, üçüncü grupta 1.514 \$, ikinci grupta 3.066 \$, en özgür grupta ise 8.730 \$'dir.

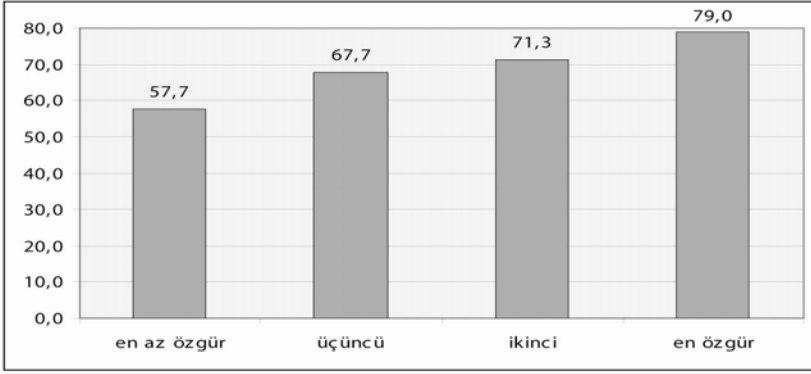
Grafik-6: Ekonomik Özgürlük-Gelir Dağılımı (En fakir %10'un payı, 1990-2006)
Kaynak: Gwartney vd. (2008: 19).

3.5. Ekonomik Özgürlük ve Ortalama Ömür

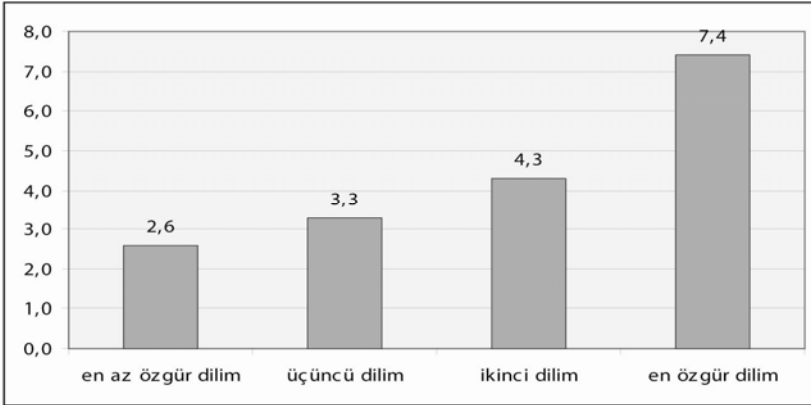
Doğuştaki beklenen ortalama yaşam süresi de bir başka önemli refah göstergesidir. Grafik-7'nin de gösterdiği üzere, ekonomik özgürlük arttıkça doğuştaki beklenen ortalama ömür uzamakta; en az özgür ülkelerde 57.7 yıl olan ortalama ömür, en özgür ülkelerde 79 yıla yükselmektedir.

3.6. Ekonomik Özgürlük ve Yolsuzluk

Son yıllarda giderek önemi artan bir konu da, yolsuzluk konusudur. Bürokraside ve siyaset kurumunda yozlaşmanın artması kaynak israfını artırmakta, ülkenin ekonomik performansını düşürmektedir. Grafik-8'in işaret ettiği üzere, ekonomik özgürlük ile yolsuzluk düzeyi arasında ters yönlü, ekonomik özgürlük ile temiz toplum arasında doğrusal bir korelasyon vardır.

Grafik-7: Ekonomik Özgürlük-Doğuşta Beklenen Ömür (Yıl, 2006)
Kaynak: Gwartney vd. (2008: 20).

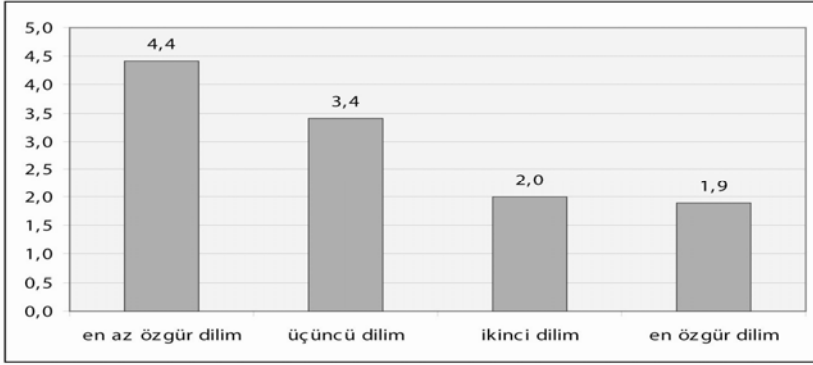
Grafik-8: Ekonomik Özgürlük-Yolsuzluk Algı Endeks Puanı (2006/2007)
(10: çok temiz, 0: çok yolsuz)
Kaynak: Gwartney vd. (2008: 20).

3.7. Ekonomik Özgürlük, Siyasal Haklar ve Sivil Özgürlükler

Grafik-9 ekonomik özgürlük-siyasi haklar ilişkisini yansıtmaktadır. Görüldüğü üzere, ekonomik açıdan en özgür ülkelerde siyasi haklar da en üst düzeydedir.⁸

3.8. Ekonomik Özgürlük ve Çevre Koruma

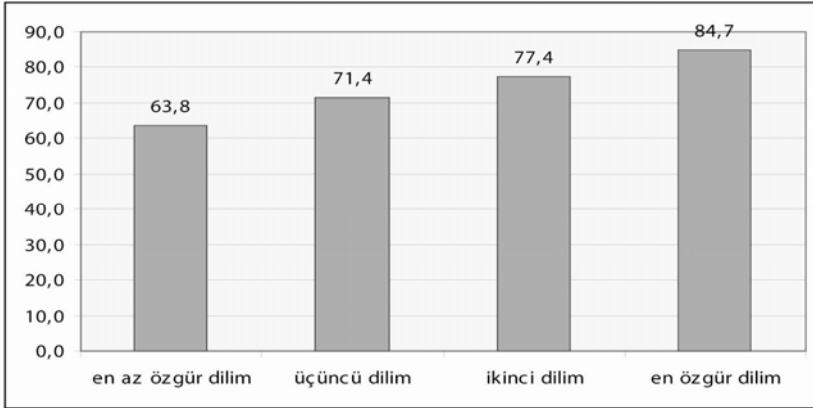
Son olarak, yine son yıllarda giderek öne çıkan bir başka önemli gösterge olarak, çevre temizliği ile ekonomik özgürlük arasındaki ilişkiye bakmakta yarar vardır. Grafik-10, ekonomik özgürlük-çevre performansı açısından ülke gruplarını karşılaştırmaktadır.

Grafik-9: Ekonomik Özgürlük-Siyasi Haklar (2006)

(1: en yüksek, 7: en düşük düzey)

Kaynak: Freedom House (2006), Gwartney vd. (2008).

Grafik-10: Ekonomik Özgürlük-Çevre Performansı (Environmental Performance Index, 2008), Kaynak: Gwartney vd. (2008: 21)

Grafik-10'un da işaret ettiği üzere, ekonomik özgürlük düzeyi arttıkça, çevre performansı da yükselmektedir. Başka bir deyişle, temiz bir çevre arzulayan ülkelerin ekonomik özgürlüklere önem vermesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Yer kısıtı nedeniyle burada ayrıntılarına girilememekle birlikte, ekonomik özgürlükleri ölçen diğer endeks olan IEF'i hazırlayan The Heritage Foundation'ın (2009) bulguları da yukarıda belirtilen bulgular ile büyük paralellik göstermektedir.⁹

Sonuç

Bu çalışmada serbest ticaret, ekonomik özgürlük ve refah konusu irdelenmiş; empirik bulgular ışığında ekonomik özgürlük ile belli başlı refah göstergeleri arasında düzenli bir ilişki olup olmadığına bakılmıştır.

2007 yılında belirtileri ortaya çıkan ve 2008 yılının son çeyreğinde ABD’de bazı yatırım bankaları ve konut sektörüne kredi veren şirketlerin batmaya başlamasıyla tırmanan küresel finansal kriz nedeniyle, serbest piyasa ekonomisi ve liberal iktisat politikaları bugün şiddetli eleştirilere maruz kalmaktadır. Ancak, söz konusu tartışmalarda kimi sosyalist ve Keynesçi yazarların yaptığı gibi Marx veya Keynes’i haklı, A. Smith’i haksız ilân etmek konusunda aceleci davranmak sağlıklı bir yaklaşım değildir. 1929 Dünya Bunalımının nedenleri ve yaygınlaşma mekanizmaları konusunda vaktiyle yapılan yorum hataları bugün aynen tekrarlanmaktadır. Bugünkü krizin asıl nedeni, aynen 1929 Bunalımı için söz konusu olduğu üzere, piyasa ekonomisi veya liberal iktisat politikaları değil, para arzının aşırı yükseltilmesiyle başlayan, para-kredi piyasasında şişkinlik yaratılmasıyla devam eden, konut kredi piyasasında haksız rekabet yaratan devlet destekli şirketlerin varlığıyla perçinlenen ve nihayet bir riskin farklı piyasalarda defalarca yeniden pazarlanmasını sağlayan modern finansal araçlara göz yuman bir dizi devletçi-müdahaleci yanlışlar silsilesidir. Bugün piyasalar, iktisadın evrensel yasaları gereğince bir fiyatları düzeltme sürecinden geçmekte; vaktiyle iktisadi-rasyonel olmayan biçimde şişirilmiş olan varlık fiyatları sönmektedir.

Serbest piyasa ekonomisinin temel kurumları, özel mülkiyet, tercih ve girişim özgürlüğü, rekabet, sınırlı devlet, ve serbest ticarettir. Özel mülkiyet kişilerin mülk sahibi olabilmesi ve mülkünde serbestçe tasarrufta bulunabilmesiyle ilgilidir. Tercih özgürlüğü tüketicinin bütçesini istediği mal ve hizmetlere tahsis edebilmesiyle; girişim özgürlüğü de girişimcilerin ellerindeki kaynakları istedikleri mal ve hizmetlerin üretimine tahsis edebilme özgürlüğüyle ilgilidir. Sınırlı devlet, devletin her şeyi değil, sadece -piyasanın başarılı bir şekilde üretmekte yetersiz kalacağı- dış güvenlik, iç güvenlik ve adalet gibi “saf kamu malları”nın üretimine uğraşması, onun dışında bireyleri kendi tercihleriyle baş başa bırakması, devlet gücünün yasalarla sınırlandırılmasıyla ilgilidir.

Serbest piyasa ekonomisinin diğer temel kurumu serbest ticaretin lehinde ve aleyhinde pek çok argüman sıralanabilir. Aleyhindeki argümanlar arasında milli güvenlik, bebek endüstriler, işsizliğin ve dış açıkların azaltılması bulunmaktadır. Lehindeki argümanlar arasında ise, tüketici refahı, üretici refahı, teknolojik yenilenme ve rekabet gücü, rant-kollamanın önlenmesi, rüşvet ve yolsuzluğun azaltılması ve nihayet, hayal dünyası daha geniş bireylerin

önünde her alanda daha geniş bir seçenekler dizisinin olduğu, dinamik bir dünyaya kapı aralaması sayılabilir.

Bu argümanlar eleştirel bir değerlendirmeye tâbi tutulduğunda, serbest ticaret lehindeki argümanların, -gerek kuramsal-felsefi açıdan, gerekse empirik bulgular açısından- korumacılık lehindeki argümanlara üstün olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Doğası gereği özgürlüğüne düşkün olan insan iktisadi faaliyetlerinde de doğal olarak kendi başına buyruk hareket etmeyi yeğleyecektir. Birey için doğru olan serbestlik tercihinin toplumsal olarak doğru olmamasını gerektiren mantıksal bir sebep bulmak zordur. En az bunun kadar önemli olan bir olgu ise, serbest ticaret, düşük vergiler ve sınırlı devlet ile ölçülen ekonomik özgürlüklerin yüksek olduğu ekonomilerde refah göstergelerinin de genel olarak daha yüksek olmasıdır. Nitekim dünya ekonomik özgürlük endeksi, ekonomik özgürlük düzeyi ile başlıca refah göstergeleri arasında pozitif bir korelasyon olduğuna işaret etmektedir. Ekonomik bakımdan daha özgür ülkelerde kişi başına gelir daha yüksek, büyüme daha hızlı, işsizlik oranı görece düşük, doğrudan yabancı ve yerli sabit sermaye yatırımları yüksek, siyasi haklar ve sivil özgürlükler daha fazla, yolsuzluk düzeyi daha düşüktür.

Bu bulgular, zenginleşmek ve refah düzeyini yükseltmek amacı taşıyan ülkelerin ekonomik özgürlüklere önem vermeleri; bu bağlamda, devletin büyüklüğü, sağlam para, hukuk devleti ve iş dünyasına yönelik düzenlemeler açısından ekonomik özgürlüklerin düzeyini yükseltecek politikaları hayata geçirmelerinde yarar olduğuna işaret etmektedir.

Açıklamalar

1. Küba ve Kuzey Kore gibi ülkeler dünya sistemi içinde hem nicel, hem de nitel açıdan ihmal edilebilir konumdadırlar.
2. Mülkiyet haklarının önemi konusunda ayrıntılı bir inceleme için bk. Oğuz (2003).
3. Bu bağlamda Lord Acton'un "iktidar yozlaşma eğilimindedir; mutlak iktidar mutlaka yozlaşır" sözü meşhurdur.
4. Serbest ticaret ve korumacılığın gerekçeleri ve bunlarla ilgili tartışmalar birçok uluslar arası iktisat ve makroiktisat ders kitabında bulunabilir. Bu konuda örneğin bk. Seyidoğlu (2007), Ünsal (2005), Grubel (1981), Caves vd. (1996).
5. "Âdil ticaret ve bunu sağlamak için anti-damping talebinin aslında bir sahtekarlık olduğu ve örtülü koruma talebi olduğu görüşünde olan yazarlar da vardır. Bu konuda geniş bir tartışma için, bk. Bovard (1992).

6. Reed'in (2001: 6) "Devlet önce birinden bir şey almadan kimseye bir şey veremez. Size istediğiniz her şeyi verebilecek kadar büyük olan bir devlet, istediğinde her şeyinizi de alabilir" şeklindeki tespiti de bu gerçeğe işaret etmektedir.
7. Özgürlük, refah ve gelişme arasındaki ilişkiler ve kurumların önemi konusunda daha geniş bir tartışma için bk. Kasper (2007), Melnik (2006).
8. Burada gösterilmemekle birlikte, sivil özgürlükler konusunda da benzer sonuçlar elde edilmiştir: soldan sağa ülke gruplarının puanları sırasıyla, 4,1; 3,3; 2,3 ve 1,7'dir (Freedom House 2006; Gwartney vd. 2008).
9. Benzer şekilde küresel kapitalizmin en belirgin sonuçlarının görüldüğü ABD'de 20. yüzyıl boyunca refah göstergelerinde meydana gelen iyileşme için bk. Moore ve Simon (2003).

Kaynaklar

- Acar, Mustafa (2005). *Piyasa Devlet ve Müdahale*. Ankara: Orion Yay.
- _____ (2004). "İktisadın Ezeli Sorunsalı: Serbest Ticaret mi, Korumacılık mı?" *Piyasa*. Bahar 2004, 3 (10): 1-23.
- Akalın, G. (2002). *Türkiye'de Piyasa Ekonomisine Geçiş ve Ekonomik Kriz*. TİSK Yay. www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?s=6# (21.10.2008).
- Aktan, Coşkun Can (1998). "Devlet Müdahalesi ve Ekonomik Özgürlükler". *EGİAD Raporu*. İzmir.
- Bastiat, Frédéric (1997). *Hukuk*. Çev. Yıldırım Arsan. 2. Baskı. Ankara: Liberte Yay.
- _____ (1996). *Economic Sophisms*. Eng. trans. by A. Goddard. 5th printing. New York: Irvington-on-Hudson.
- Baldwin, Robert E. (1969). "The Case Against Infant-Industry Tariff Protection". *Journal of Political Economy*. Vol. 77: 295-305.
- Bauer, Peter T. (1972). *Dissent on Development*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Berger, Peter L. (1987). *The Capitalist Revolution*. New York: Basic Books.
- Beşkaya, Ahmet ve Asuman Koç (2006). "Ekonomik Büyüme ve Kalkınmada Ekonomik Özgürlüklerin Rolü ve Önemi". *Liberal Düşünce* 43: 43-74.
- Bovard, James (1992). *The Fair Trade Fraud*. New York: St. Martin's Press.
- Caves, Richard E., Jeffrey A. Frankel ve Ronald W. Jones (1996). *World Trade and Payments*, 7th ed. New York: Harper Collins College Publishers.
- Demir, Ömer ve Mustafa Acar (2005). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. 6. baskı. Ankara: Adres Yay.

- Doing Business* (DB): Measuring Business Regulations. www.doingbusiness.org/EconomyRankings/
- Environmental Performance Index* 2008. sedac.ciesin.columbia.edu/es/epi.
- Freedom House. *Freedom in the World* 2006. www.freedomhouse.org/template.cfm?page=15&year=2006 (18.10.2008).
- Friedman, Milton ve Anna Jacobson Schwartz (1963). *A Monetary History of the United States: 1867-1960*. Princeton NJ: Princeton Univ. Pres and NBER.
- Griswold, Daniel (2001). *Seven Moral Arguments for Free Trade*. Cato Institute. Center for Trade Policy Studies. www.free-trade.org (30.09.2008).
- Grubel, Herbert G. (1981). *International Economics*. Homewood. IL: Richard D. Irwin Inc.
- Gwartney, James D. ve Robert Lawson (2001). *Economic Freedom of the World, Annual Report 2001*. Vancouver: Fraser Institute.
- Gwartney, James ve Robert Lawson ve Seth Norton (2008). *Economic Freedom of the World: 2008 Annual Report*. Canada: Economic Freedom Network. www.freetheworld.com (23.10.2008).
- Gwartney, James D. ve Robert Lawson (2006). *Economic Freedom of the World*. New Delhi: Centre for Civil Society.
- (The) Heritage Foundation (2009). *2009 Index of Economic Freedom*. www.heritage.org/Index/Ranking.aspx (10.09.09)
- International Country Risk Guide* (ICRG). www.prsgroup.com/ICRG.aspx
- Kasper, Wolfgang (2007). *Ekonomik Özgürlük ve Gelişme: Mülkiyet Hakları. Rekabet ve Refah Üzerine Bir İnceleme*. Çev. B. Akin. Ankara: Liberte Yay.
- Kasper, Wolfgang ve Manfred E. Streit (1998). *Institutional Economics: Social Order and Public Policy*, John Locke Series, Cheltenham: Edward Elgar.
- Krueger, Anne O (1974). "The Political Economy of the Rent-seeking Society". *American Economic Review* 64: 291-303.
- Stefan Melnik (2006). *Özgürlük, Refah ve Demokrasi Mücadelesi*. Çev. A. Yayla. Ankara: Liberte.
- Moore, Stephen ve Julian L. Simon (2003). "Son 100 Yılda ABD'de Yirmi beş Mucizevi Gelişme". I. Vasquez (ed.). *Kapitalizm ve Küresel Refah*. Çev. M. Toprak, M. Doğanlar, E. Erdem. Ankara: Liberte.
- Oğuz, Fuat (2003). *Mülkiyet Hakları: Bir Ekonomik Analiz*. Ankara: Roma Yay.
- O'Driscoll, Gerald P., Kim R. Holmes ve Melanie Kirkpatrick (2002). *2002 Index of Economic Freedom*. Washington-New York: Heritage Foundation-Wall Street Journal.

- Reed, Lawrence W. (2001). *Seven Principles of Sound Public Policy*. Detroit, Michigan: Mackinac Center for Public Policy. [Türkçesi: (2008) “Sağlam Kamu Politikasının Yedi İlkesi”. Çev. M. Acar. *Liberal Düşünce* 50: 213-222.]
- Roberts, Russell D. (2001). *The Choice: A Fable of Free Trade and Protectionism*. 2nd ed. New Jersey: Prentice Hall.
- Seyidoğlu, Halil (2007). *Uluslararası İktisat*. 16. Baskı. İstanbul: Güzem Can Yay.
- Scully, Gerald W. (1992). *Constitutional Environments and Economic Growth*. Princeton: Princeton University Press.
- Transperancy International, *Corruption Perception Index* 2007. www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2007 (13.08.2008).
- Ünsal, Erdal (2005). *Uluslararası İktisat*. Ankara: İmaj.
- World Bank (2008). *World Development Indicators*. www.worldbank.org
- World Economic Forum. *The Global Competitiveness Report (GCR) 2008*. www.weforum.org/en/initiatives/gcp/index.htm (13.08.2008).
- Yereli, Ahmet Burçin (2003). *Ekonomik Özgürlükler ve Türkiye'de Devlet-Birey İlişkisi*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Free Trade, Economic Freedoms and Prosperity

Mustafa Acar*

Abstract: This study discusses the arguments for and against free trade as one of the main pillars of free market economy and highlights the relationship between economic freedoms and major indicators of economic prosperity. One can put forward many theoretical arguments regarding the superiority of free trade and openness over protectionism and inward-looking policies. What is even better is to support these arguments with empirical evidence. There is a growing body of empirical evidence indicating a positive correlation between economic freedoms and the major indicators of wealth and prosperity (i.e. per capita income, economic growth, foreign direct investments, access to clean water, infant mortality, environmental performance, political rights and civil liberties). The main policy implication of these findings is that those countries which would like to reduce poverty and reach higher levels of prosperity should take economic freedoms seriously and strengthen the institutions of free trade, sound money, property rights, limited government, and sound legal system.

Key Words: Economic freedom, EFW index, free trade, protectionism, prosperity.

* Kirikkale University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics / KIRIKKALE
acar70@gmail.com

Свободная торговля, экономические свободы и процветание

Мустафа Аджар*

Резюме: В этом исследовании рассматриваются все аргументы «за» и «против» свободной торговли как одной из основных институтов рыночной экономики, а также взаимосвязи экономических свобод и основных показателей благосостояния в свете эмпирических результатов. Имеется большое количество теоретических аргументов по превосходству свободной торговли над протекционизмом, активной внешней связью над внутренней «закрытостью». Безусловно, очень важна поддержка теоретических аргументов эмпирическими данными. Данные показывают, что имеется положительная корреляция между экономическими свободами и основными показателями благосостояния (доход на душу населения, экономический рост, прямые иностранные инвестиции, доступ к чистой воде, детская смертность, чистота окружающей среды, политические права и свободы граждан и т.д.). Эти выводы указывают и на то, что для стран, желающих снизить уровень нищеты и повысить благосостояние народа, наиболее важно развить экономические свободы, и в этой связи уделить внимание формированию таких институтов, как свободной торговли, надежных денег, частной собственности, прочной судебной системы.

Ключевые Слова: экономическая свобода, индекс EFW, свободная торговля, протекционизм, благосостояние.

* университет Кырыккале, кафедра экономики / Кырыккале
acar70@gmail.com

Öğretmenlerin İlköğretim Programındaki Yöntem Teknik Ölçme ve Değerlendirme Konularına İlişkin Eğitim İhtiyaçları

Tuncay Akçadağ*

Özet: Bu çalışmada öğretmenlerin önerilen yöntem, teknik ve ölçme-değerlendirme durumlarına ilişkin eğitim ihtiyaçlarının neler olduğu ve bu ihtiyaçların kıdeme ve cinsiyete göre anlamlı bir fark gösterip göstermediğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma modeli, olarak betimleme-survey yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın evreni, Samsun ili ilköğretim I. kademe öğretmenlerini kapsamaktadır. Araştırma anketi, Samsun'da görev yapmakta olan toplam 1276 ilköğretim I. kademe öğretmeninden, 2007 Temmuz ayında hizmet içi eğitim almak için bir araya getirilen 156 öğretmene uygulanmıştır. Elde edilen verilerin, bilgisayar ortamında SPSS 13,0 programı ile yüzde, frekans dağılımları ve kay kare çözümlenmeleri yapıp, manidarlıkları. 05 olarak sınanmıştır. Öğretmenler, gösteri, drama, kavram haritası, balık kılıçığı, zihin haritası, öğrenme ortamları sağlama, zekâ alanlarına göre öğrenme ortamı hazırlama, ürün dosyası, kontrol listesi, proje, performans değerlendirme, analitik değerlendirme tekniği, bütüncül değerlendirme tekniği, genel izlenim değerlendirme tekniği, duyuşsal özellikleri ve düzenleme, becerilerini değerlendirme yöntem ve tekniklerde eğitim ihtiyacı içinde olduklarını belirtmişlerdir. Kay kare sonuçlarına göre problem çözme, oyun ve kontrol listesi yöntemlerinde kıdem ile bütüncül değerlendirme tekniği yönteminde ise cinsiyet açısından eğitime ihtiyaç duyma durumunda anlamlı fark bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yapılandırmacı yaklaşım, yöntemler ve teknikler, eğitim ihtiyacı.

Problem

İlköğretim, 6–14 yaş grubundaki öğrencilere temel beceriler kazandıran, onları hayata ve sonraki eğitim kurumlarına hazırlayan sekiz yıllık eğitim devresine denir. Bu devrede çocuklara, okuma, yazma, okuduğunu anlama, anadilini doğru kullanma, temel matematiksel işlemler, toplumsal ve doğal olaylar hakkında temel bilgi ve beceriler kazandırılır (Erden 2001: 212). Bu temel bilgi ve becerilerin kazandırılması eğitim programlarının geliştirilmesine

* Öğretmen Akademisi Vakfı (ÖRAV) / İSTANBUL
tuncayakcadag@gmail.com

bağlı görülmektedir. Yeni dünya düzeninde eğitim kurumlarının, ilköğretim aşamasından itibaren programlarını çocukları ve gençleri gerçek yaşamla tanıştıracak içerikte ve okulda iş yaşamına başarılı geçiş sağlayacak, üretken bir eğitim ortamı yaratmak yönünde kurgulamaları gerekmektedir (Yaylacı 2007: 120).

Program geliştirme, gerek okul içinde gerek okul dışında, milli eğitimin ve okulun amaçlarını geliştirmek ve gerçekleştirmek üzere düzenlenen içerik ve etkinliklerin, uygun yöntem, teknik ve araçlarla geliştirilmesine yönelmiş eşgüdümlü çalışmaların tümüdür (Varış 1988: 21). Program geliştirilirken üzerinde durulması gereken ve en önemli öğelerden birisi, öğrenmelerin gerçekleştiği öğretme-öğrenme süreci ve ölçme-değerlendirmedir. Burada, hedeflere ulaşmada kullanılacak strateji, yöntem ve teknikler, ders içi ve dışı etkinlikler, kullanılacak araç ve gereçler ile hedef ve davranışlara ne kadar ulaşıp ulaşılmadığını belirleyen sınav durumları yer alır (Demirel 2004: 7). Öğretim programları geliştirilirken kuramsal olarak bir program geliştirme modeli izlenir.

Ülkemizde son olarak 2004 yılında ilköğretim programında değişikliğe gidilmiş ve yeni programın oluşturulmasında Milli Eğitim Bakanlığı Eğitim Araştırma Geliştirme Dairesi (EARGED) tarafından geliştirilen bir model izlenmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından 2004 yılında, yapılandırmacı yaklaşım temelli geliştirilen ve 2005-2006 eğitim-öğretim yılından itibaren uygulanmakta olan ilköğretim programında, Türkçe, Hayat Bilgisi, Sosyal Bilgiler, Fen ve Teknoloji ve Matematik derslerine ait program ve bu derslere ait kılavuzlar yer almaktadır. Bu programların her birinde öğretmenlerden uygulanması istenen, o derse ait bazı yöntem, teknik, ölçme ve değerlendirme durumlarına yer verilmiştir. Söz konusu programların içerisinde gözlem ve inceleme, tartışma, problem çözme, rol oynama, gösteri, oyun, anlatım, beyin fırtınası, soru-cevap, drama, kavram haritası, balık kılıcı, zihin haritası, aktif öğrenme gibi yöntem ve teknikler yer almaktadır. Ayrıca öğrenciler, onların öğrenme biçimleri düşünülerek, hayalci, düşünür, karar veren, aktör, görsel, işitsel ve dokunsal olarak gruplandırılmıştır. Söz konusu programda ölçme ve değerlendirme durumları, öğrencilerin farklı zekâ alanlarına göre öğrenme ortamı hazırlama, ürün dosyası, kontrol listesi, proje, performans değerlendirme, analitik değerlendirme tekniği, bütüncül değerlendirme tekniği, genel izlenim değerlendirme tekniği, duyuşsal özellikleri ve düzenleme becerilerini değerlendirme başlıkları ile ele alınmıştır.

MEB EARGED tarafından geliştirilen program geliştirme modelindeki basamaklardan biri de paydaşlarla paylaşımın sağlanmasıdır (MEB 2005c: 14, Fer 2005). 2005'de uygulamaya konulmuş olan programın paydaşları olan

öğretmenlerin, söz konusu programdaki yöntem, teknik, ölçme ve sınav durumlarını nasıl uygulamaları gerektiğinin eğitimleri, program geliştirme modelinde de, sözü edildiği gibi, program yürütülmeye başladığı andan itibaren verilmiş olması gerekir. Yapılan bir araştırmaya göre, sosyal bilgiler öğretmenlerin öz değerlendirme sonucu “program ve içerik bilgisi yeterlik alanlarının son sırada yer aldığı belirtilmektedir (Öztürk 2009: 120). Araştırmacı tarafından buradaki açıklığın ortaya çıkarılması, programın işlemesi ve işlenmesi bakımından önemli görülmektedir. Bu amaçla uygulayıcılar olan öğretmenlerimizin söz konusu yöntem, teknik ve sınav durumlarının hangilerinde eğitime ihtiyaç duyduklarının belirlenmesine çalışılmıştır.

Amaç

Problem Cümlesi: Öğretmenlerin ilköğretim programındaki yöntem, teknik, ölçme ve değerlendirme konularına ilişkin eğitim ihtiyaçları nelerdir?

Alt Problemler:

- 1) İlköğretim I. kademedeki yapılandırmacı yaklaşım temelli eğitim-öğretim için 2005 ilköğretim programında öğretmenlere önerilen yöntem, teknik, ölçme ve değerlendirme durumlarına ilişkin eğitim ihtiyaçları nelerdir?
- 2) İlköğretim I. kademedeki yapılandırmacı yaklaşım temelli eğitim-öğretim için 2005 ilköğretim programında öğretmenlere önerilen yöntem, teknik, ölçme ve değerlendirme durumlarına ilişkin eğitim ihtiyaçları kıdeme ve cinsiyete göre anlamlı bir fark göstermekte midir?

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, evren ve örneklem, veri toplama araçları ve veri analiz yöntemleri alt başlıklarına yer verilmiştir

Araştırma Modeli: Araştırmanın modeli, betimleme-survey yöntemidir. Betimleme-survey yöntemi ile olayların, objelerin, varlıkların, kurumların, grupların ve çeşitli alanların ne olduğu betimlenmeye, açıklanmaya çalışılır (Kaptan 1991: 59, Karasar 2005: 77).

Evren ve Örneklem: Araştırmanın evreni Samsun ili ilköğretim I. kademe öğretmenlerini kapsamaktadır. Samsun Milli Eğitim Müdürlüğü İstatistik Şubesi'nden verilen bilgilere göre Samsun İlinde 2006–2007 öğretim yılında merkez ilçe ve köylerinde 1276 ilköğretim I. kademe öğretmeni görev yapmaktadır. Söz konusu öğretmenlerin il ve ilçe merkezlerinde 2007 Temmuz ayında hizmet içi eğitime alınmaları nedeniyle oluşturulan gruplar örneklem olarak değerlendirilmiştir. Örneklem grubu, köylerde, il ve ilçe merkezlerinde görev yapmakta olan, çeşitli kıdem aralıklarında bulunan ve dört ayrı hizmet

içi eğitim sınıfındaki öğretmenlerden oluşmaktadır. Bu öğretmenlerin 156'sına geliştirilen veri toplama aracı uygulanmıştır.

Veri Toplama Aracı: Veri toplama aracının oluşturulması amacıyla, söz konusu yeni ilköğretim programındaki yöntem, teknik ve sınav durumlarına ilişkin bilgiler incelenmiş, elde edilen verilerin anket sorularına nasıl yansıtılacağı konusunda uzman görüşüne başvurulmuştur. Ortaya çıkarılan veri toplama aracı, farklı özelliklerde üç okulda beşer öğretmene uygulanarak ön uygulamadan geçirilmiştir. Yapılan ön uygulama sonucunda tekrar uzman görüşüne başvurulmuş ve gelen öneriler doğrultusunda bazı sorularda ifade değişikliği yapılmış ve bir soru çıkarılmıştır. Ön uygulama sonucunda güvenirlilik katsayısı .96 olarak bulunmuştur.

Veri Analiz Yöntemleri: Veriler, bilgisayar ortamında SPSS 13,0. programı ile yüzde, frekans dağılımları ve kay kare hesapları ile çözümlenmiştir. Anlamlılık düzeyi .05 olarak alınmıştır.

Anket maddeleri beşli derecelendirme ölçeği ile hazırlanmış, *çok fazla* seçeneği için (5), *çok* seçeneği için (4), *orta* seçeneği için (3), *az* seçeneği için (2) ve *hiç yok* seçeneği için (1) sayıları kullanılmıştır.

Araştırma problemine konu edilen soruların her biri için deneklerin vermiş oldukları yanıtlardan derecelendirmenin her birine göre yüzde (%) ve frekanslar (f) alınmıştır. Cinsiyet ve kıdem ile verilen yanıtların manidarlığı *kay kare* testi ile ortaya çıkarılmıştır. Hücrelerin %20'sinden daha fazla hücrede beklenen frekans 5'in altında olması halinde *kay kare* testi yapılamayacağından 5 *çok fazla* kategorisi 4 *fazla* kategorisi ile birleştirilmiştir. 5 *çok fazla* kategorisini 4 *fazla* kategorisi ile birleştirme nedeni ise 5 *çok fazla* kategorisi ile 4 *fazla* kategorisinin yakınlığı ve 5'in frekansının *çok az* oluşudur.

Veriler, tablolara dönüştürülerek sonuçların yorumlanması ve bütünde görülmesi kolaylaştırılmaya çalışılmıştır. 1. tabloda maddelere ilişkin *orta*, *çok* ve *çok fazla* seçeneklerine ait yüzde sonuçları toplanarak, toplamları 50'nin üzerinde olanlar değerlendirmeye alınmıştır. Bu birleştirmede *orta* yanıtının da eğitim kapsamı içinde değerlendirilmesi gerektiği sayılısından hareket edilmiştir. 2. tabloda yüzdelerin cinsiyete göre dağılımı ve *kay kare* sonuçlarına göre manidarlığı belirtilmiştir. Burada .05 düzeyinin altında kalan sonuçlar anlamlı bulunarak yorumlanmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde araştırmanın alt problemlerinin yanıtları ve yorumlarına yer verilmiştir.

Tablo 1: Öğretmenlerin Önerilen Yöntem, Teknik, Ölçme ve Değerlendirme Durumlarına İlişkin Yüzde ve Frekans Dağılımlarına Göre Eğitim İhtiyaçları

Yöntem, Teknik ve Ölçme- Değerlendirme Durumları	Hiç yok (1)		Az (2)		Orta (3)		Çok (4)		Çok Fazla (5)	
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%
N=156										
Gözlem ve İnceleme Yöntemi	30	19,2	58	37,2	52	33,3	13	8,3	3	1,9
Tartışma Yöntemi	36	23,1	56	35,9	53	34,0	8	5,1	3	1,9
Problem Çözme Yöntemi	32	20,5	50	32,1	52	33,3	20	12,8	2	1,3
Rol Oynama Yöntemi	40	25,6	39	25	45	28,8	23	14,7	9	5,8
Gösteri Yöntemi	38	24,4	38	24,4	50	32,1	23	14,7	7	4,5
Oyun Yöntemi	37	23,7	45	28,8	51	32,7	13	8,3	10	6,4
Anlatım Yöntemi	70	44,9	43	27,6	35	22,4	7	4,5	1	0,6
Beyin Fırtınası Tekniği	41	26,3	46	29,5	40	25,6	26	16,7	3	1,9
Soru-Cevap Yöntemi	80	51,3	41	26,3	28	17,9	4	2,6	3	1,9
Drama Yöntemi	34	21,8	40	25,6	45	28,8	22	14,1	15	9,6
Kavram Haritası Tekniği	20	12,8	49	31,4	48	30,8	33	21,2	6	3,8
Balık Kılıcı Tekniği	24	15,4	38	24,4	57	36,5	27	17,3	10	6,4
Zihin Haritası Tekniği	21	13,5	39	25	60	38,5	31	19,9	5	3,2
Aktif Öğrenme Yöntemleri	33	21,2	50	32,1	51	32,7	17	10,9	5	3,2
Öğrenme Ortamları Sağlama	24	15,4	47	30,1	63	40,4	18	11,5	4	2,6
Zeka Alanlarına göre Öğrenme Ortamı Hazırlama	16	10,3	43	27,6	52	33,3	35	22,4	10	6,4
Ürün Dosyası	26	16,7	34	21,8	53	34	30	19,2	13	8,3
Kontrol Listesi Yöntemi	25	16	37	23,7	48	30,8	39	25	7	4,5
Proje Yöntemi	25	16	34	21,8	56	35,9	36	23,1	5	3,2
Performans Değerlendirme Yöntemi	35	22,4	42	26,9	48	30,8	26	16,7	5	3,2
Analitik Değerlendirme Tekniği	13	8,3	35	22,4	53	34	39	25	16	10,3
Bütüncül Değerlendirme Tekniği	9	5,8	37	23,7	47	30,1	47	30,1	16	10,3
Genel İzlenim Değerlendirme Tekniği	24	15,4	36	23,1	49	31,4	34	21,8	13	8,3
Duyuşsal Özellikleri ve Düzenleme Becerilerini Değerlendirme Yöntemi	15	9,6	39	25	51	32,7	38	24,4	13	8,3

Tablo 2’de sunulan veriler, öğretmenlerin anket maddelerine vermiş oldukları yanıtların yüzde ve frekanslarının, cinsiyet ve kıdeme göre, 0,05 anlamlılık düzeyinde farklılık bulunan maddelerin, kay kare sonuçlarıdır. Tablo 2’de önem düzeyi 0,05’den daha küçük olan testlerde bağımsız değişkenler açısından verilen görüşlerin birinde cinsiyet, üçünde ise kıdem açısından anlamlı farklılık olduğu belirtilmiştir. Anlamlı bulunan maddelerin kay kare, önem düzeyi ve serbestlik derecesi (sd) değerleri tablonun ilgili yerinde sunulmuştur.

Tablo 2: Öğretmenlerin Önerilen Yöntem, Teknik ve Ölçme-Değerlendirme Durumlarına İlişkin Cinsiyet ve Kıdeme Göre Eğitim İhtiyaçları

	CİNSİYET				Kay kare	KIDEM								Kay kare	
	ERKEK		KADIN			1-5	6-10		11-15		15-				
	F	%	f	%		f	%	f	%	f	%	f	%		
Problem Çözme	1	19	21,6	13	19,1	1,310	5	16,7	11	34,4	6	19,4	10	15,9	17,189
	2	30	34,1	20	29,4	(0,727)	16	53,3	9	28,1	7	22,6	18	28,6	(0,046)
	3	26	29,5	26	38,2		7	23,3	10	31,3	14	45,2	21	33,3	Sd (9)
	4	13	14,8	9	13,2		2	6,7	2	6,3	4	12,9	14	22,2	
Oyun	CİNSİYET				Kay kare	KIDEM								Kay kare	
	ERKEK		KADIN			1-5	6-10		11-15		15-				
	F	%	f	%		f	%	f	%	f	%	f	%		
	1	17	19,3	20	29,4	2,190	14	46,7	8	25	8	25,8	7	11,1	20,838
	2	27	30,7	18	26,5	(0,534)	4	13,3	13	40,6	5	16,1	23	36,5	(0,013)
3	30	34,1	21	30,9		8	26,7	7	21,9	13	41,9	23	36,5	Sd (9)	
4	14	15,9	9	13,2		4	13,3	4	12,5	5	16,1	10	15,9		
Kontrol Listesi	CİNSİYET				Kay kare	KIDEM								Kay kare	
	ERKEK		KADIN			1-5	6-10		11-15		15-				
	F	%	f	%		f	%	f	%	f	%	f	%		
	1	15	17	10	14,7	1,398	3	10	8	25	3	9,7	11	17,5	19,360
	2	23	26,1	14	20,6	(0,706)	2	6,7	9	28,1	13	41,9	13	20,6	(0,022)
3	27	30,7	21	30,9		16	53,3	7	21,9	8	25,8	17	27	Sd (9)	
4	23	26,1	23	33,8		9	30	8	25	7	22,6	22	34,9		
Bütüncül Değerl. Tekniği	CİNSİYET				Kay kare	KIDEM								Kay kare	
	ERKEK		KADIN			1-5	6-10		11-15		15-				
	F	%	f	%		f	%	f	%	f	%	f	%		
	1	5	5,7	4	5,9	8,652	0	0	1	3,1	2	6,5	6	9,5	8,720
	2	26	29,5	11	16,2	(0,034)	7	23,3	11	34,4	8	25,8	11	17,5	(0,463)
3	30	34,1	17	25	Sd (3)	10	33,3	11	34,4	7	22,6	19	30,2		
4	27	30,7	36	52,9		13	43,3	9	28,1	14	45,2	27	42,9		

Gösteri Yöntemine İlişkin Eğitim İhtiyacı: Bu yöntem öğretmenin, öğrenenlerin önünde bir şeyin nasıl yapılacağını göstermek ya da bir şeyi açıklamak için yaptığı işlemleri içerir (Yetkin vd. 2006: 59). Bu yöntem, bilgilerin açıklanması ve beceriye dönüştürülmesi için gerekli uygulamaların yapılması aşamasında ve daha çok uygulama düzeyindeki davranışların kazandırılmasında kullanılır. Gösteri yöntemi, özellikle öğrencilere belirli bir beceri kazandırırken görsel ve işitsel öğeler birlikte kullanıldığı için etkili bir öğrenme ortamı yaratır (Aykaç 2005: 113). Öğretmen bir uygulamayı, bir süreci öğrencilere gösterirken öğretirken aynı zamanda onlara bir model oluşturur ve becerilerin öğretiminde çok etkili bir yöntemdir (Gözütok 2006: 213). Gösteri tamamen gerçek olaylar ve koşullarla yapılabildiği gibi modeller ve soyut görsel araçlarla da yapılabilmektedir. Kullandığımız araçların somutluk soyutluk derecesine göre gösterinin öğrenmedeki etkisi değişebilir (Kaptan 1999: 145). Gösteri yönteminin etkisini artırmak için materyallerin nasıl, nerede ve ne zaman kullanılacağı konusu öğretmenlere kazandırılması gereken becerilerden biri olarak nitelendirilebilir. Bu konu ile ilgili araştırma sonuçları tablo 1 ve 2’de gösterilmiştir.

Tablo 1’de gösteri yöntemine ilişkin öğretmenlerin %32,1’i orta, %14,7’si çok, %4,5’i çok fazla eğitim ihtiyacı içinde oldukları, tablo 2’de ise bu yönetime ilişkin cinsiyet ve kıdem açısından eğitime ihtiyaç duyma durumunda

anamlı bir fark bulunmadığı gösterilmiştir. Bu sonuçlardan hareketle bazı yorumlar yapılabilir.

Öğretmenlerin yarısından fazlasının bu konuda eğitime ihtiyaç duyduklarını belirtmelerine neden olarak bazı okulların bu konudaki olanaklarının yetersiz oluşu, öğretmenlerin materyal bulmadaki ve kullanmadaki alışkanlıkları ve ders konularının çoğunlukla bu yöntemle işlemeye uygun olmayışı gösterilebilir. Ayrıca öğretmenlerin öğretecekleri becerileri öncelikle kendilerinin yapıyor olmalarının gerekliliği bu yöntemin uygulanmasıyla ilgili bir eğitim ihtiyacını kuvvetlendiriyor olabilir. Ancak şu da unutulmamalıdır ki, hemen hemen bütün okullara bilgisayarın girdiği ve hemen her konuya ait görsel ve işitsel materyallerin kolayca bulunabildiği bir dönemde yarıdan fazla bir yüzde ile eğitim ihtiyacının belirtilmiş olması dikkate değerdir. Bu durumun öğretmenlerimizin hala bilgisayarla olan bağlantılarının istenilen düzeylerde olmadığı ve önerilen yöntemlerde bilgisayarların yeterince işe koşulmadıklarının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Drama Yöntemine İlişkin Eğitim İhtiyacı: Drama, doğaçlama, canlandırma vb. tiyatro ve drama tekniklerinden yararlanarak bir grup çalışması içinde öğrencilerin bir yaşantıyı, bir olayı bir fikri, bir kavramı ya da bir beceriyi ön bilgilerini kullanarak yapılandırması, anlamlandırması ve canlandırmasıdır (Yetkin vd. 2006: 216). Drama kendi içerisinde bazı tekniklerin uygulanmasıyla ve bunun nasıl yapılması gerektiğini öğrenmekle uygulanabilmektedir. Çocuğa ne öğretilmek istendiği planlandıktan sonra bu yöntem ile bir dünya yaratılıp, çocuğun bu dünya içerisine aktif olarak girmesi sağlanır. Böylelikle çocuğun bütün duyularını kullanması ile etkili bir öğrenme gerçekleştirilmiş olur (Güneysu 2002: 95). Drama çalışmalarında bir esneklik söz konusu olması ile birlikte izlenmesi gereken bir sıra bulunur. Bunlar ısınma, oynama, doğaçlama, oluşumlar olarak belirtilmektedir. Ayrıca uygulamanın ortasında veya sonunda değerlendirmeler yapılmalıdır (Adıgüzel 2002: 19). Drama, oynayarak öğrenmenin önemli sayılabilecek araçlarından biri olduğu belirtilebilir. Öğretmenler açısından çocukla çalışıyor olmanın bir gereği, oyun ile ilgili yöntem ve diğer araçların devreye sokulması bir zorunluluk olarak değerlendirilebilir.

Tablo 1'de Drama yöntemine ilişkin öğretmenlerin %28,8'i orta, %14,1'i çok, %9,6'sı çok fazla eğitim ihtiyacı içinde oldukları, tablo'2 de ise bu yöneme ilişkin cinsiyet ve kıdem açısından eğitime ihtiyaç duyma durumunda anlamlı bir fark bulunmadığı gösterilmiştir. Bu sonuçlardan hareketle bazı yorumlar yapılabilir.

Öğretmenlerin yarısından fazlasının bu konuda eğitim ihtiyacı içinde olduklarını belirtirken geriye kalan kısmın bu konuyu bildiği anlaşılmaktadır. Drama yönteminin son zamanlarda eğitimde önemi ve kullanılmasının gerekliliği sık

sık vurgulanması öğretmenlerin kişisel olarak bu konuyu merak etmelerini sağlamış olabilir. Ya da bu konu basite indirgenerek uygulanıyor olabilir. Çünkü drama eğitimi belli bir zamanı ve uzmanlığı gerektiren bir iştir. Öğretmenlerin %21,8'inin bu konuda "hiç" eğitim ihtiyacı içinde olmadıklarını belirtmiş olmaları sevindiricidir.

Kavram Haritası Tekniğine İlişkin Eğitim İhtiyacı: Kavram haritası, bir kavramı, onu oluşturan parçaları ve bunların bir birleriyle bağlantılarını gösteren bir görselleştirme tekniğidir. Kavram haritaları bilginin onu oluşturan parçalarıyla birlikte bütünde görülmesini sağlar (Yetkin vd. 2006: 217). Öğrenmede kavramların tanımlarını ya da betimlemelerini bilmeden diğer basamaklara geçilemeyebilir (Sönmez 2007: 465). Bu teknik, bilgilerin düzenlenmesinde, kavramların tartışılmasında, yanlış öğrenilmiş kavramların düzeltilmesinde kullanılabilir etkili bir araçtır. Kavram haritası tekniğinin uygulanmasında izlenmesi gereken bir takım aşamalar bulunmaktadır. Bunlar, öğretilecek konunun kavramlarının listelenmesi, en genel kavramın en başa yazılması, diğerlerinin aşamalı bir şekilde yerleştirilmesi, kavramlar arası ilişkiler, genelleme ve ilkelerin sıralanması ve kavramlar arası gerekli bağların yapılması olarak belirtilebilir (Aykaç 2005: 167).

İlköğretim programında bu yöntem daha çok Türkçe dersi için önerilmiştir. Kavram haritaları farklı ders ve konularda kullanılabilir gibi her hangi bir dersin değişik aşamalarında da etkili bir şekilde kullanılabilir (Sapmaz 2003: 29). Araştırma sonuçları, öğretmenlerin bu tekniği etkili bir biçimde kullanabilmeleri için öğretmenlerin yarıdan fazlasının eğitim ihtiyacı içinde olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Tablo 1'de Kavram haritası tekniğine ilişkin öğretmenlerin %30,8'i orta, %21,2'si çok, %3,8'i çok fazla eğitim ihtiyacı içinde oldukları, tablo 2 de ise bu yönteme ilişkin cinsiyet ve kıdem açısından eğitime ihtiyaç duyma durumunda anlamlı bir fark bulunamadığı gösterilmektedir. Bu sonuçlar için bazı yorumlar yapılabilir.

Sonuçlara bakıldığında öğretmenlerin, kavramların ve kavramlarla ilgili ön bilgilerin öğretilmesinde kavram haritalarını kullanmaları çok sık rastlanan bir durum değildir. Bunun nedenlerinden birisi öğretmenlerin kavramları muhtemelen önceden kendi eğitimlerinde onlara öğretildiği gibi, geleneksel bir biçimde, öğretme tercihlerinden dolayı olabilir. Bir başka neden, öğretmen bir kavramı soyut bir biçimde tanımlayıp, örnek vermekle yetiniyor olması olarak düşünülebilir. Böylece öğretmen kavramı öğretmekle ilgili işi yapmış ve başka bir yönteme gerek kalmamış algısı içinde davranıyor olabilir.

Balık Kılıçığı Tekniğine İlişkin Eğitim İhtiyacı: Balık kılıçığı tekniği, problem çözme yönteminin içinde ele alınabilecek tekniklerden birisidir. Problem

çözme yönteminde çözüm yollarının ortaya konulması aşamasında uygulanabilir (Gözütok 2006: 157). Belli bir sonuca neden olan temel faktörleri bulmaya ve bunların etkilerini belirlemeye yönelik bir analiz ve karar verme tekniğidir. Karmaşık problemleri analiz etmede faydalıdır. Belirlenen bir sonuç ve onu etkileyen tüm etkenlerin ilişkileri grafiksel olarak gösterilir. Araştırma sonuçları, araştırmaya katılan öğretmenlerin yarıdan fazlasının balık kılıçığı tekniğinin nerelerde ve nasıl kullanılması gerektiğini öğrenmek istediklerini ortaya koymuştur.

Tablo 1 de Balık kılıçığı tekniğine ilişkin öğretmenlerin %36,5'i orta, %17,3'ü çok, %6,4'ü çok fazla eğitim ihtiyacı içinde oldukları, Tablo 2 de ise bu tekniğe ilişkin cinsiyet ve kıdem açısından eğitime ihtiyaç duyma durumunda anlamlı bir fark bulunmadığı gösterilmektedir. Öğretmenlerinin yarıdan fazla bu tekniğin uygulanmasına yönelik eğitim ihtiyacı içinde olduklarını belirtmelerinin birkaç nedeni sıralanabilir.

Öncelikle derslerde konuların bir probleme dönüştürülmesi ve problemin olası nedenlerinin neler olabileceğinin öğrencilerle birlikte ortaya konması, öğretmenin zaman, yer ve eğitim anlayışı ile oluşturabileceği bir durumdur.

Yapılandırmacı yaklaşımla ele alınmak istenen temel konu öğrencinin düşünme yeteneğinin geliştirilmesi ve problemlere özgün çözümler ortaya koyabilmesidir. Öğretmenler tarafından bu ve benzeri yöntem ve tekniklere ilişkin eğitim ihtiyacı içinde olmalarının belirtilmesi söz konusu yaklaşımın oturtulması açısından öğretmenlere yönelik eğitim düzenlemelerinin ciddiyetle düşünülmesi gerektiği biçiminde yorumlanabilir.

Zihin Haritası Tekniğine İlişkin Eğitim İhtiyacı: Zihin haritaları not alma, hedef oluşturma, toplantı ya da sunum hazırlığı, rapor hazırlama gibi amaçlar için kullanılan bir öğretim tekniğidir. Notları daha yaratıcı biçimde almaya daha kolay hatırlamaya ve üzerinde çalışılan konuyu net bir şekilde anlamaya yardımcı olur. Zihin haritaları bilgilerin zihinde görsel resmini yapar. Ayrıca bu teknik kişiye zaman kazandırır (Kıroğlu 2006: 143). Bu çalışma için en önemli nokta önyargılardan arınmaktır (Yetkin vd. 2006: 219). Zihin haritaları, kelimelerin yanı sıra renk, boyut ve kavramları ihtiva eder. Klasik not tutma tekniklerinde, kelime, liste ve çizgi kullanma, analiz yapma gibi sınırlı sayıda zihni yetenekten yararlanır ve çoğunlukla tek renk kullanılır. Zihin Haritaları ayrıca planlama, paradigma değişimi iletişim kurma ve konuşma hazırlamak için de idealdir (<http://www.goldenmemo.com/GB/zihin%20haritasi.doc>.) (25.06.2008). Bu bilgiler ışığında araştırma sonuçları, araştırmaya katılan öğretmenlerin yarıdan fazlasının zihin haritası tekniğine konusunda eğitim ihtiyacı içinde olduklarını göstermektedir.

Tablo 1'de zihin haritası tekniğine ilişkin öğretmenlerin %38,5'i orta, %19,9'u çok, %3,2'si çok fazla eğitim ihtiyacı içinde olduklarını, tablo 2'de ise bu yönetime ilişkin cinsiyet ve kıdem açısından eğitime ihtiyaç duyma durumunda anlamlı bir fark bulunmadığı gösterilmiştir. Bu sonuçlardan hareketle bazı yorumlar yapılabilir.

Bu sonuç, bu tekniğin yeni yeni kullanılmaya başlanmasından kaynaklanıyor olabilir. Ayrıca tekniğin ikinci kademe ki daha üst sınıflarda kullanılmaya uygun olması nedeniyle birinci kademe öğretmenlerinin bu tekniği daha az kullanmaya ihtiyaç duymaları ve buna bağlı olarak öğretmenlerin eğitim ihtiyacının yapılan ölçümde yarıdan fazla olarak bulunmasının bir nedeni olabilir düşünülebilir.

Öğrenme Ortamları Sağlamaya İlişkin Eğitim İhtiyacı: Öğrenme, tekrar ya da yaşantı yoluyla organizmanın davranışlarında meydana gelen oldukça kalıcı davranış değişikliğidir (Bacanlı 2000: 120). Öğrenmenin gerçekleşebilmesi için davranışın yaşantı yoluyla kazanılması gerekmektedir. Öğrenciler, kinestetik, dokunsal, işitsel ve görsel öğrenme tarzlarına sahiptir. Öğrenciler bu değişik öğrenme tarzlarıyla ile doğal öğrenme yeteneklerinin farklılığını gösterirler. White'ın teorisinde ise öğrenmeyi etkileyen faktörler arasında öğrenme ortamı (şartlar) ve kişilerin öğrenmeyle ilgili durumu yer alır (Atasoy 2004: 16). Etkili ve verimli bir öğretim ortamının hazırlanması birçok öğretim unsurunun birlikte ele alınıp düzenlenmesi ile mümkündür (Küçükahmet 2003: 136). Öğretmenin, öğretmede yeterli olması, fiziki şartlarda olumsuzlukların olmaması, daha çok görme ve işitme duyusuna hitap eden öğretim yöntemlerinin seçilmiş olması, ders saatlerinin uygunluğu gibi unsurlar hem öğretimin hem de öğrenmenin daha etkili olmasına yardımcı olacaktır (Orhaner 2003: 73). Diğer yandan veli ilgisi ve olumlu örgüt ikliminin olduğu okullarda, kaynakların sınırlı olmasına rağmen öğrenci başarısının arttığı bulunmuştur (Şahin 2008: 138). Buradan hareketle bu konuda öğretmenlerin araştırma sorularına vermiş oldukları yanıtlar tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 1'de öğrenme ortamlarını sağlamaya ilişkin öğretmenlerin %40,4'ü orta, %11,5'i çok, %2,6'sı çok fazla eğitim ihtiyacı içinde olduklarını Tablo 2'de ise bu yönetime ilişkin cinsiyet ve kıdem açısından eğitime ihtiyaç duyma durumunda anlamlı bir fark bulunmadığı gösterilmiştir. Bu sonuçlara bakılarak bazı yorumlar yapılabilir.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi öğrenme ortamının sağlanması, öğrenmenin etkili bir şekilde gerçekleşmesi için en önemli faktörlerden biridir. Bu durumda öğretmenlerin öncelikle bu yöntemi oldukça iyi bilip kullanmaları gerekmektedir. Bunun için de gerekli fiziksel ve psikolojik ortamın öncelikle sağlanması gerekmektedir. Bu biraz da okulun şartlarına bağlı olarak olanaklı görünmektedir. Öğretmenlerin öncelikle öğrencilerinin hangi

öğrenme tarzına uygun olduklarını belirlemeleri ve her bir tarza yönelik neler yapabileceklerinin farkına varmaları gerekmektedir. Sınıfların kalabalık oluşu, okulun ve sınıfın ısınma, ulaşım, oyun alanı gibi diğer şartlarının uygunsuzluğu, geleneksel yöntemlere bağlılık gibi durumlar öğrenme ortamlarının yaratılması konusunda eğitim ihtiyacını tetikleyebilir.

Zekâ Alanlarına Göre Öğrenme Ortamı Hazırlamaya İlişkin Eğitim İhtiyacı:

Zekâ bir veya daha fazla kültürel yapıda değeri olan bir ürüne şekil verme ya da problemleri çözme yeteneğidir. Bireyin kalıtsal olarak sahip olduğu ve çevresel etkenlerle oluşan özellikleri onu diğer insanlardan ayırır (Bümen 2004: 4-6)'de İnsanlarda birbirinden farklı sekiz yetenek alanı vardır (Aykaç 2005: 57). Çoklu zekâ teoremi insan zekâsının dünyadaki içeriğine nasıl tepkide bulunduğunu ve bu içeriği nasıl içselleştirip zihinde yorumladığını açıklamaya çalışır (Saban 2001: 1). Öğrenciler arasındaki bu farklılık bireyselleştirilmiş öğrenme ortamları oluşturma gereksinimini yaratmıştır. Öğretmenlere öğretim yöntemlerini seçmede öğrencileri güdülemede, onlarla iletişim kurmakta kullanacağı pekiştiricileri seçmede bireysel farklılıkları göz önünde bulundurmaları önerilmektedir. Eğitim programları hazırlandığı yaş grubunun ortalama yeterliliklerine ve benzerliklerine göre hazırlanır. Öğretmenlerden öğretim ortamlarını sınıfındaki öğrencilerin özel yeteneklerine uyarlanması beklenmektedir (Gözütok 2006: 135). Araştırmanın bu konudaki sorusuna öğretmenlerin vermiş oldukları yanıt tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 1'de zekâ alanlarına göre öğrenme ortamı hazırlamaya ilişkin öğretmenlerin %33,4'ü orta, %22,4'ü çok, %6,4'ü çok fazla eğitim ihtiyacı içinde olduklarını tablo 2'de ise bu yönetime ilişkin cinsiyet ve kıdem açısından eğitime ihtiyaç duyma durumunda anlamlı bir fark bulunmadığı gösterilmiştir. Yukarıdaki sonuçlardan öğretmenlerin yarısından fazlasının çoklu zekâ kuramı ve bu kurama göre eğitim ortamının nasıl oluşturulacağı konusunda yardım ihtiyacı içinde oldukları anlaşılmaktadır.

Yapılandırmacı yaklaşımın temellerinden biri olan öğrencilerin kendi yetenekleri doğrultusunda üretmeleri konusunda sınıf ve okul ortamı her zaman uygun olmayışı eğitim ihtiyacını gerektirebilir. Çoklu Zekâ Kuramı ve bunun eğitime yansımaları uzun zamandır Türk Eğitim Sistemi içinde konuşulmaktadır. Öğretmenlerin bir kısmının bu konuyu merak etmeleri ve sınıfta bununla ilgili neler yapabileceklerini öğrenmek istemeleri doğal sayılabilir.

Ürün Dosyası Tekniğine İlişkin Eğitim İhtiyacı: Öğrenci ürün dosyası (portfolyo), en genel anlamıyla öğrencilerin dönem ya da yıl boyunca yaptıkları çalışmaların belli standartlara göre organize edilmiş bir koleksiyonudur. Ürün dosyası, öğrencinin öğrenme düzeyi ve gelişimiyle ilgili her türlü öğretim materyallerini içerir (Aykaç 2006: 53). Sınıf içi etkinliklerin öğrencinin seçimi sonucunda bir araya getirip, yansıtılmasıyla oluşan öğrenci ürün dos-

yası aynı zamanda hem öğretmen hem de öğrenci için bir değerlendirme yöntemidir. Öğrenci ürün dosyasının amacı kısaca; öğrencinin öz disiplin ve sorumluluk bilincini geliştirmek ve kendini değerlendirme becerisi kazandırmak, müfredata bağlı olarak gerçekleştirilen yazılı ve sözlü değerlendirmeler ve standart testler dışına çıkarak, alternatif bir değerlendirme yöntemi belirlemek olarak özetlenebilir (Yetkin vd. 2006: 35). Bu değerlendirme tekniğinin araştırma sonuçlarına nasıl yansıdığı tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 1'de ürün dosyası tekniğine ilişkin öğretmenlerin %34, 'ü orta, %19,2'si çok, %8,3'ü çok fazla eğitim ihtiyacı içinde olduklarını tablo 2'de bu tekniğe ilişkin cinsiyet ve kıdem açısından eğitime ihtiyaç duyma durumunda anlamlı bir fark bulunmadığı belirtilmiştir. Bu tekniğe ilişkin eğitim ihtiyacının oluşma nedenlerine yönelik bazı yorumlar şu şekilde yapılabilir.

Ürün dosyası tekniği de, yeni programın getirdikleri yeniliklerden biridir. Öğretmenlerin bildik değerlendirme teknikleri dışında alternatif bir değerlendirme tekniğine hazır olmayışları bu tekniğe ilişkin eğitim ihtiyacının oluşmasına neden olabilir. Bir diğer durum, ürün dosyasında bulunması gerekenler yine bildik ders işleme ile elde edilecek materyaller değildir. Örneğin, video-kaset ya da CD'ler, öğretmen anekdotları, grup ödevleri, projeler vb. Bu ürünler, ancak farklı bir biçimde dersi işlemekle oluşabilir. Ayrıca böylesine bir değerlendirme sürecinin uzun zaman gerektirmesi, bu yöntemi öğretmenlerin kullanma gereksinimi duymamalarına ve dolayısıyla bu yöntemi öğrenme ve uygulamayı tercih etmemelerine neden olabilir.

Kontrol Listesi Tekniğine İlişkin Eğitim İhtiyacı: Kişinin belirli bir şeyi öğrenmesi evresinde, kişiye neleri hangi sıra ile ve nasıl yapacağını hatırlatmak amacıyla kullanılan bir tekniktir. Kontrol listesinde yer alan davranışları gözlenen kişilerin gösterip göstermediği saptanır. Kontrol listesindeki davranışlar gözlenen kişide vardır ya da yoktur. Kontrol listeleri performansın en önemli ve gözlenebilir yanlarını içerir. Böyle bir aracın geliştirilmesi, ölçme konusu olan işin ya da performansın bütün kritik yanlarının tanınmasını gerektirir. Bu gereğin karşılanması ise işin yapılması sırasında göz önünde bulundurulacak hususların ve çalışma sonunda ortaya çıkan üründe bulunması gereken özelliklerin belirlenmiş olmasına bağlıdır. Kontrol listeleri bir ölçme aracı olarak kullanıldığı gibi bir öğretim aracı olarak da kullanılabilir (Tekin 1994: 227). Kontrol listeleri, herhangi bir konuyu ya da beceriye ilişkin performansı oluşturan elementlerin ne kadarının öğrenci tarafından gösterildiğinin belirlenmesi için uygun bir tekniktir (Atılğan vd. 2006: 336). Öğretmenlerin bu teknik ile ilgili eğitim ihtiyaçları tablo 1 ve 2 de gösterilmiştir.

Tablo 1'de kontrol listesi tekniğine ilişkin öğretmenlerin %30,8'i orta, %25'i çok, %4,5'i çok fazla eğitim ihtiyacı içinde olduklarını, tablo 2'de ise bu tekniğine ilişkin kıdem açısından eğitime ihtiyaç duyma durumunda anlamlı bir

fark bulunduğu belirtilmiştir. Bu sonuçlardan yola çıkılarak bazı yorumlar yapılabilir.

Kontrol listesi tekniği kişisel performansı ortaya çıkarmayı amaçlayan bir tekniktir. Okullardaki sınıfların kalabalık olması ve öğretmenin öğrencilerin performanslarını ayrı ayrı izleyebilmesi ve ölçebilmesinin zor olması, bu yöntemin kullanılmasını zorlaştırıyor olabilir. Bu nedenle de öğretmenlerin daha kolay ve geleneksel teknikleri tercih ettikleri düşünülebilir. Bu ve benzeri tekniklerin kullanılabilmesi, öncelikle eğitim ortamlarının sağlanmasıyla mümkün görünmektedir. Öğretmenlerin %60 civarında eğitim ihtiyacı içinde olduklarını belirtmeleri, bu teknikten haberdar olduklarını ve nasıl uygulamaya geçireceklerini bilmediklerini göstermektedir. Ayrıca 11-15 ve 15 yıl üzeri kıdeme sahip öğretmenlerin kay kare hesaplarındaki farkın anlamlı bulunması ile bu kıdemlere sahip öğretmenlerin genellikle önerilen bu yeni tekniğe yabancı oldukları ve diğer kıdemdeki öğretmenlere göre daha fazla eğitim ihtiyacı içinde oldukları biçiminde yorumlanabilir.

Proje Yöntemine İlişkin Eğitim İhtiyacı: Proje yöntemi, dersler için önemli olan ve öğrencilerin ilginç bulunduğu aktivitelerle, öğrencileri meşgul eden yoğun tecrübelerdir. Öğrenci ve proje konusunun seçimi proje çalışmasının önemli bir yönünü oluşturur (Atılgan vd. 2006: 332). Proje yöntemi, bireysel veya grupla yapılan bir öğrenme yöntemidir. Bu yöntem ile öğrencilerin, yaparak yaşayarak bilgi kazanmalarına, kendi başarılarına çalışma cesaretini kendilerinde bulmalarına ve güven duygularının gelişmesi amaçlanmaktadır. (Kaptan 1999: 139). Projeler, öğrencilerin genellikle somut bir ürüne ulaşmak için tek başına veya küçük gruplar halinde, bir görev üzerinde, bir süre bireysel veya birlikte çalışmaları olarak tanımlanır. Her öğrenci konu ile ya da onun belli bir boyutuyla ilgili inceleme yapar. Projelerin temel amacı, öğrencilerin kendi öğrenmelerinden sorumlu olmalarına yardım etmek ve onları başkalarıyla işbirliği içerisinde çalışmaya motive etmektir (Saban 2001: 122). Proje yöntemi öğrencilere bilimsel çalışma alışkanlığı kazandırılması açısından da önemlidir. Ancak bu yöntemin kullanımı diğer yöntemlere göre daha zordur (Aykaç 2005: 124). Proje yöntemine ilişkin araştırma bulguları tablo 1 ve 2'de belirtilmiştir.

Tablo 1'de proje yöntemine ilişkin öğretmenlerin %35,9'u orta, %23,1'i çok, %3,2'si çok fazla eğitim ihtiyacı içinde olduklarını, tablo 2'de ise bu tekniğe ilişkin cinsiyet ve kıdem açısından eğitime ihtiyaç duyma durumunda anlamlı bir fark bulunmadığı gösterilmiştir. Öğretmenlerin %60 civarında proje yöntemine ilişkin eğitim ihtiyacı içinde olduklarını belirtmelerine yönelik bazı yorumlar yapılabilir.

Proje yöntemi öğrenci merkezli bir yöntemdir. Öğretmen ise projelerin oluşmasına ve sürdürülmesine rehberlik etmekle görevlidir. Genellikle eğitim ortamları

nın ve öğrenci yapısının buna uygun olmayışı, öğretmenleri bu yöntemin uygulanmasında sıkıntıya düşürüyor olabilir. Öğretmenlerin gerek hizmet öncesi gerekse hizmet içi eğitimlerinde bu yöntemle ilgili detaylı çalışmalar yapmayı eğitimi açığını güçlendiren bir başka etken olarak düşünülebilir.

Performans Değerlendirme Tekniğine İlişkin Eğitim İhtiyacı: Performans değerlendirme öğrencilerin öğrenme türleri gibi bireysel özellikleri dikkate alınarak bunları eyleme dönüştürülmesini sağlayacak durum ve ödevler olarak tanımlanır (MEB, 2005b: 26). Son ürün kadar sürecin de değerlendirilmesine odaklanan performans değerlendirmenin amacı, öğrencinin günlük hayattaki problemleri nasıl çözeceğini ve problem çözmek için sahip olduğu bilgi ve becerileri nasıl kullanacağını göstermeye odaklanır. Performans değerlendirme sayesinde öğrenciler sınav saatleriyle sınırlandırılmaksızın geniş bir zaman diliminde çalışma, tekrar yapma ve kontrol etme, oluşturulan ölçülere göre kendi yeterlik derecelerini ortaya koyma olanaklarına sahip olabilirler (Aydoğdu 2005: 226). Performans değerlendirme öğrencinin yeni bilgiyi yapılandırmasını gerektirir. Performans ödevlerinde tek bir doğru cevap yoktur. Ödevi tamamlamak için değişik yollar bulunmaktadır (Kıroğlu 2006: 179). Başarılı bir performans değerlendirme yapmak için her bir performans ödevi bir dereceli puanlama anahtarı (rubric) ile eşleştirilmelidir (MEB 2005b: 26). Araştırma sonuçlarına dayalı olarak öğretmenlerin performans değerlendirme tekniğine ilişkin eğitim ihtiyacına yönelik bulgular tablo 1 ve 2’de gösterilmiştir.

Tablo 1’de performans değerlendirme tekniğine ilişkin öğretmenlerin %30,8’i orta, %16,7’si çok, %3,2’si çok fazla eğitim ihtiyacı içinde olduklarını tablo 2’de ise bu tekniğine ilişkin cinsiyet ve kıdem açısından eğitime ihtiyaç duyma durumunda anlamlı bir fark bulunamadığı belirtilmektedir. Bu sonuçlara dayalı olarak bazı yorumlar yapılabilir.

Performans değerlendirme sonucu olduğu kadar süreci de değerlendirmeye yöneliktir. Dolayısıyla geleneksel ölçme ve değerlendirme tekniklerinin dışında hareket etmeyi gerektirir. Öğretmenlerin bu duruma uygun değerlendirme teknikleri konusunda alt yapılarının olmayışı, diğer yandan yeni programın gereği olarak öğrencilere performans ödevlerinin verilmesinin istenmesi, öğretmenleri sıkıntıya sokuyor olabilir.

Analitik Değerlendirme Tekniğine İlişkin Eğitim İhtiyacı: Performans veya ürünün parçalarının ayrı ayrı puanlanmasını sonra da bu puanları toplayarak toplam puanın hesaplanmasını gerektirir. Bu teknik, çalışmanın ya da ürünün farklı boyutlarına farklı notlar verilerek elde edilir. Analitik değerlendirmede içerik, görünüm, kullanılan materyal gibi öğeler ayrı ayrı değerlendirilir. Fakat bu teknikte hangi basamakların önce değerlendirileceğine karar verilmesi gerekmektedir. Değerlendirmede her bir basamağın

kategorileri belirlenirken dersin işleniş şekli ile uyumlu olmasına dikkat edilmesi gerekmektedir (Kıroğlu 2006: 180). Değerlendirmenin içindeki her bir ölçme etkinliği belirli puanlama kriterlerine sahip olmalıdır. Analitik değerlendirme, üründen çok süreçle ilgilendiğinden dolayı, öğrenme eksikliği ya da davranış bozukluğu olan öğrencilerde kullanılması sınırlayıcı olabilir ya da çeşitliliğe izin verebilir

(<http://www.eod.hacettepe.edu.tr/seminerdosyaları/zulfikardeniz.doc>)(27.06.2008). Analitik değerlendirme tekniğine ilişkin eğitim ihtiyacına yönelik araştırma bulguları tablo 1 ve 2'de gösterilmiştir.

Tablo 1'de analitik değerlendirme tekniğine ilişkin öğretmenlerin %34'ü orta, %25'i çok, %10,3'ü çok fazla eğitim ihtiyacı içinde olduklarını, tablo 2'de ise bu tekniğe ilişkin cinsiyet ve kıdem açısından eğitime ihtiyaç duyma durumunda anlamlı bir fark bulunamadığı belirtilmiştir. Bu sonuçlara bakılarak analitik değerlendirme tekniğine ilişkin bazı yorumlar ele alınabilir.

Bu tekniğin etkili kullanılması için öncelikle performans değerlendirmesinin ve ürün değerlendirmesinin etkili bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Araştırma sonuçları performans değerlendirmede öğretmenlerin eğitim ihtiyacı içinde olduğunu göstermektedir. Bu sonuç önce performans veya ürünün parçalarının ayrı ayrı puanlamasını, sonra da bu bireysel puanları toplayarak toplam puanın hesaplanmasını gerektiren analitik değerlendirme tekniğine yönelik %70'e yakın eğitim ihtiyacı içinde olma sonucu ile tutarlı görünmektedir.

Bütüncül Değerlendirme Tekniğine İlişkin Eğitim İhtiyacı: Öğretmenin genel süreci veya ürünü bir bütün olarak parçalarını dikkate almadan puanlayarak değerlendirme yapmasıdır. Bu yöntem, öğrenme ürünleri toplam puan olarak değerlendirilmek istendiğinde kullanılır. Bütüncül değerlendirme öğrencilerin kısa zamanda değerlendirilmesine fırsat verir (Kıroğlu 2006: 180). Bütüncül değerlendirme süreçten ziyade sonuçla ilgilidir. Analitik puanlamada yapıldığı gibi sonuca ulaşmak için aşılacak bireysel basamaklarla ilgilenmekten çok toplam performans ya da sonuçla ilgilenir. Bu teknikle ilgili araştırma bulguları tablo 1 ve 2'de gösterilmiştir.

Tablo 1'de bütüncül değerlendirme tekniğine ilişkin öğretmenlerin %30,1'i orta, %30,1'i çok, %10,3'ü çok fazla eğitim ihtiyacı içinde olduklarını tablo 2'de ise bu tekniğe ilişkin kıdem açısından eğitime ihtiyaç duyma durumunda anlamlı bir fark bulunamadığı fakat cinsiyet açısından manidarlık olduğu belirtilmiştir.

Bütüncül değerlendirme tekniği de, analitik değerlendirme tekniğinde olduğu gibi, performans ve ürün değerlendirme tabanlı bir değerlendirme tekniğidir. Bu tekniğin etkili kullanılması için öncelikle performans değerlendirme, analitik değerlendirme gibi tekniklerin nasıl kullanıldığının bilinmesi gerekmektedir.

dir. Performans değerlendirme ve analitik değerlendirme gibi teknikler için öğretmenlerin eğitime ihtiyacı duyması sonucu ile bütüncül değerlendirme tekniğindeki eğitim ihtiyacı sonucu tutarlı gözükmetedir. Kadın öğretmenlerin erkek öğretmenlere oranla bu teknikle ilgili daha fazla eğitim ihtiyacı içinde olmaları, öğrencilerin bir bütün olarak gelişimlerine ve onları bütünde değerlendirmelerine olan yatkınlıklarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Genel İzlenim Değerlendirme Tekniğine İlişkin Eğitim İhtiyacı: Bu teknik, çalışmanın bütününe, genel olarak izlenimler dikkate alınarak, değerlendirilmesidir. Öğretmen, öğrencilerin çalışmalarının bütününe yazılı olmayan ölçütlere göre değerlendirir, çalışmada yapılmasının gerekli olduğunu düşündüğü yerlere not verir. Günlük yapılan kısa sınavların değerlendirmesi, öğrencilere geri dönüt vermek için az zaman harcayarak yapacağınız bir değerlendirme değildir. Genel izlenim değerlendirmesi, meslekte deneyimli olmayı gerektirir (Kıroğlu 2006: 180). Genel izlenim değerlendirme tekniğine ilişkin araştırma bulguları tablo 1 ve 2'de gösterilmiştir.

Tablo 1'de genel izlenim değerlendirme tekniğine ilişkin öğretmenlerin %31,4'ü orta, %21,8'i çok, %8,3'ü çok fazla eğitim ihtiyacı içinde oldukları, tablo 2 de ise bu tekniğe ilişkin cinsiyet ve kıdem açısından anlamlı bir fark bulunamadığı belirtilmiştir.

Öğretmenlerin %60'ın üzerinde bu tekniğe yönelik eğitim ihtiyacı içinde olduklarını belirtmeleri, bu tekniğin nerelerde ve nasıl kullanılması gerektiği ile ilgili bilgilerinden habersiz oldukları anlamına da gelebilir. Oysa genel izlenim değerlendirme tekniği, değerlendirme sürecine öğretmenin kişisel yorumlarını katma fırsatı veren bir süreç değerlendirme tekniğidir. Öğretmenlerin bu tekniği kullanabilmeleri yeni programın işleyişi açısından bir eksiğin giderilmesi anlamını taşıyabilir.

Duyuşsal Özellikleri ve Düzenleme Becerilerini Değerlendirmeye İlişkin Eğitim İhtiyacı: Öğrencilerin bilişsel özelliklerinin yanında duygusal özellikleri de önemlidir. Bu nedenle bu özelliklerin de değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu boyutun değerlendirilmesinde öğrencilerin derse yönelik tutumları, kendine güvenleri gibi konularda bilgi edinmek için de gözlem veya görüşmeler yapılabilir. Ayrıca duygu ve düşünceye yönelik sorular da cevaplandırılabilir. Gözlemler, kontrol listeleri ve gözlem formlarıyla desteklenmelidir (Kıroğlu 2006: 180). Bu değerlendirme biçimine ilişkin araştırma bulguları tablo 1 ve 2'de belirtilmiştir.

Tablo 1'de duygusal özellikleri ve düzenleme becerilerini değerlendirmeye ilişkin eğitim İhtiyacına, öğretmenlerin %32,7'si orta, %24,4'ü çok, %8,3'ü çok fazla eğitim ihtiyacı içinde olduklarını tablo 2'de ise bu tekniğe ilişkin kıdem ve cinsiyet açısından anlamlı bir fark bulunamadığı gösterilmiştir. Bu

değerlendirme biçimine ait eğitim ihtiyacı oluşmasının yorumları aşağıdaki gibi yapılabilir.

Öğrencilerin bilişsel süreçleri, değerlendirildiği gibi duyuşsal süreçlerinin de değerlendirilmesi gerekmektedir. Araştırma sonuçlarından bunun öğretmenlere genellikle yeni programda önerildiği biçimde yapılmadığı sonucu çıkarılabilir.

Problem Çözme Yöntemine İlişkin Eğitim İhtiyacı: Eğitimin amacı öğrenciye hazır bilgi vermektense bilgiye ulaşmayı teşvik etmek dolayısıyla da konuşma davranış ve tutumlarında düşünen-üreten bireyler yetiştirmektir (Aykaç 2006: 130). Problem, birey ya da toplumun karşılaştığı, başarıya ulaşılması için çözülmesi zorunlu güçlüklerdir. Problem çözme yöntemi, eleştirel düşünme becerisi geliştirme, karar verme, sorgulama ve yansıtıcı düşünme için temel beceri alışkanlıkları kazandırır. Çoğu kez problemler bireyleri şaşırır. Şaşkınlığı ortadan kaldırabilmek için problemin kaynağını bulmak deneyimleri kullanmak ve yaratıcı düşünmeyi işe koşturmak gereklidir (Gözütok 2006: 151). Bu teknik öğretimi gerçek yaşam koşulları içinde ele almaktadır ve üst düzey zihinsel etkinliklerin kazandırılmasında işe koşulan bir yöntemdir. Öğretmen bu yöntemi uygularken; problemin tanımlanıp çevresinin belirlenmesi, probleme ilişkin verilerin toplanması, denenceler kurulması, uygun denencelerin uygulamaya konulması ve çözüme ulaşma noktalarında öğrenciye yardımcı olmalıdır. Problem çözme yönteminin kullanılabilmesi için derste kazandırılacak hedef davranışların en az uygulama düzeyinde olması; öğrencilerin ön koşul davranışları önceden kazanması gerekmektedir. Bilgi ve kavrama düzeyindeki yetenekler kazandırılmamışsa bu yöntem kullanılamaz (Sönmez 2007: 238). Aktif öğrenme yöntemlerinden biri olan problem çözme yöntemi, öğrencide düşünme ve yaratıcılık yeteneğinin gelişmesi yanında, bireylerin toplumda karşılaşacağı problemleri de çözme becerisi kazandırır. Bu yöntem öğrencilerin sürece etkin olarak katılmasını gerektirir (Açıkgöz 2003: 141).

Araştırmanın problem çözme yöntemine ilişkin eğitim ihtiyacı ile ilgili sorusuna öğretmenlerin yarısından fazlası bu yöntem için eğitime ihtiyaç duymadıklarını belirtmişlerdir. Ancak kay-kare sonuçları, kідeme göre manidardır. Bu sonucun olası nedenleri aşağıdaki gibi yorumlanabilir.

Bu yöntem için 11-15 ve 15 üzeri kідemdeki öğretmenlerin eğitime ihtiyaçları olduklarını belirtmelerinin bir nedeni gerekli materyal ve kaynak bulma güçlüğü olabilir. Gelişen teknoloji, materyal ve kaynak çeşitliliğini artırmaktadır. Söz konusu öğretmenlerin teknolojik gelişmelere uyum sorunu sonuca kaynaklık etmiş olabilir. Bir diğer olası neden ise bu yöntemin sürecinin ve sürecin sonunda elde edilen ürünün değerlendirilmesinin güçlüğü olabilir. Problem çözme yönteminin her basamağının izlenmesi, rehberlik edilmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. 11-15 ve 15 üzeri kідemdeki öğretmenlerin

genellikle geleneksel tarzlarının baskın oluşu, yöntemin uygulanmasını güçleştiriyor olabilir.

Oyun yöntemine ilişkin eğitim ihtiyacı: Oyunlar, öğrencilerin öğrenme hedeflerine ulaşmaları için içinde bulunduğu keyifli, eğlenceli, sanatsal ve estetik becerileri geliştirici düzenlemelerdir. Oyun oynama yönteminin kullanılmasında öğretmen ortamı yapılandırır, oyunun düzenlenmesini yapar ve öğrencilere danışma hizmeti verir (Gözütok 2006: 282). Çocuğun yaşamında iki çeşit oyun vardır. Bunlar kişisel oyun ve tasarıma dayalı oyundur. Kişisel oyunda öğrenci tüm benliğini kullanırken, tasarıma dayalı oyunda daha çok zihnini kullanır. Öğrenci, oyun ortamı içinde çeşitli roller üstlenen, deneyen ve yaşayan öğrenci olacak, hem beden duyuğu ve zihin gelişimi açısından sağlıklı bir ortam oluşacak hem de yaşantı zenginliğine ulaşacaktır. Oyun öğrencinin hayal dünyası ile gerçek dünya arasında bir köprü görevi kurar. Böylelikle öğrencilerin zevk alabilecekleri etkinlikler oluşturularak derslere karşı ilgisi de artırılmış olur. Bu özelliğin yanında öğrencilerin yeni kavramların öğretilmesinde, hatalı davranışların düzeltilmesi ve öğrenilenlerin akılda tutulma süreleri artırılmış olur (Aykaç 2005: 161).

Bu yöntemine ilişkin eğitim ihtiyacı incelendiğinde öğretmenlerin yarısından fazlası bu teknik için eğitime ihtiyaç duymadıklarını belirtmişlerdir. Fakat kaykare sonuçları anlamlıdır. Bu yöntem için 11-15 ve 15 üzeri kıdemdeki öğretmenlerin eğitim ihtiyaçları içinde olmalarının nedenleri aşağıdaki gibi yorumlanabilir.

Bu yöntemine, öğretmenlerin kıdemlerine paralel olarak eğitim ihtiyaçlarının artmasının bir nedeni, öğretmenlerin okulu, oyun oynanan bir yer olarak görülmesinden daha ziyade akademik bir yer olarak görüyor olmalarından kaynaklanıyor olabilir. Bir diğer neden ise klasik öğretmenlik anlayışının, *oyun oynayan ve oynatan öğretmen* ile bağdaşmaması olabilir.

Sonuçlar

İlköğretim I. kademedeki yapılandırmacı yaklaşım temelli eğitim-öğretim için 2005 İlköğretim Programı'nda öğretmenlere önerilen yöntem, teknik ve ölçme-değerlendirme alanlarından gösteri, drama, kavram haritası, balık kılıcı, zihin haritası, öğrenme ortamları sağlama, zeka alanlarına göre öğrenme ortamları hazırlama, ürün dosyası, kontrol listesi, proje, performans değerlendirme, analitik değerlendirme tekniği, bütüncül değerlendirme tekniği, genel izlenim değerlendirme tekniği, duyuşsal özellikleri ve düzenleme becerilerini değerlendirme konularında öğretmenlerin yarıdan fazla çoğunlukta eğitim ihtiyacı içinde oldukları belirlenmiştir.

Problem çözme, oyun ve kontrol listesi tekniklerinde 11-15 ve 15 üstü kıdeme sahip öğretmenler, kıdeme göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Bütüncül değerlendirme tekniği ile ilgili öğretmenler cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir

Öneriler

Yapılandırmacı yaklaşım temelli eğitim ve öğretimin öncelikle felsefesi öğretmenlere kazandırılmalıdır.

Söz konusu öğretmenlere önerilen yöntem, teknik ve ölçme-değerlendirme alanlarından gösteri, drama, kavram haritası, balık kılıcı, zihin haritası, öğrenme ortamları sağlama, zeka alanlarına göre öğrenme ortamları hazırlama, ürün dosyası, kontrol listesi, proje, performans değerlendirme, analitik değerlendirme tekniği, bütüncül değerlendirme tekniği, genel izlenim değerlendirme tekniği, duyuşsal özellikleri ve düzenleme becerilerini değerlendirme konularında etkili hizmet içi eğitimler düzenlenmelidir.

Öğretmenlerin alışagelmiş öğretim ilke ve yöntemlerinin dışında, farklı yöntem ve tekniklerin farkına varmalarının sağlanması ve bunların kullanımında meydana gelecek sonuçların açıklanması gerekmektedir.

Kıdem olarak 10 yıl üzeri öğretmenlere problem çözme, oyun ve kontrol listesi tekniklerinde etkili hizmet içi eğitimler düzenlenmelidir.

Kaynaklar

- Açıkgöz, Kamile Ün (2003). *Aktif Öğrenme*. Ankara: Eğitim Dünyası Yay.
- Adıgüzel, H. Ömer (2002). *Eğitimde Yeni Bir Yöntem Yaratıcı Drama*. Ankara: Natürel Yay.
- Atasoy, Basri (2004). *Fen Öğrenimi ve Öğretimi*. Ankara: Asil Yay.
- Atılğan, Hakan, Nuri Doğan ve Adnan Kan. (2006). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. Ed. Hakan Atılğan. Ankara: Anı Yay.
- Aydoğdu, Mustafa (2005). *İlköğretimde Fen ve Teknoloji Öğretimi*. Ankara: Anı Yay.
- Aykaç, Necdet (2005). *Aktif Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Natürel Yay.
- _____, Hasan Aydın (2006). *Öğrenme Öğretme Sürecinde Planlama ve Uygulama*. Ankara: Naturel Yay.
- Bacanlı, Hasan (2000). *Eğitim Psikolojisi Gelişim ve Öğrenme*. Ankara: Nobel Yay.
- Bümen, T. Nilay (2004). *Okulda Çoklu Zekâ Kuramı*. Ankara: Pegem A Yay.
- Demirel, Özcan (2004). *Öğretimde Planlama ve Değerlendirme Öğretme Sanatı*. Ankara: Pegem Yay.
- Erden, Münire (2001). *Sınıf Yönetimi*. İstanbul: Alkım Yay.
- Fer, Seval (2005). "Cumhuriyet Dönemi İlköğretim Programı Üzerine Bir Değerlendirme." *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu*. Marmara Üni-

- versitesi Atatürk Eğitim Fakültesi ve Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi. 7-9 Aralık 2005, İstanbul.
- Gözütok, F.Dilek (2006). *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara: Ekinoks Yay.
- Güneysu, Sibel (2002). *Eğitimde Drama, Yaratıcı Drama*. Ankara: Natürel Yay.
- Kaptan, Fidan (1999). *Fen Bilgisi Öğretimi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kaptan, Saim (1998). *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*. Ankara: Tek Işık Yay.
- Karasar, Niyazi (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yay.
- Kıroğlu, Kasım (2006). *Yeni İlköğretim Programı*. Ankara: Pegem A Yay.
- Küçükahmet, Leyla (2003). *Sınıf Yönetimi*. Ankara: Nobel Yay.
- MEB (2005a). *İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi.
- _____ (2005b). *İlköğretim Fen Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi.
- _____ (2005c). *İlköğretim1-5 Sınıf Programları Tanıtım El Kitabı*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi.
- Orhaner, Emine ve Azize Tunç (2003). *Ticaret ve Turizm Eğitiminde Özel Öğretim Yöntemleri*. Ankara: Gazi Kitapevi.
- Öztürk, Mustafa Kemal (2009). "Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Okul, Aile ve Toplum İlişkileri Yeterlik Alanına İlişkin Görüşleri ve Öz Değerlendirmeleri" *Bilig 49: 113-126*
- Saban, Ahmet (2004). *Çoklu Zeka Teorisi ve Eğitim*. Ankara: Nobel Yay.
- Sapmaz, Nimet (2003). *Kavramlar, Kavramsal Sistemler ve Kavram Öğretimi Teknikleri, Aktif Öğrenme ve Öğretme Yöntemleri Seminer Notları*. Ankara: EAUM.
- Sönmez, Veysel (2007). *Öğretmen El Kitabı*. Ankara: Anı Yay.
- Şahin, Ali Ekber (2008). "A qualitative assessment of the quality of Turkish elementary schools." *Eurasian Journal of Educational Research*, 30, 117-139.
- Tekin, Halil (2000). *Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme*. Ankara: Yargı Yay.
- Topses, Gürsen (2003). *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*. Ankara: Nobel Yay.
- Varış, Fatma (1976). *Eğitimde Program Geliştirme Teori ve Teknikler*. Ankara: A.Ü. Eğitim Fak. Yay.
- Varış, Fidan (1994). *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara: A.Ü. Eğitim Fak. Yay.
- Yaylacı, Gaye Özdemir (2007). "İlköğretim Düzeyinde Kariyer Eğitimi ve Danışmanlığı" *Bilig 40: 119-140*.
- Yetkin, Dilek ve Özer Daşcan (2006). *İlköğretim Programı (1-5 Sınıflar)*. Ankara: Anı Yay.
- www.goldenmemo.com/GB/zihin%20haritasi.doc (25.06.2008).
- www.eod.hacettepe.edu.tr/seminerdosyaları/zulfikardeniz.doc (27.06.2008).

The Training Needs of Teachers Concerning Methods & Techniques and Assessment & Evaluation in the Primary School Curriculum

Tuncay Akçadağ*

Abstract: The aim of this study is to determine the occupational training needs of teachers concerning the new methods used for instruction and *measurement and assessment*, and examine how these needs differ according to gender and length of service. The survey method was used in the research. The population in this research consists of primary school teachers in Samsun. 156 of the 1276 primary school teachers, who attended the teacher training programme in June 2007, participated in the research. The data of the research were analyzed on the computer in terms of percentage, frequency and chi-square values. The level of significance was calculated as $p > 0.5$. The teachers indicated that they needed training on methods and techniques such as demonstration, role play, concept map, fishbone diagram, mind map, preparation of the learning environment, preparation of the learning environment according to types of intelligence, assessment of projects, portfolios and performance tasks, analytical assessment technique, general impression assessment, assessment of emotional properties and coordination skills. The chi-square results show that, considering length of service, there is a significant difference between groups in terms of training needs in problem solving, playing games and check list methods. They also show that, considering gender, there is a significant difference between groups in terms of training needs in total assessment technique.

Key Words: Constructivism approach, methods and techniques, occupational training needs.

* Teachers' Academy Foundation (ÖRAV) / İSTANBUL
tuncayakcadag@gmail.com

Потребности учителей, связанные с методологией, техническим измерением и оценкой по программе начального образования

Тунджай Акчадаг*

Резюме: Целью данного исследования является определение профессиональных потребностей учителей в новых методах, технике, измерении и оценке, используемых для обучения, а также изучение различий между этими потребностями в зависимости от пола и стажа. В качестве модели исследования был использован описательно-обзорный метод. Исследование охватило школьных учителей района Самсун первой категории. В анкете приняли участие 156 учителей из 1276 учителей начальных классов первой категории Самсуна, которые в июле 2007 года обучались на курсах повышения. Данные исследования были проанализированы компьютерной программой SPSS в процентах, частоте распределения и квадрат анализе. Учителя указали, что они нуждаются в таких методах и технологии, как демонстрация, ролевые игры, концептуальная карта, рыбий скелет, карты ума, обеспечение условий обучения, подготовка условий обучения в зависимости от типа интеллекта, характеристика продукции, лист контроля, проекты, оценка производительности, аналитический метод оценки, техника общей оценки, техника общего наблюдения, эмоциональные особенности и формирование, координация навыков и тд. По результатам хи квадрат анализа, существует значительная разница в зависимости от стажа по таким методам как решение проблемы, игры и лист контроля, а также в зависимости от пола по методу техники общего контроля.

Ключевые Слова: Конструктивный подход, методы и технологии, профессиональная необходимость.

* Фонд академии учителей Бахчекапы / Стамбул
tuncayakcadag@gmail.com

Hatırlananlar ve Unutulanlar: İslam Coğrafyasında Modernleşme ve Kadın Hareketleri

Aksu Bora*

Özet: İslam coğrafyasında modernleşme tarihi, kolektif bir hafıza inşası açısından okunabilir. Bu kolektif hafızanın kişisel hafıza ve yaşamlarla bağlantısının kurulabileceği, bu bağlantıya ilişkin ipuçlarının bulunabileceği alanlardan biri, kadın hareketleridir. Bu bağlamda, modernleşme tarihi içindeki farklı kadın hareketlerinin ve bunların hatırlama/unutma stratejilerinin günümüzdeki etkilerinin izini sürmek, önemli görülmektedir. Üstelik bu iz sürme, bugün bu coğrafyada kadınlarla ilgili tartışmalara yeni bir ışık tutabilecektir. Özellikle İslami feminizm/laik feminizm ayrımının son derece katı ve aktüel politikanın ihtiyaçlarına uygun biçimde çizildiği Türkiye’de, bu iki hattın da farklı koşullara ve farklı stratejik tercihlere işaret ettiğinin gösterilmesi, özel bir önem arz etmektedir. Müslüman coğrafyada yaşayan kadınlar, içinde buldukları kültürel ve siyasal koşullara göre farklı güçlenme stratejileri izlemişlerdir. Bu nedenle, bu coğrafyadaki kadınları ve kadın hareketlerini belirli bir dinin (İslamın) kurbanları (yahut bir açıdan da kurtardıkları) olarak görmektense, aktif toplumsal ve politik özneler olduklarını fark etmek, sosyal bilimlere ve tarihe açısından çok daha ufuk açıcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kolektif hafıza, kadın hareketleri, modernleşme, feminizm, İslami feminizm, Ortadoğu, Orta Asya.

Giriş

Kolektif hafıza ve kolektif hafıza ile bireysel olan arasındaki bağlantılar, son on yılın sosyal kuramında giderek ağırlıklı bir araştırma alanı haline gelmiştir. Bu alanın ortaya çıkmasında birden fazla etkenin varlığından söz edilebilirse de, tarihin ana akım modernleşme anlatisinin vazettiği gibi doğrusal ve dönüştürücü bir süreç değil, tersine, farklı yorumlara, müdahalelere açık ve çok boyutlu bir anlatı olduğu düşüncesinin yaygınlaşması önemlidir. Bu yazıda, batı dışı modernlik alanlarından birinde, İslam coğrafyasında modernleşme tarihinin nasıl kurulduğuna, modernitenin kurulma biçiminin kadın hareketlerinin yapılanması ile etkileşimine ve bu etkileşimin politik sonuçlarına değinmeye çalışılacaktır. Yazının iki temel iddiası vardır: 1. Kişisel ve toplumsal hafıza arasında önemli geçişlilikler vardır ve bu geçişliliklerin en berrak görülebileceği alanlardan biri, kadın hareketleridir. 2. Kadın hareketlerinin dinsel

* Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyoloji Bölümü / BOLU
bora.aksu@gmail.com

referansları kullanması ile bunları dışlaması tamamen stratejik kararlardır ve bu kararların önemli siyasal sonuçları olmuştur.

Toplumsal Hafıza

Bireysel boyutta hafıza, psikolog ve psikanalistlerin ilgi alanı olmasının yanı sıra, özellikle sözlü tarih, yaşam öyküsü anlatımı gibi tekniklerin gelişimiyle birlikte, tarihçiler ve sosyal bilimciler için de önemli bir bilgi kaynağı haline gelmiştir. Maurice Halbwacs'ın 1920'li yıllarda yaptığı çalışmaları ve "toplumsal bellek" kavramını ortaya atmasından bu yana ise, bireysel belleğin ne derece bireyin nörolojik yapısı ve kişisel yaşamıyla, ne derece toplumsal ilişkiler ve tarih ile bağlantılı olduğu tartışılmaktadır (Assmann 2001: 38-39). Halbwacs, bireysel belleğin toplumsal koşullara bağlı olduğunu ileri sürer ve "Bu çerçevenin dışında toplumda yaşayan insanların hatıralarını sabitleştirecekleri ve yeniden bulabilecekleri bir başka bellek olmaz" der (akt. Assmann 2001: 29). Ona göre, hafıza bireysel toplumsallaşma süreci içinde oluşur. Bu nedenle de toplumsal çevre tarafından belirlenir. Yani, "hafıza da tıpkı dil gibi, iletişimsel süreçlerde, yani hatıraların anlatılması, alımlanması ve sahiplenilmesi yoluyla oluşur" (Sancar 2007: 41). Dolayısıyla, birey ancak yaşadığı toplumsal çevrenin ortak hafızası içine yerleştirebildiği, bu anlatı içinde kendine yer bulabilen şeyleri hatırlayabilir. Bu nedenle de bireysel hafıza ile toplumsal olan arasında yakın bir ilişki vardır.

Tarih anlatıları, toplumsal hafıza ile özdeş olmasa da, bu hafızanın oluşumunda kritik bir yerde dururlar. Resmi tarih anlatıları dışındaki hatırlamalara izin vermeyen, bunları bastıran ve yok sayan bir toplumda, unutulmaların o topluma biçim verdiği söylenebilir. Marc Augé'nin belirttiğine göre "anılar, tıpkı kıyı çizgisinin deniz tarafından şekillendirilmesi gibi, unutma yoluyla şekillendirilmiştir" (1999: 59). Augé bu sözle yalnızca kişisel hafızayı ve anıları değil, toplumsal olanları da işaret etmektedir. Yani, hatırlananlar kadar unutulmalar da içinde yaşanan toplumu ve günü kurarlar.

Bir Başlangıç Girişimi Olarak Modernleşme

Batı dışı modernleşme hareketleri, toplumsal hafızanın politik girişimlerle nasıl biçimlendirildiğini, nelerin bastırılıp nelerin yeniden inşa edildiğini görebilmek için son derece elverişli çalışma sahaları sunarlar. Çünkü bunların her birinde, modern ulus devletin kurulması ve ulusun da bu kurgu ile bağlantılandırılması, yeni bir tarih anlatısının yaratılmasıyla mümkün olmuştur. Modernleşme, kendini eskiden farklı, yepyeni bir olgu olarak sunma, bu nedenle de bir başlangıç noktası yaratma eğilimindedir. Başlangıç noktaları, Connerton'un dediği gibi (1999: 14) her durumda içinde bir anımsama ögesi barındırır. Bu öge, yalnızca yepyeni bir şey yaratmanın zorluğundan değil, "ne türden olursa olsun, belli bir deneyimin akla yakın olduğundan emin

olabilmek için onu daha önceki deneyimlerimizin oluşturduğu bağlama dayandırmak zorunda” (1999: 15) olduğumuzdan da gereklidir. Ancak bu anımsama ögesinin gerçekte olmuş bir olaydan çok, sonradan bir anlatıya dönüştürülmüş olayları temel aldığı belirtilmelidir. Yani, dediği, hiçbir hafıza, geçmiş olduğu gibi koruyamaz, aksine, ondan geriye ancak grubun her dönemde kendi bağlamına özgü olarak yeniden kurabildiği biçimi kalır (Sancar 2007: 43).

Modernleşmeyi bir başlangıç girişimi olarak alırken, bu nedenle, aynı zamanda bir tarih yazımı/hafıza inşası olarak da düşünmek gereklidir. Ve hemen ardından eklenmelidir ki, bu inşa yalnızca “olgu”ların belirli bir biçimde bir araya getirilmesiyle değil, tahayyül ve fantezilerle de beslenir. Özellikle İslam coğrafyası söz konusu olduğunda, yalnızca Batılıların değil ama kendisine onların gözüyle bakmaya eğitilmiş olan modernleşmeci elitlerin de fantezi ve tahayyüllerinin önemli bir kısmı, kadınlara ve kadınlığa ilişkin imgelerden oluşur. Haremdeki seraserpe odalıklar ya da harap evlerinin önündeki çadorlu kadınlar, bir dinin, Müslümanlığın sömürgeci fantezilerdeki yansımalarıdır. Bu tahayyül bir yandan coğrafyayı (“Doğu”) inşa eder, diğer yandan da tarihi (“tarihin dışında yaşayan doğu toplumları”). Modernleşme hareketleri bir anlamda bu coğrafya ve tarih kurgularını kendi içinden dönüştürme girişimleridir. Yani, kurgunun kendisini değiştirmeden, o kurgu içindeki rolün değiştirilmesine yönelik bir çaba olarak da ifade edebiliriz. “Doğu” kurgusuna ilişkin herhangi bir itirazda bulunmadan “doğulu” olmaktan kurtulmaya çalışmak, doğulu toplumları tarihin dışındaki bir “İslamîyet” tarafından belirlenmiş olarak inşa eden oryantalist kurguyu değiştirmeden bu dinin toplumsal rolünü azaltmak suretiyle tarih sahnesine çıkmayı arzulamak...

Böyle bir çaba ve arzu, elbette ki bazı unutuşları, tarihin ve hafızanın bu unutuşlarla birlikte yeniden kurulmasını gerektirir. Yeni bir başlangıç yapılırken bu başlangıç bir yandan sömürgeci ya da işgalci güçlere ama aynı zamanda, geçmişten gelen yüklerle karşı kurgulanır. Modernitenin ötekisi sadece işgalci değil, geçmiştir de.

Modernleşme Hareketleri İçinde Kadınlar

Ondokuzuncu yüzyıldan itibaren bütün bir coğrafyayı belirleyen toplumsal ve ekonomik reform hareketlerinde, kadınların aktif bir rolü olmuştur. Özellikle modernleşme hareketlerinin başladığı Osmanlı İmparatorluğu (daha sonra Türkiye Cumhuriyeti), İran ve Mısır, “kadın sorunu”nun sadece erkekler değil, kadınlar tarafından da tanımlandığı ve tartışıldığı yerlerdir. Osmanlı modernleşmesinin güçlü etkisi, kendini Orta Asya’daki Müslüman topluluklarda da göstermiş ve buralarda önemli bir etki yapmış olan Ceditçilik hareketi içinde kadınlar azımsanamayacak bir rol oynamıştır (Khanam 2002). Özellikle evlilik, boşanma, miras gibi medeni hukuk alanlarındaki reform

taleplerinde ve kadınların eğitim ve çalışma haklarına kavuşmalarına ilişkin siyasal hedeflerde, reformcu erkeklerle kadınların ortaklaştıkları görülebilir. Örneğin, Afganistan'da 1923'te yeni anayasa yapıldığında, kadınlara oy hakkı tanınmıştır ve 1921'de çıkarılan Medeni Kanunla kadınların evlenmesine yaş sınırlaması getirildiği gibi, kamu görevlilerine çok eşlilik de yasaklanmıştır (Khanam 2002). Kazan'da yayınlanan bir kadın dergisi olan *Süyüm Bûke*'de kadınların eğitim hakkı konu edilmiş, peçenin kadınların özgürlüğünü kısıtlayan ve onları toplumsal hayata katılımdan alıkoyan bir engel olduğu konusunda yazılar yazılmıştır (Kamp 2006).

Kentli ve orta sınıftan, eğitimli elitlerin "kadın sorunu"nu gündeme getirmele-ri, asıl olarak modernleşme ve batılılaşma bağlamında olmuştur. İran'da 1906, Osmanlı İmparatorluğunda 1908, Afganistan'da 1923 tarihli anayasal reformlar, kadınların ilk kez güçlü bir biçimde kamusal alana çıkmalarını, siyasal gösterilere katılmalarını, dergi ve gazetelerde görüşlerini ifade etmelerini sağlamıştır. Bu dönemde bu ülkelerde kadın dernekleri de kurulmaya başlamış ve hak taleplerini ifade etmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı bu bölgede milliyetçi hareketlerin yükselmesiyle sonuçlanmıştır. Bu hareketler, yeni ve modern ulus devletlerin kurulmasını hedeflemektedirler ve bu hedefin ayrılmaz bir bileşeni de kadınlara verilen yeni roller, açılan yeni alanlardır.

Ancak, belirtmek gerekir ki, kadın hareketleri ile milliyetçilik hareketleri arasındaki ilişki ilk bakışta düşünülebileceğinden daha karmaşıktır. Bu ilişki pek çok durumda ittifak biçiminde kurulsa da Chatterjee'nin de dikkat çektiği gibi (2002: 198) modernlik korkusunun ve sömürgeci Batı'dan farklılaşma ihtiyacının billurlaştığı alan da yine cinsiyet ilişkileri ve kadınların konumudur. Chatterjee'ye ek olarak, modern ailenin ve "yeni kadın"ın yalnızca bir korkunun, sömürgeciye benzeme ve yabancılaşma korkusunun ifade edildiği değil, aynı zamanda ulusun organik bir bütünlük olarak kurulmasında kritik bir rol oynayan alanlar olduğunu söylemek gerekir.

Hem erken dönem modern edebi metinlerde hem de milliyetçiliklerin kanonik metinlerinde, bu korkunun yansımalarını izlemek mümkündür. "Milliyetçi ideolojilerin, milleti aile ve akrabalık ilişkilerinin devamı gibi düşünen cemaatçi damarı da, kadının toplumdaki konumunu ve işlevini 'anne', 'bacı' ve 'eş' olarak sembolize eder. Millet'in bir aidiyet ve sadakat kaynağı olarak doğallaştırılması, kadının toplumsal varlığının doğallaştırılmasıyla, yani biyolojikleştirilmesiyle iç içe geçer" (Hatem 1998: 73). Dolayısıyla, batı dışı İslam coğrafyasında milliyetçi elitler eliyle gerçekleştirilen modernleşmenin her durumda kadınları özgürleştirdiği düşüncesi, doğru değildir. Tersine, kadınlar için açılan yeni alanlar, aynı zamanda bu özgürlüğün sınırlarını da çizmiştir. Bunu yaparken, farklı kadınlıkların inşasına olanak sağlamış, böylece, yeni bir cinsiyet rejimi inşa ederken bu rejimin iktidar ilişkilerini de yeniden oluş-

turmuştur. Bu iktidar ilişkileri, oluşturulan yeni merkez/çevre ve içerisi/dışarıyı ayrımlarıyla yürütülür. Bu nedenle, modernleşmenin bir “gelenekselden kopuş ve yeni bir dünyayı kurma” hikayesinden çok, geleneğin ve “yeni”nin yeniden tanımlanırken yeni iktidar ilişkilerinin kurulup işler hale getirilmesi süreci olduğunu hatırlarda tutmakta yarar vardır.

Kadın Haklarının Elde Edilmesinde İki Farklı Hatırlama Stratejisi

Milliyetçi söylemlerin geliştirilmesi, modernitenin evrensel nitelikleri ile kültürel fark arasındaki çelişkinin belirli bir biçimde çözülmesi girişimidir. Bu söylemlerde yerel kültürün “öz”ünü oluşturduğu düşünülen niteliklerin sürdürülmesi, böylelikle yabancı/sömürgecinin dışarıda bırakılması sağlanmaktadır. Aynı zamanda, yerli kültürün “geri”liğinin ön kabulü, modernleşme projesinin (özellikle de ekonomik ve siyasal modernleşme) meşrulaştırıcısı olarak iş görmektedir. Bu çelişkili konum, modern milliyetçiliğin bir yandan milli değerlerin kaynağı olarak görülen ahlaki (asıl olarak aileye ilişkin) alanda farklılığı vurgular ve desteklerken, kamusal alanda (hukuk, idare, ekonomi) evrenselliği ve modernliği geliştirmesi anlamına gelmektedir. Bu noktada, iki farklı stratejiden söz etmek mümkündür: Milli değerlerin geleneksel olanın sürdürülmesi değil, uzak bir geçmişin, milletin özünün ortaya çıktığı bir dönemin ihyası anlamına geldiği bir stratejik tercih ile İslamın modern değerler çerçevesinde yeniden yorumlanmasını içeren bir stratejik tercih.

Bir Hak Kazanma Stratejisi Olarak Unutma: Kendi “yeni”liğini sömürgecilikten kurtuluş mücadelesi içinde tanımlayan Mısır’da da, Türkiye ve İran’da da bu “yeni”, aynı zamanda “eski”den kopmayı kapsamaktadır. Yani, modernleşme hareketlerinin radikalizmi, esas olarak içine doğdukları tarihsel bağlamın bileşenlerini reddederek, bir anlamda “beyaz bir sayfa” açma arzusu ve iddiasını içermektedir. Bu ülkelerin modernleşme anlatılarında önemli bir yer tutan “yeni insan”, “yeni aile” tartışmalarının arkasında, esasen bu güçlü arzu ve iddia yatmaktadır. “Çürümüş” ve “yozlaşmış” olan yalnızca siyasal yapı değil, bütün bir toplumsal yapıdır ve bu çürümenin panzehiri, varolan yapıları kökünden kesip atarak yenilerini kurmaktır. Benzer bir stratejik tercih, Bolşevik Devriminden sonra Orta Asya’daki Müslüman toplulukların komünist parti tarafından modernleştirilmesi girişiminde de karşımıza çıkmaktadır. Buralarda da daha eski tarihli Ceditçi hareketin mirası bir yana bırakılarak özellikle kadınların örtünmesinin yasaklanması türünden uygulamalarla geçmişin izlerinin silinerek yepyeni bir başlangıç yapılabileceği inancı görülmektedir (Rorlich 1999). Bu modernleşme kurgularının tamamında milli “öz”ün el eriminde duran İslami geleneğe değil, çok uzaklarda kalmış muhayyel bir geçmişte aranması, tesadüf değildir. Türkiye’de de, Mısır ve İran’da da bu dönem, İslamiyet öncesine işaret etmektedir: Türkiye için Orta Asya stepleri, Mısır’da Firavunlar dönemi, İran’da köklü Pers kültü-

rü. Orta Asya Müslüman toplulukları için ise geçmiş değil, muhayyel bir gelecek söz konusudur: Sınıfsal farklılıkların ortadan kaldırılarak eşitliğin sağlanacağı sosyalist bir gelecek. Modern çekirdek aile başta olmak üzere modern değerlerin milletin “öz” kültürüne içkin değerler olduğu iddiasıyla, yeni modern aile, Batılı bir fenomen olmaktan çok, milli kültürün gerçek değeri olarak sunulmuştur ki bu değerler “gelenekten” farklılaşmayı ve öze dönmeyi de anlatmaktadır.

Afsaneh Najmabadi (1998), yirminci yüzyıl başındaki modernleşme hareketlerinin evi ve aileyi yeniden inşa ederken orta sınıftan kadınların yeni bir kadınlık ideali çerçevesinde yeni annelik ve ev kadınlığı rollerini üstlendiklerini söylemektedir. Ona göre, modernleşmeyle birlikte gelen yeni özne kurma teknikleri ve modern iktidar biçimleri, “milli kadınlık ve erkeklığın dışarıdan empoze edilen bir kimlik değil, kişilerin bu kimliğin sunduğu iktidar olma biçimlerini arzuladıkları için kendi istekleriyle üstlendikleri birer öznelik” olmasını sağlamıştır. Elbette ki bu yeni öznelik biçimleri, böyle bir toplumsal ve siyasal bağlam içinde, kişisel ve toplumsal hafızanın inşasıyla da yakından ilişkilidir. Bu inşa, bir dizi unutuş yaratmıştır. Türkiye bağlamında bu unutuşların ilki, kadınların verdikleri hak mücadelesinin unutulmuşudur. Böylece kadınların eşitliği fikrinin Mustafa Kemal’in zihninde yaratılmış ve yine onun tarafından yürürlüğe konmuş bir fikir olduğu inancı yaygın ve güçlü bir inanç haline gelebilmiştir.

İkinci unutuş, Tanzimattan başlayarak modernleşmeci elitlerin düşünce ve eylemlerini belirleyen geleneksel/modern ikiliğinin bir kurgudan ibaret olduğunun unutulmasıdır. “Geleneksel” hanelerin ve bu hanelerde yaşananların cehalet, gerilik, yobazlık ve karanlıkla nitelendirilmesi, dolayısıyla kurgusal bu “gelenek”e kurtulunması gereken bir gerçeklikmiş gibi davranılması, bu hanelerin gerçekliğinin de unutulanlar arasına katılmasına yol açmıştır. Bu son unutuş, kadınların hak mücadelelerine ilişkin ilk unutuşu destekleyici niteliktedir: Babanın despotlukla, annenin ise cehalet ve dar kafalılıkla malul olduğu bu hanelerden çıkabilecek, nasıl bir kadınlık olabilir?

Bu unutuşlar, kadınların hak arayışlarını yeni bir dil içinde yapmaya başlamaları ile birlikte düşünülmelidir: Hak talebi değil, doğru yaşam/ doğru kadınlık normlarının savunulması. Hatem (1998) Mısır örneği üzerine yaptığı analizde, kadın hakları talebinin siyasal terimlerle değil, kültürel terimlerle yürütülmesinin siyasi sonuçlarına dikkat çekmektedir. Böyle bir stratejik tercih, her ne kadar kadın hakları mücadelesinin daha yumuşak ve modernlik anlatısı içinde daha kolay ifade edilebilir bir söylem yaratmasına yardım etse de, “yeni” kadınlığın inşasının “eski” ilişkileri, bu arada “eski” kadınlık tarzlarını (ve anneyi) karşısına alarak gerçekleştirilmesi, bahse konu stratejiyi izleyen hareketler açısından ciddi açmazlara da neden olmuştur. “Doğru kadın-

lık”ın ne olduğu ve nasıl icra edileceği üzerine yapılan kamusal konuşma ve tartışmalar, her durumda bir “yanlış” kadınlık tanımlamaktadır ve bu yanlış, bir yandan “asalak” olarak nitelendirilen bir kadın tipine, bir yandan da geleneksel kadınlara ve kadınlığa işaret etmektedir. Kadınların hakları ihlal edilen bir toplumsal grup olarak tanımlandıkları siyasal dilin yerini, doğru davranış kodlarını vazedenden yeni bir kültürel dil almıştır.

Bu değişim, aynı zamanda, kendisinden önce gelen kadın kuşakları ile bağı kopartan, bu bağın yerine aydınlanmış, modern ve kendini tamamen yeni olarak sunan bir dili koyan tercihi de işaret etmektedir. Elbette ki böyle bir tercih, yalnızca kadınların değil, modernleşmeci elitlerin tamamını etkileyen bazı endişe, kaygı ve arzularla bağlantılıdır, bunlarla biçimlenmiştir. Kadınların nasıl olmaları gerektiği hakkındaki bu kültürel anlatı, dolayısıyla, yalnızca kadınların haklarını modernleşmeci bir dilin içinden konuşarak daha kolay alabileceklerine inanmalarından değil, bundan çok daha fazla, yeniliğin yarattığı travmanın kendini en fazla aile ve kadınlarla ilgili değişimlerde göstermesinden kaynaklanmaktadır.

Bir Başka Strateji: İslamî Feminizm: Mısır modernleşmesi ve bu hareketin kadın hakları hareketi ile ilişkisi, bir başka stratejik tercihe işaret etmektedir. Mısır’da İran ve Türkiye’deki aksine, ondokuzuncu yüzyılda başlayan kadın hareketleri, yirminci yüzyılda da erkek reformculardan bağımsızlıklarını büyük ölçüde korumuştur. 1919’da İngiliz sömürgeciliğine karşı Kahire’de büyük bir miting düzenleyen kadınlar, bir yandan Wafd partisinin kadın kollarını oluştururken, diğer yandan, bağımsız bir kadın örgütü olan Mısır Feministler Birliği’ni kurmuşlardır (Mc Carthy 2001). 1924 yılında kurulan Mısır Feministler Birliği ile aynı yıl İstanbul’da kurulan Türk Kadınlar Birliği’nin tarihini karşılaştırmak, Ortadoğulu kadınların içinde buldukları çatışma ve çelişiklere dair önemli ipuçları sunmaktadır. Mısır Feministler Birliği’nin yirmi yıl boyunca son derece sınırlı kazanımlar (evlenme yaşının yükseltilmesi gibi) elde etmesine karşılık, Türk Kadınlar Birliği, başta seçme ve seçilme hakkının kazanılması olmak üzere, ciddi yasal reformlar elde etmiştir. Buna karşılık, Mısır’da bağımsız kadın hareketi geniş bir politik tartışma alanı açmış ve en kritik ve zor dönemlerde bile bu alanı korumayı başarmıştır.

Hem İran ve Türkiye, hem de Mısır’daki kadın hareketlerinin en önemli sınırlılığı, halktan kadınlarla ilişkinin son derece az olmasıdır. Bu sınırlılık, “kadın sorunu”nun esas olarak sembolik düzeyde tartışılmasına yol açmıştır ve yasal değişimlerin pratik sonuçlarını görmek için başka toplumsal değişimlerin gerçekleşmesi gerekmiştir (Graham-Brown 2001). Elitlerin dışındaki kadınların politik hareketlere katılımı, Cezayir ya da Filistin gibi ülkelerde, bağımsızlık ve sömürgecilik karşıtı hareketlerin şiddetli çatışmalarla yürüdüğü yerlerde daha yüksek olmuştur. Buralarda her sınıftan kadın, yaşamını ve özgürlüğü-

nü tehlikeye atarak bağımsızlık savaşlarına katılmıştır. Bu sürecin sonunda geleneksel rollerine dönmeleri beklendiğinde ise, erkeklerle ve yeni yönetimlerle ciddi çatışmalar yaşamışlardır. İslami metinlerin yeniden yorumlanması da içeren “İslami feminizm”, asıl olarak bu çatışmalardan ve kadınların bu çatışmaları kendi lehlerine çözmeye gayretlerinden kaynaklanmıştır.

İslamî feminizm terimi, 1990’larda uluslararası gündeme girmiş olsa da, bir olgu olarak İslami feminizm, çok daha eskidir. Her ne kadar bu terimin oryantalist bir bakış açısını yansıttığını söyleyerek kullanımını reddedenler varsa da (Moghadam 2002) bu terim üzerinden yürütülen tartışmanın canlılığını sürdürdüğü izlenmektedir. İslami feminizm, birincil İslami kaynakların kadınlar tarafından ve kadınlar lehine yeniden okuması ve yorumlanması anlamına gelmektedir. Terim yeni de olsa, kadınların (başka dinleri olduğu gibi) İslamiyeti yorumlamaları, yeni değildir. Örneğin, Mısır tarihinde önemli (ama unutulmuş) bir kişilik olan Labiba Ahmad (1870-1951), milliyetçilikle İslamcılığı bağdaştırmaya çalışırken, İslamın feminist bir yorumunu kullanmış, Mısır ulusunun inşasında kullanılması gereken harcın firavunlar döneminden değil, İslamiyetten taşınması gerektiğini savunmuştur. Ona göre İslami inanç sistemi, gerçekte, kadın haklarını yüceltmektedir (Baron 2005).

Margot Badran (2002), Müslüman kadınların Kuran’ın feminist hermenotik kullanılarak yeniden okunmasını ve yorumlanmasını da içeren faaliyetlerini son derece önemli ve radikal bulduğunu söyledikten sonra, İslami/laik feminizm ayrımının genellikle düşünüldüğü kadar kesin bir ayrım olmadığını eklemektedir. Çünkü ona göre Kuran’ın kadınlar tarafından tefsiri, feminizmin sağladığı ufuk ve farkındalık olmaksızın mümkün olmazdı.

Amina Wadud (2000), bu görüngünün farklı stratejiler içinde anlamlandırılabilceğini söylemekte ve “alternatif Kur’an tefsirleri, tıpkı İslamın birincil kaynaklarının diğer alternatif yorumları gibi, hem İslami meşruiyeti hem de özneliği vurgularlar” demektedir. İran’da İslam devrimi sonrası kadın hareketleri üzerine yazan Afsaneh Najmabadi’ye (2000) göre de bu öznellik, radikal bir dönüşüme işaret etmekte ve kadınlara yeni bir alan açmaktadır. Çünkü İranlı kadınlar, tefsir işine kalkışarak mollaların merkezi konumlarını ciddi biçimde sarsmaktadırlar.

1990’ların ikinci yarısından başlayarak gitgide genişleyen ve derinleşen bu tartışma alanı, Batı/Doğu ya da din/din dışı gibi ayrımların kendisinin de sorgulanmasını sağlamaktadır. Böylelikle, özellikle İslam coğrafyasındaki kadın hareketleri üzerine yapılan değerlendirmelerin soyut “kültür” ya da “farklılık” gibi kavramların ötesinde, somut bağlamlar içine yerleştirilmesi mümkün hale gelmektedir. Laik feminizm/İslami feminizm ayrımını veri kabul etmek yerine, bu ayrımın hangi bağlamlarda, nasıl bir tarihsel miras içinde

şekillendiğinin analizini yapmak, toplumsal dönüşüm içinde kadınların rolünü anlamakta çok daha ufuk açıcı olacaktır.

Nükhet Sirman (2002), Tanzimatla gelen büyük değişimin yarattığı yeni bürokratik yapıların nasıl bir yeni orta sınıfın doğuşuna yol açtığını anlatırken, iktidarın yeniden bölüşüm mekanizması içinde yer alamayan genç erkeklerin kendilerine yeni söz söyleme alanları bulduklarını, bu alanların gazeteler, romanlar, sahne oyunları, yeni edebi tarzlar olduğunu söylemektedir. “İktidarla evler içiçe geçtiği için ortada kalanlar, bir yandan farklı ev kurma biçimlerini tahayyül etmeye girişmişler, diğer yandan da mülkün halk adı verilmeye başlanan yeni oluşturulmakta olan hayali bir kitleye danışarak yönetilmesini talep etmişlerdir” (Sirman 2002: 236-7). Bu erkekler, Türk milliyetçiliğinin kurucuları, modernleşme projesinin sahipleri ve yürütücüleridirler. Despot babanın yönetiminden kurtulup kardeşlik temelinde yeniden bir siyasi örgütlenme yaratacaklardır. Fatmagül Berktaş’ın (2003) belirttiği gibi, yenilik, ataerkinin baba merkezli biçiminden kardeşlik merkezli olanına geçiştir. Kardeşlik merkezli bu yeni ataerkide kadınların yeri ne olacaktır? Bu sorunun tek bir yanıtı yoktur. Tek bir yanıt yoktur, çünkü erkeklerin gözlerindeki kadın modelleri tek çeşit değildir, onların bu kadınlarla ilgili duyguları da öyle. Bütün değişim dönemlerinde olduğu gibi, değişimi istemek, ama aynı zamanda onun getireceklerinden korkmak, Türk modernleşmesinin erkek elitlerindeki temel duygu örüntüsünü oluşturur. Arzunun ve korkunun bu bileşimi, kendini edebi metinlerde ve bu metinlerden çıkarak yaygınlaşan kadın tiplerinde gösterir. Bu yeni kadın imgesi, iki başka imgeyle zıtlık içinde kurulur: Geleneksel kadın ve tango kadın. İlki, modern erkeğin kurtulmaya çalıştığı eski hanenin hem kurbanı hem de sürdürücüsüdür. Bu kadın cehaleti ve dar kafalılığıyla evin çocuklarına hayatı zindan eden babanın destekçisi ve aynı zamanda da kurbandır. İkincisi ise, geleneksel kadından farklı olarak eğitilmiş ve modernidir, yine ondan farklı olarak, bencil ve güvenilmezdir. Yeni kadın, bu ikisinin iyi yanlarını (ilkinin fedakarlığını ve sadakatini, ikincisinin eğitimini ve modernliğini) birleştiren bir kadındır.

Bu kadınla ilgili modern tahayyül, 1908 tarihli bir karikatürde gösterilir (Arat 1998): “Geleceğin Türkiye’si” isimli bu karikatürde, modern çok katlı binalar arasında çarşafly bir kadın, tek kişilik bir uçakla fesli erkeklerin şaşkın ve korkmuş bakışları altında göğe doğru yükselmektedir. Arat, bu karikatürü yorumlarken, buradaki öngörünün Atatürk’ün manevi kızı Sabiha Gökçen’in dünyanın ilk kadın savaş pilotu olmasıyla gerçeğe dönüştüğünü hatırlatır ve “Atatürk’ün de aralarında bulunduğu erkek izleyicilerin saygıyla baktığı, havacı üniforması içindeki Sabiha Gökçen, en azından Türkiye’nin okumuş kentlilerin ortak bilincine kazanmış bir görüntüdür” diye ekler. Bu yanıt, aynı zamanda, “devlet feminizmi” dediğimiz yaklaşımın da temelini oluşturur;

Hamide Topçuoğlu'nun veciz ifadesiyle: "Atatürk kadını görevli kılmak yoluyla kurtarmıştı. Kadın meslekdaşın karşısında, geleneksel saplantılarından kurtulmamış yarı aydın bir zümre ile cehaletinden sorumlu tutulamayacak olan halk kitleleri bulursa da, arkasında koskoca bir modern devlet kudreti vardır" (akt. Durakbaşa 1998: 48). Bu görev, yalnızca mesleki çalışma değil, onu da içeren çok geniş bir varoluş alanıydı.

Anlaşılan odur ki, modernleşme projesi içinde kadınlara verilen rol ve yüklenen anlamlar birden fazladır: Kurtarılması gereken kurbanlar, cezalandırılması gereken fattan kadınlar, gurur duyulacak kız evlatlar. "Yeni kadın"ın eş ya da kız kardeş değil de kız evlat oluşu, bu kadının tanımı gereği modern erkeğin eseri olmasındandır. Nitekim, Durakbaşa'nın derinlikli analizinde belirttiği gibi, Cumhuriyet kızı denilen modern kadın, Kemalist erkeklerin mükemmeliyetçi eğitiminden geçmiş, bu babaların kızlarıdır. "Kemalist aile reisleri bir yandan aile şerefleri konusunda son derece titizdirler, ailedeki kadınların giyim ve davranışlarının geleneksel cinsel ahlak kurallarını gözetmesini isterler; bir yandan özellikle kızlarının modern bir eğitim almasını ve iki cinsin birlikte sosyalleştiği, eğlendiği ortamlara kendi karıları ve kızlarıyla katılabilmek, onların bu ortamlara uyum sağlayabilmesini isterler. Semiha Berksoy'la babasının mektuplaşmasında da görüldüğü gibi, bir bakıma babalarla kızları arasında gizli bir anlaşma vardır. Genç kadınlar eğitim, meslek ve çalışma hayatına katılma haklarını genellikle babalarının desteğiyle elde etmektedirler; ancak özellikle erkeklerle ilişkilerinde son derece dikkatli davranmak ve kendilerine uygun eşler bulup evlenene kadar cinselliklerini bastırmak zorundadırlar" (1998: 47). Partha Chatterjee'nin (2002) belirttiği gibi, babalarla kızları arasındaki gizli anlaşma, Batılılaşmaya rağmen kültürel kimliğin korunması için stratejik bir araçtır. Osmanlı/Ortadoğu bağlamı, bu bakımdan özgül bir bileşen de içerir: modernleşmeci erkek elitin kendine bakışının oryantalist perspektifin ışığında kırılmış olması. Bu göz ne görür? Her şeyden önce, oryantalist ressamın, Ingres'in, Delacroix'nun gördüğünü: Sereserpe uzanmış onlara bakan çıplak kadınlar. Gizemli ama ulaşılabilir. Bu kadınların geleneksel ikilemin, yani "Azize Meryem'in simgelediği uysal, iffetli ve erkeğe boyun eğen iyi huylu kadın" ile "Havva ile özdeşleştirilen iffetsiz ve ataerkil düzene başkaldıran kadın" (Uzundemir 2009: 233) ikileminin neresinde durdukları, ayrı ve ilginç bir tartışma konusu olurdu. Ulaşılabilir ve uysal, ama aynı zamanda cinsel cazibesini sergilemekten çekinmeyen bir kadın, Batılı erkek bakışı için yeni ve arzu uyandırıcı bir tahayyül olmalı. Bütün bir coğrafyanın böyle bir arzu nesnesi olarak tasarlanmasına, bir anlamda kadınlştırılmasına karşı, bu coğrafyanın kadınlarını gizemlerinden arındırıp tayyörlerle zirhlendirmek, yalnızca namus kodlarına ilişkin bir titizlenmeyi değil, aynı zamanda erkekliği yeniden elde etme arzusunu da gösterir. Her ne kadar bu strateji bir eşitlik söylemi içinde uygulanmışsa da, kadınların "açılma-

sı” ve eşit yurttaşlar olarak yeniden tanımlanması, sömürgeci fantezilerin anlattığı “Kadın”dan kurtulma arzusunu da içerir. Bu anlamda, Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyetine geçişin yalnızca iktidarı babadan alan oğulların değil, aynı zamanda “düveli muazzama”ya karşı savaşan askerlerin hikayesi de olduğunu unutmamak gerekir.

Bu arzunun kız evlatlardaki karşılığı nedir? Atatürk’ün “vazifelenirerek kurtardığı” ve “karşısında geleneksel saplantılarından kurtulmamış yarı aydın bir zümre ile cehaletinden sorumlu tutulamayacak halk kitleleri bulursa da, arkasında koskoca devletin kudreti”ni hisseden kızlar, modern erkeklerin kurtulmayı arzuladıkları bu Kadın hakkında ne hissetmektedirler? Hem kişisel hem de toplumsal tarihin unutuşlarla şekillendiğini hatırlayarak, bu sorunun yanıtının da “unutulanlar” arasında sayılması gerektiğini söylemeliyiz. Ayşe Durakbaşa ve Aynur İlyasoğlu, modernleşme tarihini kadın anlatıları üzerinden takip edebilmek, bu anlamda, unutulmaları hatırlamak amacıyla yaptıkları sözlü tarih çalışmasına ilişkin değerlendirmelerinde (2001), kız evlatların bu unutuşuna dikkat çekmektedirler: “Anlatıların modernleşmeye ilişkin kamusal söylemi izlediği görüşmelerde, annelerin hikayelerinin bastırıldığını, bunun yerine “yeni kadın” denilen kızlarıninkinin geçtiğini fark ettik. En az dört görüşmede (...), kendilerinin modernist görünümünde ve kişiliklerinde babalarının ne kadar etkili olduğunu açıkça vurgulamalarına karşın, annelerine ilişkin söyleyecek bir şey bulamadılar”. Annelerine ilişkin söyleyecek bir şey bulamama hali, kamusal söylemin anlatabileceği hikayeler içinde, kadınlarınkine yer olmamasıyla ilişkilidir olmalıdır. Aynı zamanda, aralarında Afet İnan ve Sabiha Gökçen’in de bulunduğu bir dizi kızı evlat edinen ama tam da bu kız evlatlar için bir rol modeli olabilecek nitelikteki Latife Hanıma hayatında yer bulamayan Atatürk’ün simgelediği bir soruna da işaret etmektedir: Anlatabilecek hikayesi olan yetişkin bir kadını sonsuz bir sessizliğe mahkum ederken, her biri babayla teke tek ilişki kuran bir dizi kız evlada yeni bir hikaye yazmak istegine.

Adak da (2007) 1918-1935 tarihlerinde yazılmış kadın özyaşam öykülerini incelediği ufuk açıcı yazısında, benzer bir unutuştan söz etmektedir: “Cumhuriyetin kuruluş yıllarına, yani 1920 ve 1930’lara odaklanan kadın otobiyografilerinde, (...) özel ve kamusal benlik arasında keskin bir ayırım yapılıyor ve kamusal benlik, özel olan pahasına aşırı derece öne çıkarılıyor” (s. 27-28). Bunun anlamı nedir? Her şeyden önce, bize “özel” olan ile “kamusal” olan arasındaki ayırımın çizilmesinde, kadınların bu anlatılarının çok kritik bir yerde durduğunu hatırlatır. Bahsedilen dönem, yani modern ulusun, devletin ve yaşamın inşa edildiği bu tarih parçası, neyin özel hayat neyin kamusal olduğunun da ayırt edildiği bir zamandır. Ve bu ayırım, modern cinsiyet ilişkileri rejiminin üretiminde temel önemdedir. Hülya

Adak, az önce bahsedilen yazısında, kadınların bu hikayelerde kendilerini çocuksulaştırdıklarını, bu çocuksulaştırmanın stratejik bir yol olarak benimsendiğini anlatmakta ve eklemektedir: “bu yalnızca hikayeyi kurgulamanın ya da ataerkil tabuların yetişkin bir kadının anlatısı etrafında oluşturabileceği krizlerle başa çıkmanın bir aracı değildir. Tersine, kendini çocuklaştırma, daimi bir kadınlık durumu olarak çocukluğu içselleştirme eyleminin kendini ifadesidir de” (s. 30). Kadınların birer yetişkin haline gelebilmeleri, kendilerinden önceki kadın kuşaklarıyla kuracakları süreklilik ilişkisine bağlıdır, çünkü kadınlık, her şeyden önce, anneden öğrenilir. Babası Zeus’un başından zırhını kuşanmış olarak dünyaya fırlayan Athena gibi, varoluşunu babası üzerinden tanımlayan bu kız evlatlar için de geçmiş, bir karanlık ve unutulmuş alemdir. Bu nedenle bu kızlar için kendilerinden önceki kadın kuşağının hak mücadelesi, unutulmuştur.

Elif Akşit’in Kız Enstitülerinden yetişen kadınların hikayelerini anlattığı kitabındaki (2007: 186-187) sözleri, unutulmaların birinci dalga feministlerinden ibaret olmadığını hatırlatmaktadır. İmtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış kitle ve bu kitleye yol göstermesi için özenle yetiştirilen kızlara dair kamusal hikayenin kadın ile birlikte farklılıkları da barındıran koskoca bir “özel alan”ı unutulmuş kollarına bırakmaktan başka çareleri olmadığına da işaret etmektedir: “Kız enstitüsü mezunlarının doğrudan ve yaygın bir şekilde üyeleri olduğu Cumhuriyet Kızı kategorisi, diğer ilk kuşak kızların sadece geçmişlerine net bir perde çekebildikleri sürece parçası oldukları bir gruptu. Yani ya Balkan milliyetçiliğiyle başlayan ama mübadele sonrası artarak Anadolu’ya gelen ve geçmişlerine ister istemez perde çeken göçmenler ya da çoğu milliyetçi ekonomik politikalar sonucunda Osmanlı devletinin dünya sistemine dahil olma sürecinde zenginleşen gayrimüslim toplulukların ayrılmasıyla onların yerlerini alarak yeni kurulan cumhuriyetin seçkin sınıfını oluşturan ailelerin kızlarının mensup oldukları bir grup. (...) Böylece, bir kuşak sonra Osmanlı İmparatorluğunun karmaşık dil ve etnik yapısı unutulmuş, Türkiye’de birçok coğrafyada yaşayan farklı bireyler ve topluluklar, kendi geçmişlerini Türkik bir geçmişle doğrudan ilişkilendirmeye başlamıştı.”

Bir ulusun kurulması ve bu ulusun tarihinin yazılmasında bazı stratejik seçimler yapılır, dışarıda bırakılacaklar ve içeri alınacaklar, hatırlanacaklar ve unutulacaklar, anlatılacaklar ve susulacaklar, bu tercih doğrultusunda belirlenir. Bu unutmama ve hatırlama tercihleri, yalnızca toplumsal tarihi kurmakla kalmaz, o tarihin içinde hareket eden bireylerin kişisel hafızalarını ve dolayısıyla yaşamlarını da biçimlendirir. “Cumhuriyet kızları” kuşağı imgesi, bu sürecin nasıl işlediğini görmekte son derece aydınlatıcı bir örnektir. Bu kadın kuşağının yalnızca kendilerine verilen rolü yerine getirdiklerinin söylenmesi, her şeyden önce, bu kadınların kendilerine haksızlık olacaktır. Çünkü böyle bir

anlatı, onların öznelik kapasitelerini, bu kapasiteyi oluşturan gücü, iradeyi, arzu ve hayalleri, seçimleri yok saymak anlamına gelir. Cumhuriyetin ilk kuşağından kadınlara ilişkin yapılan sözlü tarih çalışmaları son derece sınırlı ve az sayıda da olsa, bize akıllı, azimli, çalışkan ve fedakâr bir kadın kuşağının resmini vermektedir. Aynı zamanda bu genç kadınların bir tür can havliyle tutundukları modern ideallerin onlar tarafından nasıl içselleştirildiği ve deneyimlendiğine ilişkin ipuçlarını da taşımaktadır. Bu ipuçları, modern kadın idealinin yalnızca bu idealin kurucu kuşağı için değil, sonraki kadın kuşakları için de travmatik vazgeçişler ve unutulularla dolu olduğunu göstermektedir. Anadil başta olmak üzere “fark”ın geride bırakılarak ileriye, eşitliğe doğru yönelme, stratejik bir tercih olarak görülebilir ancak bu tercihin bedellerinin hatırlanması, bunlarla yüzleşilmesi ve bugünkü cinsiyet rejiminin kuruluşunda ve yeniden üretiminde unutmanın temel bir bileşen olduğunun altının çizilmesi son derece önemlidir.

Unutmak ve hatırlamak bizim tarihimizi ve hayatımızı kuran iki eylemdir, bu hayatı ve tarihi yeniden biçimlendirmek ise, muhtemelen unutuluların hatırlanmasıyla mümkün olacaktır.

Kaynaklar

- Adak, Hülya (2007). “Suffragettes of the empire daughters of the Republic: Women auto/biographers narrate national history (1918-1935)”. *New Perspectives on Turkey* 36: 27-51.
- Akşit, Elif Ekin (2007). *Kızların Sessizliği*. İstanbul: İletişim Yay.
- Arat, Yeşim (1998). “Türkiye’de Modernleşme Projesi ve Kadınlar”. *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. Der. Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.: 82-98.
- Assmann, Jan (2001). *Kültürel Bellek/ Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Auge, Marc (1999). *Unutma Biçimleri*. İstanbul: Om Yay.
- Badran, Margot (1995). *Feminists, Islam and Nation: Gender and the Making of Modern Egypt*. New Jersey: Princeton University Press.
- Baron, Beth (2005). *Egypt as a Woman/Nationalism, Gender and Politics*. Berkeley: University of California Press.
- Berktaş, Fatmagül (2003). “Osmanlıdan Cumhuriyete Feminizm”. *Tarihin Cinsiyeti*. Ed. Fatmagül Berktaş. İstanbul: Metis Yay.: 88-111.
- Chatterjee, Partha (2002). *Ulus ve Parçaları*. İstanbul: İletişim Yay.
- Connerton, Paul (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar?* İstanbul: Ayrıntı Yay.

- Demirdirek, Aynur (1993). *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi*. Ankara: İmge Yay.
- Durakbaşı, Ayşe (1998). "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve 'Münevver Erkekler'". *75 Yılda Kadın ve Erkekler*. Ed. Ayşe Berktaç Hacımiraçoğlu. İstanbul: Tarih Vakfı Yay.: 29-51.
- Durakbaşı, Ayşe ve Aynur İlyasoğlu (2001). "Formation of Gender Identities in Republican Turkey and Women's Narratives as Transmitters of 'Herstory' of Modernization". *Journal of History* 35(1): 195-203.
- Graham-Brown, Sarah (2001). "Women's Activism in the Middle East". *Women and Power in the Middle East*. Der. Suad Joseph ve Susan Slyomovics. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.13-33.
- Hatem, Mervat (1998). "Secularist and Islamist Discourses on Modernity in Egypt and the Evolution of the Postcolonial Nation-State". *Islam, Gender and Social Change*. Der. Yvonne Yazbeck Haddad and John L. Esposito. New York: Oxford University Press.
- Kamp, Marianne (2006). *The New Woman in Uzbekistan/Islam, Modernity and Unveiling Under Communism*. Seattle: University of Washington Press.
- Khanam, Razia (2002). *Muslim feminism and feminist movement: Central Asia*. Delhi: Singh for Global Vision Publishing House.
- McCarthy, Kathleen (2001). *Women, Philanthropy and Civil Society*. Bloomington: Indiana University Press.
- Moghadam, Valentine (2002). "Islamic Feminism and its Discontents: Toward a Resolution of the Debate". *Signs* 27(4): 1135-1171.
- Najmabadi, Afsanah (2000). "Sevgili ve Ana Olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korumak". *Vatan, Millet, Kadınlar*. Der. Ayşe Gül Altınay. İstanbul: İletişim Yay.:118-154.
- Oksal, Feriha (1940). *Genç Kız Yetişirken*. İstanbul: Marifet Basımevi.
- Rorlich, Azadeayse (1999). "History, collective memory and identity: The Tatars of Sovereign Tataristan". *Communist and Post-Communist Studies* 32 (4): 379-396.
- Sancar, Mithat (2007). *Geçmişle Hesaplaşma/Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*. İstanbul: İletişim Yay.
- Sirman, Nükhet (2002). "Kadınların Milliyeti". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Ansiklopedisi*. C.4. Ed. Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yay.: 226-244.
- Uzundemir, Özlem (2009). "Resim Edebiyat İlişkisinde Kadın İmgesi: Percy Bysshe Shelley'nin Şiirinde Medusa, Nazım Hikmet'te Tokond". *bilig* 51: 231-244.
- Wadud, Amina (2000). "Alternative Qur'anic Interpretation and the Status of Muslim Women". *Windows of Faith: Muslim Women Scholar-Activists in North America*. Der. Gisela Webb. Syracuse University Press.

Remembering and Forgetting: Modernization in Islamic Geography and Women's Movements

Aksu Bora*

Abstract: It is possible to read the history of modernization throughout the Islamic World from the perspective of a collective memory construction. The women's movement is one of those considerable fields in which this collective memory has become crystallized within the personal memories and real practices of women individuals. In this context, this article tries to trace different women's movements of the modernization period and the effects of their remembering/forgetting strategies on our time. Moreover, this effort can throw new light on the debate about women in this region. Especially in Turkey, where the distinction between Islamic feminism and secular feminism is drawn very strictly and also maintained through the needs of the current political arguments, it is very important to notice that these two alternatives indicate different circumstances and different strategic choices. Women who live in the Islamic region follow different empowerment strategies due to peculiar cultural and political circumstances. For that reason, it is much better to regard them as active political and social agents instead of labeling them as victims of a religion (or heroines of a religion) for a better understanding of human sciences and historical perspectives.

Key Words: Collective memory, women's movement, modernization, feminism, Islamic feminism, Middle East, Central Asia.

* Abant İzzet Baysal University, Department of Sociology / BOLU
bora.aksu@gmail.com

Модернизация в исламской географии и женские движения: существующие и забытые

Аксу Бора*

Резюме: История модернизации в исламской географии может быть рассмотрена с точки зрения создания коллективной памяти. Женское движение является одной из областей установления связи между коллективной памятью и личными воспоминаниями, а также реальным положением. В связи с этим, различным женским движениям в истории модернизации и современным проявлениям их стратегии «вспоминания/забытия» придается важное значение. Кроме того, это исследование может предоставить новые материалы для дебатов о положении женщин в этом регионе. В частности, в Турции, где различие между исламским и светским феминизмом наблюдается чрезвычайно строго согласно текущим политическим потребностям, особое значение имеет то, что эти две альтернативы указывают на различные условия и различные стратегические решения. Женщины мусульманского региона придерживались различных стратегий расширения прав и возможностей в зависимости от существующих культурных и политических условий. Таким образом, с исторической и социальной точки зрения женщин данного региона и женские движения необходимо рассматривать не как жертву определенной религии (ислама), а как достаточно активные социальные и политические субъекты.

Ключевые Слова: коллективная память, женские движения, модернизация, феминизм, исламский феминизм, Ближний Восток, Центральная Азия.

* Университет имени Абант Иззет Байсала, кафедра социологии / Болу
bora.aksu@gmail.com

Halaççanın Yitim ve Değişim Sürecine Tasarlama Kipleri Açısından Bir Bakış*

Sonel Bosnalı**

Özet: On Halaç köyünde yürütülen saha araştırmasında elde edilen verilerden hareket edilerek, tasarlama kiplerinin değişik türleri, biçimbirim, işlev ve sözdizimi özellikleri açısından değerlendirildiğinde, var olan değişik biçimbirimleri yerine birçok işlevin odaklandığı tek bir biçimbirim kullanımı eğilimi ortaya çıkmaktadır. İstek, şart, gereklilik, olasılık, zamanda öncelik, amaç bildirme gibi değişik işlevlerde kullanılan /-GA/ istek kipi biçimbirimi, hatta bazen buyurma bildiren cümlelerde de kullanılabilir. Bu bağlamda, tasarlama kiplerinin, Farsçanın yapısal ve işlevsel özelliklerine uygun bir şekilde, yapısal bakımdan daraldığı, buna karşın işlevsel kapsamının genişlediği bir değişim sürecinden bahsetmek mümkündür. Konu morfolojik ve sözdizimi düzeyinde değerlendirildiğinde, yine Farsçaya uygun olarak, sentetik yapıdan analitik yapıya, ortaçlı cümleden bağımlı bileşik cümle yapısına doğru bir dönüşüm gözlemlenmektedir. Sonuç olarak, Farsçadan kopyalanan unsurlar Halaççanın yapısal değişimine yol açmakla birlikte bu dilin yitimini değil, bilakis onun işlevselliğini sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halaçça, dil yitimi, dil değişimi, tasarlama kipleri.

Giriş: Bir dilin işlevlerinin ve kullanımının daralması (işlevsizleşme), aktarımının durması dolayısıyla konuşur sayısının giderek azalması (azınlıklaşma), bu dilin yitim sürecinin belli başlı göstergelerindendir. Bununla birlikte, dilin yapısında da bu süreçle ilgili bazı göstergeler gözlemlenmektedir. Her şeyden önce, böyle bir dilin ölçünlü bir yapısı bulunmadığı ve dolayısıyla norma uygun yapısının aktarımı mümkün olmadığı için birçok değişkesi aynı anda aktarılmakta ve dil çok değişikli bir özellik kazanmaktadır. Buna ek olarak, kullanımdaki yetersizlik ve dilin bazı unsurlarının aktarımının durması sonucunda üretkenliğini yitiren dil yapısı, daralma veya sadeleşme olarak nitelendirilebilecek bir sürece maruz kalmaktadır. Bu süreç, uzun vadede, dil yapısının iletişim ihtiyacını karşılayamayacak derecede yoksullaşmasına yol açabilmektedir. Bazı durumlarda, yitim sürecindeki dilde kaybolan unsurların yerine yabancı dilden aktarılan unsurların yoğunlaşması ve kalıcılığı, söz konusu

* Bu çalışma, Boğaziçi Üniversitesi BAP tarafından desteklenen 05HL101 kodlu araştırma projesinin bir ürünüdür.

** Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü / TEKİRDAĞ bosnalis@yahoo.fr

dilin özgün yapısının değişmesi ve baskın dilin yapısına benzemesine neden olmaktadır. Ancak alt dilin kullanımını sürekli kılması ve iletişimin bu dilde gerçekleşmesini sağlaması açısından, bu sürece olumlu yaklaşmak da mümkündür.

İran'da çok az sayıda bir nüfus (yaklaşık 20 000) tarafından konuşulan Halaçça, yitim sürecinin hızla ilerlediği ve yakın gelecekte yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan Türk dillerinden biridir. Kendine ait bir alfabeti, yazı dili, edebiyatı ve öğretimi bulunmayan, dolayısıyla kullanım ve işlevleri oldukça kısıtlı olan bu dilin konuşur sayısının her geçen gün azalmakta olduğu bilinmektedir (Bosnalı 2009). Halaççanın azınlıklaşma sürecinin ileri bir aşamada olduğu ve 2020 yılında ölü dil haline geleceği Doerfer (1999: 303-310) tarafından 1970'li yıllarda ileri sürülmüştür. Diğer yandan, Farsçadan aktarılan önemli ölçekteki unsurlar, bu dilin özgün yapısının ciddi değişikliklere uğramasına neden olmaktadır. Farsçanın etkisiyle ses ve sözvarlığı önemli değişimlere maruz kalan Halaççanın gramer yapısının da çok önemli ölçüde kopyalama olduğu görüşü yaygındır. Konuyu “bağımlı birleşik cümle” ve “-miş”li geçmiş zaman açısından değerlendiren Kırıl (2000a, 2000b) da, bu görüşü paylaşmaktadır. Biz de bu çalışmada, Halaççanın dil yapısında meydana gelen önemli değişikliklerin, tasarlama kiplerinin biçimbirim, işlev ve sözdizimsel özellikleri düzeyinde gözlemlenebileceği tezini savunacağız.

“Eylemin belirttiği oluş karşısında konuşurun tutumunu [...] gösteren eylem biçimlerinin özelliği” şeklinde tanımlanan kip, “bildirme” ve “tasarlama” olarak genellikle iki türde ele alınmaktadır (Vardar 1980: 103-104). Konuşurun eylem karşısındaki niyeti ve duygusunu ifade eden tasarlama kipini Palmer (1986) *izin, zorunluluk-gereklilik, buyruk, yeterlilik ve dilek* kipleri olarak değerlendirmektedir. Ancak bu kiplerin her birinin, dilden dile değişebilen çok daha önemli sayıda işlevleri bulunmaktadır. Her halükarda, içinde bir isteme veya dileme ifadesi bulunduğu için *dilek-istek kipi* olarak da adlandırılan tasarlama kipinin, Türkçede *dilek-şart, istek, gereklilik ve buyuru* olmak üzere dört ayrı türü olduğu ileri sürülmektedir (Banguoğlu 1986: 443). Türk dillerinde tasarlama kiplerinin bu dört ayrı biçimine çok eski dönemlerden beri rastlanmakla birlikte, bunların hem biçim hem de işlevleri itibarıyla iç içe girdikleri görülmektedir. Ercilasun'un (1995: 68) ifade ettiği gibi “bütün tasarlama kiplerinde, arka planda veya ön planda, arzu veya istek ifadesi vardır ve aynı ekler farklı fonksiyonlarda kullanılabilir”. Gülsevin'in Eski Türkiye Türkçesinde istek kipi üzerine değerlendirmesi, her kip için ayrı eklerin bulunmadığını göstermektedir. Gülsevin, “tek bir şeklin hemen hemen bütün tür ve derecelerde istek bildirebilmekte olduğunu; aynı ekin hem dilek-istek, hem emir, hem tavsiye yolu ile gereklilik, hem temenni vs. için kullanılmakta” olduğuna işaret etmektedir (1999: 11). Türk dillerinde geleneksel olarak

emir, istek, şart ve gereklilik olmak üzere dört ayrı türde şekillenen bu kiplerin farklı biçimbirimlerinin Farsçanın etkisiyle daralarak tek bir biçimbirime (istek kipi) indirildiğini düşünmekteyiz. Bunun bir sonucu olarak, söz konusu kiplikleri bildiren cümle yapılarının Farsça sözdizimi özelliklerine uyumunun söz konusu olduğunu dile getireceğiz. Diğer yandan, tek bir biçimbirimde yoğunlaşan bu kiplerin, Farsça ile işlevsel benzerlik sunacak biçimde değiştiğini ileri süreceğiz.

Çalışmada kullanılan veriler, Boğaziçi Üniversitesi BAP destekli 05HL101 kodlu proje kapsamında, 2006-2007 yıllarında gerçekleştirilen alan araştırmalarında elde edilen ses kayıtlarına dayanmaktadır. Araştırma sahası, Halaçcanın en önemli bölgelerinden biri olan *Qom* şehrine bağlı *Halacistan* Bölgesinin *Qahan* ve *Dastjerd* ilçelerinde bulunan köylerdir. Bu çalışma çerçevesinde söz konusu köylerin sadece on tanesi göz önünde bulundurulmuştur. Bazıları tek dilli, diğerleri ise iki veya üç dilli olan bu köyler için metin içinde kısaltmalar kullanılmaktadır: Mansurabad (M), Zizgan (Z), Jerikagaç (J), Hemmetabad (H), Ahmedabad (A), Sefidale (Sd), Seft (St), Çahak (Ç), Esfid (E) ve Mujan (Mu). Sahada bize eşlik eden iki İranlı Türk bulunmasına karşın, köylülerle aramızdaki iletişim dili daha çok Farsça olmuştur. Her köyden rastgele seçilen bir kişiye on üç Farsça cümle verilmiş ve Halaçça karşılıkları istenmiştir. Dördüncü cümle dışındaki bütün cümlelerde istek kipi veya emir kipi kullanılmaktadır. Böylece, her örnek cümle için 10 cümle olmak üzere, toplam 130 cümle elde edilmiştir. Bu cümleler daha sonra çözümlenmek üzere hem video hem de ses bandına kaydedilmiştir. Söz konusu cümleler ve Halaçça karşılıklarının transkripsiyonu ekler bölümünde verilmektedir. Ancak, bu 130 cümlenin çözümlenmesinin tamamının metin içinde tek tek gösterilmesi mümkün olmadığı için, her cümle için önerilen 10 farklı cümleden sadece bir tanesine metin içinde yer verilebilmiştir. Böylece, metin içinde her örnek cümle için bir tane olmak üzere toplam 13 cümlenin çözümlenmesi bulunmaktadır. Metin içinde çözümlenmesi sunulan cümlelerin seçiminde, kullanım sıklığı kıstas oluşturmuştur; yani yapı bakımından aynı veya benzer olan cümlelerden en sık kullanılanı örnek cümle olarak seçilmiş ve metne dâhil edilmiştir. Bununla birlikte, düzenli ve anlamlı olan değişkeler de metin içinde gösterilmeye çalışılmıştır. Örneğin, 6. cümle için önerilen cümlelerden iki tanesi diğer cümlelerden farklı ama kendi aralarında yapısal benzerlik göstermekte ve çalışmamız için anlamlı bilgiler sunmaktadır. Dolayısıyla, bu cümleye 6(1) olarak metinde yer verilmesi uygun görülmüştür.

Halaçcanın ses sistemi değişik özel karakterler kullanmayı gerektirmektedir; bunun basım ve okuma aşamalarında doğuracağı sorun ve zorluklar göz önünde bulundurularak, transkripsiyonun olabildiğince sade olmasına çalışılmış ve Türkçeye uygun karakterler seçilmiştir. Bu cümlelerin çözümlenme-

sine başlamadan önce, Türk dillerinde tasarlama kipi konusuna çok kısa bir şekilde değinmek, Halaççada tasarlama kiplerinin özelliklerinin ve Farsçanın bu alandaki etkisinin daha iyi anlaşılmasına olanak sağlayacaktır.

1. Halaççada tasarlama kipleri: işlev ve kullanımı

Halaççada da tasarlama kiplerinin buyurma, istek, şart ve gereklilik türlerinin her biri farklı biçimbirimlerle çekilmektedir (Doerfer 1988). Ancak günlük kullanımda bu biçimbirimlerin yerlerini giderek tek bir biçimbirime, yani istek kipi ekine bıraktığı görülmektedir. Bu değişimde Farsçanın “öznellik” kipinin önemli bir etkisinin olduğu yadsınamaz. Gerçekten de Türk dillerindeki farklı kiplere karşılık, Farsçada iki kip bulunmaktadır. Lambton bunları “öznellik” (subjunctive) ve buyurma (imperative) adı altında iki ayrı ulamda ele almaktadır. Ayrıca, buyurma kipi ile istek kipi biçim bakımından hemen hemen aynıdır; birkaç fiil dışında, fiillerin buyurma ve istek kipleri sadece ikinci tekil şahısta farklılık göstermektedir. Örneğin, *xâbidan* (uyumak) fiilinin buyurma kipi *bexâb*, *bexâbim*, *bexâbid* olarak; istek kipi ise, *bexâbam*, ***bexâbi***, *bexabad*, ***bexâbim***, ***bexâbid***, *bexâband* olarak çekilmektedir. Bu örnekten anlaşılacağı gibi, biçim bakımından bu iki kip arasındaki tek fark istek kipinin ikinci tekil şahıs ekidir (-i). Biçimsel olarak özdeşlik göstermesine karşın, Farsçada öznellik kipinin çok geniş bir kullanım alanı vardır. Genel olarak istek, arzu, dilek, umut, rica, emir, olasılık, gereklilik, zorunluluk, şart, şüphe, tahmin, niyet, dua, varsayım, öneri, korku, tereddüt, olumsuzluk... ifade eden bu kipin, ayrıca bazı durumlarda zaman, şart, amaç ve sonuç bildiren yan cümlelerde de kullanıldığı görülmektedir (Lambton 1961: 151-154).

1.1. Buyurma kipi: Türk dilinde buyurma kipinin teklik 2. şahıs, fiilin kökünden ibaret olup, diğer şahıs eklerinin bu biçime eklenen pekiştirici ve ünlemlerden ortaya çıktığı sanılmaktadır. Bu görüşe göre, ilk Türkçede fiil tabanından sonra kullanılan pekiştirici ve ünlemler, bazen zamirleri de yanlarına alarak emir kipine vücut vermiş ve kendileri de emir eklerini oluşturmuşlardır (KTLG 2006: 794-795). Gabain (1988: 79), Eski Türkçede dilek-emir kipi başlığı altında, /-(A)yIn/, sadece fiil tabanı yahut /-GI/, /-zUn/ ~ /-çUn/, /-(A)llm/, /-η/ ~ /-InlAr/, /-zUnlAr/ biçimlerini vermektedir. Buna paralel olarak, “gönüllülük kipi” adı altında, /-(A)yIn/ ve /-(A)llm/ eklerini veren Tekin, “1. kişi ve kişilerin bir eylemi işlemek isteğinde olduklarını belirtir” demektedir. Diğer taraftan, Orhon Türkçesinde buyurma kipinin bir ya da daha çok kişiye verilmiş kesin bir buyruğu belirttiğini ve bu kipin, normal buyurma ve pekiştirmeli buyurma olmak üzere, iki türünün olduğunu ileri sürmektedir. Normal buyurma kipinin özel bir ekinin olmadığına işaret eden Tekin, bu kipin eylem kök ve gövdesiyle bir ve aynı olduğunu belirtmekte ve 2. çoğul kişi için /-(X)η/ veya /-(X)ηlAr/ ve 3. kişi için /-zUn/, /-çun/ eklerini vermektedir. Pekiştirmeli buyruğun ise /-gll/ eki ile kurulduğunu ileri sürmektedir (2000: 180-182).

Halaççada buyurma kipi diğer Türk dillerine göre önemli farklılıklar sunmaktadır. Öncelikle bu kipin on ayrı biçiminin bulunması en dikkat çekici unsurdur (Kıral 2006:184). Tekil 2. kişi genellikle fiilin tabanından ibaret olsa da, bazen bu fiil tabanına -i, -Ir, -Up(A), --āl, -Vk(A), yā:-, -Uv, -ār, yetü-, -pi gibi farklı ekler gelebilmektedir. Bu eklerden sonra -(d)Um, -ø (-Gil) ~ -i, -tA, -(d)UK, -dUḡ(iz), -tAlAr şahıs ekleri gelmektedir (Doerfer 1988: 185-192).

“Ne zaman geleceğini bana söyle” anlamındaki 1. cümle, bileşik yapıda bir dolaylı soru cümlesidir. Soru adılı, aynı zamanda temel cümle ile yan cümleyi bağlayan bir bağlaç işlevi de görmektedir. Temel cümle durumundaki buyurma cümlesi, hem Farsçada hem de Halaççada ilk sıradadır. Sözdizimi açısından bu iki dil arasında tam bir uyum söz konusu olmakla birlikte, sözvarlığı açısından bakıldığında, Farsçanın etkisinin oldukça sınırlı olduğu görülür. Farsçadan aktarılan tek öge, sadece üç cümlede Halaçça kaçan kelimesi yerine kullanılan *ne vaqt* (H, Z) ve *ne mouğa* (M) kelimeleridir. Temel cümlenin fiili Farsçada olduğu gibi Halaççada da buyurma kipinde çekilmektedir. Ancak *hay* biçimindeki önerilerin yanında bir cümlede fiil *hayi* (St) biçimindedir. Buyurma kipinin ikinci tekil kişisi fiil tabanının yanı sıra, -i eki de alabilmektedir.

(1) Be man begu key miravi

Mene hay(i) kaçan varuri
ben-YÖN söyle -(E2TK) ne zaman git-ŞZ2TK

“Bana ne zaman gideceğini söyle”

2. cümlede bu açık bir biçimde görülmektedir. Bu cümle hem Farsçada hem de Halaççada zaman bildiren bir bileşik cümle olup buyruk bildiren temel cümle, zaman bildiren yan cümleden sonra gelmektedir. Ayrıca temel cümleyi yan cümleye bağlayan zaman bağlacının Farsçadaki değişik biçimleri, Halaççada da görülmektedir. Bu cümlede kullanılan cümle başı bağlacı, *vaqti* biçiminin yanı sıra (M, H, Sd, St, Mu), bir cümlede *vaqti ke* biçimi (Ç), üç cümlede sadece *ke* biçimi (Z, J, A) ve bir cümlede *her vaqt ke* biçimiyle (E) de kullanılmaktadır. Bir diğer ilginç durum, yan cümlenin tümlecinin konumuyla ilgilidir: *ki* ve *her vaqt ki* bağlaçlı cümlelerde tümleş fiilin önünde konumlanırken (*Qomqa ke erdi / vardi*: Z, J, A ; *Qomqa her vaqt ke erdi*: E), *vaqti (ke)* biçimlerde Farsça konuşma dilinde görüldüğü gibi, konumunun sabit olmadığı anlaşılmaktadır: tümleş fiilin arkasında olabildiği gibi (*vaqti (ke) erdiy Qomqa*: Mu, H, St, Ç), önünde de konumlanabilmektedir (*vaqti Qomqa erdiy* M, Sd). Cümlenin her iki fiilinin Halaçça kökenli olmasına karşın, sadece bir cümlede geçen *telefon et-* fiilinin yanında (Z), Farsça karşılığı olan *zadan* fiilinden kopyalama olduğu anlaşılan *telefon / zeng vur-* fiilinin daha fazla kullanılması ilgi çekicidir. Fiilin kipinin ise buyurma olduğu ve bütün cümlelerde -i ekiyle çekildiği görülmektedir.

(2) Vaqti be Qom residi, be man telefon kon

Vaqti Qomqa erdiñ, mene bi telefon vuri / eti
zaman Qom-YÖN var-GÇ12TK ben-YÖN bir telefon vur- E2TK / et-E2TK

“Qom’a vardığında bana bir telefon et”

İfade, dolaylı emir veya nezaket emri olarak da adlandırabileceğimiz üçüncü kişiye ikinci kişi aracılığıyla yöneltilen buyurma biçiminde, üç ayrı tümceden oluşan bir bileşik cümle yapısı ortaya çıkmaktadır. Bu cümle dizim bakımından olduğu gibi fiillerinin biçimi bakımından da iki dilde benzerlik göstermektedir.

(3) Be mehze inke işân râ didid, be işân beguyid bâ man temâs begirand

Vaqti ke oni kördiz hayijiz mendile temas tut(al)n / (a)/(al)ğa
zaman o-YÜK gör-GÇ12ÇK söyle-EM2ÇK ben-BER temas tut-E3TK / İ3TK

“Onu görünce (gördüğünüzde) söyleyin, benimle temasa geçsin”

Tümce önü zaman bağlacı ile eylemin kılınış zamanını bildiren birinci yan tümce cümlelerin başında bulunmaktadır. Bu tümceyi temel tümceye bağlamak için Halaççada farklı bağlaçlar kullanılmaktadır: *be mehzi ke* (Mu) yanında, *vaqti (ke)* (M, Z, H, A, Sd), *her vaqt* (St), nesneden sonra sadece *ke* (J) ve hatta *eger* şart bağlacı (Ç, E) kullanılabilir. Oysa burada, bağlaçlı yan tümce yerine bir zarf-fiil kullanımı Halaççanın yapısına daha uygun olurdu. Eylemin gelecekte gerçekleşmesine bakmaksızın, her iki dilde de bu tümcenin fiilinin geçmiş zamanda çekilmiş olması da anlamlıdır. Temel tümce konumundaki ikinci tümcede, üçüncü kişi tarafından eylemin yapılması isteğinin ikinci kişiden bu kişiye iletmesi istenmekte veya buyrulmaktadır. Dolayısıyla bu tümcenin fiili buyurma kipinde olabileceği gibi istek kipinde de olabilirdi. Halaççada bu fiilin istisnasız buyurma kipinde çekildiği görülmektedir. Ancak, Farsçada buyurma ve istek kipinin ikinci çoğul kişi biçiminin aynı olması böyle bir ayırım yapmaya imkân vermemektedir.

Eylemin üçüncü kişi tarafından yapılması isteği veya buyruğunun ifade edildiği diğer yan tümce, temel tümcenin tümleci konumundadır. Bu tümleme tümcesi her iki dilde de sonda bulunmakta ve temel tümceye doğrudan bağlanmaktadır. Ancak, Farsçada bu iki tümce arasındaki ilişki bazen *ke* bağlacı ile de sağlanmaktadır. Fiil çoğu zaman Farsça *temâs gereftân* kelimesinin çevirisi olan *temas tut-* (M, J, A, St, (E), Mu), bazen *telefon / zeng vur-* (H, Sd, Ç), bazen de *sohbet et-* (Z) ve *danış-* (E) olarak karşımıza çıkmaktadır. Farsçada istek kipinde çekilen bu fiilin Halaççadaki biçimine bakıldığında, buyurma kipi eklerinin yanı sıra (Z, H, Sd, St, Ç, E, Mu), istek kipi eklerinin de kullanıldığı görülmektedir (M, J, A). Bununla birlikte, fiilin buyurma kipi-*DI* ve *-alDI* (Mu) biçiminde olup daha öncekilerden farklıdır. İstek kipi ise */ağa/* (M), */-alğa/* (A) ve */-allğ/* (J) olarak üç farklı biçimde görülmektedir.

1.2. İstek kipi ve işlevleri: İstek kipi için, Gabain (1988: 79), Eski Türkçede “buyurma kipi şekillerinin yerine, yer yer daha hafif bir mana ifadesiyle kullanılan” “-gAy” ve onun bileşik hali “-gAy är-” şekillerinden bahsetmektedir (1988: 92). Ancak Tekin, yalnız İrk Bitig ve öbür Tun-huang yazmalarında geçen bu eki, gelecek zaman olarak değerlendirmektedir (Tekin 2000: 190). İstek ile emrin iç içe olduğunu savunan Kemal Eraslan’a göre ise, “asli Türkçede istek için ayrı kip, emir için ayrı kip yoktu”. Dolayısıyla, emir kipinin olduğu ama istek kipinin bulunmadığı Eski Türkçedeki bu “-gAy” eki, “gelecek zaman ve gereklilik için kullanılan bir şekildi” (Ercilasun 1995: 72).

Halaçça istek kipi, eski /-gAy/ ekinden geldiği bilinen (Gabain 1988: 79) /-GA/ eki ve şahıs ekleri (-m, -η, -ø -k, -ηiz, -ler) ile çekilmektedir. Doerfer (1988:193-196), bu kipin istek, amaç, olumsuzluk, izin, şart, gereklilik, şüphe, olasılık, şikâyet, arzu (beklenti, umut) ve niyet gibi on bir ayrı işlevinden söz etmektedir.

1.1.1. İstek işlevi: İstek bildiren cümlede kullanılan *şe-* fiili “istemek” anlamında kiplik işlevindedir. Ancak aynı fiilin “sevmek” anlamında kullanıldığı da 4. cümleden anlaşılmaktadır (M, H, Sd, Ç). Bununla birlikte, Farsçada olduğu gibi, *hoşumer* (M, Z), *hoşum kelur* (A, E), *alağa varum* (J, Mu), *havul bilum* (St) gibi deyimler de “istemek” anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamıyla kullanıldığında, yalın yapıdaki cümle, Türkçe sözdizimine uygundur. Bu durumda, yüklemnin nesnesi bazen mastar halinde kalıp adlaşmamakta ve herhangi bir ek almamaktadır: *hoqumaq şeyim / hoşumer / alağa varum* (M, H, Mu). Bazen ise, yükleme durum eki aldığı görülür. Ancak bu ek Halaçça olabildiği gibi: *hoqumağu / hoqumağı* (A, St, Ç), Farsça da olabilmektedir: *hoqumaqra / hoqumara* (Z, J, Sd). Bir örnekte ise, *şe-* fiili yerine kullanılan *hoşum kelur* deyimiyile, nesnesinin çıkma halinde olduğu tespit edilmiştir: *hoqumaqta hoşum kelur* (E).

(4) Man ketâb xândanrâ besiyâr dust dâram
Men kitab hoqumaq(u/ı)/(ra) heyli şeyom
Ben kitap okumak-(YÜK) çok sev-ŞZ1TK
“Ben kitap okumayı çok severim”

Aynı fiil *istemek* anlamında kullanıldığında kiplik işlevindedir ve bu durumda, hem fiilin biçimi hem de cümlelerin yapısı kökten bir değişime uğramaktadır. İlk olarak cümlelerin bileşik yapıya dönüştüğü dikkati çekmektedir. *Şe-* fiiliyle ifade edilen istek, cümlelerin temel tümcesi, yapılması istenen eylem ise yan tümce konumundadır. Bu iki tümceyi bağlamak için beklenen, özellikle Farsça yazı dilinde sık görülen *ke* tümleme bağlacının yokluğu dikkat çekicidir. Yan tümce ve temel tümce arasındaki ilişki, yüklemle nesne arasındaki ilişki biçimindedir. Dolayısıyla bu yan tümceyi tümleme tümcesi olarak de-

ğerlendirmek gerekir. Ancak sözdizimi açısından bakıldığında, “yüklem-tümleç” dizgili istek bildiren bileşik cümle, “tümleç-yüklem” dizgili 4. cümleden farklılaşır. Diğer taraftan, temel tümcedeki fiilin istek bildiren bir fiil olması, yan tümcenin fiilinin istek kipinde çekimini dayatmaktadır. Ayrıca, ünlüyle biten fiil tabanından sonra gelen -yA- kaynaştırıcısı sabit değildir; *hoquyağam* yanında *hoquğam* biçimi de bulunmaktadır.

5 ve 6. cümlelerde görüldüğü gibi, her iki tümcenin öznesinin aynı olması istek kipi kullanımını engellemez.

(5) Mixâm ketâb bexunam

Şeyom ketab hoqu(ya)_{gam}

iste-ŞZ1TK kitap oku-(ya)-İ1TK

“Kitap okumak istiyorum”

(6) Mâdaram mixâhad bâ mâ be şeh̄r biâyad

Nenem şeyor bizdile şeh̄rke yekege

anne-İY1TK iste-ŞZ3TK biz-BER şeh̄r-YÖN ?-gel-İ3TK

“Annem bizimle şehre gelmek istiyor”

Farsçası “annem bizimle şehre gelmek istiyor” olan 6. cümleye karşılık olarak, iki köyde “annem bizimle şehre gelmeni istiyor” cümlesi verilmiştir (M, Z). Oysa böyle bir cümlenin Farsça karşılığı, “Mâdaram mixâhad bâ mâ be şeh̄r biâyî” olurdu.

Bu cümlelerde, tümcelerin özneleri farklıdır. Buna karşın cümle yapısında herhangi bir değişiklik söz konusu değildir ve yan tümcenin fiilinin yine istek kipinde çekimi gerekmektedir. Ancak bu durumda, buyurma kipinin (*kel*) kullanımı da mümkündür (Z). Diğer taraftan, istek kipinde bu fiilin *yekeḡ / yekeleḡ / yekegeḡ / yekelgeḡ* gibi değişik biçimleri bulunmaktadır. -GA ekinin G ünsüzünün bazen Oğuz Türkçesindeki gibi düştüğü görülmektedir (*yekeleḡ < yekelgeḡ*).

6(1) Nenem şeyir bizdile şeh̄rke yekeleḡ

anne-İY1TK iste-ŞZ3TK biz-BER şeh̄r-YÖN ?-gel-İ2TK

“Annem bizimle şehre gelmeni istiyor”

Ayrıca, *kel-* fiilinin tümleci işlevindeki *şehr* kelimesinin konumu, Farsçada olduğu gibi, sabit değildir: altı cümlede yüklemden sonra (Z, J, H, St, Ç, Mu), dört cümlede (M, A, Sd, E) yüklemden önce gelmektedir.

Kel- fiilinin istek kipinin çok farklı bir biçimi vardır. Diğer fiillerde görülmeyen *ye-* öneki, bu fiille birlikte sadece *var-* fiilinde *yo-* biçiminde bulunmaktadır. Türk dillerinde önekin bulunmadığı hatırlanırsa, bunun İran dillerinde emir ve istek kiplerinde kullanılan *be-* önekinden kopyalanmış olabileceği akla

gelmektedir. Ancak fiilin yalnızca emir ve istek kipinde beliren bir pekiştirme fiilinden türemiş olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Kıral (2006), bu tür yapılarıdaki ikinci fiilin yardımcı fiil olduğunu ileri sürmektedir.

1.2.2. Gereklilik bildirme : Eski Türkçedeki “-gAy” ekinin gereklilik için de kullanıldığı bilinmektedir (Ercilasun 1995: 72). Bunun yanında, sadece /-GU/ eki ile yapılan gereklilik kipinin varlığı ve bu sentetik biçimin Eski Uygur ve Karahanlı döneminde yaygın olduğu bilinmektedir. Daha sonraları, bir taraftan “ol ~ kergek” kelimeleri ile yapılan -GU ol ~ kergek analitik biçimi diğer taraftan da /-GU/ eki üzerine /+IUG/ eklenerek yapılan /-GUIUG/ sentetik biçimi ortaya çıkmıştır (KTLG 2006: 551-556).

Doerfer (1988: 141, 184), Halaççada sıfat-fiil kategorisinde sınıflandırdığı /-GUIUK/ ekinin /-Am/, /-ey/, /ø/ ~ /-er/, /-AK/, /-slz/ ~/-Ayz/, /-AllAr/ şahıs eklerini alarak ayrıca gereklilik de bildirdiğinden söz etmektedir. Farsçada ise gereklilik ve zorunluluk, *lazem*, *hatman*, *meçbur* gibi belirteç veya sıfatlarla yapılan birleşik fiillerin yanı sıra, genellikle *bâyestan* fiili yardımıyla ifade edilir. Değişik zamanlarda ve sadece 3. tekil kişisi çekilen bu fiil (*bâyad*, *bâyast*: *gerek*, *gerekir*; *mibâyad*, *mibâyast*: *gerekirdi*, *gerekirmiş*), esas fiilin önüne gelerek bu fiilin ifade ettiği eylemin gerekliliğini bildirir. Bu durumda asıl eylem fiili istek kipi biçimbirimini alır. Gereklilik bildiren cümlelerin ögelerinin sıralanışı şöyledir: (özne) + yardımcı fiil (*bâyestan*) (+ cümlelerin diğer ögesi) + esas fiil (istek kipinde) (Öztürk 1988: 51-53).

Halaççadaki *kerek* sözcüğü kiplik fiili olarak değerlendirilirse, Halaçça gereklilik cümlesiyle Farsça gereklilik cümlesinin sözdizimi açısından aynı yapıda olduğu görülür. Bununla birlikte, birçok Türk dilinde görülmeyen “gereklilik bildiren kelime + fiil tabanı -emir / -istek kipi” yapısına, Gagavuz ve Azerbaycan Türkçelerinde de rastlanmaktadır. Ancak *kerek* sözcüğü yerine Farsça *bâyad* sözcüğünün de kullanılmaya başlandığı görülmektedir (H, St).

(7) Bâyard kâr konam

Kerek işleyekem

Gerek çalış-İTK

“Çalışmam gerek”

Burada ilginç olan, eylem fiilinde /-GUIUK/, /-mAll/ gibi biçimbirimlere hiç rastlanmamış olması ve söz konusu fiilin Farsçadaki gibi sadece “istek kipi” biçimbirimiyle çekilmesidir. Ancak bu durumda fiil tabanına gelen ekler bazı farklılıklar göstermektedir. İlk önce, /-GA/ istek kipi biçimbiriminin /-ge/ (M, H, A, Sd, St, E, Mu) / /-ke/ (Z, J, Ç) değişkesi dikkat çekmektedir. Bunun dışında, fiil tabanı ile kip eki arasındaki *ye-* kaynaştırıcı ekinin sabit olmadığı görülmektedir: *işleyegem* (Z, A, Sd, Ç, Mu) ve *işleyigem* (St, E) biçimlerinin yanında

işlegem (J, H) biçimi de kullanılmaktadır. Ayrıca *işlepergem* örneğinde (M), fiil tabanı ile kip eki arasında bir başka ekin olabileceği görülmektedir.

Farsçada gerekliliğin olumsuzu, hem *bâyestan* fiilinin olumsuzu hem de eylem fiilinin olumsuzu ile mümkündür. Örneğin, *burada durmamalıyım* cümlesi için hem *bâyad injâ namânâm* (eylem fiili olumsuz) hem de *nabâyad injâ bemânâm* (kiplik fiili olumsuz) cümleleri kullanılır. Her iki durumda da eylemin “yapılmaması gerektiği”, “yapılmamasının zorunluluğu” vurgulanır. Ancak, 8. cümledeki gibi, eylemin “yapılmasının gerekli (faydalı) olmadığını” ifade etmek için “lazem” ekeyleminin olumsuzu (*lazem nist*) ile yapılır ve yine bu durumda istek kipi gerektirir.

(8) Lâzem nist ke dar injâ bemânâm

Lazım dağ (ke) borça tularğ^{am} / kalıpağ^{am}
lazım COP(OLSZ) (ki) bura-BUL dur- İTK / kal -İTK

“Burada durmam (kalmam) gerekmez”

Gereklilik değil, bir olasılık, bir kabullenme ifade eden örnek dışındaki (Sd: *Olur ki borda biz kalmağağ*) bütün cümlelerde, gerekliliğin olumsuzu, Farsçada olduğu gibi cümle başında bulunan “lazım” sözcüğünün olumsuzu (*lazım dağ*) ve onu izleyen eylem cümlesi ile yapılmaktadır. Bu iki unsur arasındaki ilişki bazen doğrudan (H, A, St, Ç, Mu), bazen de “ke” bağlacı ile kurulmaktadır (M, Z, J, E). Ancak “lazım” sözcüğünün olumsuzu değişik biçimlerde göze çarpmaktadır. Bazen *dağ* sözcüğü tek başına (J, H, A, St, E, Mu), bazen de ekeylemlerle kullanılmaktadır. Kullanılan ekeylem, üçüncü tekil kişide: *dağol* (Z) / *dağel* (M) veya birinci tekil kişide: *lazım dağam* (Ç) olabilmektedir.

Her halükarda, *kal-* (M, H, A, Sd, Mu) ve *tur-* / *tular-* (Z, J, St, Ç, E) değişkenleri bulunan eylem fiilinin istek biçimbirimiyle çekildiği görülmektedir. /-GA/ kip ekinin /-A/ değişkisi burada da ortaya çıkmaktadır: *kalıpağ* (M), *turam* (Ç). Diğer taraftan, bazen fiil kökü ile kip eki arasında beliren, /-İpA/ : *kalıpağ(am)* (M, A, Mu) ve /-Ar/ : *tularğa(m)* (Z, J, E) ekleri görülmektedir.

1.2.3. İstek kipinin şart işlevinde kullanımı: Şart kipinin Türk dilinde eskiden /-sAr/ ekiyle ifade edildiği bilinmektedir. “Şartın en çok /-sAr/ fiil şekline şahıs işaretleri getirilerek ifade edildiğini” belirten Gabain (1988: 91), /-gay/lı gelecek zamanda olduğu gibi, şahıs eklerinin düşebildiğini” ve ayrıca “/är-sär/ ekinin de pek çok zamanın birleşiminin teşkiline yaradığını” ileri sürmektedir. Gerçekten de Göktürk anıtlarında /-sAr/’ın zarf-fiil eki olduğu ve şahıs eklerine bağlanmadan kullanıldığı görülmektedir. Şahıs eklerine bağlanarak şart çekiminin oluşması Eski Uygurca döneminde meydana gelmiştir. Karahanlı Türkçesinde bu eki -r ünsüzü düşerek /-sA/ şeklini almış ancak çekimin zamir kökenli şahıs ekleriyle yapılması devam etmiştir. Zamir kökenli şahıs ekleri yerine iyelik kökenli şahıs ekleri kullanımı Karahanlı dönemin

sonlarında başlamış, Harezmi, Kıpçak ve Eski Oğuz Türkçelerinde sabitleşmiştir (KTLG 2006: 694-696).

Halaççada şart kipi, /-sA/ ekiyle çekilmekte ve -m, -η, -ø, -K, -ηiz, -lAr şahıs eklerini almaktadır (Doerfer: 1988, 177). Bu ek, eski /-sAr/ ekinden gelmektedir. /-sA/ ekinin Halaççada hem şart hem de dilek işlevinde kullanıldığını gösteren çok sayıda örnek vardır. *Cemresi*'nin şiirlerinden alınan, “eger qoysey bi hala boduya vaqşam...” (izin versen bir boyuna baksam), “saçça tergag olsatdum, qaşça sürme olsatdum, yaşum haqa holunqa, onbeş yaşar olsatdum” (saçta tarak olsaydım, kaşta sürme olsaydım, yaşım geri dönüp onbeş yaşında olsaydım) dizelerinde bu kullanım görülmektedir. Ama bunun tersini gösteren “eger keldüy takı qomam yovargay” (Eger geldiyse artık gitmene izin vermem) gibi örnekler de bulunmaktadır (<http://xelecturk.blogspot.com>, 15.07.2007).

Ancak bizim önerdiğimiz aynı zamanda dilek ve arzu bildiren bileşik şart cümlesine karşılık verilen on cümlenin hiçbirinde fiil /-sa/ kip ekiyle çekilmemiştir. Z (*kalıparıız*) ve J (*tularğı*) örnekleri dışındaki bütün cümlelerdeki biçimbirimler istek kipi ekidir. Bununla birlikte fiil, *kalıpalıgan* (M), *kalıpağay* (A, Sd, Mu), *kalıgayız* (St), *turay* (Ç), *turgay* (H), *tularğa* (E) gibi bazı farklılıklar göstermektedir.

(9) Agar injâ bâ mâ bemâni xoşhâl mişavim

Eger borça bizdile *kalıpağay* hoşal olamız
eğer bura-BUL biz-BER kal- ?- İZTK memnun ol-ŞZİÇK

“Eğer burada bizimle kalırsan memnun oluruz”

Fiili şimdiki zamanda çekilen asıl cümle, *eger* belirteci ile başlayan şart cümlesinden sonra gelmektedir. Hem sözdizimi açısından hem de şart kipi yerine istek kipi ekinin kullanımı bakımından, Farsça ve Halaçça cümlelerin uyum içinde olduğu görülmektedir.

1.2.4. Amaç bildirme: Farsçada amaç cümlesi iki ayrı yapıda olabilmektedir. Birinci şekliyle, amaç bildiren tümce *ke* veya *tâ* bağlacı ile bağlandığı temel tümceden sonra gelir. Bu durumda amaç tümcesinin fiili istek kipindedir.

(10) Nâmerâ be mo'allem dâdam ke barâye man bexânad

(O) Name(ri/ro) verdim muallimke (ke) mene hokuyağa

(O) mektup-(YÜK) ver-GÇ11TK öğretmen-YÖN (ki) ben-YÖN oku-ya-İZTK

“Mektubu bana okuması için öğretmene verdim”

Amaç cümlesi hem sözdizimi hem de biçimbirim bakımından Halaççada da aynıdır. 10. cümle için önerilen cümlelerde sadece biri dışında, hep istek kipi kullanılmıştır: *hokuyağa / hokuğa*. *Jerikagac* köyünde bu cümlede şimdiki

zaman kullanılmıştır (J). Bunun yanında, Z, J, E ve Mu örneklerinden hareket ederek *ke* bağlacının kullanımının Halaççada zorunlu olmadığı söylenebilir. Diğer yandan bu bağlaç, tümlecin konumuna göre, bazen yüklemden sonra bazen de tümleçten sonra gelebilmektedir: *name muallimke verdim ke...* (M, Sd); *name verdim muallimke ke ...* (H, A, St, Ç). Temel ve yan tümcelerinin ortak nesnesi olan *name*, sadece temel tümcede bulunmaktadır; yan tümcede tekrar edilmemekte ve yerine bir adıl kullanılmamaktadır. Farsçada belirtili olan bu nesne (*nâmerâ*) Halaççada genellikle yalın haldedir. Ancak bazen, bu nesnenin belirtili kılınması için Farsça *-râ* ekinin ödünçlendiği görülmektedir: *nâmeri* (St), *nâmero* (Ç).

Farsçada bir başka yapıdaki amaç cümlesi *barâye in ke* bağlacı ile yapılmaktadır. Bu durumda amaç bildiren yan tümce, sonuç bildiren temel tümceden önce gelmekte ve amaç bildiren tümcenin fiili yine istek kipinde çekilmektedir.

(11) Barâye inke tanhâ namânim pişe mâ âmadand

Bunun salında ki yalkız kalmağaq(in) bizim yanımızqa keldiler
Bu-İL sebep-İV3TK-ÇIK ki yalnız kal-OLSZ-İÇK biz-İL yan-İY1ÇK-YÖN gel-GÇ13ÇK
“Yalnız kalmayalım diye bize geldiler”

Yan tümcenin konumu açısından, Halaçça da aynı yapıya sahiptir. Önerilen cümlelerin amaç bildiren tümceleri ilk sıradadır. Ancak bir kişi, bu cümlenin Halaçça karşılığını söyleyemezken (H), iki kişi cümle yapısında değişiklik yaparak söylemiştir. Bunlardan biri, *şe-* fiili kullanarak cümleyi istek cümlesine dönüştürmüştür: *şeyir biz yalkız qalmağaq keldi bizim yanımızka* (Ç); bir diğeri de, sebep cümlesine dönüştürmüştür: *yalkız kalmışerti, keldi bizim yanımızka kalıpaq* (J). Bununla birlikte, bu cümlelerde de istek ve sebep bildiren tümceler ilk sıradadır. Ayrıca, *Jerikagac* cümlesi dışındaki (burada fiil geçmiş zamanda çekilmiştir: *kalmışerti*), bütün cümlelerin birinci fiili istek kipinde çekilmiştir: *kalmağaqin* (M), *olmağaq* (Z), *kalmağaq* (Sd, Ç, E, Mu), *kalmağa* (A, St).

Farsça örnek cümlenin fiilinin şahsı üç cümlede değiştirilmiştir. Amaç bildiren tümcenin fiilinin birinci çoğul kişide olması gerekirken, üç köyde üçüncü tekil kişide çekilmiştir: *kalmağa* (A, St) ve *kalmışerti* (J). Benzer durum ikinci fiil için de geçerlidir; Bu fiilin üçüncü çoğul kişide olması gerekirken, bazı cümlelerde üçüncü tekil kişide çekilmiştir: *kalmış* (A, St, E) *keldi* (J, Ç).

Sözvarlığı açısından bakıldığında, *barâ ye in ke* bağlacı dışında (A, Sd, Mu) bütün sözcüklerin Halaç kökenli olması dikkat çekicidir. Ayrıca bu bağlaç da tam olarak yerleşmiş değildir; bununla birlikte *bunun salında ki* (M), *onda salı ki* (Z), *bu hatırka ke* (St), *ona köre ki* (E) gibi bağlaçlar da kullanılmaktadır.

1.2.5. Yeterlilik ve olasılık işlevi: Halaççada yeterlilik, olasılık ve izin ifade etmek için, Doerfer'in *potentialis* olarak adlandırdığı /-İbil-/ biçimbiri-

minin kullanıldığını gösteren veriler bulunmaktadır (Doerfer 1988: 122). Bu biçimbirimi /-İbil-/~/-Abil-/ olarak, *Cemresi*'nin Azerice'den çevirdiği bir şiirde de görmekteyiz: *yatübilümürom, hiyebilümürom, erebilümürom...* (xelecturk.blogspot.com, 15.07.2007). Ayrıca, Nurabad köyünde bir yaşlı Halaç'ın bize söylediği bir atasözünde de bu biçimi görmekteyiz: *Tülki varubilmazerti kufasıya, bir süpürke vurdı qurduqasıya* (Tilki inine gidemiyordu, kuyruğuna bir süpürge bağladı).

Ancak bizim cümlelerin hiç birinde bu biçimbirimin kullanıldığına tanık olunmamaktadır. Elde edilen değişik yapıdaki cümlelerin neredeyse tamamı Farsça yapısal özellikler taşımaktadır. Gerçekten de Farsçada yeterlilik, olabirlik ve izin ifade etmek için *tavânestan* (yapabilmek) yardımcı fiilin yanında *şodan* (olmak) yardımcı fiili ve *momken* sıfatıyla yapılan fiil kullanılmaktadır. *Tavânestan* fiili bütün kişilerde çekilebilirken diğer fiillerin kişisiz yapısı (3. tekil kişi) kullanılmaktadır. Her üç yardımcı fiilden sonra gelen esas fiil, mastar ekinden arınmış kök olarak kalabildiği gibi istek kipinde de çekilir. Her üç durumda da cümle öğelerinin sıralanışı şöyledir: Özne + yardımcı fiil + cümlenin diğer öğeleri + esas fiil (Öztürk 1988: 50-51).

(12) Momkene pişe mâ biâyi?

Mümküner	bizim	yanımızka	yekelgeŋ ?
mümkün-COP3TK	biz-İL	yan-İY1ÇK-YÖN	?-gel-İ2TK

“Bize gelebilir misin?”

“Bize gelebilir misin” anlamındaki Farsça cümlenin karşılığı olarak sadece bir köyde önerilen, *kelij bizim yanımızka* (H) soru cümlesi basit yapıda olup fiili de bildirme kipindedir. Diğer cümlelerin tamamı bileşik yapıdadır. Bu cümlelerin cümle başı edatı işlevindeki yan tümceleri bir kiplik fiilinden ibarettir. Bunlar, Farsçada kullanılan fiillerin aynısı veya kopyasıdır. Bu tür cümlelerde en sık *mümkün* sıfatıyla yapılan yardımcı fiilin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu sıfat, bazen Halaçça *er-*: *mümküner* (Z, J, A) bazen de Farsça karşılığı olan *-e* fiili ile çekilmektedir: *mumküne* (M, Mu). Yine aynı işlevde sık olarak kullanılan bir diğer fiil *ol-* fiilidir: *olur* (Sd, Ç, E). Ayrıca, aynı işlevdeki *emkanı var* deyiimi de bir defa kullanılmıştır (St).

Mümküne(r) / olur / emkanı var tümcesinden sonra gelen temel tümcenin fiili (kel-) istisnasız istek kipinde çekilmektedir. Ancak fiilin istek kipi yine değişik biçimlerde: *yekegeŋ* (A, Sd), *kel(g)eŋ* (Z), *yek(e)ge(y)* (St, E), *yekey* (Mu), *yekel(g)eŋ* (M, Ç), *yekeleŋiz* (J). Son olarak, temel tümcenin fiilinin tümleci bazen fiilden önce: *bizim yanımızka kel-* (M, Z, J, Sd); bazen de fiilden sonra gelmektedir: *kel- bizim yanımızka* (H, A, St, E, Mu).

1.2.6. Zaman (öncelik) bildirme: Farsçanın Halaçça üzerindeki etkisinin en iyi gözlemlendiği cümle türlerinden biri, zaman bildiren cümlelerdir. Bu

cümleler, hem yapı hem de fiilin kipi bakımından Farsça ile örtüşmektedir. Eylemin eşzamanlı gerçekleşmesi durumunda bildirme kipi kullanılırken, gerçekleşmesi şüpheli olan bir iş anlatılmak istendiğinde istek kipi gerekmektedir. Gelecekte düşünülen bir eylemin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusundaki belirsizlik de istek kipi kullanımını dayatmaktadır. *Tâ inke / mowqe'î ke / vaqti ke* (-inceye kadar) gibi bağlaç ve bağlaç guruplarının bulunduğu cümleler de bu türdendir. Diğer taraftan, *qabl az inke, piş az inke* (-meden önce) gibi kelime guruplarıyla ifade edilen öncelik, yine istek kipi kullanımını zorunlu kılmaktadır.

(13) Qablaz inke be menzele mâ biâyand qazayeşanrâ xorde budand
Qablaz in ke bizim hevke yekelgeler şamlarunu yemişertiler
önce bu ki biz-İL EV-YÖN ?-gel-İÇK yemek-İYÇK-YÜK ye-GÇ2-COP-GÇ13ÇK
“Bizim eve gelmeden önce yemeklerini yemiştirler”

Farklı zamanlı eylemleri ifade eden bileşik cümlede, eylemin kılınış zamanını belirten yan tümce, zarf işlevinde olup temel tümceye bir cümle başı zaman belirteci ile bağlanmaktadır. Yan tümcenin eylemi temel tümcenin eyleminden daha önce kılınmış ise, bu tümce *qablaz inke* (M, H, A, Sd, St, Ç, Mu), *pişaz inke* (Z) veya *o çağ ki* (E) gibi zaman belirteçleriyle başlamakta ve fiili istek kipinde çekilmektedir. Farsçada olduğu gibi, cümle başı zaman belirteci yerine *ke* bağlacının kullanıldığı da görülmektedir: *Bizim hevke ke yekegeler, qazalarını yemişertiler* (J). Bu durumda da fiil yine istek kipinde çekilmektedir. İstek kipinin genellikle şimdiki zamanda olduğu görülmektedir: *yeke* (H), *yekeler* (Ç), *yekeleler* (Z, Sd, Mu), *yekegeler* (J, E). Ancak *kelmış olu(ğ)alar* (M) ve *yekegerti* (A) gibi istek kipinin bileşik zamanlarına da rastlamak mümkündür.

Bu kurala uymayan tek örnek, fiilin istek kipinde çekilmediği *Sefidale* cümlesidir: *Qablaz inke bizim hevimize kelmışerti, naharı yemişerti* (St).

Sonuç: Çok değişkenlik, Halaççanın en önemli özelliklerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu çok değişkenli özellik, “Halaçça / (Halaçça) / Farsça / Oğuz Türkçesi” biçimindedir. Araştırma kapsamındaki köylerin aynı coğrafi ve idari bölgeye ait ve birbirlerine çok yakın oldukları göz önüne alınırsa bunu sadece ağız farklılığıyla açıklamak zorlaşmaktadır. Ayrıca bu değişke, aynı kişinin değişik cümlelerinde de gözlemlenebilmektedir. Bunu, söz konusu dilin belli bir *normunun* (ölçünlü yapısının) bulunmaması ve bu normun aktarılmamasından kaynaklanan, konuşurların dil seviyelerindeki yetersizlikle açıklamak daha uygundur.

Halaçça tasarlama kiplerinin her birinin kendine özgü bir biçimbirime sahip olmasına karşın, bu çalışmada ele alınan cümlelerde bütün türler için tek bir biçimbirim kullanımı eğilimi ortaya çıkmaktadır. İstek, şart, gereklilik kiplerinin

de sadece istek kipi biçimbirimi kullanımına hatta bazı buyurma cümlelerinde de rastlamak mümkündür. Birçok biçimbirimin yerlerini tek bir biçimbirime bırakacak şekilde yitimi, Halaçça dil yapısının uğradığı daralma sürecinin bir belirtisi olarak yorumlanabilir. Ancak bu gelişmeyi bütün tasarlama kiplerinin tek bir biçiminin bulunduğu Farsçanın etkisiyle açıklamak da mümkündür. Tasarlama kipleri biçimbirimlerinin kaybolmasıyla birlikte, istek kipi biçimbiriminin işlevsel kapsamı genişlemektedir. İstek kipi, bu çalışmada ele alınmayan ve Farsçadaki işlevlerle birebir örtüşen çok daha önemli sayıda işlevi yerine getirmektedir.

Sözdizimi ve morfolojik açılardan meydana gelen değişimler de Farsça etkisi tezini güçlendirmektedir. Bu çalışma kapsamında gözlenebilen ortaç kullanımının kaybolması ve yerini bileşik cümle yapısına bırakması, sentetik yapıdan analitik yapıya geçiş gibi dönüşümler, bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak, Halaççanın önemli bir yapısal dönüşüm süreci geçirdiği anlaşılmaktadır. Bu dönüşüm, bazı dil unsurlarının yitimi olarak değerlendirilirse “yapısal daralma” olarak yorumlanabilir. Ancak yiten bu unsurların yabancı bir dilden (Farsçadan) kopyalanan unsurlarla giderilmesi ve bu kopyalama sonucunda dilin yapısında oluşan değişim göz önünde bulundurularak bu sürecin “yapısal dönüşüm” olarak yorumlanması daha uygundur.

Kaynaklar

- Banguoğlu, Tahsin (1986). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Bosnalı, Sonel (2009). “İran Halacistan Bölgesinin Etnik-dilsel Yapısı ve Halaç Türkçesi”. *Uluslar Arası Türklük Bilgisi Sempozyumu*. 25-27 Nisan 2007. *Bildiriler-1*. Erzurum. 191-200.
- Doerfer, Gerhard (1971). *Khalaj Materials*. Indiana University. Uralic and Altaic Series.
- _____ (1988). *Grammatik des Chaladsch*, Wiesbaden: Otto Harrasowitz.
- _____ (1999). “İran’da Türk Dil ve Lehçeleri ve Bunların Hayatta Kalma Şansı”. 3. *Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996*. Ankara: TDK Yay. 303-310.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1995). “Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine”. *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993)*. Ankara: TDK Yayınları. 61-72.
- Ergin, Muharrem (1977). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Minnetoğlu Yay.
- Gabain, Annemarie von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Çev. Mehmet Akalın. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay.
- Gülsevin, Gürer (1990). “Türkçede –sA Şart Gerundiumu Üzerine”. *Türk Dili* 467: 276-279.

- _____ (1999). “Eski Türkiye Türkçesi “İstek Kipi” Üzerine”. TDK-Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü. *Osmanlı Türkçesi Öncesi Eski Türkiye Türkçesi Toplantısı*. İstanbul.
- Kıral, Filiz (2000a). “Reflections on –miş in Khalaj”. *Evidentials (Turkic, Iranian and Neighbouring Languages)*. Ed. Lars Johanson, Mouton de Gruyter. Berlin-Newyork. 89-101.
- _____ (2000b). “Copied relative construction in Khalaj”. *Studies on Turkish and Turkic Languages*. Turcologica 46 Ed. Aslı Göksel, Celia Kerlake. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. 181-188.
- _____ (2006). “Weiteres zum Imperativ im Chaladsch”. *Ural-Altäische Jahrbücher*. Harrassowitz Verlag. 183-198.
- KTLG (2006). *I–Fiil- Basit Çekim*. Ankara: TDK Yay.
- Lambton, Ann K.S. (1961). *Persian Grammar*. Cambridge University Press.
- Öztürk, Mürsel (1988). *Farsça Dilbilgisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Palmer, Frank Robert (1986). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tekin, Talat (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Sanat Kitabevi.
- Türkyılmaz, Fatma (1999). *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*. Ankara: TDK Yay.
- Vardar, Berke (Ed.) (1980). *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.

Kısaltmalar:

E	: Buyurma kipi	YÜK	: Yükleme durumu
İ	: İstek kipi	YÖN	: Yönelme durumu
ŞZ	: Şimdiki zaman	İLG	: İlgı durumu
GÇ1	: Geçmiş zaman (-di)	BUL	: Bulunma durumu
GÇ2	: Geçmiş zaman (-miş)	ÇIK	: Çıkma durumu
ÇK	: Çoğul kişi	BER	: Beraberlik durumu
TK	: Tekil kişi	İY	: İyelik durumu
OLSZ	: Olumsuzluk		

Ekler

1. Be man begu key miravi
- M Mene hayıñ ne movğa varı
- Z Mene hay ne vaqt varıri
- J Mene hay kaçan vari
- H Mene hay ne vaqt variuri
- A Mene hay kaçan varuri

- Sd Mene hay kaçan varuri
St Mene hayi kaçan varuri
Ç Mene hay kaçan varıyuri
E Mene hay kaçan vari
Mu Mene hay kaçan varuyri
2. Vaqti be Qom residi, be man telefon kon
M Vaqti Qomqa erdiñ, bizke bi telefon vuri
Z Qomqa ki vardi, be men telefon eti
J Qomqa ki erdi, bizke telefon vuri
H Vakti erdiñ Qomqa, mene bi zeng vuri
A Qomqa ki erdi, bizke telefon vuri
Sd Vaqti Qomqa erdi, bizke telefon vuri
St Vaqti erdiñ Qomqa, bi zeng mene vuri
Ç Vakti ki vardiñ erdiñ Qomqa, mene bi zeng vuri
E Qomqa her vaqt ki erdi, bizke zeng vuri
Mu Vaqti erdi Qomka, bizke telefon vuri
3. Be mehze inke işânâ didid, be işân beguyid bâ man temâs begirand
M Vaqti ke oni kördiñ, hay mendile bi temas tutağa
Z Vaqti ke oni kördi, hay mendile sohbət etti
J Muni ke kördiz, hayiñiz bizdile temas turalğ
H Vaqti muni kördiñ hay mene bi zeng vurdi
A Vaqti muni kördiñ hay menle temas turalğa
Sd Vaqti oni kördiz hay belesi telefon vurdi
St Her vaqt belesi kördi hay mendile bi temas tutti
Ç Eger oni kördi hatman hay mene bi telefon vurti
E Eger oni kördi hay mendile danışdi (temas tutti)
Mu Be mehzi ke filan kesi kördi hay mence temas turaltı
4. Man ketâb xândanrâ besiyâr dust dâram
M Men ketab hoqumaq heyli hoşumer (şeyim)
Z Man ketab hoqumara heyli hoşumar
J Men ketab hokimara ziyad alağa varum
H Men ketab hokimaq ziyad şeyim
A Men ketab hokimaqu hoşum kelur
Sd Men ketab hoqumaqra heyli şeyom
St Men ketab hoqumaqı havul bilum
Ç Men ketab hoqumaqu havul şeom
E Men ketab hoqumqta hoşum kelir
Mu Ketab hoqumaq alağa varum

5. Mixâm ketâb bexunam
M Şeyom kitab hoquyağam
Z Şeyom kitab hoquyağam
J Şeyim kitab hoquğam
H Şeyum kitab hoquyağam
A Şem kitab hoquğam
Sd Şeyom kitab hoquğam
St Şeom kitab hoquğam
Ç Şeyom kitab hoquyağam
E Şeyom kitab hoquyağam
Mu Şeyom kitab hoquğam
6. Mâdaram mixâhad bâ mâ be şehr biâyad
M Nenem şeyir bizdile şehrke yekelen
Z Nenem şeyir bizimle kel şehrke
J Nenem bizile şeyir yekege şehrke
H Nenem şeyor bizdile yeke şehrke
A Nenem şeyur bizdile şehrke yekege
Sd Nenem şeyur bizdile şehrke yekege
St Nenem şoyur bizdile yekege şehrke
Ç Nenemte şeyir bizdile yekege şehrke
E Nenem şeyir mendile şehrke yekge
Mu Nenem şeyir mendile yeke şehrke
7. Bâyard kâr konam
M Kerek işlepergem
Z Kerek işleyekem
J Kerek işlekem
H Bayad işlegem
A Kerek işleyegem
Sd Kerek işleyegem
St Bayad işleyigek
Ç Kerek işleyekem
E Kerek işleyigem
Mu Kerek işleyegem
8. Lâzem nist ke dar injâ bemânâ
M Lazım dağel ke orça kalıpaq
Z Lazım dağol ke tularğa
J Lazım dağ ke burda tularğam
H Lazım dağ burda kalğam
A Lazım dağ borça kalıpağaq
Sd Olur ki borda biz kalmağaq

St Lazım dağ turğayız burda
Ç Lazım dağam burda turam
E Lazım dağ ke burda tularğaç
Mu Lazım dağ men burda kalıpağam

9. Agar injâ bâ mâ bemâni xoşhâl mişavim
M Eger borça bizim yanımızça kalıpalığan, hoşal olamız
Z Eger borça kalıparıñız, hoşal olamız
J Eger burda tularğı, biz heyli hoşal olamız
H Eger burda bizim hevçe turğay, hoşal olamız
A Eger borça kalıpağaç, hoşal olaamız
Sd Eger burda kalıpağay, havul iş körmışeñ
St Eger siz burda kalığayız, biz hoşal olamız
Ç Eger burda turay, heyli hoşal olum
E Eger burda tularğa, biz hoşal olamız
Mu Eger bizdile qalıpağaç, hoşal olımız

10. Nâmerâ be mo'allem dâdam ke barâye man bexânad
M Name muallimke verdim ke mene hokuyağa
Z Name verdim muallimke mene hokuyağa
J Name verdim mallimke mene hokuyur
H Name verdim muallimke ke mene hokuuğ
A Name vermişem muallimke ke mene hokuuğa
Sd Name muallimke verdim ke mene hokuyağa
St Nameri verdim mudürka ke mene hokuuğa
Ç O namero verdim muallimme ke mene hokuuğa
E Name verdim muallimke men hokuyağa
Mu Name verdim muallim hokuuğa

11. Barâye inke tanhâ namânim pişe mâ âmadand
M Bunun salında ki yalqız kalmağağın, bizim yanımızça keldiler
Z Onda salı ki biz yalqız olmağaç, bizim yanımızça keldiler
J Yalqız kalmışerti, keldi bizim yanımızça kalıpaç
H ?
A Baraye inke yalkuz kalmağa, bizim yanımızça kelmiş
Sd Baraye inke yalqız kalmağaç, bizim yanımızça keldiler
St Bu hatırka ke yalqız qalmağa, kelmiş bizim yanımızça
Ç Şeyir biz yalqız qalmağaç, keldi bizim yanımızça
E Ona köre ki tek qalmağaç, kelmiş bizim yanımızça
Mu Baraye inke biz yalqız kalmağaç, kelmişle bizim yanımızça

12. Momkene pişe mâ biâyi?
M Mümüküne bizim yanımızka yekelgeñ?
Z Mümüküner (olur) bizim yanımızka keleş (kelgeñ)?
J Mümüküner bizim yanımızka yekeleniz?
H Keliş bizim yanımızka?
A Mümüküner yekegeñ benim yanımka?
Sd Olur bizim yanımızka yekegeñ?
St Emkanı var yekege bizke?
Ç Olur yekelen bizim yanımızka?
E Olur yekge bizim yanımızka?
Mu Mumkine yekey bizim yanımızka?
13. Qablaz inke be menzele mâ biâyand qazayeşanrâ xorde budand
M Qablaz inke bizim hevke kelmiş olualar, qazalarını yemişertiler
Z Pişaz inke yekeleler bizke, qazalarını yemişertiler
J Bizim hevke ke yekegeler, qazalarını yemişertiler
H Qablaz inke yeke bizim hevimize qazalarını yemişertiler
A Qablaz inke bizke yekegeñti, qazasını yemişerti
Sd Qablaz inke bizim hevke yekeleler, şamlarunu yemişertiler
St Qablaz inke bizim hevimize kelmişerti, naharı yemişerti
Ç Qablaz inke yekeler bizim hevimizke qazalarını yemişertiler
E O çağ ki bizke yekegeler, qazalarını yemişertiler
Mu Qablaz oni ke yekelele bizim hevimize hekmeklerin yemişertiler

An Examination of the Change and Possible Extinction of the Khalaj Language in Terms of Intentional Moods*

Sonel Bosnali**

Abstract: This article is based on a study of the Khalaj language through data gathered from fieldwork conduct in ten Khalaj villages in Iran. The study is an examination of the Khalaj language in terms of its intentional mood and structure. In the article different kinds of grammatical moods are evaluated in terms of morphological, functional and syntactical features. These features are examined in terms of the relationship between Khalaj and Persian. The study shows that there is a tendency for the usage of only one morphology type, upon which many functions focus. As such, the subjunctive mood /-GA/ used for numerous functions; namely the subjunctive, the conditional, to express a necessity, probability, priority in time and as an indicative of purpose can all be used as imperative sentences. This leads us to the conclusion that there has been an evolution in the grammatical moods, resulting in similar patterns to grammatical moods in the Farsi language both in terms of structure and function. As in Farsi, Khalaji has undergone a process of change, whereby it has become structurally narrow, but functionally wider. When the subject is examined on the morphological and syntactical level, again in conformity with the Farsi language, one can note a transformation from a synthetical to an analytical structure and a change from sentences with adjective participles to the correlative sentence. Consequently, it can be stated that the grammatical features which are borrowed from the Farsi language are leading to structural changes in the Khalaji language, but far from resulting in its loss, these adaptations are permitting its continued functionality.

Key Words: Khalaji Language, language extinction, language change, mood.

* This study is a product of the Boğaziçi University BAP-funded research project, code no. 05HL101

** Namık Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, Western Languages and Literature / TEKİRDAĞ bosnalis@yahoo.fr

Рассмотрение изменений и исчезновения халаджского языка с точки зрения использования наклонений*

Сонель Босналы**

Резюме: Используя материалы, полученные в результате полевых исследований в десяти халаджских деревнях, было обнаружено, что при рассмотрении различных видов наклонения, морфологических, синтаксических и функциональных особенностей наблюдается тенденция использования одного многофункционального морфологического типа вместо имеющихся различных морфологий. Окончание /- GA / сослагательного (желательного) наклонения, используемое для многочисленных функций, таких, как выражение желания, обстоятельства, необходимости, вероятности, приоритета по времени, выражении целей, иногда может быть использовано и в повелительном (приказном) предложении. В этом контексте можно говорить о процессе изменения, в течении которого использование конструктивного наклонения сократилось в соответствии со структурными и функциональными особенностями персидского языка, в противовес этому функциональное содержание гораздо расширилось. При исследовании данной темы на морфологическом и синтаксическом уровне, опять же в соответствии с персидским языком, наблюдается переход от синтетической к аналитической структуре, а также переход от предложения с причастным оборотом к зависимому сложному предложению. Таким образом, можно утверждать, что грамматические особенности, заимствованные из персидского языка наряду с тем, что ведут к структурным изменениям халаджского языка, способствуют не исчезновению, а скорее обеспечению его функциональности.

Ключевые Слова: халаджский язык, исчезновение языка, изменение языка, наклонение.

* Эта работа является результатом научного проекта под кодом 05HL101 университета Богазичи, 27-28 августа 2007 года была представлена в виде доклада на международном конгрессе турецкого языка и литературы в Стамбульском университете культуры.

** Университет Богазичи, колледж иностранных языков / Стамбул
bosnalis@yahoo.fr

Osmanlı İktidar Anlayışı Çerçevesinde Şiir

Songül Çolak*
Cennet Hilooğlu**

Özet: Osmanlı iktidar anlayışı, sanatın ve sanatçının varlığını belirgin bir şekilde etkilemiştir. Bu anlayış çerçevesinde Klasik Türk şiiri geleneğinin özel bir yeri vardır. Bu gelenekte yer alan şairler ve şiirleri, iktidarın her kademesinden ilgi ve itibar görmüştür. Her dönemde şairler ödüllendirilmiş, önemli mevkilere getirilmiştir. Özellikle övgü şiiri olarak kaside nazım biçiminin Osmanlı iktidarı ve sanat dünyası içinde şiir hayatının canlılığını ve sürekliliğini koruması açısından ayrı bir değeri vardır. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu siyasal güç ve prestijin sanatsal yönden desteklenmesini de sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, iktidar, Klasik Türk şiiri, kaside, mehdıye.

Giriş

Sanat, insanoğlunun kendini gerçekleştirme sürecinde varlığını ve amacını belirlemede yardımcı olan temel uğraşı alanlarından biri olarak değişik biçimlerde ve özelliklerde varlığını sürdürmektedir. İlkçağdan günümüze kadar özne ile nesnenin bir etkileşimi olarak da ifade edebileceğimiz sanat ve bu etkileşim sonucunda ortaya çıkan özgün ürün olarak tanımlayabileceğimiz sanat eseri, var olduğu toplumun değer yargıları ve örgüt yapısı sonucunda değişik şekillerde sanatçının biçem anlayışının da varlığıyla değişen dünyanın değişimine katkıda bulunmaya devam etmektedir.

Kısaca devlet yönetimini elinde bulundurma ve devlet gücünü kullanma yetkisi olarak tanımlanabilecek iktidar, farklı tarihsel süreçlerde ve coğrafyalarda sanata ve sanatçıya her zaman muhtaç olmuştur. İktidar; kendini meşrulaştırmak, meşruiyet düzeyini yükseltmek, görkem ve gücünü göstermek açısından sanata ve icracılarına duyduğu ihtiyacı gidermek için gücünü kullanarak değişik eylemlerde bulunmuştur. Sadece içte değil, hâkimiyet alanı dışında da bu gücü göstermek amacıyla sanatçıları mekânına davet etmiş, mükâfat ve iltifatlarla çalışmalarını desteklediğini göstermek istemiştir. Özellikle de Doğu toplumlarında çok güçlü olarak hissedilen “gelenek” ve “din”

* Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / ANTAKYA
scolak@mku.edu.tr

** Antakya Özbuğday Lisesi / HATAY
cennet_hilo@hotmail.com

kavramlarının varlığı, sanatın bu kavramlar dâhilinde kendini ifade etmesine, sanata kutsallık ögesinin eklenmesine ve dinsel bir yönü bulunan iktidarla iç içe olmasına neden olmuştur.

Osmanlı iktidar sisteminde padişahın mülkün temel sahibi oluşu, sanatın ve sanatçının varlığında çok belirgin bir şekilde yansıma bulmuş, Osmanlı iktidar imajının değişik bir görünüm alması açısından sanat önemli bir işlev görmüştür. Mülkün her anlamdaki sahibi olan hükümdar, bilim ve sanatta da egemenlik anlayışını korumaya devam etmiş; iktidarının gücünü ve görkemi toplumdun aydın tabakası sayılan âlim ve sanatkârları himayesi altına alarak bir nevi tescillemiştir. Böylelikle iktidarın imajı da gücü de âlim, sanatkâr ve eserlerinin bu kadar çok olduğu ve desteklendiği bir ortamda temsil hakkına erişmiştir. Bu temsilde şiirin rolü ve görevi, hiçbir iktidarda görülmeyen bir güce sahip olmuştur.

Çalışmamıza esas teşkil eden düşünce, Osmanlı iktidarının herkesçe bilinen siyasî ve askerî gücünün yanında sanatsal yönden -şiir yönünden- varlığını belirginleştirerek şair padişahların şiir ve şaire, benzeri az görülen bir önem attiklerini göstermek, devletin her kademesinde şiirin önemle var oluşunu ortaya koymaktır. Bunun yanında Klasik Türk şiiri nazım biçimi olan kasidelerden örnek beyitler de vererek bu konuya açıklık getirmek, dolayısıyla şiir ve iktidarın iç içe girmiş bulunan yapısını göstermektir.

Osmanlı Saray Kültüründe Şair, Şiir ve Hükümdar

Türklerin İslam kültür ve uygarlığının sahasında görünmeye başlamalarıyla birlikte sahip oldukları edebî gelenek, Fars ve Arap edebiyatları ile birleşmiş; böylelikle bu süreç, büyük bir edebî geleneğin zamanla yerleşmesine zemin hazırlamıştır. Gazneliler, Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçuklularının saraylarında himaye ve destek gören sanatçılar, bu edebî geleneğin Anadolu'da yerleşmesine hizmet etmişlerdir. Nitekim Anadolu'ya yerleşip büyük gelişme kaydeden ve klasikleşerek XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam eden Klasik Türk şiirinin arkasında Gazneli ve Selçuklular döneminde oluşturulan edebî gelenek ve anlayışın bulunduğu yadsınmaz bir gerçektir (Armutlu 2002: 878).

Bilindiği gibi bir uç beyliği olarak kurulan Osmanlı İmparatorluğu, coğrafi konumu ve döneminin tarihsel koşulları sayesinde köklü kültürel kaynaklardan beslenerek kendine özgü bir saray kültürü meydana getirmiştir. Bu kültürün içinde saray, hem yönetim yeri ve iktidar gücünün simgesi olarak imparatorluğun en önemli siyaset alanı hem de kültür ve sanatın merkezi, dolayısıyla sanatçıların adlarını duyurdukları en önemli mekân olmuştur.

Şairler, sarayların vazgeçilmez zümresi olarak kendilerine bir yer ve saray erkânından bir hami bulmak için sanat eserlerinin en iyisini saraya sunmak gereğini duymuşlardır. Osmanlı saraylarında da mevcut olduğu görülen bu

durumda şairlerin bir nevi yaşamları, geçimleri ve bir sanatçı olarak kabul görmeleri buna bağlı olmuştur. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine kadar sanat eserlerinin geniş kitlelere ulaşması ve sanatçıların günümüzdeki gibi eserlerinden geçimlerini kazanmaları mümkün olmadığından sanatçının yaratisını değerlendirecek bir hamî şart olmuştur. Bunun Osmanlı İmparatorluğu'nda şiirin yanı sıra iktidar sahibi hükümdarlar ile ardıllarının şahsî hayatlarında da geniş bir yer tuttuğu görülmektedir². Divan sahibi³ şair hükümdarların varlığı, Türk edebiyatının büyük şairlerinin ortaya çıkmasında şüphesiz çok etkili olmuştur. Nitekim o dönemdeki şaheserlerin çoğunun mevcudiyeti, önemli ölçüde, seçkin sınıfın iltifatı, yüksek kültür ve duyu inceliği, sanatkârı korumaktaki ilgi ve heyecanı ile açıklanabilir (İnalçık 2005: 10). Sarayın bir kültür merkezi olarak sanatsal ve kültürel faaliyetlerin odağında yer almasının temel nedenlerinden biri de bu durum olmalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş döneminde oluşmaya başlayan saray kültürünün içinde edebiyatın ve özellikle de şiirin özel bir yeri olmuştur. Tarihsel dönemlere ayrılan Türk edebiyatı içinde şiir, ağırlıklı bir edebiyat olarak genelde Doğu edebiyatının bütün özelliklerini içinde barındıran "Divan edebiyatı" olarak da adlandırılan Klasik Türk edebiyatı, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan yıkılışına kadar kendi geleneksel değerleri içinde sürecini tamamlamış bir edebiyat geleneği olarak tanımlanabilir. Bir nevi ekol olarak, şiirde altı yüzyılı tutmuş bir maziye sahip olmak gibi batılı milletlerin edebî hayatlarında görülmedik bir hadise teşkil ederek (Akün 1994: 394) yaşadığı kültürün gücünü ve sürekliliğini göstermiştir. Bu durum aynı zamanda saray kültürünün gücünün, sağlamlığının ve sonuçta oluşan sürekliliğinin bir göstergesi sayılmalıdır.

Osmanlı saraylarında güçlü bir edebî geleneğin varlığı devletin kuruluş döneminde karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde şiirin saray bünyesinde görülen ilk şair toplulukları Sultan Çelebi Mehmed (1413-1421) ve Sultan II. Murâd (1421-1451) devirlerinde Edirne Sarayı etrafında meydana gelmiştir. Sultan II. Murâd, Osmanlı hanedanından ilk şiir söyleyen ve şairlere aşırı bir ilgi gösteren padişah olarak anılmakta (İpekten 1996a: 21), kendisinden beri sultanların, birer divan tertip edecek kadar şairlik yeteneği kazandığı bilinmektedir (İnalçık 2005: 15).

Fatih Sultan Mehmed devrinde Türk edebiyatı, imparatorluk süreciyle beraber büyük bir gelişme göstererek önemli şairlerini yetiştirmeye başlamıştır. Avnî mahlasıyla şiirler yazan Fatih Sultan Mehmed devrinde bilim ve sanata sağlanan teşvik uç noktasına ulaşmış, İstanbul'u doğunun ve batının en önemli kültür merkezi yapmak isteyen Fatih, bilinçli bir gayretle önce İslam dünyasında bilgiyle temayüz etmiş bilgin ve sanatçıları sarayına davet etmiş (İsen 2002: 542), onun bu çabaları, diğer padişahlar döneminde de devam etmiştir.

Sanat ve kültür dünyasındaki gelişmelerle bu kadar çok ilgilenen padişahların kaleme aldıkları şiirlerde, ruhsal hallerinin izini sürmek de mümkündür. Trabzon'daki sancak beyliği yıllarından başlayarak pek çok şairi himaye eden (İsen 2002: 549) ve Farsça divan sahibi olan Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520), tarihe yerleşmiş sert imajı ile bir divan şairi edasıyla şiirlerinde yansıttığı halinin ne kadar farklı olduğunu aşağıdaki dördlük çok iyi ifade etmektedir:

*“Merdüm-i dîdeme bilmem ne füsûn itdi felek
Giryemi kıldı füzûn eşkümi hûn itdi felek
Şîrler pençe-i kahrumda olurken lerzân
Beni bir gözleri âhûya zebûn itdi felek”* (Ak 2001: 156)

Siyasî ve askerî zaferlerinin yanında, edebî yönden değer ifade eden şiirleriyle anılan Kanûnî Sultan Süleyman'ın (1520-1566), bir divan şairi ustalığında tertip ettiği divanı, şiir alanındaki başarısının göstergesidir. Vefat ettiğinde kendinden önceki hükümdarların hepsinden daha çok şiir bırakmıştır. Yaklaşık iki yüz yıldır gelişmekte olan Osmanlı şiiri, onun döneminde şahsî himayesi ve bu devrin canlı kültürel ortamı sayesinde klasik döneminin zirvesine ulaşmıştır. Bu, onun saltanatını taçlandıran bir başarı olarak algılanmalıdır (Halman 2002: 718). Devrinde Osmanlı klasik kültürünün yüksek sanat eserleri vermesinde, hiç şüphesiz padişahın sanat anlayışının önemli bir payı vardır (İnalçık 2005: 15).

Günümüzde Sultan Süleyman'ın beyitlerinden bazıları halkın kullandığı bir darbî mesel haline gelmiştir:

*Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi*

*Saltanat didükleri ancak cihân gavgâsıdır
Olmaya baht u sa'âdet dünyâda vahdet gibi* (Halman 2002: 721)

Osmanlı sultanları yanında şehzâdelerin de kendilerine ait bir edebî çevre oluşturdukları ve birçok şehzâdenin divan tertip edecek kadar şiir yazdığı bilinmektedir. Nitekim vilayetlerde sancak beyi olarak görevlendirildikleri dönemde şehzâdeler, etraflarında teşekkül eden edebî muhitler ile ilgilenmişlerdir. Böylece valilik yaptıkları Edirne, Konya, Amasya, Manisa, Trabzon ve Kütahya gibi şehirler, edebî yönden canlılık kazanmıştır (İpekten 1996a: 162). Bu Osmanlı şehzâdelerinden biri de Kanûnî'nin oğlu Şehzâde Bayezid'dir. Şehzâde Bayezid'in, saltanat kavgası dolayısıyla İran'a sığınması ve ölümü ile neticelenen hayatına dair duygularını “Şâhî” mahlasıyla yazdığı şiirlerinde bulmak mümkündür. Şehzâdenin babasına yazdığı ve divanda bulunmayan manzum mektubu, daha doğrusu “afnâmesi” de onun çektiği

sıkıntıları, iç dünyasının karışıklıklarını, çaresizliğini ve babasına yalvarışını dile getiren mısralarla doludur (Kılıç 2000: 49).

*Totalum iki elüm başdan başa kanda ola
Bu meseldür söylenür kim “kul günâh itse n’ola”
Bâyezîdün suçunu bağışla kıyma bu kula
Bî- günâhem Hak bilür devletlü sultânım baba* (Kılıç 2000: 50)

Kanûnî'nin de -aşağıda bir dörtlüğünü verdiğimiz üzere- oğluna şiirle cevap vermesi, şiirin iktidar ilişkileri içindeki yerini ve ayrıca kişisel ilişkilerde vasıta oluşunu göstermesi bakımından önemlidir:

*Totalum iki elün başdan başa kanda ola
Çünkü istiğfâr idersün biz de ‘afv itsek n’ola
Bâyezîdüm suçunu bağuşlaram gelsen yola
Bî-günâhem dime bârî teube kıl cânım ogul* (Kılıç 2000: 51)

İstanbul'da saray muhitinin yanı sıra devrin sadrazamlarının, vezirlerinin, yüksek rütbeli memurlarının sarayları ve konakları da edipler ve şairler için birer sığınak, toplantı yeri olmuştur. Sanatkârlar geçimlerini çok defa burardan sağlamışlar, bu yüksek dereceli zengin memurların cömertliklerinden, ihsan ve hediyelerinden faydalanmışlardır (İpekten 1996a: 135). Nitekim Klasik Türk şiirinin dünyasında padişah ve şehzâdelerin yanında devlet erkânından olup şiir yazan birçok bürokrat-şair, Türk şiir dünyasına önemli katkılarda bulunmuştur. Bu durum için XVII. yüzyıl şairlerinden Şeyhülislâm Yahyâ güzel bir örnektir.

Kaside ve İktidar

Klasik Türk şiirinde şair, geleneksel değerler içerisinde yaşayan, hayal gücü ve derinliği zengin olan bir sanatçı tipini temsil eder. Sanatsal yeteneğini gazel ve kaside başta olmak üzere mahlas adı verilen takma isimle edebiyat dünyasında gösterir. Her şairin hüviyeti niteliğindeki mahlası, eserlerinin patenti olma vasfını taşır ve bir şairin başka bir şairin mahlasını kullanması yasaktır. Öyle ki padişahın bu suçu cezalandırdığı bile görülmektedir (İnalçık 2005: 76). Nitekim her şair, eserlerini mahlasıyla sanat dünyasında var etmeye çalışır.

Klasik Türk şiiri şairleri, şiirlerini divan adı verilen kitaplarda toplayarak müretteb bir divana sahip olmak suretiyle bir nevi nihai amaçlarına ulaşmaktaydılar. Müretteb bir divanda kaside nazım biçiminin özel bir yer tuttuğu görülür. Klasik Türk şiirinde iktidara en yakın mesafede duran kaside nazım biçimi, genel anlamda devlet büyüklerini övmek amacıyla belirli kurallar dâhilinde yazılırdı (Dilçin 2004: 122). Şairlerin en çok tercih ettikleri nazım biçimlerinden biri olan kaside, divanların başköşelerinde temel işlevi övgü olarak her devirde ilgi görmüş bir şiir nazım biçimi olmuştur. Gelişimini ve

zenginliğini iktidarla iç içe varoluşuna bağlı olarak gerçekleştiren kaside, Osmanlı iktidarında da kendine çok uygun bir zemin bularak sanatçılarında mevki, para, şan ve şöhret kazandırmıştır. Böylelikle lütuf ve ihsanlar sayesinde sanatçıların yaratma düzeyi ve ortaya çıkan eser sayısı şekillenmiştir.

Kaside nazım biçiminin çok çeşitli yazılma nedenleri vardır: Devletin ileri gelenlerinin ihsan ve bağışlarına nail olmak, gördükleri çeşitli iltifat, ihsan ve bağışlara teşekkür etmek ya da herhangi bir suçun karşısında reva görülen cezanın affına nail olmak gibi (Dadaş 2002: 748). Örneğin II. Murâd devrinin şairlerinden Nakkaş Sâfi, padişahın iltifatına mahzar olan bir şair olarak çekemeyenler tarafından iftiraya uğramış, bunun sonucu, Şair Sâfi dönemin kazaskeri Veliyüddin Efendi'ye aşağıda bir bölümü verilen kasideyi sunarak hapisten kurtulmuştur (Çavuşoğlu 1986: 27).

*Kâr-ı bahtum kim perîşândur bu gün
Rahmetünden n'ola ger bulsa nizâm
Bükdi serv-i kaddümi belden belâ
Tutdı râh-ı devletüm gamdan gumâm
Her ne bed fi'l işledümse 'âkıbet
Aldı benden tâli'-i bed intikâm*

Kasidenin iktidara sunulma zamanı ve bu zamanın özellikleri de dikkat çekicidir. Özel önem atfedilen zamanlarda sunulan kasideler, iktidarın gücünü ve haşmetini övgülerle dile getirmektedir. Örneğin, padişahların tahta çıkışı, fetihleri, imzaladıkları antlaşmalar, yaptırarak mimarî eserler ve bu olayların gerçekleşme zamanları, şairlerin kasidelerinde önemle anlatılır.

Kasideyi sunuş, bazen hükümdarın huzurunda bizzat şairi tarafından okunmak şeklinde gerçekleşirdi. Saray has bahçelerinde veya kasırlarda halvette düzenlenen geleneksel işret meclisleri, şair, mutrib, hanende gibi sanatçıların hükümdar önünde kendilerini göstermek fırsatını elde ettikleri bir yarışma meydanı olurdu (İnalçık 2005: 25). Padişahın bir nevi seçici kurulun başı gibi davranması, sanatsal seviyesini ve sanat üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Bazen de sunuş, övülen kişiye bir vasıta ile iletme şeklinde gerçekleşirdi ki işte o esnada şiir bir tenkit süzgecinden geçirdi. Gönderilen kasidelerin bazen geri çevrildiği bazen de düzeltilerek huzura iletildiği olurdu ve hatta bunun için görevlendirilen kişiler mevcuttu. Kanûnî'nin oğlu II. Selim'in (1566-1574) şehzâdeliğinde bu görev bir aralık Tarihçi Gelibolulu Mustafa Âlî'ye verilmişti (Çavuşoğlu 1986: 23). Bu uygulama ile sanat eserinin mükemmel ve tam anlamıyla hükümdara layık olması sağlanmaya çalışılırdı.

Kasidenin sanatsal değerinin tespiti, sunulduğu kişinin beğeni seviyesine bağlıdır. Bundan kaynaklı olarak kaside sunulan kişilerin edebî düzeylerinin derece-

si, bu eserlere değer biçilmesini sağlamıştır. Osmanlı devlet adamlarının çoğunun divan sahibi olduğu düşünülecek olursa, bu kişilerce eserlere haklı bir değer biçildiği ve bu eserlerin sanatsal yönden tanımalarına vesile oldukları söylenebilir. Gerçek sanat eserinin değerini her zaman onu tanıyan ve yaratan bilir ki Osmanlı sanat ve siyaset dünyası sanatçısını en iyi şekilde değerlendirmiştir. Klasik şiirimizin müstesna şairlerinden Osmanlı padişahları, kendilerine sunulan kasidelerin değerini tespit edecek sanatsal seviyede bulduklarından sunulan şiirleri bazen düzeltmişler bazen de reddetmişlerdir (bk. Çavuşoğlu 1986: 25). Böylece padişah iktidarın mutlak sahibi olduğunu, kendisine sunulan eserlerde ve edebî muhitte de göstermiştir.

Kasidenin başında yer alan bir nevi başlık türündeki ibareler, kasidenin sunulacağı mevkinin belirleyicisi mahiyetindedir. Kasidede, yazıldığı devlet adamlarının adlarının yer alması ve bireysel övgü ifadelerinin kullanılması ile sanat eseri kişiye özel kılınmaktadır. Padişah, şehzâde, veziriazam başta olmak üzere değişik rütbelerdeki görevlilere yazılan kasideler resmî makama ithaf olunmak suretiyle edebî yönlerinin yanı sıra resmî bir özellik kazanmış olmaktadır. Başlıklarda görüleceği gibi kaside, dönemin tarihî şahsiyetlerine, kişisel mevzulara ve toplumsal konulara yönelik ifadelerle sunulmaktadır ve hangi türde yazılırsa yazılsın sunulduğu kişiyi övmeye-yüceltme amacını mutlaka taşımaktadır.

Der medh-i Sultân Muhammed Hân
Kasîde-i Âliü'l-âl Der Ta'rif Cihâd-ı Sultân 'Osmân
Ramazâniyye Berây-ı Baltacı Mehmed Paşa
Bahâriyye Be-Nâm-ı Destûr-ı A'zam 'Alî Paşa
Kasîde-i Sünbül Berây-ı Mehemed Çelebi Rahîmetu'llâhu Te'âlâ
Mersiye Berây-ı Şehzâdegân-ı Merhûm Sulân Murâd

Hükümdarlara sunulan kasidelerin içeriği incelendiğinde eşsiz güçte ve muhteşem yapıda insan portrelerinde çizimlerle karşılaşılır. Şiirin imgesel doğası ve Klasik şiirin mazmunlarla örüntüsü sonucu yaratılan ve abartmalarla görünüm kazandırılan Osmanlı iktidarının övgüsü, mehdiye bölümünde dile getirilmektedir. Kasideyi, iktidara bu kadar yakın kılan bölüm olan medhiyede şairin hükümdarları överken başvurduğu ifadelerin niteliğine bakıldığında olumlu özelliklerle donandığı, idealize portrelerle betimlendiği görülecektir¹².

Sultânü'ş-şuarâ olarak Bâki; Sultan Süleyman'ı taç sahiplerinin en üstünü, en adili, lütuf ve kerem sahibi olarak övmekte; doğunun ve batının, denizin ve karanın en büyük hükümdarı olarak betimlemektedir. Aşağıdaki beyitlerde bu nitelikleri görmek mümkündür.

Kasîde Berây-ı Sultân Süleymân Hân ‘Aleyhi’-r- Rahmetü Ve’l- Gufrân (Küçük 2002: 46) başlıklı kaside,

*Hengâm-ı şeb ki küngüre-i kasr-ı âsumân
Zeyn olmış idi şu’lelenip şem’-i ahterân*¹³

matla’ıyla başlayıp uygun bir girişin ardından Kanunî Süleyman’a övgüyle devam eder:

*Bâlâ-nişîn-i mesned-i şâhân-ı tâcdâr
Vâlâ-nişân-ı ma’reke-i’arsa-i Keyân*

*Cemşîd-i’ayş u’işret ü Dârâ-yı dâr u gîr
Kisrî-i’adl ü re’fet ü İskender-i zamân*

*Sultân-ı şark u garb şehensâh-ı bahr u ber
Dârâ-yı dehr Şâh Süleymân-ı kâm-rân*

*Ol şeh-süvâr-ı memleket-i ‘adl ü dâd kim
Atı önince olsa revâ husrevân revân*

...

*Sâhib-vücûd-ı memleket-i lutf u cûd o kim
Mebzûl hân-ı lutfına mahsûl-i bahr u kân*

*Devründe kimse cevr-i sitemgerden inlemez
Bî-şer’ ider iderse eger çeng ü ney figân*

Şair Bâki, Sultan Süleyman’ı İran’ın ünlü hükümdarlarıyla karşılaştırır ve onları Sultan Süleyman’ın yanına ne adalet ne de kahramanlık yönünden yaklaştırır.

*‘Adlün katında cevr ü sitem dâd-ı Keykubâd
Hişmun yanında lutf u kerem kahr-ı Kahramân*

XVII. yüzyıl ve bütün Türk edebiyatının en büyük kaside şairi olarak tanınan Nef’î, Sultan IV. Murâd için on iki kaside söylemiştir (İpekten 1996b: 59). Şairin cesaret ve güven kokan şiirleri, Türk şiirine yeni bir soluk kazandırmıştır. Şairin şiirleri arasında yer alan :

Esdî nesîm-i nev-bahâr açıldı güller subh-dem

Açsun bizim de gönlümüz sâkî meded sun câm-i Cem (Karahan 1985: 82)

matla’ıyla başlayan -Der Sitâyîş-i Sultân Murâd- ünlü kasidesinin medhiye bölümünde Sultan Murâd’a övgüyü, onun olağanüstü niteliklerle betimlenmesini ve İran’ın ünlü hükümdarlarıyla karşılaştırılmasını görmek mümkündür. Aşağıdaki beyit, yapılan övgünün parlaklığını anlatmaya yeterlidir:

Ey Husrev-i 'âli-nijâd ve'y dâver-i pâk-i'tikâd

Ey şâh-ı sâhib-'adl ü dâd ey pâdişâh-ı muhterem (Karahan 1985: 88)

Kasidelerde -hangi amaçla ve hangi makama sunulursa sunulsun- şairin beklentilerini gizlemediği hatta kimi zamanlarda da açıkça dile getirdiği görülmür. Klasik şiir şairlerinin sundukları kasidelerin karşılığında maddi ve manevi kazançlar elde ettikleri, kimi zaman önemli mevkilere getirildikleri bilinmektedir. Sanatçının eseriyle devlet erkânı tarafından itibar görmesi ve eserine karşılık mükâfatlandırılması, sanat çevresinde prestijini arttırmaktadır. Bu duruma temel sağlayan ise şairin yeteneği ile kendine duyduğu güvendir. Şair, Nef'î'nin kasidesinde olduğu gibi “*fahriye*” adı verilen bölümde kendini överek bunu en iyi şekilde gösterir. Medhiye bölümünde olduğu gibi burada da şair, abartmalı olarak kendini İran'ın ünlü şairleriyle karşılaştırarak şiirinin ve şairlik gücünün onlardan üstün olduğunu söyler. Böyle söylemekle de kaside sunulan kişinin sıradan bir şair tarafından övülmediğini, şiirinin ve şairliğinin değeri yüksek bir şairce övüldüğünü anlatmak ister.

Sen bir şeh-i zî-şânsın şâhenşeh-i devrânsın

Ya'nî ki sen hâkansın devrinde ben Hâkânîyim (Karahan 1985: 88)

Şair Nef'î, “*Sen şanlı bir padişahsın, devran padişahlarının padişahısın. Sen hakansın, ben de senin devrinde -şair- Hâkânî'yim*” (Karahan 1985: 89) diyerek kendini İran'ın ünlü şairi Hâkânî ile karşılaştırma yoluyla üstün bir şekilde vafeder.

Şairler kasidenin son kısmı olan dua bölümünde, övdüğü kişiye başarılı, uzun ömürlü ve talihinin iyi olması yolunda iyi dileklerde bulunarak dua eder (Dilçin 2004: 162). Şairin bütün övgü ve betimlemelerden sonra kutsal bir işi bitirmiş olmanın huzuru ile şiirini dua ile bitirmesi hükümdarı ya da diğer erkânı övmeyi kendisi için görev kabul etmesiyle alakalıdır. Tanrısal bir ilhamı olan iktidar, belki de en güzel ifadesini dua bölümünde bulmaktadır.

Nef'î'nin III. Ahmed (1703-1730) için yazdığı bulur redifli kasidesinin dua bölümü şöyledir:

Söz tükendi başla ey Nef'î du'âya sıdk ile

Çünkü 'âdetdür du'â ol dem ki söz pâyân bulur

Tâ hat-ı nev-hîz ile gül-zâr- ı hüsn-i dil-berân

Revnağ-ı fasl-ı bahâr-ı ravza- ı Rıdvân bulur

Gül-şen-i ikbâli ser-sebz ola tâ kim rûzgâr

Gül gibi bâğ-ı cihânı hurrem ü handân bulur (Dilçin 2004: 162)

Şairlerin iktidarı ve hükümdarları övüp yüceltmesi hemen her zaman karşılık bulmuştur. İktidarın sanatçıyı himaye ettiği Osmanlı iktidar sisteminde, şairin

yaratı alanı, hükümdarı ve temsil ettiği devlet örgütünü övme ve yüceltme üzerine kurulmuştur. Çünkü bireysel olarak maddî ve manevî yaşamının garantisi bu sistem üzerine inşa edilmiştir. Sanatçı, hitap ettiği iktidarın geçmişin iktidarlarından daha soylu daha yüce daha adil, daha güçlü olduğunu sanatıyla ve var olan estetik değerler çerçevesinde sunmak zorundaydı. Zira Doğu edebiyatı geleneğinde şairlerin kendilerini sanatsal ve prestij yönünden var etmelerinin yolu, her şeyden önce himaye edilmelerinden geçmekteydi. Öte yandan sanatsal yeterliliğe sahip olan şairin, aynı zamanda hamisini utandırmamak ya da küçük düşürmemek için şahsiyet yönünden de takdir edilen, beğenilen bir kişi olması gerekirdi. Bu bağlamda gerçekten de bir şair için en büyük iltifat, padişahın musâhibi yani özel yaşamına ortak yaptığı danışmanı ve sırdaşı olmaktı (İnalçık 2005: 25).

Şairlerin sundukları kasideler karşılığında, maddî yönden onları tatmin edecek değerde armağanlar aldıkları bilinmektedir. Bu armağanlar değişen miktarlarda akçe olabildiği gibi, idâne veya iydiyye adıyla bayramlarda para, çoğunlukla da ipek ve yünlü hilatler da olurdu¹⁶. Bu bahşedilen hediyelerin miktarı ve cinsi; şairlere, zamana ve gerçekleşen olaylara göre değişmekteydi.

Yazılan kasidelerin türü ne olursa olsun, kime atfedilirse edilsin şairler, yazdıklarıyla değerlendirilmekte ve istediklerine ulaşmaktaydılar.

Sonuç

Sanat ve iktidar kavramları, ilkaçğdan günümüze kadar irdelenen ve değişik düzlemlerde ilişkileri tartışılan kavramlardır. Bu kavramlar çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun iktidar sistemi ve anlayışında Klasik Türk şiirinin çok özel bir yeri vardır. Bu şiir geleneği, hem saray çevresinde hem de diğer edebî muhitlerde gelişmesini sürdürerek hiçbir şiir geleneğinde görülmeyen bir sürekliliğe ve edebî güce dayanmıştır. Bu gücün yansımalarını hükümdarların şiirle ilgilenmesi ve şairlere verilen mükâfatlar dâhilinde görmek mümkündür. Özellikle İstanbul'un fethiyle İmparatorluk vasfını kazanan Osmanlı İmparatorluğu'nda şiir ve şaire verilen önem, bu dönemden sonra daha da artmıştır. Nitekim Osmanlı iktidarında sarayın sanat merkezi oluşu ve belirleyiciliği, sanatın gelişmesi ve sanatçının korunması açısından büyük bir önem arz etmiş; bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu siyasal güç ve prestijin sanatsal yönden desteklenmesini sağlamıştır. Bu desteğin sağlanması için başta padişah olmak üzere diğer devlet adamlarının özel ilgi ve teşvikleri oldukça etkili olmuştur.

Osmanlı padişahları, adeta birer sanatçı duyarlılığıyla sanatın içinde yer almış ve özellikle şiir alanında eserler vermişlerdir. Öyle ki herkesin kendine ait şairlik hüviyeti olarak kabul edilen mahlas geleneğine riayet etmişler, başkası tarafından kullanılmasına izin vermemişler ve kullananların cezalandırılmasını

emretmişlerdir. Bu yaklaşım sanat ve sanatçıya gösterilen özenle birlikte aynı zamanda iktidarın sanat üzerindeki gücünü de ortaya koymuştur. Sözün büyümesine kapılan herkesin belirli estetik değerler içinde kendi sanatsal yeteneğini ifade ettiği bir ortamda sanatsal canlılığın ve kültürel zenginliğin dorukta gezindiği Osmanlı şiir dünyası, padişah ailesinden, devlet erkânının çeşitli kademelerine kadar büyük bir kesimi içine alan bir ortam olmuştur.

Sanatın ölümsüz kılma gücünden dolayı, Osmanlı iktidarına adanmış bir nazım biçimi olan kasidenin gücünden faydalanan hükümdar ve şairler, adlarını sonsuza kadar yaşatacak bir sanatsal faaliyetin içinde yer alarak zamana karşı koymaya çalışmışlardır. İster devrin iktidarı ve sahibi, ister şairin kendi övgüsü amacıyla yazılın kasideler, ulaşılması hedeflenen gücün ve özelliklerin edebî bir yansıması olarak şiir tarihinde yer almıştır. Bu açıdan kaside nazım biçiminin hem Osmanlı iktidarı ve sanat dünyası içinde özel bir yeri hem de şiir hayatının canlılığını ve sürekliliğini koruması açısından ayrı bir değeri vardır. Kasidelerin şair, kültürel ortam ve iktidar yönünden olumlu yansımalar oluşturduğu ve sunulan eserlerin karşılığında sanat ortamının da maddî ve manevî yönden geliştiği söylenebilir.

Şiirin Osmanlı İmparatorluğu'nun her kademesinden ilgi ve itibar görmesi, her dönemde şairlerin ve eserlerinin övgüye nail olarak ödüllendirilmeleri şiirin en çok benimsenen sanatlardan biri olmasını ve şaire de ayrıcalık tanınmasını sağlamıştır. Bunun yanında şairlerin önemli mevkilere getirildiğini görmekte mümkündür. Belki de hiçbir iktidar kadrosunda -Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu kadar- şiir ve şair bu kadar çok değer kazanmamıştır. Çünkü Osmanlı iktidarı; aydın tabakası tarafından tescillenmekte, övülmekte ve Osmanlı Hanedanı sanata verdiği destekle bütün eylemlerini ve gücünü sanatla pekiştirmiş olmaktadır.

Osmanlı iktidarında sarayın sanat merkezi oluşu ve belirleyiciliği, sanatın gelişmesi ve sanatçının korunması açısından büyük bir önem arz etmiş; Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu siyasal güç ve prestijin padişah başta olmak üzere diğer devlet adamları tarafından sanatsal yönden desteklenmesini sağlamıştır.

Kaynaklar

- Ak, Coşkun (2001). *Şair Padişahlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Akün, Ömer Faruk (1994). "Divan Edebiyatı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 9: 389-427.
- Armutlu, Sadık (2002). "Gazneliler ve Selçuklular Döneminde Edebi Gelenek". *Türkler Ansiklopedisi*. C. 5: Ankara: Yeni Türkiye Yay.: 872-879.
- Babinger, Franz (1982). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. Çev. Coşkun Üçok. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.

- Çavuşoğlu, Mehmed (1986). "Divan Şiiri". *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)* 415-417: 1-16.
- Çavuşoğlu, Mehmed (1986). "Kaside". *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)* 415-417: 17-77.
- Dadaş, Cevdet (2002). "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Şairlere Verilen Caize ve İhsanlar". *Türkler Ansiklopedisi*. C. 11. Ankara: Yeni Türkiye Yay.: 748-757.
- Dilçin, Cem (2004). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Halman, Talat Sait (2002). "Şiir Sanatının İmparatoru: Bir Şair Olarak Muhteşem Süleyman". *Türkler Ansiklopedisi*, C.11, Ankara: Yeni Türkiye Yay.: 718-722.
- İnalçık, Halil (2005). *Şair ve Patron, Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*. Ankara: Doğu Batı Yay.
- İpekten, Haluk (1996a). *Divan Edebiyatında Edebi Muhitler*. Ankara: MEB Yay.
- _____ (1996b). *Nef'i Hayatı, Sanatı, Eserleri*. Ankara: Akçağ Yay.
- İsen, Mustafa (2002). "Başlangıçtan XVIII. Yüzyıla Kadar Türk Edebiyatı". *Türkler Ansiklopedisi*. C. 11. Ankara: Yeni Türkiye Yay.: 532-572.
- Karahan, Abdülkadir (1985). *Nef'i Divanı'ndan Seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Kılıç, Filiz (2000). *Şehzade Bayezid Hayatı ve Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Küçük, Sabahattin (2002). *Baki ve Divanından Seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1975). *Osmanlı Tarihi*. C. II-III, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Poetry Within the Framework of Perceptions of Power in the Ottoman Empire

Songül Çolak*
Cennet Hilooğlu**

Abstract: The sultan was the owner of all domains in the Ottoman Empire. The way power was perceived by the Ottomans greatly influenced art and the status of the artist. The tradition of Classical Turkish poetry is especially important within the context of power relations. This poetry attracted attention and was esteemed by all ranks within the Ottoman Court. Poets were awarded and appointed to important positions in each period. 'Qasida', which is a 'poem of praise,' was especially important because it preserved the liveliness and continuity of the life of poetry within the Ottoman court and the world of art. This situation also provided artistic support to the political power and prestige of the Ottoman Empire.

Key Words: Ottoman, power, Classical Turkish poem, kaside (Qasida), medhiye.

* Mustafa Kemal University, Faculty of Science and Letters, Department of History / ANTAKYA
scolak@mku.edu.tr

** Antakya Özbuğday High School / HATAY
cennet_hilo@hotmail.com

Поэзия В Рамках Понимания Османского Правления

Сонгюль Чолак*
Дженнет Хилооглу**

Резюме: Правление Османской власти существенно повлияло на искусство и мир искусствоведов. В рамках такого понимания особое место занимает традиция классической турецкой поэзии. Поэты и поэзия этой традиции вызывали интерес и уважение на всех уровнях власти. Поэты постоянно поощрялись и назначались на ответственные должности. Особенно форма касиде назым(оды) похвальной поэзии имела особое значение для османской власти, а также в мире искусства и поэзии с точки зрения отражения живости и непрерывности жизни. Это обеспечило поддержку культурными кругами политической силы и авторитета Османской империи

Ключевые Слова: Османская, власть, классическая турецкая поэзия, касиде (оды).

* Университет имени Мустафы Кемали, факультет литературы и естественных наук, кафедра истории / Антакья
scolak@mku.edu.tr

** лицей Антакья Озбугдай / Хатай
cennet_hilo@hotmail.com

The Kashkay People, Past and Present

Sohrab Dolatkhah*

Abstract: The Kashkay, a Turkic-speaking people living in Iran, have been the subject of scholarly research since the beginning of 20th century. This article aims at providing some general (e.g. geographical, socio-ethnological and historical) data on this people. To give an overview of the history of the Kashkay people, the author traces back its roots to the early times of Turkic presence in the south of Iran.

Key Words: Kashkay, Qashqa'i, Turkic-speaking people, Iran, history of the Kashkay.

The name Kashkay

The Kashkay is a Turkic-speaking Shi'a Muslim people living in central-southern Iran. The name is written قشقاىى [qæʃqɑi] in Arabo-Persian script and in Persian is considered as consisting of 'qašqā' and 'ī', a derivational suffix originally Arabic. The Kashkay themselves pronounce it [qæʃgɑy]. Different transcriptions occur in Western literature, e.g. *Qašqā'ī*, *Qashqa'i*, *Qashqay*, *Kashgay* and *Kashkay*. In recent publications the form *Kashkay* is preferred, possibly after the transcription used in the *Encyclopédie de l'Islam*. It would be more practical to use only this form which is most in accord with the native pronunciation and Turcologic phonology.

According to available historical sources, the name "Kashkay" first appeared in the late 17th century in a Safavid official document deeding a land property to the Shahilu family¹ who later became the rulers of the Kashkay people (Beck 1986: 46-47). In the early 19th century, one of the descendents of the Shahilu family unified most of the Turkic and some of the non-Turkic tribes of southern Iran within the *Il-e Kashkay* ("Kashkay tribal confederation"). However, it is from the mid-nineteenth century that references to the Kashkay tribal confederation became used in official documents and historical sources (Fasā'ī 1895-6 via Oberling 1974 and Beck 1986). Over time, the use of the name *kashkay* became more widespread as the confederation grew stronger politically.

There are currently several theories on the etymology of the name Kashkay. Some are based on legends popularized by Kashkay cultural and political figures in an attempt to give a 'noble' even flattering attribute to the Kashkay

* École Pratique des Hautes Études, Sorbonne / PARiS
dolatkhah@hotmail.com

name, probably as a reaction against a dominant Persian society that, to some extent, tried to represent them with humiliating attributes.² These meanings have been derived from the denotations this word or its supposed components have had in Turkic; it is said, for example, that *Kashkay* means ‘those of pioneer tribe of Qār’³ or ‘those who possess invincible place’.⁴ On this, I agree with Lois Beck that ‘In short, such etymologies are more a part of the process of identity formation than they are its residue’ (Beck 1986: 44).

Other scholarly theories focus on the meaning of *Kashkay* in other Turkic languages. For example, a possible meaning of *Kashkay* is ‘the braves’, from *kashka* meaning ‘shining or brave’ in Chaghatay (F. Sümer, *Encyclopédie de l’Islam*). As well, in many Turkic languages, including *Kashkay kaška* (*qaşqa*) means ‘those of the animals (horses or sheep) with a white spot on their foreheads’; this has been accepted as the “most plausible” etymology by W. Barthold (Oberling 2004).⁵ – the argument supporting this latter etymology is based on evidence indicating that taking names connected to animals was historically a common practice among Turcophone groups. However, a brief survey of the name of tribes and subtribes of the *Kashkay* tribal confederation shows that there are very few names with such animal connections. In fact, the majority of names appear to be derived from eponyms – mostly ancestral names – or to a lesser degree from occupations and functions or, in rare cases, from characteristics or customs specific to a tribal unit. In view of this, it is very likely that ‘*Kashkay*’, regardless of its meanings, was simply derived from an eponym (for example an ancestral name) which was given first to the ruling family or core group of the *Kashkay* tribes and later to the whole confederation.⁶

The territory of the *Kashkay*

Before sedentarization, the *Kashkay* used to practice seasonal migrations between their summer and winter zones throughout the province of Fars, from the northeast to the southeast. They also went beyond the limits of the Fars province, particularly to the north to Isfahan, to the east in Kohgiluyeh-va-Boir-Ahmad and to the south-east in the Khuzestan province, and further south and south-west to the coastal province of Bushehr on the Persian Gulf. Currently, the *Kashkay* are scattered in numerous urban and rural zones all over their former nomadic territory and along the routes of their seasonal migrations. They are predominantly established in the cities such as Shahreza and Semirom in the province of Isfahan, Abadeh, Eqid, Shiraz, Kazerun, Ardakan, Firuzabad and Jahrom in the province of Fars, Gachsaran in the province of Kohgiluyeh-va-Boir-Ahmad and Haftgel in the province of Khuzestan.

The history of the Kashkay and the continuity of Turkic presence in southern Iran

Available historical evidence show that the first Turks arrived in southern Persia between the 7th and the 8th century when they accompanied the Abbasid emir of Shiraz to serve as *ghulams* or mercenaries under the Caliph of Baghdad. In the 9th century, they were forced to leave Shiraz, when Ya'qub-e Lays, the first Saffarid ruler, 'liberated' parts of Persia e.g. Fars from the Abbasid Caliph; yet certain groups chose to remain and adopt the Persian culture. The Turkic presence was maintained as Turks kept arriving in Fars over the next centuries. In the 10th and early 11th century the army of the Buyids (933–1062), a Persian dynastic confederation, included large Turkic elements. In the mid-11th century, the Seljuks finally captured Shiraz, establishing a large Turkic presence in south Persia. The reign of the Salghurid Atabegs (1148-1270) again saw mass Turkic migration into the region. At the time of the Injuids and the Muzaffarids, themselves non-Turkic rulers, the Turkic presence was again important enough for Hāfez-e Shirazi (1326-1389) to reflect it in his poetry.⁷ In the early 16th century, Shiraz was captured by Shah Ismail, the founder of the Safavid dynasty. One of Shah Ismail's Kizilbaş commanders was Amir Ghazi Shahilu, reportedly a descendent of the famous Aqqoyunlu ruler, Uzun Hassan (d. 1478). Members of the Kashkay ruling family claimed to be descended from Amir Ghazi Shahilu and that he had first been given the title of *il-khani* ("the head of tribal confederacies") by the Safavid Shah (Lois Beck 1986: 45). In the early 16th century, the Shah ordered Allah-verdi khan and his son Imamqoli khan, originally from Azerbaijan, to rule Fars and Shiraz in order to protect the southern frontiers of the Safavid empire. To do this task, they drew support from local and immigrant Turkic-speaking tribal allies. For the next two centuries, the Turkic presence expanded through the lush highlands of the southern Zagros in the form of pastoralist tribes. These tribes were sometimes used as warrior providers by the local and national authorities of a time when the 'army' essentially used to be established on intertribal allies. It is possible that the heads of certain tribes, including Turkic-speaking ones, had fought against Nader Shah Afshar (reigned 1736-1747) who captured Shiraz in 1744. He then added Fars tribal warriors and commanders to his army (some of them from Shahilu family later took part in the conquest of India). The Kashkay commanders were later disfavored: one was executed and another blinded by Nader Shah and among others was exiled from Fars to Khorasan. After the death of Nader Shah, the Turks of Fars allied with the Bakhtiyari and the Kurdish tribes to help Karim Khan Zand onto the throne of Persia. As a reward, they were allowed to return from their exile in Khorāsān back to their territories in southern Iran. The Zand (1750-1794)

was in some way the early stage of the development of the Kashkay tribal confederation: in this peaceful and prosperous time, one member of the Shahilu family was 'assigned by Zand ruler the authority over the tribes of Fars' (Beck 1986: 28). Also, thanks to their influence at court, the Kashkay khans were able to incorporate immigrant tribes such as the Kurdish, the Lak, the Lur, etc. into their own. The Zand rule ended after a series of fierce battles against the rising Qajar tribe led by Aqa Mohammad Khan who sent a large number of the Turkic *Ilāt* ("the tribal allies") of Fars into exile in central Iran⁸ as a punishment for their loyalty to the Zand. He reunified Iran and established the capital in Tehran, which became more important than Shiraz. As a result the political weight of the *Ilāt* of the Fars province diminished although it maintained its geopolitical importance, especially due to the growing activity of external powers such as the British empire. The reign of Fath Ali Shah Qajar, in the first decades of the 19th century, was a relatively quiet period in Fars. This gave Jani Khan of the Shahilu family, the opportunity to reunify and reorganize the tribes which by then were almost all Turkic-speaking. The Shah of Qajar pursued the tradition established by the Zand of giving the authority over the *velāyat-e Kashkay* ("the Kashkay territory") to a member of the Shahilu, in this instance Jani Khan. From then on, Kashkay leaders and warriors were part in the Qajar army, fighting against the British in the Anglo-Persian war of 1856-57. In the 1860s, Naser ed-Din Shah decided to counterbalance the growing power of the Kashkay by creating a rival tribal confederation, the *Ī-e Khamsa*⁹ ("The tribal confederation of the five"). This event entered the Kashkay in a long period of rivalry and conflict, which, in addition to other factors – most importantly the 1906 Iranian Constitutional Revolution – shaped the picture of the Kashkay tribal confederation for the next hundred years. The confederation became a major player in the complex interrelationship of local, national and foreign powers in southern Iran throughout the 20th century, particularly during the two World Wars. In the first chaotic decades of the 20th century Ismail Khan Soulat ed-Doula (in office 1904-33), the most prominent of Kashkay *ilkhans*, gave the Kashkay the main institutions of sovereignty, i.e. an army, an economy and a foreign policy (Oberling 1974 : 195). As his most important enterprises in this regard, he created the *Amaleh* ("staff or agents") – previously a small tribe compared with other Kashkay tribes – by unifying many small and independent tribes, subtribes and isolated groups, some originally non-Turkic. The *Amaleh* held its key place in the sociopolitical organization of the Kashkay tribal confederation throughout the decades *à venir*; in the 1940s, Naser Khan¹⁰, after returning from exile, maintained Ismail Khan's legacy (d. 1933) by bringing together scattered subtribes of *Amaleh* and other isolated groups. From the end of World War II

to the fall of Iranian nationalist Prime Minister Mohammad Mosaddeq (in office 1951-53), the Kashkay tribal confederation lived its heyday. The loose control of central government over the Kashkay and later a relationship of mutual support between Mosaddeq and the Kashkay enabled them to flourish both socio-politically and territorially. But the days of the Kashkay tribal confederation as an important political unit were short: in 1953, Pahlavi Shah toppled Mosaddeq's government in a coup backed by the CIA, abolished the title of *ilkhani* and sent the main Kashkay leaders into exile. He pursued his father's policy of *eskān-e 'ašāyer* ("settlement of nomads") or *takhte-qāpū kardan*¹¹ ("forced sedentarization") using new tactics, such as the replacement of the traditional Kashkay khans by Iranian Army officers. Later, he completed the process by imposing the *Edare-ye Amuzesh-e 'Ašāyer* ("the office of tribal education"), a Persian-based schooling system. This system educated tribeschildren in white tents which were set to make transhumance accompanying the pastoralist tribes. It was led by Mohammad Bahmanbeigi, a highly-educated native Kashkay, who was a loyal agent of the Pahlavi national ideology and an active promoter of Persian language and literature.¹² By officially declaring tribes to be 'non-existent' in 1963, Mohammad Reza Shah expanded his authority over the Kashkay tribal confederation and the other tribes of Fars. This official anti-tribal policy finally dismantled the confederacy leaving behind numerous isolated subtribes scattered between the summer and winter pastures of the Kashkay tribal confederation and along its seasonal migration routes. By the end of the Pahlavi dynasty in 1979, most of these tribes and subtribes had given up the nomadic way of life and settled mostly in the poor urban areas. In the early days of the Islamic Revolution (1979-1982), the main Kashkay leaders returned from exile but their efforts to revitalize the confederacy were regarded by the new Islamic regime as a threat. They were finally defeated in Firuzabad, at the end of a two-year partisan war in their mountainous summer territory. The Kashkay tribal confederation, the last Turkic-speaking well-organized tribal confederacy in Iran, has become the subject of scholarly research in various disciplines such as history, ethnology and linguistics.

The Kashkay socio-political organization

Until the end of the 19th century, the Kashkay tribal confederation consisted of around twelve *tayfe* ("tribe"). Due to sociopolitical changes throughout the 20th century, it evolved into a more centralized confederation consisting of a smaller number of larger tribes. With the last phase of sedentarization over the last 50 years, the Kashkay have given up their nomadic way of life, and therefore lost the characteristics which then gave them the concrete identity of tribespeople. Thus, referring to tribal identity today rather means

talking of ‘imagined’ entities. The same is true for the confederative system. Today, the Kashkay identity is determined by the features and constraints of modern urban life. But, in order to familiarize the reader with what was in past, I shall briefly describe the complex structure of the confederation. The *Il-e Kashkay* is composed of five major *tâyfe* (“tribe”). Each tribe comprises many *tire* (“subtribes”), themselves subdivided into several *bonku*. Each *bonku* subdivides into *beyle*, being composed of tents (houses) of a *soy* (“lineage”) or *oĵāq* (“fire”). The five main Kashkay tribes are:¹³ the *Däre-şorlu* (*Dareh-şūrī*) (“those of the salty valley”), the *Şiş-bäyli* (*Şiş-bolūkī*) (“those of six heads” in Kashkay or “those of the six districts” in Persian), the *Ämäle* (*Amaleh*) (“the staff or agents” [of the ilkhani])—the largest one in the core of which the headquarters of the *ilkhani*, the *Keşkollu* (*Kashkālī*) (“those of the lake *Kash*”) and the *Eymur*¹⁴ (*Fārsī-Madān*) (“those who cannot speak Persian”). There were also some smaller tribes such as the *Qaraçây* (*Qaraçe’i*) (“those of the big or deep river”), the *Sāfi-xanlı* (*Safi-khāni*) (“those of Sefi han as ancestor or head”), the *Nämädi* (“those whose occupation is to make felt”). These smaller tribes have either been absorbed by the main Kashky tribes or assimilated into Iranian society.

The Kashkay population

A mid-20th century report to the Iranian government established the population of the Kashkay tribal confederation at about 400,000, most of them nomads (Magee 1948: 15, cited in Lois Beck: 1986). From then on, different factors, particularly political and economic ones, have forced them to give up their nomadic lifestyle and be scattered among many rural and urban locations. Since Iranian governments, under the Pahlavi as well as the Islamic Republic, have been reluctant to include questions on ethnic affiliation in national censi, no reliable data is available on the Kashkay population. Nevertheless, demographic evidence suggests that it might be 1.5–2.0 million, although some would argue that these figures are overestimated.

The Kashkay identity

In the past, Kashkay tribespeople viewed their identity in terms of a connection to a tribal group in the sociopolitical hierarchy which was almost always determined by the group’s interests and/or the will of tribal power-owners. Affiliation was essential for tribal people living a nomadic way of life with seasonal migrations within a pasture-based territorial organization. It gave them a strong sense of community and structured their everyday life. That almost all members of the confederation spoke the same language, ‘*Turki*’, was as important as tribal affiliation. Kashkay tribespeople

introduced themselves as ‘*Turks*’, to distinguish themselves from non-Turkic speakers whom were referred to as *tât* (*tājik*) (“non-Turk”) ¹⁵. Kashkay addressed each other as x from subtribe x from tribe x, the latter being one of component tribes of the confederacy. The name ‘Kashkay’ rather served as an identification to people outside the confederation.

Currently, despite the disappearance of the confederative tribal system, the Kashkay still define themselves by their affiliation to subtribe and tribe x, irrespective of one’s place of residence, occupation or the number of fellow Kashkays with whom one is in contact. He could be a high-ranking military officer, a lawyer, a doctor in his elaborately furnished office or a university student. The majority of the Kashkay people, however, belong to a socio-economically low-class and live in slums populated by a mixture of habitants from different ethnolinguistic groups of southern Iran.

Notes

1. The *Shahilu* (“those of Shah or related to Shah”), is the name of a lineage whose members ruled the Kashkay since this latter has been established as a confederation of tribes. However, the official name of members of this family, at least in recent times, has been *Qashqâ’i* or in few cases *Soulat-e Qashqâ’i*. Currently, this family is practically absent from the life of Kashkay people for its main political figures, now almost all died, were eliminated from the political scene by Pahlavi and later by Islamic regime. As for its younger generation, they are not active in politics and most of them live in abroad.
2. See especially *Fârs-nâme Nâserî* (“Gazetteer of Persia”) by Hassan-e Fasâ’î, a 19th century chronicler who thought that the name *Kashkay* meant ‘those who fled’. His wrong speculation has unfortunately entered into whole Persian literature even Dehkhodâ’s *Loghat-nâme*. Whereas, in Kashkay, for ‘those who fled’ we have the word *qačqinti* which is still in use and cannot be, by no means, substituted or mistaken with the word *qashqay*.
3. In a personal interview in May 2008 in Shiraz, Asadollah Rahimi Mardani said that *qaš* means ‘pioneer’ and that *qa’i* is supposed to be one of the 24 legendary Oghuz tribes. Asadollah Rahimi Mardani is a retired high-school teacher of Persian literature who has collected Kashkay folk poetries and proverbs and recently published the first comprehensive Kashkay-Persian dictionary.
4. Malek Mansur Khan, a member of the Kashkay ruling family, was interviewed by Lois Beck in 1979. This speculation is based on the fact that in Kashkay *qaš* means ‘a herd pen in an encampment’, i.e. a fenced area where a herd is kept at night, and *qa’i* means ‘invincible’.
5. In *Dīvānū Lugât al-Türk*, *qašga* means: “1. *Qaşga qoyun*: vücudu siyah kafası beyaz bir qoyun. 2. *Qaşga at*: gözlerinin çevresindeki siyahlık dışında parlak beyaz renkte olan at. 3. Kafasında beyaz bir iz bulunan deve de bu şekilde adlandırılır”. In classical Persian literature *qašqa* refers to the beauty spot, which *kāferān* (“infi-

- dels”) used to put on their forehead by using saffron or *sandal* (“a tree with nice perfume”) pigments. (*Farhang-e Mo’in*). In Persian the verb *qašqa kešidan* means ‘to brand an animal in order to make it distinct from others’ (*Farhang-e Mo’in* and *Logat-nāme-ye Dehkhudā*).
6. Some geographical and tribal names have been mentioned as possible origins of the name Kashkay. But this etymology is subject to strong skepticism, because in the Kashkay tribal confederation, there have been many other place and tribal names which could have been able to substitute the Kashkay.
 7. For example, in the first distich of third *ghazal* of his *Divān*, he says: *agar ān Turke Shirazi be dast ārad del-e mā rā/ be khâl-e hendu-yaš bakhšam Samarqand u Bukhara rā* “Would that Shirazi Turk behold our heart; then/ I’ll gift to her Indian mole, both Samarqand and Bukhara.” (Translation by Reza Ordoubadian in: *The Poems of Hafez*, Ibex Press, 2006).
 8. They were mostly from the *Bayat* tribe whose descendents are established in the *Markazī* (“central”) province of Iran.
 9. The word *Khamsa* (“five” in Arabic) refers to the five ethnolinguistically distinct tribes making up this confederation. These tribes were *Arab*, *Bāserī*, *Barhārlu*, *Aynālu* and *Nafar*.
 10. Naser Khan was the eldest son of Ismail Khan Soulat ed-Doula. He succeeded to the office of *Il-Khani* in 1940s, when still in his late teens. Over the next decades, he was involved in local and national politics and was exiled for a long period which ended by Islamic Revolution (1979). Upon his return to the Kashkay, the interest conflicts between his ruling clan and the Islamic regime led him into a two-year war against the regime. This latter finally defeated his small partisan army which was not actually supported by all Kashkay people. Naser Khan died in the USA in 1984.
 11. A term commonly used by the opponents of this policy of forced sedentarization.
 12. However, M. Bahmanbeigi, in his literary works published under the Islamic Republic, denies this loyalty and states in any occasion that he worked only for the sake of Kashkay people who was suffering from a harsh poverty and socio-cultural inferiority rooting in its historical undeveloped way of life compared with surrounding Iranian society. In his fictional-documentary-autobiographical short narratives, he also depicts the injustice and cruelty Pahlavi dynasty did against Kashkay people. (cf. *Bukhārā-ye man, il-e man* (“My Bukhara, my tribe”) and his other works published in Persian).
 13. The list gives first the transcription of the Kashkay pronunciation, then in brackets the transliteration of the Persian pronunciation which is also used in official documents.
 14. The Fārsimadān claim that one of their ancestors named Eymur founded this tribe centuries ago. However, the name Eymur is not recorded in official documents nor is it used by non-Fārsimadān.
 15. On the etymology, meanings and historical and geographical usage of the word *tāt* see V. Minorsky’s article in *Encyclopédie de l’Islam*.

References & further readings

- Beck, Lois (1986). *The Qashqa'i of Iran*. New Haven. Conn: Yale University Press.
- _____ (1991). *Nomad: A year in the life of a Qashqa'i tribesman in Iran*. Berkeley: University of California Press.
- Boyle, J. Andrew (1968). *The Cambridge History of Iran. 5. The Saljuq and Mongol Periods*. Cambridge: University Press.
- _____ (1986). *The Cambridge History of Iran. 6. The Timurid and Safavid Periods*. Cambridge: University Press.
- _____ (1991). *The Cambridge History of Iran. 7. From Nadir Shah to Islamic Republic*. Cambridge: University Press.
- Csató, Éva A. (2001). "Present in Kashkay". *Turkic Languages* 5: 104-119.
- _____ (2005). "On copying in Kashkay". *Linguistic Conversion and areal diffusion: Case studies from Iranian, Semitic and Turkic*. Éva A. Csató, Bo Isaksons & Carina Jahani (eds). London, Routledge: Curzon. 271-283.
- _____ (2006). "Gunnar Jaring's Kashkay materials". *Turkic-Iranian contact area Historical and linguistic aspect*. Lars Johanson & Christiane Bulut (eds). Wiesbaden: Otto Harrassowitz. 209-225.
- Doerfer, Gerhard et al. (1990). *Oghusica aus Iran*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz .
- Dolatkhah, Sohrab (2007). *Présentation et documentation du folklore Kashkay (langue turcique du sud de l'Iran)*. Master Thesis. Paris: École Pratique des Hautes Études.
- Johanson, Lars & Éva A. Csató (eds.) (1998). *The Turkic Languages*. London - New York: Routledge.
- Jurie, Etienne (2005). *Qashqa'i: derniers nomades d'Iran*. Paris : Voyages Zelligja.
- Kâşgari, Mahmûd (2005). *Divanü Lugâti't-Türk*. İstanbul: Kabcacı Yay.
- Mardani Rahimi, Asadollah (2007). *Qatqayi Sözlüğü: Farhang-e Loghât va Estelâhât-e Turki-ye Qatqa'î (be Farsi)*. Qom: Ansari Publications.
- Minorsky, Vladimir (1929). "Tāt: mot turk pour désigner «les éléments étrangers compris dans les domaines des Turcs". *Extrait de l'Encyclopédie de l'Islam*. Ed. Auguste Picard. Livraison L. 733-756.
- Oberling, Pierre (1974). *The Qashqā'ī Nomads of Fārs*. The Hague: Mouton.
- _____ (2004). "Qatqā'ī Tribal Confederacy". *Iranica*. www.iranica.com/newsite. visited on January 21, 2009.
- Romaskevich, Alexandre Aleksandrovich (1925). "Pesni Kashkaytsev [Chansons Kashkay]". *publ. Musée d'Anthropologie et d'Ethnographie. Pierre le Grand. Près l'Académie des Sciences de l'Union des Républiques Soviétiques Socialistes*. Leningrad. Volume V. Livre II. 573-610.

Shahbazi, Mohammad (1998). *Formal education, schoolteachers, and ethnic identity among the Qashqa'i of Iran*. Ph.D. thesis. USA: Washington University.

_____. (2001). "The Qashqa'i Nomads of Iran (Part I): Formal Education." *Nomadic Peoples NS* 5(1): 37-64.

_____. (2002). "The Qashqa'i Nomads of Iran (Part II): State-supported Literacy and Ethnic Identity." *Nomadic Peoples NS* 6 (1): 95-123.

Geçmişten Günümüze Kaşkaylar

Sohrab Dolatkhah*

Özet: İran'da Türkçe konuşan bir halk olan Kaşkaylar, 20. yy.ın başından beri önemli bir araştırma konusu olmuştur. Bu makale, bu topluluk hakkında bazı genel bilgiler (örn. coğrafi, sosyo-etnik ve tarihi) vermeyi amaçlamaktadır. Kaşkayların tarihi hakkında bilgi vermek için yazar, bu topluluğun İran'ın güneyindeki Türk topluluklara kadar giden kökleri üzerinde durmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kaşkay, Türkçe konuşan topluluklar, İran, Kaşkayların tarihi.

* École Pratique des Hautes Études, Sorbonne / PARIS
dolatkhah@hotmail.com

Кашкайцы: от прошлого к настоящему

Сохраб Долатхah*

Резюме: Кашкайцы, являющиеся тюркоязычным народом, проживающим в Иране, с начала XX века стали важной темой исследования. В данной статье приведены некоторые общие сведения о народе (например, географические, социально-этнические и исторические). Для предоставления информации об истории кашкайцев, автор исследовал исторические корни тюркской общины южного Ирана.

Ключевые Слова: Кашкай, тюркоязычные народы, Иран, история кашкайцев.

* École Pratique des Hautes Études, Sorbonne / PARIS
dolatkah@hotmai.com

Sakk Mecmualarının Tarih Araştırmalarında Kaynak Olarak Kullanılması Üzerine Bir Deneme

Ümit Ekin*

Özet: Osmanlı mahkemelerinde görülen davalara ait kayıtların hangi kurallar çerçevesinde düzenleneceğini gösteren sakk mecmuaları hakkında yeterince çalışma yapıldığı söylenemez. Sakk mecmualarında yer alan belgeler, daha önce düzenlenmiş kadı sicillerinden seçildiği için bu mecmuaların birer şer'iyeye sicili gibi değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu makalede Tokat'a ait bir sakk mecmuası incelenmiş, çeşitli kurum ve tarihsel olayların karşılaştırılması yoluyla belgelerin tarihleri belirlenmeye çalışılmıştır. Defterde bulunan kayıtların neredeyse tamamı XVII. Yüzyıldaki Tokat şehri ve çevresi hakkında çok çeşitli bilgiler içermektedir. Milli Kütüphane'de korunan Tokat şer'iyeye sicillerinden ilkinin 1772 tarihli olması, mahkeme kayıtlarının bulunmadığı karanlık bir döneme ışık tutan bu mecmuanın önemini bir kat daha arttırmaktadır. Araştırmamızın temelini oluşturan sakk mecmuasında, Tokat'taki devlet kurumları, insan ilişkileri, camiler, medreseler, vakıflar, esnaf örgütleri, dönemin en tehlikeli hastalığı olan veba, şehirde önemli tahribata yol açmış olan yangınlar gibi pek çok konuda zengin malumat bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, sakk, mecmua, tokat, mahkeme, sicil, kaynak.

Giriş

Osmanlı mahkemelerinde görev yapan kadı ya da naiplerin hukukî ihtilafların çözümünde pek çok kaynaktan yararlandıkları bilinmektedir. Bunlar arasında muhakeme usulünün teorisine dair kaleme alınmış fıkıh kitapları, mahkemede görülen davaların niteliğine göre düzenlenmesi gereken belgelerin nasıl hazırlanacağını gösteren şurût kitapları (Kaya 2005: 379) ve fetva koleksiyonları bulunmaktadır.¹ Bunlara ek olarak yararlanan bir diğer müracaat eseri de sakk mecmualarıdır. Bilindiği üzere sakk, Farsça çek sözcüğünün Arapçalaştırılmış şeklidir ve şer'î mahkemeler tarafından verilen hüccet, i'lâm, temessük gibi her türlü belgenin yazılış usulü anlamına gelmektedir (Uzunçarşılı 1988: 116). Sakk mecmuaları daha ziyade tecrübeli kadılar tarafından acemi kadılar ya da kâtiplere yol göstermek amacıyla kaleme alınmıştır. Çavuşzâde Mehmed Aziz'in *Dürri's-sukûk'u*, Debbağzâde Numan

* Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü / ADAPAZARI
uekin@sakarya.edu.tr

Efendi'nin *Tuhfetu's-sukûk'u ve Baldırzâde Şeyh Mehmed el-Bursevî'nin Kitabu's-sakk'ı* sakk mecmuaları arasında en çok bilinenleri kabul edilmektedir (Kaya 2005: 398-413). Sözü edilen mecmualarda i'âm, hüccet gibi belge türlerinin yanı sıra fetva örnekleri, şiirler, hatta ilaç tarifleri (Ortaylı 1994: 65) ile mecmua yazarının özel hayatına dair notlar (Demirel 2000: 199-205) bile bulunabilmektedir.

Bu defterlerin en önemli özelliği, içlerine numune olarak konulan belgelerin şer'iyye sicillerinden özenle seçilmiş olmalarıdır. Bu nedenle sakk mecmuaları birer şer'iyye sicili gibi değerlendirilmelidir.

Birkaç çalışma dışında bugüne kadar sakk mecmuaları üzerinde ayrıntılı araştırmalar yapılmamıştır. İ. Hakkı Uzunçarşılı (1998: 116) İlber Ortaylı (1994: 65) ve Ahmet Akgündüz (2002: 58) gibi yazarlar bu mecmualara genel olarak değinmişlerse de sunulan bilgilerin doyurucu olduğu söylenemez. Bunların dışında, Süleyman Kaya'nın sakk mecmualarına dair makalesi oldukça kapsamlıdır ve hayli zengin bir literatüre dayanarak hazırlanmıştır (2005). Ömer Demirel'in Sivas kadılarının birine ait sakk mecmuasına dair incelemesi konuya giriş niteliği taşımaktadır ve henüz tamamlanmamıştır (2000). Tespit edilebildiği kadarıyla başka bir sakk mecmuası üzerinde de Neumann durmuştur (2005: 61-63). Neumann'ın kısaca tanıtmış olduğu bu *sakk-ı cedîd*, XVIII. yüzyılın ortalarına ait zabıtları ihtiva etmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla müsvedde halinde bulunan bu mecmua, Hasköy Naibi Süleyman tarafından hazırlanmıştır.²

Bu makalede XVII. yüzyıla ait belgeler içeren Tokat'a ait bir sakk mecmuasının tanıtımı ve değerlendirilmesi yapılmak suretiyle bu mecmuaların tarih araştırmalarında kaynak olarak kullanılıp kullanılmayacağı sorusunun yanıtı aranacaktır.

1. Defterin Maddi Tanıtımı

Defter, Ankara Milli Kütüphane'de Yazmalar Kataloğu'nda *Tokat Mahkeme-i Şeriye Mecmuası* başlığı altında 06 Mil Yz A 2308 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Bununla birlikte defterin iç kapak sayfasında latin alfabesiyle kayıt sırasında yanlışlıkla yanlışlıkla yazıldığı düşünülmemiz *Rûznâme* ibaresi yer almaktadır.³ Katalog kaydında sırtı siyah meşin, ebru kağıt kaplı, mukavva bir cilde sahip olduğu, dış boyutunun 202x132, iç boyutunun 180x98 mm, kağıt türünün su yolu filigranlı olduğu belirtilmektedir. 1972 yılında Dr. Abdullah Aytemiz'den satın alındığı anlaşılmaktadır. Defter, 100 varaktan oluşmakla birlikte eksiktir. Toplam 384 belge bulunmaktadır. Belgelerin tamamının birbirini takip etmediği ve sayfa numaralarının doğru verilmediği görülmektedir. Bu nedenle birbiriyle karışmış belgeler tarafımızdan düzenlenerek sayfalar yeniden numaralandırılmıştır.

2. Müellifi

Defterin orijinal nüsha mı yoksa müstensih nüshası mı olduğu belirlenemediği gibi kim tarafından yazıldığı da tespit edilememiştir. Sadece vr. 1/B'de *Sâhib-i hâze'l-mecmu'ati Ahmed Atâullah* şeklinde bir ibare bulunmaktadır. Defterin başka hiçbir yerinde ismi geçmeyen Ahmed Atâullah'ın müellif veya müstensih olup olmadığına dair açıklayıcı bir bilgiye de rastlanmamıştır. Bununla birlikte Hisariye Medresesi'nin keşfi için düzenlenmiş olan vr. 63/A'da bulunan 256 numaralı belgede mecmuanın yazarının kim olduğuna dair bir ipucuna mevcuttur. Tokat'ta bulunan Hisariye Medresesi'nin müderrisi Ahmed Efendi mahkemeye müracaat ederek, kullanılmayacak hale gelmiş olan medresenin keşfinin yapılarak tamir olunması için izin talep etmiş, bunun üzerine 2 gayr-i müslim mimar ile bir başka görevli daha keşif için gönderilmiştir. Belgede bu görevlinin ismi ya da ünvanından bahsedilmemiş ve sadece *bu fakîr* ibaresi kullanılmıştır. Bu ifadeden mecmua yazarının mahkeme görevlilerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı mahkemelerinde uygulanan sisteme göre, gereken hallerde keşfe çıkmak kadının görevleri arasındadır. Bununla beraber işlerinin çokluğu nedeniyle veya bir özrünün bulunması durumunda kadı, naipleri görevlendirebilirdi (Ortaylı 1994: 60)⁴. Nitekim bu defterde bulunan keşifle ilgili belgelerin tamamında naiplerin keşfe çıktıkları görülmektedir. Bu durumda bu mecmuanın yazarının kadı ya da naipl olma ihtimali yüksektir. Defterde bulunan belgelerin büyük çoğunluğu H. 1095-1096/1683-1685 yıllarına aittir. Bu yıllara oldukça yakın sayılabilecek bir tarihte, 25 Zilhicce 1090/27 Ocak 1680 tarihinde düzenlenmiş olan bir vakfiyenin şuhûdü'l-hal kısmında *mefharü'l-kuzâti'l-islâm Atâullah Efendi* şeklinde bir kayıt yer almaktadır (Açıkel 2005: 240). Eğer her iki Atâullah da aynı kişi ise defterin müellifi Tokat kadılığı yapmış olabilir.

3. Belgelerin Türleri ve Tarihleri

Sakk mecmualarında yer alan kayıtların şer'iyeye sicillerinde yer alanlarla paralellik arz ettiği bilinmektedir. Bununla birlikte sicillere kaydedilen ferman, narh defteri, tereke defteri gibi belge çeşitleri sakk mecmualarına örnek olarak alınmamaktadır. Nitekim bu defterde bulunan örnekler daha ziyade hüccetlerden ve fetvalardan seçilmiştir. Defterdeki 384 kaydın yaklaşık 30 kadarı fetva, bir kaç tanesi vakıf kuruluşuyla ilgili olup geriye kalanları ise satış, nakli şehâde, boşanma, nafaka, köle azadı, keşif, sulh, hibe, iflas, vesâyet gibi konuları içeren hüccetlerden oluşmaktadır.

Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere, tamamında olmamakla beraber belgelerin önemli bir kısmının sonlarında kayıt tarihleri yer almaktadır. Bazı kayıtlarda işaret edilen tarihler ile içeriklerinde yer alan tarihler arasında tutarsızlıklar bulunmaktadır. İleriki satırlarda, verilen bazı tarihlerin yanlış olduğu gösterilecektir.

Tablo1: Belgelerin Tarihleri⁵

No	Tarih	No	Tarih
1	Evâsıt-ı Receb 1095/4-13 Temmuz 1684	3	Evâil-i Receb 1090/8-17 Ağustos 1679
4	Evâil-i Receb 1095/14-23 Haziran 1684	9	Evâsıt-ı Receb 1095/4-13 Temmuz 1684
20	Evâsıt-ı Receb 1095/4-13 Temmuz 1684	21	Evâhir-i Rebîülâhir/7-15 Nisan 1684
22	Evâil-i Cemâziyelâhir 1095/16-25 Mayıs 1684	23	Evâil-i Receb 1095/14-23 Haziran 1684
25	Evâil-i Receb 1096/3-12 Haziran 1685	26	Evâil-i Şaban 1095/14-23 Temmuz 1684
27	Evâsıt-ı Şaban 1095/3-11 Ağustos 1684	29	Evâsıt-ı Ramazan 1095/22-31 Ağustos 1684
37	Evâsıt-ı Ramazan 1095/22-31 Ağustos 1684	48	Evâil-i Zilkade 1095/10-19 Ekim 1684
50	Evâil-i Receb 1095/14-23 Haziran 1684	53	Evâsıt-ı Receb 1095/4-13 Temmuz 1684
58	Muharrem 1096/8 Aralık 1684-6 Ocak 1685	59	Evâhir-i Rebîülevvel 1096/25 Şubat 1685-6 Mart 1685
75	Evâhir-i Cemâziyelâhir 1095/5-13 Haziran 1684	82	Evâsıt-ı Cemâziyelâhir 1096/15-24 Mayıs 1685
88	Evâhir-i Cemâziyelâhir 1096/25 Mayıs-2 Haziran 1685	89	Evâhir-i Rebîülâhir 1096/27 Mart-4 Nisan 1685
91	Evâhir-i Cemâziyelevvel 1096/25 Nisan-4 Mayıs 1685	92	14 Cemâziyelevvel 1096/18 Nisan 1685
93	Tarihsiz ⁶	96	Evâhir-i Cemâziyelevvel 1096/25 Nisan-4 Mayıs 1685
97	Evâil-i Rebîülâhir 1096/7-16 Mart 1685	98	Evâsıt-ı Zilkade 1096/9-18 Ekim 1685 ⁷
106	Evâhir-i Cemâziyelevvel 1096/25 Nisan-4 Mayıs 1685	115	Evâil-i Receb 1096/3-12 Haziran 1685
123	1 Ramazan 1040/3 Nisan 1631 ⁸	128	Evâsıt-ı Cemâziyelevvel 1095/26 Nisan-5 Mayıs 1684
130	Evâsıt-ı Cemâziyelevvel 1095/26 Nisan-5 Mayıs 1684	134	Evâhir-i Cemâziyelevvel 1095/6-15 Mayıs 1684
145	Evâhir-i Cemâziyelevvel 1095/6-15 Mayıs 1684	147	Evâil-i Cemâziyelâhir 1095/16-25 Mayıs 1684
148	Tarihsiz ⁹	150	Evâhir-i Cemâziyelâhir 1095/5-13 Haziran 1684
151	Evâil-i Cemâziyelâhir 1095/16-25 Mayıs 1684	152	Evâil-i Cemâziyelâhir 1095/16-25 Mayıs 1684
153	Evâhir-i Cemâziyelâhir 1095/5-13 Haziran 1684	155	Evâsıt-ı Cemâziyelâhir 1094/7-16 Haziran 1683
157	Evâil-i Cemâziyelâhir 1095/16-25 Mayıs 1684	158	Evâhir-i Cemâziyelâhir 1095/5-13 Haziran 1684
164	4 Cemâziyelâhir 1095/19 Mayıs 1684	196	25 Şevval 1219/27 Ocak 1805

202	Evâhir-i Cemâziyelâhir 1095/5-13 Haziran 1684	203	Evâil-i Cemâziyelevvel 1095/16-25 Nisan 1684
204	Evâil-i Cemâziyelevvel 1095/16-25 Nisan 1684	205	Evâhir-i Cemâziyelevvel 1095/6-15 Mayıs 1684
207	Evâil-i Cemâziyelevvel 1095/16-25 Nisan 1684	210	Evâst-ı Cemâziyelevvel 1095/26 Nisan-5 Mayıs 1684
212	Evâst-ı Cemâziyelevvel 1095/26 Nisan-5 Mayıs 1684	220	Evâst-ı Receb 1096/13-22 Haziran 1685
223	Evâst-ı Receb 1096/13-22 Haziran 1685	225	Evâhir-i Cemâziyelâhir 1095/5-13 Haziran 1684
235	Evâhir-i Receb 1096/23 Haziran-2 Temmuz 1685	239	Evâil-i Cemâziyelâhir 1095/16-25 Mayıs 1684
244	Evâil-i Şaban 1056/12-21 Eylül 1646	252	Evâhir-i Şevval 1093/23-31 Ekim 1682
253	Evâil-i Ramazan 1091/25 Eylül- 4 Ekim 1680	256	Evâil-i Şaban 1056/12-21 Eylül 1646
263	15 Ramazan 1087/21 Kasım 1676	265	Tarihsiz ¹⁰
266	Tarihsiz ¹¹	267	Tarihsiz ¹²
268	Tarihsiz ¹³	269	Evâst-ı Receb 1088/9-18 Eylül 1677
271	1 Cemâziyelevvel 1060/2 Mayıs 1650	272	Tarihsiz ¹⁴
273	Tarihsiz ¹⁵	274	Tarihsiz ¹⁶
275	Tarihsiz ¹⁷	277	Tarihsiz ¹⁸
278	Tarihsiz ¹⁹	289	Evâil-i Receb 1096/3-12 Haziran 1685
292	Evâil-i Receb 1096/3-12 Haziran 1685	298	Tarihsiz ²⁰
300	Evâst-ı Cemâziyelâhir 1095/26 Mayıs-4 Haziran 1684	301	Evâst-ı Cemâziyelâhir 1095/26 Mayıs-4 Haziran 1684
303	Evâst-ı Cemâziyelâhir 1095/26 Mayıs-4 Haziran 1684	304	Evâhir-i Cemâziyelâhir 1095/5-13 Haziran 1684
305	4 Cemâziyelâhir 1095/19 Mayıs 1684	306	Evâhir-i Cemâziyelâhir 1095/5-13 Haziran 1684
307	Evâhir-i Cemâziyelâhir 1095/5-13 Haziran 1684	309	Tarihsiz ²¹
310	Evâst-ı Safer 1095/29 Ocak 1684	315	Evâhir-i Cemâziyelâhir 1095/5-13 Haziran 1684
316	Tarihsiz ²²	320	12 Rebülâhir 1095/29 Mart 1684
322	Evâhir-i Cemâziyelevvel 1095/6-15 Mayıs 1684	323	Evâhir-i Cemâziyelâhir 1095/5-13 Haziran 1684
326	Evâhir-i Safer 1095/8-16 Şubat 1684	329	4 Receb 1095/17 Haziran 1684
332	Evâil-i Receb 1095/14-23 Haziran 1684	339	Evâil-i Receb 1095/14-23 Haziran 1684
340	8 Receb 1096/10 Haziran 1685	341	Evâst-ı Cemâziyelevvel 1094/8-17 Mayıs 1683
344	21 Şevval 1217/14 Şubat 1803	347	4 Cemâziyelevvel 1097/29 Mart 1686
350	Tarihsiz ²³	353	Evâhir-i Rebülâhir 1094/19-27 Nisan 1683
364	Tarihsiz ²⁴	374	Tarihsiz ²⁵

4. Mecmuanın Kapsamı ve Ait Olduğu Dönem

Defterde bulunan 384 kaydın tamamına yakını aynı kalemden çıkmış gibi görünmektedir. Tarafımızdan yeniden sahife ve belge numaraları verilen defterin vr. 46/A'daki 196 numaralı belge ile vr. 87/A'daki 344 numaralı belge, gerek yazı karakteri, gerek tarih, gerekse içerik bakımından mecmua ile uyuşmamaktadır. Zira bunlardan ilki 25 Şevval 1219/ 27 Ocak 1805, ikincisi ise 21 Şevval 1217/14 Şubat 1803 tarihlerine aittir. Her iki kaydın da deftere sonradan eklenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Yazı karakteri itibariyle mecmua ile uygunluğu bulunsa da içeriğinde başka şehirlerden bahsetmesi nedeniyle Tokatla ilgisi olmayan belgeler de mevcuttur. Kayıt sırasına göre bu belgelerin İstanbul, Kilis, Antakya ve Büyük Çekmece'de meydana gelen olaylara ilişkin olduğu anlaşılmaktadır.

Vr. 25'deki 98 numaralı kayıt, İstanbul'daki *felân* adlı mahalleden *felâne* adlı kadının eski damadı aleyhinde açtığı dava hakkındadır. Bilindiği üzere sakk mecmualarında *felân* veya *felâne* ifadeleri, sıkça şahıs (Kaya 2005: 380) ya da mahalle adları yerine kullanılmaktadır. Bu davada, ismi verilmeyen kadın, kızı Safiye'nin eski kocası Mehmet Bey'den, kızının evlenmesi nedeniyle hakk-ı hıdânesi kendi üzerinde olan torununun nafaka ücretini talep etmektedir. Felâne, 1 Ramazan 1044/18 Şubat 1635 günü Mahmut Paşa mahkemesinde, torununa günlük 10'ar akça takdir olunduğunu, o tarihten tarih-i kitaba gelinceye değin toplam 7.000 akça harcadığını, ancak eski damadının ödemeye gücü yetmediği gerekçesiyle sadece 3.000 akçasını kendisine verdiğini, kalan kısmını alamadığını belirterek mahkemeden bu paranın alınmasını istemektedir. Mehmet Bey aynı ifadeyi mahkemede de tekrarlayınca davacı Felâne'den beyyine istenmiş, O da İstanbul'da ikamet ettiği felân mahallesinden felân ve felân isimli şahısların tanıklığıyla söylediklerini kanıtlamıştır.

Bu kayıta, davanın açıldığı mahkemenin hangi mahkeme olduğu açıkça belirtilmemektedir. Bu davanın Tokat mahkemesinde görüldüğüne dair herhangi bir ipucu bulunmadığı gibi, davacı ve davalının Tokat ile bağlantılarının bulunduğu hakkında da herhangi bir işaret yoktur. Bu nedenler göz önüne alındığında, incelenen belgenin Tokat ile hiç bir ilgisinin bulunmadığı iddia edilebilir.²⁶

Burada tanıtılan mecmuada, konuları Kilis şehri ve Kilisliiler hakkında olan 3 adet tutanak bulunmaktadır. Bunlardan birincisi vr. 69/B ve 70/A'da bulunan 276 numaralı kayıttır. Bu kısımda, Vezir Hasan Paşa'nın vekili Hasan Ağa'nın görevlendirdiği İbrahim Beşe aracılığıyla vakfedilen nakit paranın nerelere harcanacağı üzerinde durulmaktadır. Ancak bu belge, vakfın nerede

ve ne zaman kurulduğunu açıklama hususunda aydınlatıcı bir bilgi sunmamaktadır. Sadece, vakfedilen paranın bir kısmının Kilis'teki Kızılca adlı mahallede bulunan Bayraklı Kasım Camii'ne harcanacağını bildirmekte, Tokat şehri ya da mahkemesini çağrıştırarak en ufak bir emareden dahi bahsetmemektedir.

İçinde Kilis geçen ikinci belge vr. 70/A ve B'deki 277. zabıttır. Bu tutanak Kilis'te oturan Zemane binti İbrahim adlı kadının Telhamid adlı mevrada bulunan ve babasının ölümünden sonra kendisine intikal eden bağı, haksız yere tasarruf ettikleri gerekçesiyle Hüdaverdi ve Bali adlı kardeşleri dava etmesi üzerine düzenlenmiştir. Zemane'nin davayı açmasından sonra durum iki kardeşten sorulmuş, onlar da sözü edilen bağı, kendi babalarının 1048/1638-1639 yılında davacının babasından 20 guruşa satın aldığını, o tarihten mahkeme gününe kadar önce babalarının, ölümünden sonra da kendi tasarruflarında bulunduğu ve aradan 19 yıl geçmiş olmasına rağmen Zemane Hatun'un konuyu hiçbir şekilde mahkemeye intikal ettirmediğini dile getirmişlerdir. İki kardeşin ifadelerini Zemane'nin inkar etmesi üzerine mahkemeye getirilen şahitler olayın Hüdaverdi ve Bali'nin beyan ettiği şekilde geliştiğini belirtmelerinin ardından mahkeme davalıların haklı olduğuna karar vermiştir. Üzerinden 10 yıl geçen bir konunun²⁷ dava edilemeyeceği de ayrıca belirtilmiştir.

374 numaralı kayıt da Kilisle ilgilidir ve yine Zemane Hatun'un muarızları Hüdaverdi ve Bali kardeşlere açtığı davayı içermektedir. Yukarıda açıklanan dava ile birçok yönden benzeşmektedir. Kilis'te ikamet ettiği belirtilen Zemane, babasından kendisine kalan 7 çiftlik bağa iki kardeşin haksız yere el koyduklarını belirterek hakkının alınmasını talep etmiştir. Hüdaverdi ve Bali ise, bahsedilen 7 çiftlik bağı babalarının Zemane'nin babasından 1040/1630-31 senesinde 20 guruşa satın aldığını ve hala kendi tasarruflarında bulunduğunu, üstelik aradan 19 yıl gibi uzun bir zaman geçtiği halde dava edilmediğini belirtmişlerdir. Bu ifadeler mahkemede tanıklık eden şahitler tarafından da onaylanmış ve geçerli bir neden olmaksızın 15 sene görüşülmeyen bu davanın zaman aşımı nedeniyle düşmesine karar verilmiştir.

Görüldüğü üzere, her iki kayıt, tarih ve davaya konu olan mülkler dışında neredeyse aynıdır. Sanki aynı davanın deftere aktarımı sırasında bazı değişiklikler yapıldıktan sonra yeniden düzenlenmiş gibidir. Her ne olursa olsun yukarıda ayrıntısıyla ele alınan iki belgenin de Tokat ile hiçbir bağlantısının bulunmadığı yönündeki kanaat ağır basmaktadır. Çünkü ifadelerin sıralanışına bakılırsa davacı Zemane Hatun'un Kilis'te oturmakta olduğu belirtilmiş, davacıların ise nerede ikamet ettiği kayıtlara yansımamıştır. Eğer dava Tokat mahkemesinde görüşülüyor olsaydı, davalıların mahkemede dile getirdikleri

ifadelerini kanıtlamak için çağırıldıkları tanıkların ya Tokat'ta bulunmaları ya da ifadelerini içeren ve ilgili yerin kadısı tarafından onaylanmış *nakl-i şehâde hücceti* (Taş 2008: 27) sunmaları gerekirdi. Oysa bu ifadelerin böyle bir hüccete dayanarak aktarıldığına dair bir açıklama veya herhangi bir ipucu tutanağa yansımamıştır. Bu durumda bahsedilen davanın Kilis'teki mahkemede sonuca bağlanmış olması ihtimali akla daha yakın görünmektedir.²⁸

Tokat ile ilgisiz bir diğer kayıt, mecmuanın vr. 70/B'de bulunmaktadır ve Antakya'da cereyan etmiş bir hadiseyi hikâye etmektedir. Antakya Subaşı'nın Dörtayak mahallesinden bir kadını, zina yaptığı gerekçesiyle mahkemede suçlaması üzerine, kadının yaptığı savunmayı bütün safahatıyla anlatan bu belgenin de Tokatla tamamen bağlantısız olduğu anlaşılmaktadır.

Bu mecmuayla ilgisiz olduğu düşünülen son belge vr. 85/B'de yer alan 339 numaralı bir keşif hüccetidir. Buna göre, Valide Sultan'ın İstanbul'da yaptırdığı camiye taş nakleden Hasan Kaptan mahkemeye gelerek gemisinde çalışan esirlerden iki kişi ile Ebu Bekir Kaptan'ın gemisinden bir başka esirin Büyük Çekmece'ye geldiklerinde vebadan öldüklerini, bu hususta kusurlarının olmadığını belirtmiş ve üzerlerine varılarak keşif yapılmasını talep etmiştir. Bu talep üzerine bahsedilen ölümler incelenmiş ve vebadan öldükleri kayda geçirilmiştir. Belgenin içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla, anlatılan olayın Tokatla hiçbir bağlantısı yoktur ve konunun Tokat mahkemesinde görülmüş olması mümkün gözükmemektedir.

Ayrıntılarıyla açıklandığı üzere Tokat şehri ve mahkemesiyle hiçbir bağlantısı olmayan bu belgelerin mecmuada bulunmasının nedenleri neler olabilir? İlk olarak, bu defteri kaleme alan şahsın Tokat'ın yanı sıra burada bahsedilen kentlerde de görev yapmış olduğu veya bu belgeleri ellerinde bulunduran başka görevlilerle temas halinde bulunduğu söylenebilir. İkincisi, burada verilen örneklerle mecmuanın zenginleştirilmesi ve okuyup yararlanmak isteyen başka kadı ya da kâtiplerin işinin kolaylaştırılması hedeflenmiş olabileceğidir.

Mecmuada bulunan kayıtların hemen hemen tamamı XVII. yüzyıla aittir. Bilindiği üzere Ankara Milli Kütüphane'de muhafaza olunan Tokat şer'iyye sicillerinin ilki 1772 yılında başlamaktadır. Daha önceki yıllara ait mahkeme kayıtlarının bulunmaması nedeniyle benzer konuları içeren sakk mecmualarının önemi burada ortaya çıkmaktadır. Şehir tarihi çalışmalarında oldukça önemli bilgiler içeren kadı sicillerinin bulunmadığı XVII. yüzyıl Tokat'ını tanımak için bu araştırmaya konu olan mecmuanın karanlık bir döneme ışık tutacağı varsayılabilir.

5. Mecmuada Yer Alan Kurumlar ve Görevliler

Mecmuada, tarihi gerçeklerle karşılaştırma imkânına elverişli en çok karşılaşılan kurumların başında Hazine-i Rum Defterdarlığı ve Tokat Voyvodalığı ile bunların başındaki görevliler gelmektedir. Genelde bütün Anadolu'yu, özelde Sivas, Tokat ve Amasya bölgelerini tanımlamak için kullanılan Rum tabiri, 1413'te Osmanlı Devleti'nin üçüncü eyaleti olarak kurulan yeni eyaletin adı olmuştur. Sonraki dönemlerde sancak sayısı ve içerdiği alan iyice genişleyen eyaletteki mali işleri organize etmek üzere Hazine-i Rum Defterdarlığı'nın kurulduğu görülmektedir. 1584 civarında ihdas olunan kurumun, defterdarların yanlarında bölük halkı adı altında eşkiya barındırmaları, bunlarla birlikte halka eziyet etmeleri nedeniyle reayanın yerlerini terk etmek zorunda kaldıkları ve bu yüzden memleketin harap olduğu gerekçe gösterilerek kaldırıldığı ve yerine eskiden olduğu gibi yeniden nezaret tesis olduğu anlaşılmaktadır (Özvar 1998: 15-20). Fakat aradan 1 yıl bile geçmeden Hazine-i Rum Defterdarlığı tekrar kurulacaktır (Özvar 1998: 21). XVII. yüzyılın ikinci yarısında yeni bir düzenlemeye gidilmiş ve 18 Eylül 1659 tarihinde Hazine-i Rum Defterdarlığı lağvedilmiş, kısa bir süre sonra da Tokat Voyvodalığı'na geçilmiştir (Özvar 1998: 37 vd).

Mecmuada hem Hazine-i Rum defterdarları hem de Voyvodalarla ilgili birçok belge bulunmaktadır. Bu belgeler şu şekilde sıralanabilir:

Tablo 2: Hazine-i rum defterdarları ve voyvodaları ile ilgili belgeler

Varak	Belge No	Varak	Belge No	Varak	Belge No	Varak	Belge No
4/B-5/A	14	39/A	150	66/B	266	80/B-81/A	320
5/A-5/B	16	43/A	162	66/B	268	83/A	327
5/B	17	55/A	231	67/A	269	83/A	328
8/A-8/B	24	55/A	232	69/B	274	83/B	330
13/B	44	55/B-56/A	235	69/B	275	85/B	340
20/B	78	57/B-58/A	242	71/A	280	86/A	341
30/B-31/A	120	58/A-58/B	243	78/B	309	88/B	350
35/B	136	66/A-66/B	265	80/A	316		

Erol Özvar tarafından hazırlanan Osmanlı taşra maliyesinde önemli bir kurum olan Hazine-i Rum Defterdarlığı'ndan Hazine-i Rum Voyvodalığı'na geçiş sürecinin incelendiği çalışmada, her iki kurumun başındaki defterdar ve voyvodaların isimleri ve görev yaptıkları dönemler iki ayrı tabloda ortaya

konulmuştur. Bu tablolar, mecmuada isimleri geçen her iki kurumun yöneticileri ile karşılaştırma yapmaya imkân tanımaktadır. Esefle söylemek gerekir ki XVII. yüzyılda görev yapan defterdar ve voyvodaların tamamı bahsedilen tablolarda yer almamaktadır. Her şeye rağmen merccek altına alınan mecmuada yer alan görevlilerin en azından bir kısmının görev yaptığı dönemler bu sayede belirlenebilmektedir.

Mecmuada yer alan sıralama esas alınacak olunursa, karşımıza çıkan ilk isim Hazine-i Rum Voyvodası Süleyman Ağa'dır. Yukarıdaki tablodan da takip edilebileceği üzere, 16, 17, 44, 150, 162, 327, 328 ve 350 numaralı kayıtlar Süleyman Ağa'nın görev alanına giren konuları ilgilendirmektedir.

Bunlardan ilki, varissiz öldüğü zannedilerek malları beytülmal için alıkonulan bir Ermeni'nin kardeşlerinin açtığı davayı içermektedir. Aslen Acem diyarındaki Revan tarafından olan müteveffa Ermeni'nin Tokat'ta ikamet eden Oseb ve Serkis adındaki iki kardeşi mahkemeye gelerek, Hazine-i Rum Voyvodası Süleyman Ağa'nın atamış olduğu Tokat Beytülmal Emmini Ahmet Ağa mahzarında kardeşlerine ait olan malları talep etmişler, mahkeme de kardeş olduklarını kanıtlayan bu kişilere veraseten intikal eden mallarının iade edilmesine karar vermiştir. Oseb ve Serkis'in ifadelerinden, beytülmal emininin bu malları kendilerine eksiksiz olarak verdiği anlaşılmaktadır.

17 numaralı kayıt da varissiz ölen bir tüccarla ilgilidir. Bursalı bir tüccar olan İsmail, Tokat yakınlarındaki Yoğunpelit adlı yerde eşkiya saldırısı sonucunda ölmüş, yanında bulunan malları ile 2 köle ve 3 atı, bilinen varisi olmadığından yasa gereği beytülmal kalmıştır. Bu kayıt, bahsedilen köleler ile atlar için nafaka belirlenmesi amacıyla tutulmuştur. Nafaka talebinde bulunan kişi ise Hazine-i Rum Voyvodası ve Beytülmal-ı Âmme ve Hassa Emmini Süleyman Ağa'nın vekili ve kethüdası Ahmet Ağa'dır.

44. belgede de tarih bulunmamasına rağmen içeriğinde işaret edilen kurum ve köy adları sayesinde tarihini saptamak mümkündür. Hazine-i Rum aklâmına tabi Hoca Hasları'ndan bazı kişiler mahkemede Hazine-i Rum Voyvodası olan Süleyman Ağa'nın vekili Veli Ağa'nın huzurunda "... işbu 1096 senesine mahsûb olmak üzere beher sene taraf-ı mîriye verdiğimiz baş harcı ve âdet-i aġnâm vesâir cüz'î ve küllî hukûk ve rûsûmumuzu ber-vech-i maktû' 5.746,5 esedî guruşa voyvoda-i mûmâileyh Süleyman Ağa'dan der'uhte ve iltizâm ve kabûl edüb meblaġ-ı mezkûru beher sene verdiğimiz mahalde edâ ve teslim etmeye her birimiz âharın zimmetine kefil-i bi'l-mâl olduk ..." dediler. Tutanaġın düzenlendiġi tarih olan 1096 senesinde Süleyman Aġa'nın voyvoda olduġu tarihi gerçeklerle uyuşmaktadır (Özvar 1998: 37). Belgede ayrıca Hazine-i Rum aklâmından Hoca Hasları tevâbi'inden Çepni kabilesi mensuplarının yaşadığı bazı köylerin isimleri

geçmektedir. Bu köyler (bir tanesi okunamadı), Toros, Palancı, Hacı Hamza, Ağcakoyunlu, Boyalık, Yanıklı, Tolak (veya Dolak) ve Çulcalı'dır. Adı geçen köylerin bir bölümüne, Özvar tarafından hazırlanmış olan 1519-1694 yıllarına ait Çepni kabilesinin hane nüfusunu ortaya koyan tabloda bazı küçük değişikliklerle rastlanmaktadır. Karşılaştırma yapıldığında belgede geçen Toros ve Palancı isimli köyler tabloda yer almamakla beraber, Boyalık, Ağcakoyunlu ve Yanıklı aynı isimlerle, Hacı Hamza, Hacı Hamzaoğlu; Çulcalı, Çulhallı; Tolak ise Dolaklı olarak karşımıza çıkmaktadır (Özvar 1998: 104). Bu karşılaştırma sayesinde belgenin tarihi ile içeriğinin uyduğu söylenebilir.

150 numaralı kayıt, ticaret yapmak için Tokat'a gelen bir tüccarın ölümünden sonra mallarını varislerine ulaştırması için vasî-i muhtar atadığı şahsın açtığı davayı ve verilen kararı ihtiva etmektedir. Aslen Malatya sakinlerinden olan El-Hac Hasan bin Osman adındaki bir şahıs mahkemede Hazine-i Rum Voyvodası ve Beytülmal Emini Süleyman Ağa'nın vekili Ahmet Ağa bin Mehmet'ten davacı olmuş, Tokat'taki Sulu Han'da kalırken ölen Mustafa bin Ömer Adlı tüccarın, ölmeden evvel, yanındaki malları varislerine ulaştırması için kendisini vasî-i muhtar tayin etmiş olmasına rağmen adı geçen vekilin bu mallara, beytülmal'a ait olduğu gerekçesiyle el koyduğunu belirtmiş, ifadesini de kanıtlayarak alıkonulan malların kendisine verilmesini sağlamıştır. Belgenin sonunda, Evâhir-i Cemâziyelâhir 1095/5-13 Haziran 1684 tarihinde yazıldığı kayıtlıdır.

162 numaralı tutanağın içeriği yukarıdakiyle hemen hemen aynıdır ve "İsbât-ı Vasî-i Muhtâr" başlığını taşımaktadır. Bu defa Hazine-i Rum Voyvodası ve Beytülmal Emini Süleyman Ağa'nın vekili Ahmet Ağa bin Mehmet, Tokat'taki Abdurrahman Beşe Hanı adlı handa kalan El-Hâc İsmail bin Veli'den davacı olmuş, aslen Harput sakinlerinden olup ticaret yapmak maksadıyla adı geçen handa kalırken hastalanarak ölen Şaban bin Mahmut adlı tüccarın bilinen varisi olmadığı için malları beytülmal'a kalması gerekirken El-Hâc İsmail'in bu malları elinde bulundurduğunu, beytülmal emininin vekili olması nedeniyle muhallefâtının kendisine teslim edilmesini istemiştir. El-Hâc İsmail ise cevabında, bu malları merhumun ölmeden önce Harput'taki oğluna ulaştırması için kendisini vasî-i muhtar ataması nedeniyle tuttuğunu belirtmiş ve söylediklerini de olaya tanıklık eden şahısların mahkemede verdikleri ifadelerle kanıtlamıştır.

327 numaralı belge ise Kibleli Paşa Hanı'nda hastalanan Nahcivanlı bir tüccarın yanında bulunan malların sayımıyla ilgilidir. Bu işlemi gerçekleştirmek için Tokat mahkemesince görevlendirilen kişiler arasında Mevlana El-Hâc Mustafa'nın yanı sıra Hazine-i Rum Voyvodası Süleyman Ağa'nın tayin et-

miş olduğu Tokat Beytülmal-ı Âmme ve Hassa Emini Ali bin Mehmet de bulunmaktadır.

328. belge, kaybolan kölesini beytülmal emininin elinde bulan Kayserili Mehmet Bey bin Hamza adlı bir şahsın, kölenin kendisine ait olduğuna dair açtığı dava üzerine düzenlenmiştir. Burada da Hazine-i Rum Voyvodası'nın Süleyman Ağa olduğu zikredilmektedir.

Hazine-i Rum Voyvodası Süleyman Ağa'nın isminin geçtiği son belge 350 numaralı olanıdır. Belgede belirtildiğine göre Hazine-i Rum aklâmına bağlı Külekçi, Akça Kışlak, Bey, Salur ve Şarklı adlı köylerden bazı kişiler mahkemede, Hazine-i Rum Voyvodası Süleyman Ağa'nın huzurunda "... işbu 1095 senesine mahsûb olmak üzere beher sene taraf-ı mîrîye verdiğimiz a'şâr-ı şer'iyeye ve baş harcı ve âdet-i ağnâm vesâir cüz'î ve küllî rûsûmumuzu bervech-i maktû' sene-i sâbık hesabı üzere 3 bin riyâlî gurus mâl-ı mîrî ve 590,5 gurus dahî kalemiye ve hüddâmiye harcı için voyvoda-i mûmâileyhden der'uhde ve iltizâm ve kabûl edüb meblağ-ı merkûm 3 bin riyâlî gurus mâl-ı mîrî ve 590,5 gurus kalemiyeyi edâ ve teslîme her birimiz âharın zimmetine lâzım gelen meblağa emr ve kabûlü hâviye kefâlet-i sahiha-i şer'iyeye ile kefil-i bi'l-mâl olduk.." diye beyanda bulunmuşlar ve söyledikleri voyvoda tarafından onaylanarak tutanağa geçirilmiştir. İsmi geçen köylerin en azından bir kısmının Hazine-i Rum Voyvodalığı'na bağlı köylerden olduğu Özvar tarafından tespit edilmiştir. 1693-1694 yıllarında voyvodalığın kapsadığı alanda yer alan köyler ile mahallelerin hane sayılarının gösterildiği listede, Külekçi ve Salur adlı köyler aynı adlarla, Akça Kışlak ise Ağcakışla adıyla karşımıza çıkmaktadır. Bey ve Şarklı köyleri ise listede bulunmamaktadır (Özvar 1998: X-XI).

Hazine-i Rum Voyvodası Süleyman Ağa'nın yer aldığı belgelerin biri dışında²⁹ hepsinin tarihsiz olmasına rağmen bazı bilgiler ışığında yaklaşık da olsa tarihlerini belirlemek mümkün gibi görünmektedir. Voyvodalarının tamamının isimleri ve görev yaptıkları yıllar tam olarak bilinemese de Hazine-i Rum Voyvodalarını ve görev yaptıkları dönemleri içeren tabloya göre, 1095 ve 1096 senelerinde voyvodalığı iltizam olarak üzerinde bulunduran Süleyman Ağa isminde bir şahsın varlığına rastlanmaktadır.³⁰ Eğer tespit edilemeyen dönemlerde başka bir Süleyman Ağa yoksa yukarıda ana hatlarıyla değerlendirilen belgelerin 1095 ve 1096 yıllarına ait olduğu varsayılabilir. Nitekim 150 numaralı belgenin sonundaki tarih ile içeriğindeki tarihin uyuşması yarayı desteklemektedir.

Mecmuada bulunan 14, 316 ve 341 numaralı zabıtlarda Mehmet Ağa'nın Hazine-i Rum Voyvodası olduğu vurgulanmaktadır.

Mehmet Ağa'nın voyvoda olduğu belirtilen belgelerin birincisinin, Kutayits kalesinde bulunan askerlere yapılan ödeme nedeniyle düzenlendiği görül-

mektedir. Kutayits kalesinde görev yapan yeniçerilerin maaşlarını alıp hak sahiplerine ulaştırmakla görevli El-Hac Abdurrahman Çavuş mahkemede, gönderilen ferman gereğince adı geçen yeniçerilerin mevâciblerini Hazine-i Rum Voyvodası Mehmet Ağa'nın vekili Hüseyin Efendi bin Süleyman'dan aldığını belirtmektedir. Belgenin sonunda tarih bulunmamakla beraber, Abdurrahman Çavuş'un ifadesinde, yeniçeriler için teslim aldığı 666.383 akçanın Rum Hazinesi'nin 1094/1683 senesi malına ait olduğu dile getirilmektedir. Bu durumda bu belgenin düzenlenme tarihinin kesin olmamakla birlikte 1094 yılı civarında olduğu söylenebilir.

İkinci tutanak Tokat'a bağlı bir köydeki çiftliğin satışıyla ilgilidir. Belgeye göre Hazine-i Rum Voyvodası Mehmet Ağa bin Ahmet Ağa, Tokat sakinlerinden El-Hac İbrahim adındaki bir şahıstan sayıları ve bulunduğu mahalleri ayrıntılarıyla belirtilen çok sayıdaki bağı 1.300 guruşa satın almıştır. Belgenin kayıt tarihinin Evâsıt-ı Cemâziyelâhir 1094/7-16 Haziran 1683 olduğu görülmektedir. Her iki belgede de 1094 tarihine vurgu yapılması, bu dönemde Mehmet Ağa'nın Hazine-i Rum Voyvodası olduğunu göstermektedir³¹.

Mecmuada Hazine-i Rum Voyvodası unvanıyla anılan son kişi Ali Ağa'dır. 340 numaralı zabıtta ifade edildiğine göre Kutayits kalesi muhafazasında bulunan dergah-ı ali yeniçerilerinin 1086 reşen ve lezezi mevâcibleri için ödenmesi gereken 137.374 akça, 1086 yılına mahsup olmak üzere Rum Hazinesi malından bizzat Hazine-i Rum Voyvodası Ali Ağa tarafından bu parayı almakla görevlendirilmiş olan Hüseyin Ağa'ya teslim edilmiştir. Her ne kadar belgenin bitiminde 8 Receb 1096/10 Haziran 1685 tarihinde tutulduğu belirtiliyorsa da böylesine önemli bir meblağın ödendiğine dair kaydın aradan 10 yıl gibi uzun bir zaman geçtikten sonra tutulmuş olması pek mantıklı görünmemektedir. Bu nedenle belgenin 1086 yılında kayıtlara geçirilmiş olması ihtimalinin daha gerçekçi olduğu düşünülebilir. Üstelik, yukarıda da ifade edildiği üzere 1096 yılında Hazine-i Rum Voyvodalığı makamını Süleyman Ağa işgal etmektedir.

Defterin tarihini belirleme hususunda yardımcı olmak üzere mecmuada karşılaşılan kurumlardan biri de Hazine-i Rum Defterdarlığı'dır. Mecmuada karşımıza çıkan defterdarların isimleri sırasıyla şu şekildedir: Ebubekir Efendi, Zeynelabidin Efendi, Ali Efendi ve Süleyman Efendi.

Ebubekir Efendi 120, 235, 242, 243, 274 ve 275 sayılı tutanaklarda karşımıza çıkmaktadır. Tarihsiz olan 120 numaralı kayıt, mâl-ı mefkûd zannedilerek beytülmal için zaptedilen bir bahçenin sahibinin açmış olduğu davayı içermektedir. Bahçeye devlet için el koyan görevli, Hazine-i Rum Defterdarı Bekir Efendi'dir.

235. belge, varisi olmadığı için malları devlete kalan bir şahıstan alacağı olduğunu iddia eden bir şahsın açmış olduğu davanın safahatını anlatmaktadır. Tokat'taki Soğukpınar mahallesinde oturan davacı Recep Beşe mahkemeye gelerek Hazine-i Rum Defterdarı ve beytülmal emini olan Ebubekir Efendi'nin vekili Ömer Çelebi'nin huzurunda, mekârî taifesinden olup daha önce ölen Murat isimli bir zimmîden 11 guruş alacağı olduğunu, adı geçen zimmînin bilinen varisi olmadığı için malları beytülmal kaldığından beytülmal emininin hakkını talep ettiğini beyan etmiştir. Vekil Ömer Çelebi'nin bu ifadeyi inkar etmesi üzerine Recep Beşe'den beyyine istenmiş, o da iki şahit getirerek söylediklerini kanıtlamış ve 11 guruşun kendisine ödenmesine karar verilmiştir. Belgenin sonunda Evâhir-i Receb 1096/23 Haziran-2 Temmuz 1685 tarihinde kaydedildiği yazılıdır.

Her ikisinde de tarih bulunmayan 242 ve 243 numaralı belgelerin, içerdiği konular açısından benzerlikler arz ettiği görülmektedir. Hem birincisinde hem de ikincisinde bilinen varisi olmadığı zannedilerek malları devlete kalan iki ayrı kişinin akrabalarının, akrabalık bağlarını kanıtlayarak paylarına düşeni almaya hak kazandıkları hikaye edilmektedir. Aralarındaki tek önemli fark, ilkinde Hazine-i Rum Defterdarı Ebubekir Efendi'nin vekilinin Mustafa Çelebi, diğerinde de Mahmut Bey olmasıdır.

274 ve 275. zabıtlar, Hazine-i Rum Defterdarı Ebubekir Efendi tarafından ilgililere yapılan ödemeleri içermektedir. İlki, *Mîrî Deve İçün Alınan Arpa ve Saman Hücçeti Sûretidir* başlığını taşımaktadır ve 1047 senesine mahsup olmak üzere 1046 senesinde Sivas Sancağı'nın nüzül bedelini toplamakla görevli Dilaver Ağa'ya bizzat Ebubekir Efendi tarafından yapılan 1.916 guruşluk ödemeyi kapsamaktadır. İkincisinde ise yine bizzat Ebubekir Efendi'nin Rum Hazinesi'nin 1058 yılına ait olan gelirlerinden 5.000 kâmil guruşu İstanbul'a göndermek üzere mübaşir Mehmet Ağa'ya teslim ettiği kayıtlıdır.

Defterdar Ebubekir Efendi ile ilgili yukarıda incelenen belgelerden sadece bir tanesinin yani 235 numaralı belgenin sonunda tarih bulunmaktadır. Ancak bu belgenin gösterildiği gibi Evâhir-i Receb 1096/23 Haziran-2 Temmuz 1685 tarihinde kaydedilmiş olması mümkün değildir. Çünkü bu tarihte Hazine-i Rum Defterdarlığı çoktan kaldırılmış ve yerine voyvodalık kurulmuştur. Öyleyse bu ve diğer belgeler nasıl tarihlendirilebilir?

Defterdarların ve isimlerinin yer aldığı tabloda (Özvar 1998: 25) birbirlerine yakın beş farklı dönemde bu görevi üstlenmiş olan Ebubekir Efendi ismine rastlanmaktadır. İlk tarih Eylül 1643'tür ve Ebubekir Efendi'nin Şam Defterdarı olduğu bildirilmektedir. Kısa bir süre sonra, Mart 1644'te aynı şahsın tekrar defterdar olduğu anlaşılmaktadır. Kısa bir süreliğine, Ekim 1644 ile

Mayıs 1645 arasında bu görevi başkasının üstlenmesinin ardından Ebubekir Efendi'nin tekrar defterdarlık görevine getirildiği, Mayıs 1646'da yeniden atandığı ve aynı yılın Ağustos ayına kadar görevini sürdürdüğü görülmektedir. Kasım 1647'de, aynı kişi olup olmadığı belirtilmeyen yine bir Ebubekir Efendi'nin defterdarlık makamında bulunduğu ifade edilmektedir (Özvar 1998: 25). Kim olduğuna dair herhangi bir açıklama yapılmamakla birlikte sonuncunun da aynı Ebubekir Efendi olma ihtimali hayli yüksektir. Hazine-i Rum Defterdarlığı'nın 1659'da kaldırılmasından ötürü, bu belgelerin 1659'dan önceye ait olduğu kesin olarak söylenebilir. 274 ve 275. belgelerde işaret edilen 1046 ve 1058 tarihleri, her ikisinin de ait olduğu dönem olarak kabul edilebilir. Buna rağmen kesin bir tarih verebilmek için başka bilgiye ihtiyaç duyulduğu da belirtilmelidir.

Mecmuada yer alan defterdarlardan biri de Zeynelabidin Efendi'dir. Zeynelabidin Efendi sadece bir yerde karşımıza çıkmaktadır. Sahibi belli olmayan bir kölenin 3 ay bekletildikten sonra, Tokat'taki abd-ı âbık zabıtince başkasına yapılan satışını içeren 136. zabıtta Hazine-i Rum Defterdarı'nın Zeynelabidin Efendi adında bir kişi olduğu görülmektedir. Ekim 1644'te, sabık Halep Defterdarı olduğu not düşülen Zeynelabidin Efendi'nin defterdarlığa atandığı ve Mayıs 1645'e değin bu görevde kaldığı bilinmektedir (Özvar 1998: 25). Eğer Hazine-i Rum Defterdarlığı'nı üstlenmiş olan başka bir Zeynelabidin Efendi yoksa, bu tutanağın yukarıda işaret edilen tarihler arasında düzenlenmiş olduğu varsayılabilir.

Üç ayrı tutanakta ismine rastlanan bir diğer defterdar ise Ali Efendi'dir. Bunlardan ilki olan 231 numaralı kayıt, Defterdar Ali Efendi tarafından yapılan bir ödemeyi içermektedir. Bu tutanakta, Dergâh-ı Âlî yeniçerilerinin ocak çavuşlarından Osman Ağa'nın, elinde bulunan ferman gereğince Van kale-sinde görevli yeniçerilerin 1063 lezezi ve 1064 masar, recce, reşen mevâcibleri için Rum hazinesi malından toplam 200.000 akçayı Ali Efendi'den aldığı ifade edilmektedir. Ne zaman hazırlandığına dair bir açıklama bulunmamakla birlikte, içeriğinde bahsedilen 1063-1064/1652-1654 tarihleri, bu tarihlere uygun düşen bir dönemde defterdarlık görevini yürütmüş olan Ali Efendi'nin görev zamanıyla uygunluk arz etmektedir (Özvar 1998: 25).

266 numaralı belgede ise Hargün mukata'sından³² elde edilen gelirden Defterdar Ali Efendi eliyle yapılan bir ödeme hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre, Ahmet adında bir askerî, mahkemede "...işbu bâtin-ı hüccet-i şer'iyede mastûr berât-ı sultâniye sûturu nâtika olduğu Hargün mukâta'ası mahsûlünden bana ta'yîn olunub 1060 senesi muharremi guresinden sene-i merkûme tamâmına değin müstehak olduğum yevmî beş akça vazîfem ki 1.800 akça eder meblağ-ı mezbûru mukâta'a-i merkûme malından müşârün-

ileyh Ali Efendi yedinden bi't-tamâm ahz ve kabz etdim...” diye beyanda bulunmuş, bu ifadeleri Ali Efendi de onaylamıştır.

Bir sonraki kayıt olan 268. belge, Defterdar Ali Efendi'nin devlet için satın aldığı meşini, Niğde Sancakbeyi'nin vekiline teslim ettiğini gösteren hücceti içermektedir. Hüccette açıklandığına göre, Bor kasabasında üretilen barutu koymak için ihtiyaç duyulan 6.000 parça meşin, iki parti halinde satın alınmış ve parası Rum Hazinesi bütçesinden ödenmiştir. Vekil Şâtir Ali Beşe, bahsedilen 6.000 adet meşinin 1.400'ünü daha önce Hazine-i Rum Defterdarı olan Süleyman Efendi'nin satın alarak teslim ettiğini, 4.600'ünü ise mevcut Defterdar Ali Efendi'den teslim aldığını belirtmiştir. Belgenin tarihlendirilebilmesi açısından bu ifadedeki en önemli bilgi, her iki defterdarın isminin belirtiliyor olmasıdır. Nitekim birbirlerine yakın sayılabilecek tarihlerde Süleyman ve Ali isimli iki defterdarın görev yaptığı bilinmektedir (Özvar 1998: 25). Sabık Musul Defterdarı olduğu ifade edilen Süleyman Efendi Nisan 1647'de defterdarlık görevine getirilmiş ve bu görevi aynı yılın Kasım ayına kadar sürdürmüştür. Ali Efendi ise 1654'te defterdar olmuştur. 1647 ile 1654 arasında kaç defterdarın görev yaptığı ve bunların görev sürelerinin ne kadar olduğu tespit edilememektedir. Ayrıca Ali Efendi'nin de defterdarlık görevini hangi tarihe kadar yürüttüğü bilinmemektedir. Bu hususta bilinen tek şey, Temmuz 1656'da Murat Efendi isminde yeni bir defterdarın atandığıdır (Özvar 1998: 25). Mevcut bilgilerin bunca cimriliğine rağmen, her iki defterdarın görev süreleri göz önüne alındığında incelenen belgenin Nisan 1647'den sonra Temmuz 1656'dan önce kaleme alınmış olduğu iddia edilebilir.

Sonuç

Şer'iyye sicillerinde yer alan belgelerin nasıl hazırlanacağını gösteren ve daha önce tutulmuş sicillerden alınan belge çeşitleriyle zenginleştirilmiş olan sakk mecmualarının tarih araştırmalarında başvurulabilecek önemli bir kaynak olduğu söylenebilir. Bu makalede tanıtımı yapılan mecmuanın en önemli özelliği, Tokat'a ait şer'iyye sicillerinin olmadığı bir döneme ait kayıtları içermesidir. Daha önce de ifade edildiği üzere, Milli Kütüphane'de muhafaza olunan Tokat Şer'iyye sicillerinin ilki XVIII. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Bu açıdan bakıldığında incelenen sakk mecmuasının bir ölçüde de olsa karanlık bir döneme ışık tuttuğu varsayılabilir. İçindeki belgelerin neredeyse tamamının XVII. yüzyıla ait olduğu gösterilen mecmuada, yangın, veba gibi olaylara ait kayıtlar bulunduğu gibi şehirdeki çeşitli kurumlar, cami ve medreseler ve sosyal yaşama dair birçok bilgiye de rastlanmaktadır.

Açıklamalar

1. Osmanlı toplumunun sofistike yapısı göz önüne alındığında fıkıh kitaplarında öngörülmeven davaların çözümünde fetva koleksiyonlarının önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. D'Ohsson'a göre XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan mahkemelerin tamamında Multeka'nın yanı sıra Behçet Abdullah Efendi, Zekeriya Yahya Efendi, Yenişehirli Ali Efendi, Ankaravî Mehmet Efendi ve Es-Seyyid Feyzullah Efendi gibi bilginlerin fetva koleksiyonlarının bulunduğu belirtilmektedir. Geniş bilgi için bk. Timur 1994: 77-78; Osmanlı dönemine ait fetva koleksiyonları hakkında son yıllarda yapılan ayrıntılı bir araştırma için ayrıca bk. Özen 2005: 249-378.
2. Yazar, 36 numaralı dipnotta bu defterin Prag'taki Çek Milli Kütüphanesinde O61 demirbaş numarasında kayıtlı bulunduğunu belirtiyorsa da aynı kütüphanede yaptığımız araştırma sırasında A61'de kayıtlı bulunduğuna ortaya çıkmıştır.
3. Geniş bilgi için bk. Göksu 2007: XI-XII.
4. Keşif yapılması gerektiğinde naiplerin yanı sıra kâtiplerin de gönderildiği olurdu. Şer'iyye sicillerinde buna dair pek çok örnek bulunmaktadır.
5. Bu tabloda, defterde bulunan toplam 384 belgeden sadece sonlarında tarihleri belirtilen belgeler ile içeriklerinde kayıt tarihlerine dair ipuçları yer alan ve tarihlendirilebilen belgeler yer almaktadır. Geriye kalanlar tarihsizdir.
6. Hakk-ı Hidâne Sâkıt Olduğu Sûretidir başlığını taşıyan bu belgenin sonunda herhangi bir tarih verilmemekle birlikte 30 Haziran 1650'den sonra düzenlenmiş olmalıdır. Rüstem Paşa Mahallesi'nde oturan Aişe binti Ahmet'in vekili Halil'in mahkemeye müracaat etmesi üzerine düzenlenen bu kayıta belirtildiğine göre, Aişe'nin kızı Mü'mine, daha önce kocası Mustafa'dan boşanmış ve küçük oğlunun hakk-ı hidânesi (Küçük bir çocuğun büyütülüp yetiştirilmesi, korunması ve eğitilmesi için İslam hukukunun belirli kişilere tanıdığı hak ve sorumluluğu ifade eden hidâne hakkı, kocanın ölümü ya da boşanma durumunda öncelikli olarak anneye aittir; Geniş bilgi için bk. Bardakoğlu 1998: 467-471; Aksakal 2003: 168-169.) kendi üzerinde kalmıştır. Ancak Mü'mine'nin yeniden evlenmesi üzerine Aişe, anneanne olması itibarıyla hakk-ı hidânenin kendisine ait olduğunu ve torununun bakımını karşılıksız olarak üstleneceğini ifade etmiştir. Karı-kocanın boşanması sırasında çocuğun nafakası için Gurre-i Receb 1060/30 Haziran 1650'den itibaren günlük 3'er akçanın baba tarafından ödenmesi kararlaştırılmış olduğundan bu kaydın kaleme alınış tarihinin tahmini olarak hesaplanması mümkün görünmektedir. İslam hukukuna göre ergenlik yaşının üst sınırı 15 yaş olarak tanımlandığından (Aydın 2005: 184; Topal 2006: 256.) anne ve baba boşandıklarında çocuk henüz yeni doğmuş bile olsa, anneannenin, torunu 15 yaşına gelmeden daha önce mahkemeye müracaat etmiş olması gerekmektedir. Bu durumda bu kaydın 1650 ile 1665 yılları arasındaki bir zaman aralığında tutulduğu düşünülebilir.
7. Dava tutanağında anlatılanlar ile bu tarih uyuşmamaktadır. İlerde de tartışılacağı üzere bu davanın Şaban ortaları 1046/Ocak 1637'de görüşüldüğü açıktır.

8. Her ne kadar kaydın sonunda bu tarih zikredilmekteyse de gerçeği yansıtmadığı görülmektedir. Çünkü iki kardeş arasındaki miras davasını içeren bu zabıtta olayların gelişimi anlatılırken davalı Mehmet, kardeşi Kâmile'nin iddia ettiğinin aksine, davaya konu olan bahçeyi tarih-i kitabdan 2 sene evvel babasından alacağı olan 100 kuruş ile takas ettiğini ve bunu gösteren 1046/1636-37 tarihli bir hüccete sahip olduğunu söylemiş ve bunu kanıtlamıştır. Net olarak belirlenememekle beraber, Mehmet'in ifadeleri doğrultusunda davanın 1048/1638-39 yılında görüşülmüş olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.
9. Tarihsiz olmasına rağmen, *Devr-i Vekil* başlıklı bu kaydın iki ayrı yerinde 1053 muharremi (22 Mart-20 Nisan 1643) ve zilka'desinde (11 Ocak-9 Şubat 1644) gerçekleşen borç alma işlemine gönderme yapılmaktadır. Tarihine dair başka bir ipucu bulunmadığından söylenebilecek tek şey, Evâhir-i Zilka'de 1053/31 Ocak-9 Şubat 1644 tarihinden sonra düzenlenmiş olduğudur.
10. Melik Danişmend Gazi Camii'nde şeyh olan Mustafa Efendi'nin mahkemede söylediklerinden bu belgenin yaklaşık da olsa hangi tarihte yazıldığını ortaya koymak mümkündür. Buna göre Mustafa Efendi Tokat mahkemesinde, Hazine-i Rum aklamından Kumanat-ı Müslim ve Zimmî köyleri mukata'ası emini İbrahim Ağa huzurunda, adı geçen köylerin mahsulünden 1 Muharrem 1060/4 Ocak 1650 tarihinden bir sene tamamına değin Melik Danişmend Gazi Camii'nin fukara ve hüddâmına tahsis olunmuş olan 10.000 akçayı İbrahim Ağa'dan aldığını beyan etmiştir. Bu ifadeler, belgenin 1060-1061/1650-1651 yılları civarında kayda geçirildiğini ortaya koymaktadır.
11. Hargün mukata'ası gelirinden bir devlet görevlisine yapılan ödemeyi içeren bu kayıtta da tarih yoktur. Ancak tahsisat sahibinin ifadesinden anlaşıldığına göre, kendisine günlük 5'er akçadan 1.800 akça ödeme yapılmıştır. Tutanakta, ödemenin kapsadığı dönem 1 Muharrem 1060/4 Ocak 1650'den başladığı ve sene sonuna kadar sürdüğü belirtilmektedir. Bu tür mali işlemlerde, genellikle ödemeler görev süresinin sonunda yapılmaktadır. Bu bilgi ışığında, söz konusu hüccetin hazırlanış tarihinin 1650 yılının son günleri ile 1651 yılının ilk günleri arasına denk geldiği varsayılabilir.
12. Tarihsiz olduğu belirtilmekle birlikte içeriğinden tahmini bir tarih çıkarılabilmektedir. 14 ve 15. dipnotlarda açıklanan hüccetlerde olduğu gibi bu da bir devlet görevlisine yapılan bir yıllık bir ödemeyi içermektedir. Tokat sakinlerinden Ahmet Çelebi mahkemede elinde bulunan berat gereğince, keferi cizyesinden kendisine tayin olunan günlük 20'şer akçadan toplam 7.200 akçayı cizye toplamaya memur olan Osman Ağa'dan aldığını beyan etmiştir. Adı geçen görevli, bu ödemenin 1 Ramazan 1061/18 Ağustos 1651'den 29 Şaban 1062/5 Ağustos 1652 tarihlerini kapsayan 1 yıl için yapıldığını ifadesine eklemiştir. İncelenen bu hüccetin yazılış tarihinin 29 Şaban 1062/5 Ağustos 1652'den sonra olduğunu söylemek herhalde yanlış olmayacaktır.
13. İleriki sayfalarda tartışılacağı üzere bu belge, Nisan 1647 ile Temmuz 1656 arasındaki bir zaman diliminde tutulmuştur.

14. Belgenin son kısmında sadece *tahrîren fî evâil* ibaresi bulunmaktadır. Buna rağmen, ifadeleri kayıt altına alınan Sultan Murad Han Camii'nin imamı Osman Efendi'nin sözlerinden tarihine dair bir çıkarım yapma imkanı bulunmaktadır. Buna göre, Osman Efendi mahkemeye gelerek daha önce gönderilen ferman gereğince kendisine tayin olunan 1063/1652-53 senesine ait iki akçalık hil'at bahâyı mukata'a malından olmak üzere Tokat mizân-ı harîr ve tevabî'i mukata'asının zabiti Mehmet Ağa'dan aldığını belirtmiştir. Bu sözler, belgenin 1063 veya 1064/1653-54'te düzenlenmiş olduğunu ortaya koymaktadır.
15. 273 numaralı tutanağın sonunda da sadece *tahrîren fî evâhir-i şehri ramazân* kaydı yer almakla birlikte, içeriğinde yer alan bilgiler tarihlendirme yapmayı kolaylaştırmaktadır. Çorum'da kışlayan develer için Çorum ve Sivas sancaklarının 1040/1630-31 senesine ait bedel-i nüzülünü 1046/1636-37'de toplamakla görevli Kenan Ağa, mahkemede 1.000 riyal gurusu aldığını beyan etmiştir. 1040 yılına ait bir verginin 6 yıl sonra toplanması Osmanlı maliye sisteminde pek rastlanan bir işlem değildir. Yanlış yazılmış olma ihtimali bulunmakla birlikte, çeşitli nedenlerden ötürü bu verginin toplanmasında aksaklık yaşanmış olabilir. Nitekim, 1574-1643 yılları arasında, salgın hastalıklar, doğal afetler, celali baskısı, devlet görevlilerinin halka eziyetleri gibi kimi nedenlerden dolayı Tokat kırsalında büyük bir nüfus azalması yaşanmış, bunun da çeşitli idari, mali ve sosyal sonuçları olmuştur (Geniş bilgi için bk. Açikel 2002: 348-358). 1040 yılı tam da bu kargaşalık döneminin içinde yer aldığından bedel-i nüzülün toplanmasında gecikme yaşanmış olabilir. Bahsedilen nedenler dikkate alındığında söz konusu kaydın 1046 yılında tutulmuş olduğunu söyleyebiliriz.
16. Mîrî Deve İçün Alınan Arpa ve Saman Hücçeti Sûretidir başlığını taşıyan bu kaydın sonunda da da tarih yok gibi görünmesine rağmen, içeriğinde belirtilen tarihi dikkate almak herhalde yanlış olmayacaktır. Belgeden anladığımız kadarıyla, Hazine-i Rûm defterdârı Ebû Bekir Efendi, 1047/1637-38 senesine mahsup olmak üzere 1046 senesinde Sivas sancağının bedel-i nüzülünü toplamakla görevli Dila-ver Ağa'nın huzurunda, gerekli harcamaları yapmak üzere 1.916 gurusu kendisinden aldığını ifade etmiştir. 1047 yılına ait verginin, 1 yıl öncesinde peşinen toplandığı belirtildiğinden bu zabtın 1046'da düzenlendiği açık bir şekilde görülmektedir.
17. Bu zabıtta Hazine-i Rûm defterdârı Ebû Bekir Efendi'nin, adı geçen hazineye ait gelirlerden 1058/1648-49 senesine mahsup olmak üzere 5.000 kâmil gurusu İstanbul'a götürmek için mahkeme huzurunda Mehmet Ağa'ya teslim ettiği hikaye edilmektedir. Hangi tarihte kayıtlara geçirildiğinin anlaşılabilmesi için 1058 tarihi anahtar rol oynamaktadır. Bu durumda söz konusu kaydın 1057/1647-48 ile 1059/1649-50 yılları arasında tutulmuş olması kuvvetle muhtemeldir.
18. 1048/1638-1639 yılında gerçekleşen bir alım satım işlemi ile ilgili bu davanın aradan 19 sene geçtikten sonra görüşülmesinin yasal olmayacağı gerekçesiyle reddedilmesinden ötürü, 1067/1656-1657 yılına ait olduğu kesinlik kazanmaktadır. Bununla birlikte ileride ayrıntılı bir şekilde tartışılacağı üzere, bu kaydın Tokat ile herhangi bir ilgisi olmadığı düşünüldüğünden değerlendirme dışı tutulacaktır.

19. Daha sonraki kısımda ayrıntılı bir şekilde değerlendirileceğinden burada tekrara kaçmamak için belgeye konu olan davanın Şevval 1059/Ekim-Kasım 1649'da görüşüldüğü kesin olarak iddia edilebilir.
20. Mahmut Bey adındaki bir zeamet sahibinin, 500 kuruşluk borcu karşılığında zeameti sınırları dahilindeki Geksi adlı köyün 1047/1637-38 senesine ait vergi gelirlerini Mehmet Çelebi bin Ömer'e devrettiğini içeren bu belgenin 1046/1636-37'de kayda geçirilmiş olduğu anlaşılıyor.
21. Bu kaydın son kısmında tahrîren fi evâsıt ifadesinden başka tarihine işaret eden bir açıklama görülmemekle birlikte yazılış nedeni incelendiğinde 1093/1682 yılına yakın bir dönemde düzenlendiği varsayılabilir.
22. Daha sonraki kısımda ayrıntılı olarak anlatıldığından burada sadece düzenlenme tarihinin 1094/1682-83 yılı civarında olduğunun belirtilmesiyle yetinilecektir.
23. Belgede anlatılanlardan anlaşıldığı kadarıyla H. 1095-1096/M. 1683-1685 tarihlerine ait olmalıdır.
24. Son kısmında herhangi bir tarihe rastlanmamakla birlikte, daha önce verildiği belirtilen vekâletin isbatıyla ilgili bu belgede anlatılanlardan Evâhir-i Rebîülevvel 1096/Şubat-Mart 1685'den sonra kaleme alındığı sonucu çıkmaktadır.
25. İlgili kısımda açıklandığı üzere bu davanın H. 1059/M. 1649-1650 yılında kayıtlara geçirilmiş olduğunu düşünmekteyiz.
26. Belgenin sonunda belirtilen Evâsıt-ı Zilka'de 1096/9-18 Ekim 1685 tarihi ile içinde yer alan 1 Ramazan 1044/18 Şubat 1835 tarihi arasında da tutarsızlık bulunmaktadır. İfadelerden anlaşıldığına göre, Felâne'nin torununa 1 Ramazan 1044'te Mahmut Paşa mahkemesinde günlük 10'ar akça nafaka belirlendiği dile getirilmekte, o tarihten tarih-i kitaba kadar anneanne tarafından 7.000 akça harcama yapıldığı görülmektedir. Bu hesapça, her iki tarih arasında 700 gün geçtiğinden davanın yaklaşık 2 yıl sonra muhtemelen Şaban ayının ortaları 1046/Ocak 1637 tarihinde görüşüldüğü sonucuna varılabilir. Böylece dikkate alınması gereken tarihin sonunda verilen tarih değil, belgenin içerisinde dolaylı olarak işaret edilen Şaban ayının ortaları 1046/Ocak 1637 tarihi olduğu ortaya çıkmaktadır.
27. Rodoscuk Şer'iyye Sicilleri'nde bulunan Evail-i Muharrem 1103/24 Eylül-3 Ekim 1691 tarihli bir hükümde, zaman aşımının emlakta 15 yıl, arazide 10 yıl olduğu belirtilmektedir; Rodoscuk Şer'iyye Sicilleri No: 1620, vr. 66, Belge No: 294.
28. Bu tutanağın da tarihi olmamakla birlikte, davalıların ve tanıkların beyanlarında belirttiği üzere, bağın satış tarihi olan H. 1048/M. 1638-1639 tarihinden 19 yıl geçtikten sonra Zemane'nin dava açmış olmasından ötürü yaklaşık H. 1067/M. 1656-1657 tarihinde düzenlenmiş olduğu varsayılabilir.
29. 150 numaralı belgenin sonunda Evâhir-i Cemâziyelâhir 1095/5-13 Haziran 1684 tarihinde kaydedilmiş olduğu belirtilmektedir.
30. 1070-1126 Yılları Arası Tokat Voyvodalığının Gelir ve Giderlerini gösteren Tablo 6 için bk. Özvar 1988: 51.

31. Özvar'ın hazırladığı tabloda, voyvodalık görevinde bulunan iki ayrı Mehmet Ağa'nın ismi geçmektedir. Bunlardan birincisi, 1073/1662-1663 tarihinde voyvodalığı iltizam olarak üzerinde bulunduran Zile Voyvodası olan Mehmet Ağa, diğeri de 1102/1690-91 ve 1103/1691-92 yıllarında emanet olarak voyvodalığı deruhde eden Yeğen Mehmet Ağa'dır. Görüldüğü üzere her ikisinin de görev tarihleri 1094 yılına hayli uzaktır ve yukarıda zikredilen Mehmet Ağa ile aynı kişi olmaları ihtimali yok gibidir.
32. Rum hazinesinin Şaban 1068-Zilkade 1069/Mayıs 1658-Ağustos 1659 dönemine ait bütçesinde Hargün mukata'asının 157.424 akça gelire sahip olduğu görülmektedir (Geniş bilgi için bk. Özvar 1998: 28).

Kaynaklar

1. Arşiv Belgeleri

Rodocuk Şer'iyye Sicilleri No: 1620, vr. 66, Belge No: 294.

2. Kitaplar ve Makaleler

- Açıkel, Ali (2002). "Tokat Örneğinde XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Sosyal Yapısındaki Buhran". *Türkler*. C. X. Ankara: Yeni Türkiye Yay. 348-358.
- Açıkel, Ali ve Abdurrahman Sağırlı (2005). *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler*. C. I. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yay.
- Akgündüz, Ahmet (2002). "İslâm Hukûkunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer'iyye Mahkemeleri". *Türkler*. C. X. Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- Aksakal, Sultan (2003). "Boşanmadan Sonra Çocuğun Velayeti". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1: 167-190.
- Aydın, M. Akif (2005). *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Hars Yay.
- Bardakoğlu, Ali (1998). "Hidane". *DİA*. C. XVII. 467-471.
- Demirel, Ömer (2000). "Bir Osmanlı Kadısı'nın Not Defteri Yahut Kitab-ı Sakı". *Selçuk Üniversitesi Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi Bildiri Kitabı*. Konya. 199-205.
- Göksu, Süleyman (haz.) (2007). Müellifi Mechûl Bir Rûznâme: *Osmanlı-Rus Harbi Esnâsında Bir Şâhidin Kaleminden İstanbul (1769-1774)*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.
- Kaya, Süleyman (2005). "Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* III(5): 379-416.
- Neumann, Christoph K. (2005). "Üç tarz-ı Mütalaa, Yeniçağ Osmanlı Dünyası'nda Kitap Yazmak ve Okumak". *Tarih ve Toplum* 1: 51-76.
- Ortaylı, İlber (1994). *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*. Ankara: Turhan Kitabevi.

- Özen, Şükrü (2005). “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* III (5): 249-378.
- Özvar, Erol (1998). *XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Taş, Hülya, (2008). “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şühûdü'l-Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir?”, *Bilig* 44: 25-44.
- Timur, Taner (1994). *Osmanlı Kimliği*. İstanbul: Hil Yay.
- Topal, Şevket (2006). “Korumaya Muhtaç Çocukların Bakımı ve Gözetimi Açısından İslâm Hukûkunda Velâyet ve Vesâyet Yetkisi”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* VI (3): 249-273.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1988). *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

An Attempt at Using Sakk Majmuas as a Source of History Studies

Ümit Ekin*

Abstract: It is not possible to claim that there is an adequate number of studies on sakk majmuas, which show how and in which frame the regulations of accounts pertaining to the cases in the Ottoman courts were drawn up. As the documents in the sakk majmuas are selected from formerly prepared shari'a court registers, they should be evaluated as shari'a court registers. This article analyzes a sakk majmua of Tokat and attempts to determine the dates of the documents by means of comparing several institutions and historical events. Almost all the accounts in the majmua include a wide range of information about the Tokat province and its environment in the 17th century. This majmua becomes doubly important considering the fact that the first of the shari'a court registers of Tokat preserved in the National Library is dated 1772: the majmua sheds light on an unknown era when there weren't any court registers. The sakk majmua, which constitutes the basis of our study, contains ample information about a variety of subjects like the state institutions, human relations, mosques, madrasahs, guilds, the plague as one of the most dangerous diseases of the time, and the seriously destructive fires in Tokat.

Key Words: Ottoman, sakk, majmua, Tokat, court, shari'a court registers.

*Sakarya University, Faculty of Science and Letters, Department of History / ADAPAZARI
uekin@sakarya.edu.tr

Попытка использования сак-межмуа (сборник образцов документов) как источника при исторических исследованиях

Юмит Экин*

Резюме: Сборники образцов документов, в рамках которых должны были составляться документы дел в Османском суде, считаются недостаточно изученными. Поскольку образцы были выбраны из ранее подготовленных судебных регистров, требуется их отдельное рассмотрение. В этой статье рассмотрен подобный документ из Токата; путем сопоставления различных учреждений и исторических событий, сделана попытка определения даты документов. Почти все записи в книге содержат различные сведения о городе Токате и его окрестностях. То, что первый отчет шариатского суда в Токате, хранящегося в Национальной библиотеке датируется 1772 годом, еще более повышает важность этих сборников, проливающих свет на темный период истории. В документах, явившихся основой нашего исследования, имеется обширная информация о государственных институтах, человеческих отношениях, мечетях, медресе, гильдиях, организациях, одной из самых опасных болезней того периода-чумы, разрушительных пожарах, принесших значительный ущерб Токату.

Ключевые Слова: османский, сак-межмуа, Токат, суд, судебный регистр, источник.

* Университет Сакарья, факультет литературы и естественных наук, кафедра истории / Адапазари
uekin@sakarya.edu.tr

Fatma Aliye Hanım and Historiography

Cevdet Kırpık*

Abstract: Fatma Aliye (1862–1936) was a popular female author. One of the first women authors of Turkish history, she was better known as a novelist. However, Fatma Aliye also published works on philosophy, Islam, women, poetry, and history. Her identity as an historian has generally been ignored and has not been properly analyzed. Two of her works are evidence of her worth as an historian. The first one published in 1915 was titled, *Tarih-i Osmaninin Bir Devre-i Mühimmesi Kosova Zaferi-Ankara Hezimetı* (An Important Era of Ottoman History: the Kosovo Victory-Ankara Defeat), and the second one published in 1916 was *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı* (Ahmed Cevdet Pasha and his Time).

This article aims to analyze and evaluate Fatma Aliye as a historiographer. For this purpose, her use of local and foreign sources, her handling of historical events, her style and language, and her approach to historical events will be examined. The way Fatma Aliye -probably the first Turkish female historiographer- evaluated historical events from a woman's perspective will also be looked into.

Key Words: Fatma Aliye, historian, historiography, Cevdet Pasha, Ottomans.

Introduction

The well-known writer of a particular period, Fatma Aliye Hanım died on 14th July 1936. She has been living as a recluse in her apartments in Pangaltı and Beyoğlu under not very good conditions. She has given up writing for some time now due to her advancing illness and some other personal reasons (Aşa 1993: 39-40). The fact that this famous writer of Turkish *belles-lettres* had become a recluse was unfortunate for the cultural sphere. Who was Fatma Aliye? What did she write, what were her views and how much of an influence did she have on her readers? It is difficult to answer all these questions within the space of one article. Many studies have already examined on her work. The present study will be look at a little investigated aspect of her writing: her oeuvre as a historian.

* Erciyes University Faculty of Education / KAYSERİ
cevdetk@erciyes.edu.tr

Fatma Aliye was well-known, not only because she was the daughter of the historian and jurist Ahmet Cevdet Pasha but also because she was multi talented and she produced a wide range of works. Making her reputation in the press with her novels and the subjects she treated, she became one of the most famous female novelists until II. Meşrutiyet (Second Constitutional Period). Her fame travelled beyond the borders of the country and reached the United States, which resulted in a group of women from the United States visiting her. The women said that they had come to visit the writer of the works that they had read and liked, and they returned having concluded that it was indeed her who had written these books.¹ The reason behind her fame abroad was the Chicago Exhibition in 1893. It had been planned for Fatma Aliye to attend the exhibition; meetings with foreign female luminaries had also been planned as suggested by Abdulhamid II himself.² It is also known that Fatma Aliye had gained the Sultan's trust and that she had been assigned by him to receive certain guests coming to the country.³

It was not common for a woman to become so prominent in such spheres in the Ottoman State. However, the slow change of mentality in the country prepared the ground for such initiatives. Starting from the second half of the 19th century, the progress made on the schooling of girls (Ergin 1977: 457-459, Kodaman 1991: 97-101, Akyüz 1999: 12-32, 143 et al), changing perceptions in families concerning girls' education and the developments in published media were enhancing women's influence in daily life and in cultured circles. From the last quarter of the century, particularly as from the second Constitutional Era, women had started to vie for space in the media; they had taken their issues and demands to the level of state agenda (Zihnioglu 1999: 337-338, Kurnaz 1997: 111-134). Women writers wrote poetry, novels and short stories but generally did not produce works on historical subjects. This is where Fatma Aliye differed from other female writers. For whatever reason, the fact that a female writer had engaged in historiography was a notable phenomenon: it can even be argued that Fatma Aliye is the first female historiographer. The studies that have been carried out on Fatma Aliye so far have either treated this side of her writing only in passing or not touched on this aspect of her career at all; the focus has always been on her novels and her method of championing women's emancipation.⁴ However, her historiography also deserves attention.

In this framework, I will look at the nature of the historical education that Fatma Aliye received the roots of her interest in history, her style in historiography, the language she used and which historians influenced her. Questions about her that arise are how did she regard history? Since all historians be-

fore her were men, did being a woman affect both her approach to events and her emphases?

1. Her Education and Interest in History

Fatma Aliye was the daughter of the famous historian Ahmet Cevdet Pasha. He was born in Lofça and came from the family of Yularkıranoğulları whose roots are in Kırklareli. Fatma Aliye was born in 1862 in Istanbul. She started her education in Istanbul after her father left his post as the governor of Aleppo. Fatma Aliye spent her childhood years in various different cities due her father's job as a civil servant, and as such, her education was carried out with the help of private tutors. She took regular lessons from her brother Ali Sedat Bey's tutor Mustafa Bey. She learned to read and write, learned the Koran and fundamental Islamic principles and mathematics. At 10-11 years of age she started to learn French from the piano teacher Refika Hanım who was a convert to Islam. Then she received regular French lessons from İlyas Matar, a Christian doctor and lawyer. Since he was from Beirut, İlyas Matar also taught her some Arabic.

From a very early age Fatma Aliye was different from her peers and loved books and reading. By the age of seven she had read books such as *Battal Gazi*, *Kankardeşi* (Blood Brother), *Muhayyelât-ı Aziz Efendi* (The Imagination of Aziz Efendi) and *A Thousand and One Nights*. When she reached her teens, her love for reading grew stronger, and she started to follow the works of the great writer of the period, Ahmet Mithat. In time, they got to know one another and their relationship turned into one of student and mentor, or daughter and father. Accordingly, when speaking of Fatma Aliye Ahmet Mithat, spoke of himself as one of her teachers (Ahmet Midhat Efendi 1994: 14-31, 41-51).

Her father did not play a very active role in her education in her earlier years, but he took an interest in it when she reached the age of twenty five. For about five years Cevdet Pasha and his daughter spent the evening conversing with one another, and Fatma Aliye considered these conversations as part of her education (1915: 11, 1916: 17). In these 'lessons' many subjects⁵ such as history, philosophy, religion and logic were covered in depth (Ahmet Midhat Efendi 1994: 86-96).

Her great interest in reading, the influence of her teachers and the milieu she inhabited resulted in interest in writing as well, and she took her first step into the world of *belles-lettres* through her translation of Georges Ohnet's novel *Volonté* into Turkish as *Meram* (Toros 1998: 218). Her subsequent

short translations were published in the *Tercüman-ı Hakikat* newspaper (Aşa 1993: 90-91). Fatma Aliye was generally known as the first female Turkish novelist, and her identity as a novelist was always in the forefront although she also penned articles on philosophy, Islam and women, along with speeches and poems (Aşa 1993: 117, 376 vd.).

2. Ottoman Historiography during Fatma Aliye's Period of Time

In order to be fully able to investigate the historiography aspect of Fatma Aliye's writing, it would serve us to look at the essential characteristics of historiography written during her early years.

Ottoman historiography started in the 15th century (Afyoncu 2003: 101-106), and from the 16th century it was under the influence of Iranian historiography. Events were listed in a chronological order, and there was no analysis concerning cause-effect relations. This continued to be the norm until the Tanzimat period with very few exceptions. Ali Çelebi, Katip Çelebi, Müneccimbaşı and Naima were among the exceptions; however their cause-effect analysis lacked depth (Yinanç 1999: 573-576).

Efforts to get to know the West better starting from the 18th century and gaining momentum with Tanzimat made themselves evident in the field of history writing as well. In 1893, during the time of Selim III, permanent embassies were established in Europe, and during the reign of Mahmut II, students were sent to Europe; as a result, by the Tanzimat period the number of people who could speak European languages had risen. This made it easier for people to know both their own history and the history of Europe and the world; this also made it easier for them to understand different historiographical methods. Even though many historians came onto the scene after Tanzimat, they followed in the footsteps of their predecessors and did not engage in contemporary historiographical methods. Among the *vakanuvis* (official historians) of the period, Ahmet Cevdet Pasha and Hayrullah Efendi penned works that were comparable to the works of their European counterparts. Despite all these separate developments, from Tanzimat to Meşrutiyet (the Constitutional Period) to the Republic, historiography retains its character of advice and story-telling. The why and how type of historiography started with II. Meşrutiyet and achieved a certain level only during the republican period (Süslü 1990: 160). It can be said that modern historiography started to be practiced in Turkey only after II. Meşrutiyet⁶ (Çetinsaya 2003: 7-10).

In short, during the period that Fatma Aliye was schooled and wrote, historiography was shifting from classical to modern. The old methods of historiography were fading especially during the World War I years when books were published

3. Fatma Aliye's Historical Works

Fatma Aliye was interested in history from an early age, and the long conversations she had with her father encouraged her to pen works in this field as well (1916: 4). The two works of Fatma Aliye that I will be analyzing at within this context will be *Tarih-i Osmani'nin Bir Devre-i Mühimmesi Kosova Zaferi-Ankara Hezimetini* (1915) (An Important Period in Ottoman History: Kosovo Victory and Ankara Defeat) and *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı* (1916) (Ahmet Cevdet Pasha and His Time) published a year later. The second can also be considered a memoir.

The first book is very rich due to its style. It is not merely a history book that chronicles the events one after another, but it also includes analysis and comparisons. In the introduction of *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı* there is discussion about history and basic principles of historiography; however, there is not much commentary further into the work. Accordingly we her earlier work will be analyzed more closely.

4. Fatma Aliye's Sources

Fatma Aliye was very particular when it came to choosing her sources. She was aware that the 'history' she wrote would reflect her talents very carefully when choosing her sources. A variety of sources is crucial in order to enrich the text, to offer different viewpoints and to provide a neutral approach. Fatma Aliye said that works that are not written using a strictly historiographical method and according to scholarly criteria would in time lose their value and become mere fairy tales. In order for a work to be named a 'history' it needed to be based on documents; works other than that would not have much value when she added "a work that does not reference documents cannot find a legitimate place in the world of history" (1915: 6). She believed that because their works were based on documents, the works of *vakanüvis* were of utmost importance. That's why she must have used her father's works and the documents that her father located for her when writing *Cevdet Paşa ve Zamanı*.⁷

It is clear that when writing *Kosova Zaferi-Ankara Hezimetini* Fatma Aliye made use of a variety of sources, some Turkish and some foreign. She stated that among her Turkish sources, the leading ones were her father's work

*Tevârih-i Hulefa*⁸ long with Hayrullah Efendi's *Hayrullah Efendi Tarihi* (Hayrullah Efendi History). A reading of *Kosova Zaferi-Ankara Hezimet* reveals that she made use of *Tevârih-i Hulefa* (The Histories of the Caliphs) extensively and sometimes used verbatim quotations.⁹

Another work she used was the work of the famous Ottoman historian Müneccimbaşı Ahmet bin Lütfullah¹⁰ entitled *Sahaif-ül Ahbar* (The Pages of News). For discussion on the Mongols and Timur's battles, Fatma Aliye used the work of the Harizm Uzbek Khan Ebül Gazi Bahadır Han's *Şecere-i Tarih-i Türk*¹¹ (The Tree of Turkish History) which he penned in Chagatai Turkish. She references Mevlana Hatifi's *Şehname* for her discussion on the Ankara Battle (Fatma Aliye 1915: 57, 72, 98,118). She also used a work called *Melfuzat* (Sayings) written in memoir form about Timur's engagements through the references of a western writer.¹² For her methodology and philosophy of history she consulted the Tunisian historian Ibn Khaldun's *Muqaddimah* among others.

Apart from the eastern sources that I have mentioned above, Fatma Aliye also used some western sources such as the works of Cesare Cantu¹³ and Juanin(?).¹⁴ However, in the book there are phrases like "in some histories written in foreign languages" and "some foreign historians" which suggest that she used more western sources than the ones she mentioned by name. Her mention of "some books", "well-known histories", "the eminent historian" also pointed to the variety of the sources she used (1915: 4, 7, 18, 89-90, 121.). These mentions also reveal that she did not apply the modern methods of referencing as we understand them today.¹⁵ For instance when she cited how Yıldırım Bayezit's son, Süleyman, fled the field during the Battle of Ankara, she only mentions the name of the writer and the book.¹⁶ Sometimes the name of the writer is given without the name of the book cited. When she spoke of Yıldırım Bayezit's infatuation with Melica,¹⁷ She sister of the Serbian King Stephan, she said "The famous historian Cevdet Pasha says of his relationship to the late Melica (Maria) that he drank red wine from her hands and forgot the business of state" (1915: 93).

While such is her use of sources and their variety in *Kosova Zaferi-Ankara Hezimet*, her method of referencing is different in *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*. She does not cite the name of her sources in this book. However, there is some information about the sources of the work especially in the introduction and some later in the body of the text. Fatma Aliye quotes her father saying "Listen well! Learn well! You may be able to publish what I have not been able to in the future." She also says "Dear reader can rest

assured that I am quoting directly from what Cevdet Pasha has taught me. However, I cannot guarantee that he/she will find in this work all that he has told and taught me.” Cevdet Pasha taught Fatma Aliye from his own notes; Fatma Aliye took her own notes. Concerning the *mazbata ve beyannamesi* of *Encümen-i Daniş* she said: “My late father and master put copies of this official report and statement as course notes, so I will cite them here.” Elsewhere she said “This is a copy of that speech which I have noted down in my lesson notebook.” (1916: 4, 60, 70).

While her ‘lecture notes’ are important, the framework of the book was constructed according to Cevdet Pasha’s *Tezakir* (Documents). In places, information from *Tezakir* has been summarized and abridged.¹⁸ However there is some information in Fatma Aliye’s book that is not in *Tezakir*.¹⁹ Fatma Aliye did not mention in her book that she made use of *Tezakir*.

It is clear that what determines the value of a work is not the number but the quality of sources that have been used. However, it must be noted that when the conditions of her time period is considered she used relatively few sources, especially when compared to works by her father Cevdet Pasha or Namık Kemal, who both wrote many years before her and who used a greater variety of sources.²⁰

5. Historians and Writers Who Influenced Her Work

a. Cevdet Pasha and Ahmet Midhat Efendi: While the reliability and variety of sources reveal the calibre historiography, they also have a bearing on the methodology of the writer. In this context it can clearly be seen that in her history the methodology of Cevdet Pasha whose work she benefited from is omnipresent.

Fatma Aliye took history lessons from Cevdet Pasha, and evidently through these lessons she subsumed his approach to historical events and his understanding of history in general. In the work in which she speaks of the Kosova Victory and Ankara Defeat she speaks of her father’s method of teaching her these subjects, “He tried to teach this poor student the issue of historical truths which is the essence of history. And I am trying to write this account according to what he taught me.” (1915: 11). In the introduction to her book *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı* she underlined that she applied what she learned from her father in her book (1916: 4).

Cevdet Pasha constituted a model for his daughter’s history writing, and he was different from many *vakanüvis* before him in that he did not simply relate historical events but also included social analysis along with cause and

effect connections. This characteristic can be seen in Fatma Aliye's work, particularly in the one that deals with the Kosova Victory and Ankara Defeat. The influence of Cevdet Pasha on her historical writing can also be observed in the parallel ways in which they analyze. For instance Cevdet Pasha says that in writing *Tarih-i Cevdet* (Cevdet's History) he was not partial to any side, and that he included events which he concluded had truly taken place. He says that the reason histories are written should be for the benefit of the people and that can happen only when the truth is related to the people in a clear, understandable and fluent way. According to Ahmet Cevdet the goal of history writing is not to produce heavy, fancy sentences and verbal acrobatics. This would be, in his opinion, a contribution to rhetoric rather than history.²¹

Just like her father, one of the points that Fatma Aliye stressed about history writing is the issue of clarity. According to her, history should be written in very clear Turkish (1916: 5). Fatma Aliye stated that starting from the period of Sultan Abdülmecit there had been a tendency towards clearer narratives, and she added that some historians also made such efforts. She said that Hayrullah Efendi was one of them, but that when it came to reflecting historical reality, he fell short. According to her, some histories are written in language that doesn't allow everyone to understand it; that such histories are accessed only by those who are advanced in historical studies through their zealous research. Thus, historians who used too ornamented language receive harsh criticism from Fatma Aliye (1915: 8).

Fatma Aliye's concern for clear language in history writing started at an early age, and Ahmet Mithat had greatly influenced her approach. In a letter she wrote to Ahmet Mithat Efendi she spoke of what a tiring thing it is to try to read Turkish histories and complained of the complex ornamental phrases and the need to consult dictionaries for the numerous Arabic and Persian words that were inserted. She said that she found it easier to look up French histories compared to those penned in Ottoman Turkish when she wanted to find out about a certain historical event. According to her, French histories were written in a language accessible to all and this made learning much easier. She contended that there were no such books in Turkish. Fatma Aliye was quite young when she wrote this letter, and she explained why she would favour clearer language when she wrote books: "A young person who can read French will learn much more than a student who is taught in existing Ottoman schools." (Ahmet Mithat Efendi 1994: 64-65).²² However, although she stayed away from constructions that were too complex, Fatma Aliye too used various Arabic and Persian words in her writing.

Another important aspect of history writing for her was objectivity. It is clear that she was influenced by his view in this respect as well (Ahmet Cevdet Paşa 1993: 23-24). According to Fatma Aliye in order for a history to be accepted by historians and for it to have longevity, it had to be written by neutral people. Even when the historian spoke about his own nation, he needed to relate the facts as they were. When a work included impartial statements and purely hearsay information that is not supported by evidence then that work would lose its character as a real history (1915: 6-7).

Fatma Aliye practiced her views only partially. When she spoke of the Ankara Defeat, she tried to speak of the event with impartiality and tried to analyse the details of the event, the actors and their approach and behaviour objectively. She said that the information that Timur was the cause of Ottoman defeat in this war was very common, but that this was equally due to the behaviour of the other side. In fact, when she analyzed the correspondence between Timur and Yıldırım before the war, she considered Yıldırım harsher and unwilling to compromise when compared to Timur. She said that in the correspondence Timur demonstrates a modesty that he had never been seen to demonstrate, and that Yıldırım spoke about his marriage in a way to provoke war between them. When speaking about Yıldırım's captivity at the end of the war she said "Timur let him live, and live without any of the torture that some books suggest Timur subjected him to. He even showed him respect". As can be seen she was not concerned with letting the leader of the nation she belonged to appear in a good light. She related only the information she found trustworthy in the sources she used and did it at the expense of making Timur seem sympathetic. She made it clear that she believed that it was Yıldırım Beyazid who caused this war, and she blamed him for the defeat of the Ottoman State (1915: 122, 136).

However Fatma Aliye failed to show the same kind of concern for objectivity in her second book *Cevdet Paşa ve Zamanı*. In this book she put Cevdet Pasha and the story of his education at the centre and spoke of his services to the state and nation in laudatory terms. She approached events from his perspective. She made it look like Cevdet Pasha had no qualities to be criticised. However, someone else received even more praise than Cevdet Pasha, and that was Reşit Pasha. Although in his own work Cevdet Pasha did not refrain from criticising Reşit Pasha, Fatma Aliye did not take that route at all.²³ According to her, the Pasha was a great statesman and able diplomat, and he shone in the "constellation of Ottoman State" like a bright star. "In the high affairs of state, it was the great Reşit Pasha who established the methodology of diplomacy."²⁴ She opponents of these Pashas who always

acted together were always people who had personal or other weaknesses (1916: 37, 41-48, 55, 58, 109-111).

b. Ibn Khaldun: Although the writer followed her father's history writing style in many respects, she consulted other figures for her methodology, and one of them was Ibn Khaldun. However, her introduction to Ibn Khaldun was also through her father. In a way Cevdet Pasha was a window into Ibn Khaldun: Pasha translated his Introduction, and when he wrote his books, he consulted Ibn Khaldun's work to a great extent (Halaçoğlu-Aydın 1993: 446, Yazan 1992: 24-28). Fatma Aliye continued on this road opened up by her father and became thoroughly familiar with Ibn Khaldun's work. The famous Tunisian historian guided Fatma Aliye when she used his writing method, criticism of history, use of sources, the approach to the expansion, stagnation and fall of states and the analysis of the attitudes of state leaders in these situations.

In her discussion of history writing methodology, Fatma Aliye spoke more of Ibn Khaldun than her father. She said that Ibn Khaldun set up the basic principles of history-writing, and that it was through these principles that she learnt to tell between real and unreal events, and that that was the reason Ibn Khaldun's work was still being translated into many other languages. Fatma Aliye recounted the following anecdote to point to the power of Ibn Khaldun's work: "When they presented the translation of Ibn Khaldun's History to Sultan Mahmut Han the Second he said 'Hush!.. one doesn't entrust the blade in the hands of a child!' What he considered to be the child was the Ottoman nation, and the blade Ibn Khaldun's History!" (1915: 6, 9).

Fatma Aliye stated that she would write *Kosova Zaferi-Ankara Hezimetini* bearing in mind the basic principles that Ibn Khaldun forwarded. This is what she did and she discussed the probability of the information she found concerning Timur and Yıldırım Bayezid, the two sides of the Battle of Ankara. She related that some sources claimed that before the war, Yıldırım had dissipated into a life of sensuality, drink and enjoyment and had no use for state affairs, and that some claim that Timur had become an inhuman brute, to the extent of depicting him a monster. Fatma Aliye compared these accounts with an eye to what could be true in these narratives. She revealed that non-Turkish sources also made hyperbolic and wrong claims about Yıldırım Bayezid. According to her, foreign historians had written the aftermath of Yıldırım's captivity without giving attention to the real event and without much research (1915: 5, 90).

Ibn Khaldun's views on the founding and expansion periods of states, and the attitudes of rulers in these periods were inspirational for Fatma Aliye as well.²⁵ In *Kosova Zaferi-Ankara Hezimetini* she spoke of the development of state and how it expands depending on the efforts of the sultans and statesmen of the period. She then spoke of the actions of Yıldırım Beyazıt, the Ankara Defeat and its consequences. She stated that with the efforts of the first three founding period rulers the borders of the state had expanded. Then she extended this founding period with the period of Yıldırım Bayezit. She spoke of Bayezit's attitude and approach along with some of the practices during his period, following a methodology similar to Ibn Khaldun's. Yıldırım Bayezit had had a very luxurious palace built, and he wore clothes embroidered with gold leaf and golden buttons; he used gold and silver plates. The palace was decorated with various precious stones, and the people inside used pearls in abundance. Even the animals in the sultan's garden had their share of the wealth for or instance the leopard had diamond collars and the hounds wore precious material on their backs.

Fatma Aliye argues that the growing wealth of the state and the flow of information about the practices of other states led to this sort of behaviour. The Ottomans were aware of the practices of the Abbasid period, and they were also under the influence of the Byzantine court that was right next door. Yıldırım Bayezit did not concern himself with the affairs of state as had sultans before him, and led a life of dissipation, disloyal to the heritage he had inherited. She priority of his father before him, Murad I, was to enlarge the Ottoman lands, and to that end he had married Yıldırım to Devletşah Hatun, the daughter of Germiyanoglu. This had brought Kütahya, Simav, Eğrigöz and Tavşanlı castles under the reign of Ottomans as trousseau (1915: 41-42). Fatma Aliye compared Yıldırım with his father vis-a-vis their care for the state and the people, and added that Murat I also married his daughter Nefise Sultan to the Karamanoğulları, but that Yıldırım gave away the land of the nation as if it was his own property (1915: 93).

According to her, Yıldırım Bayezit was very different from his predecessor both by way of his ruling policies and by way of his personal characteristics. Although one cannot say that he was a womanizer, he was very much infatuated with a particular one, the Serbian princess Melica (Maria). Princess Melica was very beautiful, so much so that she had Yıldırım, a man who was stubborn and headstrong towards others, under her complete control (Fatma Aliye 1915: 91-95). Yıldırım Bayezit was indirectly criticised as for being under the influence of the Serbian princess by the early ottoman historians. For example, Aşıkpaşaoğlu asserts that Sultan learned enjoying himself in

bacchanalia from the Serbian girl (Derviş Ahmed Aşıkî 1985: 71). Medmed Neşri also states that the Sultan learned how to drink and enjoy himself with others from the princess. Mehmed Neşri maintains that until Yıldırım, Ottoman generation had not drunk alcohol (1995: 333).

Yıldırım Bayezit had given away Ottoman lands won with the blood of valiant young men as presents for his own passions: "He was so conceited that he acted as if the whole state, the nation, the whole Ottoman body was nothing but himself." He had left the affairs of the state to the Grand Vezir Ali Pasha who in turn had run the state with bribery and corruption. The justice of the old days disappeared, and officers took up posts through bribery including the kadıs who were supposed to instate justice (Fatma Aliye 1915: 91-95).

Like Ibn Khaldun, Fatma Aliye attempted to reach general rules by starting with particular examples. She presented two modes of behavior and government policy, and then showed their results, thus articulating her own philosophy of history and relaying a message to her readers whichever class they may have belonged to.

Dallying with drink, women and sensuality prevents one from seeing to the business of the state and this leads to injustice, oppression and failure. Fatma Aliye supported her idea by giving examples of how Süleyman Çelebi argued with officers when he was having a bath while drunk in the hamam and how he lost to his brother Musa, comparing this with how the dissipated Abbasid Caliph Emin had been defeated by his brother.²⁶

The work cited the reasons that led statesmen to failure, and then gave examples of virtues that lead to success and successful leaders of state. The virtues that made sultans successful were exemplified in the behavior of Osman, Orhan and Murad I: being just, tolerant, brave, well-advised in affairs of state; putting the interest of the state well before their own interest, working to exalt and spread Islam, valuing the efforts of men of religion and state, and following their advice, and at a personal level being pious, modest and charitable (Fatma Aliye 1915: 89).

6. Particularities of Her Writing

Apart from Cevdet Pasha and Ibn Khaldun, the changes that occurred in the perspective of Ottoman history writing, and the methodology of contemporary historiographers also affected Fatma Aliye's writing. She developed her own understanding of historiography, sufficiently distinct from the views of the historians that have been mentioned.

When we look at the principles she forwarded concerning history writing as a writer of the II. Meşrutiyet period, we see that she followed historical developments in the country quite closely and that she tried to view these through the rules of modern historiography.

According to Fatma Aliye it was imperative to write the facts as they are. Abiding -or not- by this principle reveals the personality, character and cultural level of the writer (1916: 4). Fatma Aliye was well aware of the importance of history writing and the difficulties of being a historian, and said the following: “The science of history has progressed; it has become more difficult to write historiography. Today, when you write a book as a history, it does not follow that it will be considered a history.” (1915: 7).

Fatma Aliye was also aware of the methodology of history writing in more progressive countries and the levels they attained. She said that in modernized countries histories were written according to certain rules and criteria. In those countries, history has reached a level of strength that did not allow for lies or unbalanced reporting; there was no question of changing facts (1916: 5-6). She offered some ideas as to how a platform for writing such histories could be maintained. She emphasized that for history writing to develop, and for truth to be better understood, a liberal environment is needed. She assessed the Ottoman State in this respect and concluded that even though there were some serious developments in history writing in recent times, the world of letters was not free, and that this made the understanding of historical truth more difficult, leading to a certain degree of ignorance (1915: 8).

According to Fatma Aliye the regime of government in the country and the way it functions can have positive or negative effects on scientific development. She underlined that in a state that has no constitutional or parliamentary structure there can never be real freedom -with this statement she made an indirect reference to the period of Abdülhamit II. She said that during that period there was no freedom to publish and that thus the cultural and educational life of the society had been condemned to darkness- which in turn led to an obstacle in understanding historical events. She said that the dark period continued until the constitutional period, and that history writing developed only after a free environment was made possible (1915: 9-10). She gave examples of “the historians Ali Seydi Bey and Ahmet Refik who, she suggested, had written with “a free tongue” (1915: 9-10).

She spoke to what history writing should serve in such a free environment. According to her, history writing should be for practical benefit. Such benefit can be achieved through learning the past. She treated the importance of

learning history in the life of a people, and said that learning national history is essential. History is for the nation, it is written for the nation to know it. What is important is the nation itself. In the period she wrote, the state and society faced various grave issues. Like many other statesmen, poets and writers, Fatma Aliye too tried to offer solutions to the problems faced by society during the time she wrote. The nation is to be enlightened through history; it will learn the truth and find solutions to its problems.

Fatma Aliye pointed to history as a medium through which the nation could be informed and enlightened; however, she also emphasized certain principles when making use of this information. She was selective about historical heritage; she championed good practices and refuted bad ones. According to her, people cannot be held responsible for the the crimes and bad deeds of their ancestors. The idea was to take their good deeds as examples and to stay away from the errors that they committed (1916: 4).

While Fatma Aliye put the nation as the central player for which histories should be written, she also put it in the center of discussions of what should determine a political regime's agenda. As a believer in parliamentary and constitutional government, she emphasized the importance of reflecting the nation's will in governance. Her ideas on constitutionalism differed from her father's. Cevdet Pasha had opposed constitutional monarchy, had supported Abdülhamid's policies in closing the General Assembly, and had played an active role in the trial of Mithat Pasha during his post at the Ministry of Justice. He wrote his book *Maruzat* (Presentation) on commission from Sultan Abdülhamit and in a tone that would please him to the extent that he included some unfounded oral information (Halaçoğlu ve Aydın 1993: 445, 449).

On the other hand Fatma Aliye was the defender of the Tanzimat which was declared through the great efforts of Reşit Pasha. According to her, Tanzimat guaranteed the life, property and honour of citizens but that citizens did not understand its import. She pointed to the benefits of Tanzimat when she considered the period she herself lived in (1916: 38-39).

Accordingly she fervently criticized the political practices of Abdülhamit II for not moving toward a constitutional government after Tanzimat (Fatma Aliye 1915:8). She aired her views in an environment of liberty provided by constitutional administration as she criticized those in favor of autocracy and she suggested constitutional and parliamentary government as a model. In her opinion constitutional government would limit the powers of the sultan.

Her views against autocracy were revealed by her analysis of the historical subjects that she wrote about. She could not escape effects of the political developments of the period she lived in. She held a mirror to the past, and interpreted the image in the context of her day. What was reflected in the mirror was what she believed to be the truth which she arrived at after much deliberation and contemplation, the truth she believed that people of her period needed to hear.

Fatma Aliye articulated her criticism against autocracy through relating some of Yıldırım Bayezit's actions. According to her, the most important cause that led to Ottoman defeat in Ankara is Yıldırım's insistence on autocracy: "Five words would be enough to explain the reasons of Yıldırım Bayezit's defeat: drinking, dissipation, pride, cholera and autocracy. Had there been no autocracy, the effect of the other three would have been limited." (1915: 124).

When speaking of the reasons for the defeat in the Battle of Ankara, Fatma Aliye left the historical event aside and started to air her thoughts on freedom, her views against autocracy in her own day's discourse. She was, in a way, listing the reasons constitutional administrations were required in the world because otherwise the whole law of the nation was at the whim of the ruler; the life of the nation was dependent on his one word, yes or no; the wealth of the nation that is amassed through the strife of the people was used against the very people. Fatma Aliye stated that however powerful they may be, and however much blood they shed, autocratic rulers always lose the battle to the people, and a constitutional form of government is reached at the end.

Fatma Aliye said that such governments appear in Europe and she also touched on the ways of Ottoman governing. The Ottoman people had always stood against autocracy throughout their history, they had led revolutions, they had refused oppression and pressure, but after that they had not quite known what to do with this spirit. This vagueness in the nation's goals prevented it from moving toward a constitutional and parliamentary system. The nation that had not quite decided how they want to be ruled fell under the oppression of another ruler after it had shaken off the yoke of the previous one. Fatma Aliye rued the fact that although many libertarian governments had been founded in Europe, the Ottomans as neighbors were not affected by this trend. It was the autocratic rulers who prevented such influence. They stultified education and culture; the people had been left ignorant to such an extent that they did not know what they wanted or what was good for them.

Fatma Aliye also touched upon the role of religion in establishing an autocratic government. She said that religion is taught by oppressive rulers in the Ottoman state in a way that does not reflect its true character, and that thus it is used for the benefit of the rulers. Autocratic rulers try to make the masses forget the national and personal rights that religion gives people, and they have kept them in the dark about essential decrees of religion. They have even ordered people to do things that religion prohibits, claiming that their orders are nothing but the edicts of religion itself (1915: 125-126).

While she supported the constitution, Fatma Aliye was equally attached to classical Islamic political philosophy and she tried to reconcile the traditional with the modern. According to her the nation was entrusted to the ruler by Allah. The ruler should not act without telling his people, he should take his job very seriously, he should protect their rights and never act against these principles. Related to this, she attached great sanctity to the concept of motherland, because it is an entity that has been made through the nation's blood-shed. The ruler cannot give away lands of the people according to his whim because the land belongs to the nation, not the ruler. The ruler only has power thanks to the great efforts, self-sacrifice and sweat of the people.

Fatma Aliye spoke about the importance of political regimes in the life of the nation; however, she didn't attribute any sacred qualities to the regimes themselves. Regimes are important only to the extent that they care for the nation, to the extent that they reflect the will of the nation. What then was this nation that Fatma Aliye spoke about that needed to be enlightened and needed to be ruled by appropriate political regimes?

Fatma Aliye insisted on being an Ottomanist, during a period of intense nationalism that brought about many separations from the Ottoman body during her own lifetime. Despite the fact that the majority of the ruling classes and the population was Turkish, she preferred to speak not of the 'Turkish' but of the 'Ottoman nation'. However, she realized that during the period of its foundation the state was a Turkish one. When she spoke about the victories won in the early period of the Ottomans, she said it was the "princely nation" who won these wars (1915: 9, 13, 23, 89) which in reality is the Turkish nation.

In the period when her books were published, the Ottoman State had very few ethnicities left within its borders other than Turkish, and after the Turks, the most populous ethnicity were the Arabs. Under such circumstances, we see that she favored consolidating this bond. The period in which her books were written made use of certain concepts obligatory.

We can see the effects of the political juncture in her works. For instance *Kosova Zaferi-Ankara Hezimet* was written during World War I. Her aim in writing this book must have been, apart from enlightening the public concerning a historical event, to point equally to the cause that led the state to victory or defeat, thereby sending a message to the rulers of her own time.

In the second work we see that some of her concern was how Mithat Pasha of II. Meşrutiyet period had been promoted at the expense of Ahmet Cevdet Pasha.²⁷ Following upon that Fatma Aliye too had fallen out of favor after the declaration of the II. Meşrutiyet. Thus, in writing this work she both defended her father and tried to fight free from the neglected situation she found herself in. While she had been famous as a female writer before, now it was Halide Edip that the ruling Party of Unity and Progress was promoting. The fact that her work wasn't getting enough attention had a negative effect on the completion of the work. Fatma Aliye all but stopped writing after that and lived a solitary life till 1936 when she died (Aşa 1993: 41).

7. Fatma Aliye Hanım as a Female Historian

Even though Fatma Aliye did not maintain her old fame during the II. Meşrutiyet and Republican periods, when we consider that women never wrote histories, she occupies a female writer this puts her in a very special place today. She viewed history from a female perspective, and her work reflected this view. This was a new opening for the Ottomans. By way of its goals, Ottoman state history always spoke about states, political actors, high level officials and the military and consequently neglected women altogether. Because historical information is important for understanding today and the future the person who records it and analyzes it is equally important. Official Ottoman historians were male. Would the character and content of the events recorded have changed had they been women and, if so, what would have changed? That is to say, is it possible for gender to influence different viewpoints?

Only a much broader study can answer all these questions. In the present study, I will look at the way Fatma Aliye treated women who came into the historical limelight to see whether there was anything we can call a female way of observation and analysis in her work. Fatma Aliye was not thought to be keen to bring women to the fore in her historical accounts or to investigate their position in particular. She only looked at women who were already in the forefront without stepping outside the boundaries she had set for herself as a history-writer. Five women came into the limelight in Fatma Aliye's historical work: Mal Hatun, Serbian Princess Melica (Maria), Germi-

yanođlu Yakup Bey's daughter Devletşah Hatun, Sultan I.Murat's daughter Nefise Sultan and the daughter of the Byzantine Emperor Kantakuzen, Princess Teodara. What brought them onto the stage of history and made them visible was not a change in the social structure that gave women more social importance and visibility in general. They caught Fatma Aliye's interest in that of and other historians due to their relationship with the rulers, their influence on internal politics and the role they played in foreign relations.

The said women did not choose their own spouses, crucial life-decisions had been taken for them and they had all been married off to members of the ruling families of foreign states.

Fatma Aliye treated women who married into the Ottoman state, and who married outside the Ottoman state differently. The women who come into the Ottoman dynasty from non-Muslim countries were active or passive according to what extent the Sultan immersed himself in the business of state. They took position according to how their husbands were situated by their power of governance, their loyalty to their post or their weaknesses. That women should be influential by way of their beauty, cunning or lust for power was made possible only through the qualities -that is the say the weaknesses- of the sultans themselves (1915: 29-30, 91-92). The incoming bride was always perceived as potentially full of intrigue and prone to wrong behaviour. Fatma Aliye thus depicts a male-centered prototype of woman that is situated according to male behavior-in this approach she is in keeping with the traditional Turkish and patriarchal discourses. The girl who was given out in marriage, Nefise Sultan, was considered to have been sacrificed for the interest of the state, having no power to resist her father's wishes. According to Fatma Aliye, naturally as a girl, Nefise Sultan would have expected love and intimacy from her marriage. However, although she knew his enmity towards the Ottoman she married, Karamanođlu Ali Bey, obeying her father's order, she thus "sacrificed her own comfort and future for the good of the state." Fatma Aliye considered Nefise Sultan to have been "sacrificed like a lamb" by being married off to the Karamanoğulları. Nefise Sultan was put in a very difficult position when her husband was defeated at the hand of the Ottomans. She wavered in her loyalties when she wanted to save her defeated husband, and when she asked for forgiveness for her husband she was granted her wish because the sultan felt sorry for his 'selfless' daughter (1915: 53-54).

While speaking of the guiding principle of these marriages Fatma Aliye also spoke about the ceremonies. Maybe because she was a woman, she dwelled

on the style of the ceremonies and certain rituals observed. She spoke of the wedding ceremony held by Emperor Kantakuzen in Silivri when his daughter was married to Orhan Bey, the jewellery that the Karamanoğulları presented to Nefise Sultan at her wedding and the details of the wedding ceremony when Devletşah Hatun was married to Yıldırım Bayezit (1915: 42-43, 45, 92).

In short, Fatma Aliye did not place women as her focus nor did she try to depict their place in Ottoman history in particular. She just touched on the role of women who were in the forefront due to historical developments, without stepping outside the rules she had set herself for writing history. She did not speak about ordinary women's lives. Still, the comments she made when speaking about historical events concerning women reflected her female sensibilities as a writer.

In summary, Fatma Aliye:

1. used a variety of sources besides Turkish and foreign sources, such as her father's and her personal notes and oral history,
2. preferred plainer language when writing when compared to her contemporaries,
3. was influenced by Ahmet Cevdet Pasha and Ibn Khaldun in terms of historical methodology. She tended to reach generalizations through analyzing separate events in history. She emphasized that certain modes of behaviour of rulers and statesmen could lead to success or failure. She took into account the criticism that Ibn Khaldun put forward concerning historywriting, and she followed the recent developments in this field both in Europe and the Ottoman Empire.
4. Approached certain historical events differently from her father although she was largely influenced by his philosophy and methodology of history.
5. Was not content to explain the cause events through mere political reasons but looked at its cultural, moral and psychological background.
6. Was interested in the issues of her day, and wrote with a view to building a bridge between the past and the future, comparing a victory with a defeat, revealing the lessons to be drawn from this comparison. In that sense she demonstrated a pragmatic and didactic understanding of history, and her approach was unemotional, trying her best to adhere to the criteria of objective, modern historiography.

7. Spoke of concepts such as nation, motherland, constitutionalism and nation in her work, and as such she seemed to herald the Republic which would be established in the near future.

Notes

1. A group of American women got introduced to Fatma Aliye's work through the Chicago Exhibition, and when they came to Istanbul they visited her in order to get to know her better. This is what they had to say about her after a long conversation: "We have now got to know you, and understood your views... and saw that you're at a level much higher than we were led to expect... We had thought that the work of this female writer had been written by someone else but only attributed to her name. But having seen Fatma Aliye, we see that she must have been the one who wrote those books and indeed, she is capable of writing much better ones. When we get back to the States we will speak about our time with you and your fame will become even greater." *BOA (Archive of the Prime Minister's Office), YEE (Yıldız Original Documents), 37/17, Document date: 09/N/1311/3 March 1894.*
2. (*BOA, YEE, 38/120, 6/R/1327/27 April 1909.*)
3. *BOA, YEE, 38/109, 6/R/1327/27 April 1909.* When the Sultan said; "when the foreigners come, you can come and serve" Fatma Aliye's father Ahmet Cevdet Pasha wrote a thank you letter to him.
4. Aşa spoke about Fatma Aliye's historical work shortly in her book, but did not go into an analysis of her historiography (Aşa 1993: 381-384). Taha Toros who has met the writer says; "Fatma Aliye knew the calamities that took place in the country during the period that has come to be known the 'stagnation period' like a historian who has practiced his art for many years" and adds that her most notable historical work is *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamani*. However, he doesn't go into detail about her history writing (1998: 219-220). In the articles they wrote Zihnioglu (1999: 336-343), Göbenli (2000: 283-288) and Esen (2006: 87-96) don't speak about Fatma Aliye's historical work or her views on history.
5. The various subjects that Ahmet Cevdet Pasha taught Fatma Aliye such as hikmah (wisdom), philosophy, science of the soul, mathematics, geometry, astronomy and other Islamic sciences have been compiled in *Mecmûa-i Aliye (Halaçoğlu ve Aydın 1993: 449).*
6. Yinanç also states that many developments in the field of writing and translating in the Ottoman Empire happened after 1908, that is to say after the declaration of freedoms (1999: 573-575, 595). Arıkan says the following about the appearance of modern historiography: "The Committee of Ottoman History that was set up after the declaration of freedoms gave the first examples of how historical material should be treated, how sources should be used and how documents should be

- referenced in a modern and scientific sense” (1985: 1592). Süslü on the other hand defines modern historiography as one in which events are treated not just from a historical perspective but also from a cultural, civil and social perspective as well, and adds that this approach developed in the West as well as in Turkey only in the period between the two world wars (1990: 160).
7. Her father’s oeuvre is very valuable for her for her father is both the official historian of the state, and a statesman who has held very important positions. Fatma Aliye says that when her father Cevdet Pasha was writing his books he was making use of many sources written in Arabic, Persian and Turkey and from books and documents from libraries of Istanbul, Aleppo, Egypt and Damascus, and also from French works with the help of their French teacher Emin Efendi (1915: 10). The fact that she speaks about the range of his sources suggests that she may have used these sources as well.
 8. The original name of the work is *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa* (Stories of the Prophets and the History of the Caliphs) (Ahmet Cevdet Paşa, 1969) Yinanç evaluates this work of A. Cevdet Pasha as a compilation of information from Ibnül Esir, Ebülfida, Ibnülverdi and Suyuti and thus not of much original value (1999: 583).
 9. The same event appears in the two books in the following way: “The princes and the generals of the army were following the defeated. Yıldırım Bayezid was informed. He came and sat under the white banner that was reserved for his highness. That white banner was the banner that the Seljuk Sultan had entrusted to Sultan Osman...” (Fatma Aliye 1915: 64). “The princes and the generals of the army were watching the defeated. When Yıldırım Bayezid was informed he came and sat under the white banner that belonged to his highness. This was the same banner that was given by the Seljuk Sultan to Osman Şah Gazi.” (Ahmet Cevdet Paşa 1969: 583). For similarities in information and expression see (Ahmet Cevdet Paşa 1969: 569-570, 598-600 et al, Fatma Aliye 1915: 41-43, 94, et al).
 10. Ahmet bin Lütfullah was referred to more as the Münecimbaşı (astroscientist). He was from Salonica and died in 1702. He served as Münecimbaşı during the reign of IV. Mehmet. His book that speaks of the period from Adam to 1672 called *Cami’el Düvel* (All Countries) is quite famous. The work was written in Arabic, based on around 70 sources and was translated to Turkish by Ahmet Nedim under the title *Sahaif-ül Ahbar* in the period 1720-1730 (Babinger 1992: 258-259).
 11. The book contains information about the Şeybani starting from the second half of the 15th century. The period after 1663 is written by his son Enuşe Bahadır. Ebul Gazi Bahadır Han wrote the section about Timur’s empire based on the book *Mu’izzü’l-ensâb* whose author is not known. The work was translated to Ottoman Turkish and published by Ahmet Vefik Paşa (Kafalı 1994: 358-360).
 12. Fatma Aliye says that this book concerning Timur’s life was translated to English in London in 1830, and that Sezar Kantu (Cesare Cantu) too makes references to this work on many accounts (1915: 130).

13. Cesare Cantu is an Italian writer and poet. He was born in Brivia and died in Milan in 1895. Cantu wrote on many subjects, however, his most important work is the 35 volume history of the world, *Storia Universale*. The book has had many editions and been translated to languages such as English, German, French and Spanish (www.newadvent.org/cathen/03306b.htm). Cantu was one of the historians that Ottoman historians of the late period consulted frequently (Yinanç 1999: 579). For instance in the Ottoman history that Namık Kemal wrote he is aware of Cantu's history and had the following to say about it "The famous historian Cesar Cantu, has researched both the Greek and the Roman sources of history one by one, and he concludes that all these works are written with a view to criticize or exalt certain nations of people- not in order to teach the truth- serving the historians' own purposes" (1971: 16).
14. Fatma Aliye says that she has also used the work of a writer named Juanin (?), however, my research revealed no information on the said historian.
15. Only in one citation does she give the name of the work, the number of the volume and the page (1915: 98).
16. The quote is as following "In his *Tevarih-i Hülefa* historian Cevdet Pasha says of Süleyman Çelebi's flight; he left the honour of the Ottomans to the hooves of Mongol horses and fled to Bursa. The imperial army was turning the tide towards victory but then it got defeated." (Fatma Aliye 1915: 115).
17. The name of the Serbian princess is given as Melica here, however, Uluçay says that in different sources the name of the princess is recorded as Maria, Despina and Olivera (Uluçay 2001: 8) Added to this, Uzunçarşılı says that Iorğa records the name of the said princess as Marya or Mileva (Uzunçarşılı 1994: 200).
18. When we compare the style of the two sources we come across similar expressions: "As above while that strong earthquake happened in Bursa, the Gemlik Boat took off and came to Dersaadet and it was reported that a fire over the skies of Bursa was seen from the scene. People thought it must have been a volcanic eruption. And then it was learned that it was a fire. This was not recorded and it waited for official papers to appear." (Cevdet Paşa 1986: 35).
Fatma Aliye who speaks of the same event puts it in the following way: "When that earthquake happened in Bursa the Gemlik boat came to Dersaadet and informed that it has seen a fire above Bursa. People thought it must have been a volcanic eruption, and then it was learnt that it was a fire. This was not recorded and it waited for official papers to appear." (1916: 116). Similarity in expression or even identical expressions can be found elsewhere in *Tezakir* as well (Cevdet Paşa 1986: 6-36). For similar expressions and summaries see (Cevdet Paşa 1986: 6-34, 4-71).
19. This information probably consisted of Fatma Aliye's memories and what her father had passed onto her. For instance "When my father spoke about Kezzubî Hasan Efendi when I was quite young of age, I remember him saying that he was

- very ignorant. When Kara Halil came to our house and I was in the *selamlık* (men's) section I would see my father receive him most cordially, and I would be told that some of these men were the teachers of the Pasha, my father" (1916: 19).
20. At the beginning of *Tarih-i Cevdet* Ahmet Cevdet Pasha gives the list of the many sources he has made use of with short introductions- and they are more than 50 in number (1993: 15-23). Namık Kemal in his *Osmanlı Tarihi* which he wrote towards the end of the 1880's, used, firstly, Ottoman, and then Arabic, Persian and western sources. He compares the various sources he uses and then reveals the similarities and differences between them, trying to find the most logical among them. The following are among the many historians that he makes use of: Hoca Sadeddin, Idris-i Bitlisi, Neşri, Hammer, Solakzade, Şerafeddin-i Yezdi, Ibn-i Şahne, Ibn-i Hacr, Hakifî, Şerafeddin Erzî, Aşık Paşazade, Cesar Cantu, Dukas, Halko Kondili (Şalkondil), Franzi, Cenazi, Laride (1971: 16, 178, 185, 227, 228).
 21. (Ahmet Cevdet Paşa 1993: 23). Yinanç argues that Ahmet Cevdet Pasha has written the book in an artless language (Yinanç 1999: 576). Concerning Cevdet Pasha's historiography see (Bıçak 1997: 17-57).
 22. When Fatma Aliye's articles started to be published in newspapers, the fact that she used plain language when compared to her contemporaries caused people to speculate that they had been written by Ahmet Mithat Efendi. He says the following about it: "It is natural that anyone should imitate what they like. Everyone knows that I have devoted more than thirty years to open the route to a plainer language in writing and further to develop it" (1994: 83). We can conclude that when it came to writing in a clear, plain language Fatma Aliye had been under the influence of Ahmet Mithat Efendi whose works she read a lot.
 23. Cevdet Pasha speaks about Reşit Pasha with praise, however, he does now and then criticize him as well (Halaçoğlu 1994: 25-29).
 24. It is clear that Fatma Aliye's views and information on Reşit Pasha have been gained through her father (Halaçoğlu 1994: 25-29).
 25. Ibn Khaldun says that a state is founded with hardships and much work but that after a while rulers stop enduring hardships and leave their efforts and prefer to lead comfortable and quiet lives. Such rulers build palaces with gardens and pools and wear luxurious clothes and even use luxurious plates and cutlery (1997: 424-426). Ibn Khaldun says that after the foundation of the state stability and government is ensured, and wealth ensues. According to him, during this period normal necessities leave their place to luxury. People who become used to such opulence find it hard to give these luxuries up. At the moment of foundation, wealth and luxury are driving forces, however, with time; they bring the state's downfall (Görgün 1999: 550). For further view of Ibn Khaldun see Hassan 1977.
 26. "While Halife Emin was busy fishing with his slave Kevser one of his generals came up to him running and said "your brother's army is coming" he said

“Kevser caught three fishes, and I haven’t managed to catch one, leave me alone”. Likewise Emir Süleyman said to Evrenus Bey in the hamam: “Teacher, you have gone senile, what can a lad that has grown up under our hand like Moses serve?” (Fatma Aliye 1915: 136).

27. After a short while after Abdülhamit II came to the throne he blamed Mithat Pasha for the death of his uncle Abdulaziz and had him arrested. Ahmet Cevdet Pasha was the Minister of Justice at the time. When he realized that he was going to be arrested Mithat Pasha sought refuge at the French consulate (BOA, Y.EE, 18/40, 20. C.1298/19 May 1881.). Mithat Pasha asked for asylum but the French consulate did not accept his request and gave him up to the police. Cevdet Pasha thanked the French consul for his reaction (BOA, Y.EE, 16/4, 22.C.1298/21 May 1881). Ahmet Cevdet Pasha’s role in Mithat Pasha’s arrest and his subsequent trial was quite controversial. The general view is that he intervened in the way that the trial proceeded and influenced the court to take a decision in accordance with the sultan’s wishes. For a further discussion on that see (Uzunçarşılı 1987, 2000). It is understood that Cevdet Pasha is on general good terms with Abdülhamit II. He supported the sultan when he decided to close down the parliament, and he wrote his book *Maruzat* in a way that would please Abdülhamit, befitting his mood, sometimes even making recourse to hearsay (Halaçoğlu ve Aydın 1993: 449).

References

- Afyoncu, Erhan (2003). “Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* I (2): 101-106.
- Ahmet Cevdet Paşa (1993). *Tarih- Cevdet*. Sadeleştiren: Dündar Günday. I. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- _____ (1969). *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefa*. II. İstanbul: Bedir Yayınevi (Tan Matbaası).
- _____ (1986). *Tezâkir* 1-12; 40 Tetimme. Yayınlayan: Cavid Baysun. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ahmet Midhat Efendi (1994). *Fatma Aliye Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu*. Osmanlıcadan Çeviren: Bedia Ermat. İstanbul: Sel Yay.
- Aşa, H. Emel (2001). *Fatma Aliye Hanım (Hayatı-Eserleri-Fikirleri)*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Akyüz, Yahya (1999). *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999’a)*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- _____ (1999). “Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer’in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı”. *Millî Eğitim* 143: 12-32.
- Anıkan, Zeki (1985). “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Tarihçilik”. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*. C. VI. İstanbul: İletişim Yay. 1592.

- Babinger, Franz (1992). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. Çeviren: Coşkun Üçok. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), YEE (Yıldız Esas Evrakı), 37/17, *Belge tarihi: 09/N/1311/3 Mart 1894*.
- BOA, Y.EE, 18/40, 20. C.1298/19 Mayıs 1881.
- _____, 16/4, 22.C.1298/21 Mayıs 1881.
- _____, 38/120, 6/R/1327/27 Nisan 1909.
- _____, 38/109, 6/R/1327/27 Nisan 1909.
- Berktaş, Fatmagül (2003). *Tarihin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yay.
- Bıçak, Ayhan (1997). "Cevdet Paşa'nın Tarih Bilinci". *Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) Sempozyum Bildirileri Kitabı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 17-57.
- Çetinsaya, Gökhan (2003). "Türkiye'de Siyasî Tarihçiliğin Yükselmeye Düşüşü: Gök Ekini Biçmiş Gibi". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi I (2)*: 7-10.
- Derviş Ahmed Âşıkî (1985). *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*. Hazırlayan: A. Nihal Atsız. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Ergin, Osman (1977). *Türk Maarif Tarihi I-II*. İstanbul: Eser Matbaası.
- Esen, Nüket (2006). "Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu". *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar*. İstanbul: İletişim Yay. 87-96.
- Fatma Aliye 1331 (1915). *Tarih-i Osmanî'nin Bir Devre-i Mühimmesi Kosova Zaferi-Ankara Hezimetini*. Dersaadet (İstanbul): Kanaat Matbaası.
- _____, 1332 (1916). *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*. Dersaadet (İstanbul): Kanaat Matbaası.
- Göbenli, Mediha (2000). "Ahmet Midhat Efendi ve Osmanlı Türk Kadın Yazarları Fatma Aliye Hanım ve Şair Fitnat Hanım". *Tarih ve Toplum* 203: 283-288.
- Görgün, Tahsin (1999). "İbn Haldun". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. XIX. İstanbul: Diyanet Vakfı Yay. 538-555.
- Halaçoğlu, Yusuf ve Mehmet Akif Aydın (1993). "Cevdet Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. VII. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 449.
- Halaçoğlu, Yusuf (1994). "Ma'ruzat ve Tezahir'de Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat Erkanı". *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildirileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 25-29.
- Hassan, Ümit (1977). *İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- İbn Haldun (1997). *Mukaddime I*. Çeviren: Zakir Kadirî Ugan. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kafalı, Mustafa (1994). "Ebül Gazi Bahadır Han". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. X. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 358-360.
- Kodaman, Bayram (1991). *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

- Kurnaz, Şefika (1997). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.
- Mehmed Neşri (1995). *Kitab-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*. Yayınlayanlar: Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Namık Kemal (1971). *Osmanlı Tarihi*. Bugünkü Dile Aktaranlar: Ulviye Ilgar ve İhsan Ilgar. İstanbul: Hürriyet Yay.
- Süslü, Azmi (1990). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e: I". *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokiyumu Bildiriler*. Elazığ: Bizim Büro Basımevi. 159-163.
- Toros, Taha (1998). *Mazi Cenneti*. İstanbul: İletişim Yay.
- Uluçay, M. Çağatay (2001). *Padişahların Kadınları ve Kızları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1994). *Osmanlı Tarihi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- _____ (1987). *Mithat ve Rüştü Paşaların Tevkiplerine Dair Vesikalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- _____ (2000). *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yazan, Ümid Meriç (1992). *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü*. İstanbul: İnsan Yay.
- Yinanç, Mükrimin Halil (1999). "Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Kadar Bizde Tarihçilik". *Tanzimat*. C. II. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. 583.
- Zihnioğlu, Yaprak (1999). "Erken Dönem Osmanlı Hareket-i Nisvanının İki Büyük Düşünürü Fatma Aliye ve Emine Semiye". *Tarih ve Toplum* 31(186): 337-338.
- www.newadvent.org/cathen/03306b.htm

Fatma Aliye Hanım'ın Tarihçiliği

Cevdet Kırpık*

Özet: 1862 yılında doğup 1936'da ölen Fatma Aliye, popüler olmuş bir yazardı. O, Türk tarihinin ilk kadın yazarlarından olup daha çok romancılığı ile tanınmaktadır. Fakat felsefe, kadın, İslamiyet, şiir ve tarih gibi alanlarda da eser vermiştir. Yazarın tarihçiliği ise şimdiye kadar ihmal edilmiş, ciddi bir değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. Hâlbuki tarihçiliğinin ortaya konulmasında son derece kıymetli bilgiler içeren iki adet eseri bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1915 yılında yayınlanan *Tarih-i Osmanînin Bir Devre-i Mühimmesi Kosova Zaferi-Ankara Hezimetî*, ikincisi ise bundan bir yıl sonra yayımlanan *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*'dir.

Bu makalede yazarın tarihçiliğini ortaya koymak için kullandığı yerli ve yabancı kaynaklar, tarihi olayları ele alış tarzı, kullandığı üslup ve dil ile tarihe yüklediği misyon gibi konulara değinilmektedir. Belki de ilk Türk kadın tarih yazarı olan Fatma Aliye'nin tarihi olayları bir kadın gözüyle nasıl değerlendirdiği de ayrıca incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fatma Aliye, tarihçi, tarihçilik, Cevdet Paşa, Osmanlı.

* Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi / KAYSERİ
cevdetk@erciyes.edu.tr

Историография Фатма Алие Ханым

Джевдет Кырпык*

Резюме: Фатма Алие, родившаяся в 1862 году и умершая в 1936 году, была популярным писателем. Она явилась одной из первых женщин писателей в истории Турции и более известна как романтический писатель. Но она имеет также работы в таких областях, как философия, женщина, ислам, поэзия и история. Историография автора до сих пор пренебрегалась и не подвергалась серьезной оценке. Тем не менее, имеется две ее работы, содержащие ценные сведения по историографии. Первая работа -напечатанная в 1915 году «Тарих-и Османинин бир девре мухимеси Косова зафери-Анкара хезимети», а вторая -выпущенная годом позже «Ахмет Джевдет паша и его время».

В этой статье историография автора рассматривается посредством его использования отечественных и зарубежных источников, методов анализа исторических событий, использованного стиля и языка, видения миссии, возложенной на историю. Также рассмотрен анализ исторических событий глазами исторической писательницы-турецкой женщины Фатма Алие.

Ключевые Слова: Фатма Алие, историк, Джевдет-паша, история, Османская империя.

* университет Эрджиес, педагогический факультет / Кайсери
cevdetk@erciyes.edu.tr

Çağdaş Uygur İslam Düşüncesinin Önderi Abdulkadir Damolla

Nurahmet Kurban*

Özet: Geçmişte çok büyük medeniyetler kuran Uygur Türkleri, 18. yüzyılın sonlarından bu yana hep varoluş mücadelesi içine girmiş, daha önceki etkin rolünü kaybetmiş ve sürekli kayıp vermeye devam etmiştir. Tavsifi mümkün olmayacak kadar acı sıkıntılara rağmen, defalarca ayağa kalkmayı başarmışsa da maalesef bu başarı toplumu uzun süreliğine huzura kavuşturacak bir nitelik kazanamamıştır. Bunun birçok iç ve dış sebepleri vardır.

Biz bu çalışmamızda sadece söz konusu süreçte bölge halkının özgürlük yolundaki mücadelesine önemli katkılarda bulunan Abdulkadir Damolla'nın hayatını mümkün olduğunca detaylı olarak incelemeyi hedefledik. Bu şekilde geçtiğimiz yüzyılın başlarındaki Uygur toplumunun maruz kaldıkları sıkıntılar ve onun sebepleri hakkında yakından bilgi sahibi olacağımızı düşünüyoruz.

Uygur İslam tarihinde unutulmaz izler bırakıp giden Abdulkadir Damolla, eğitim hayatı boyunca gösterdiği başarılarla, yürüttüğü ilmi ve sosyal faaliyetlerle Uygur toplumu için nadir şahsiyetlerden biri olmuştur. Ayrıca yetiştirmiş olduğu ilim adamları, siyasi şahsiyetler ve bırakıp gittiği eserler konunun araştırmaya değer mahiyette olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uygur, eğitim, reform, sömürge, toplum, uyanış, İslam.

Giriş

Uygur medeniyeti, İslam'ı toplu halde kabul eden Karahanlılar döneminde zirveye ulaşmış (Ögel 1984: 361-362, Saray 1998: I, 61-62). Uygurlar, başarılar elde etmişlerdir. Toplumdaki bu denli gelişmeler, başarılarını devletin sınırları içerisinde sayıları hızla artan eğitim kurumlarına borçludur. Hoca Yakup Süzükî, Hüseyin Feyzullah, Cemaleddin Kaşgarî (X. yüzyıllar) ve Reşid b. Ali el-Kaşgarî (1083-?) gibi ünlü şahsiyetlerin görev aldığı bu okullarda yetişen ilim adamları, Türk İslam tarihinde çok önemli yer işgal eder (Muti 2002: 306). Ebu Nasr Fârâbî (870-950), Kaşgarlı Mahmûd (1008-1105 yıllar), Yusuf Has Hâcib (1016-1090) ve Edip Ahmed Yükeki gibi kimseler bu dönemde yetişmiş güzeli-

* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü / İSTANBUL
nurahmet@hotmail.com

de şahsiyetlerdir. Diğer yandan bahsi geçen medreselerde okutulan ders müfredatı da oldukça zengindir (*Uygur Maarif* 1989: 8-9).

Karahanlılar'dan sonra gerilemeye başlayan Uygur kültürü, Saidiye Hanlığı (1514-1678) döneminde tekrar yükselişe geçmiş (Buğra 1998: 279), fakat Hanlığın son dönemlerinde devletin dinî müsamahasını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya başlayan bazı tarikat mensupları giriştikleri kardeş kavgalarında toplum üzerindeki aydınlığı uzun süreliğine söndürmeyi başarmışlardır. Bunlar içerisinde Afak Hoca (ö. 1693) Müslüman kanı dökmek için yardım istemeye gittiği Çin ve Tibet bölgelerinde senelerce Budist mabetlerinde çalışmaya bile razı olmuştur. Bu durumdan istifade eden Çin İmparatorluğu bölgeyi kendi nüfuzu altına alma girişimlerini başlatmış, etkili oldukları bölgelerde eğitim kurumlarını kendileri için çalışacak mütercimleri yetiştirmeye tahsis etmiştir. Tam olarak kontrol altına alamadıklarını ise, kapatmıştır. Böylece Uygur medeniyetinde "Işıksız Cehalet Devri" meydana başlamış, bölge halkı emsâli görülmemiş karanlık çukuruna itilmiştir (*Uygur Maarif* 1989: 12-13). Eğitim ve öğretim sarılması günümüze kadar mümkün olmayan ağır yaralar almıştır. Zîra Doğu Türkistan bölgesinde tasavvuf ve tarikat mensupları Çin hükümeti ile devamlı iş birliği içerisinde olduklarından tasavvufi disiplin, millî ve dinî hassasiyet taşıyan kimseler tarafından pek hoş karşılanmamaktadır (Buğra 1998: 280-281, Hüseyin 1987-1988).

XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde Orta Asya'daki topluluklar üzerinde hâkimiyet kurmayı başaran Çarlık Rusya'sı, Türk yurdunun doğu kanadı olan Doğu Türkistan bölgesinin de kaderini kendi ellerinde bulundurmak için fiili girişimler başlatmışlardır. Öte yandan Hindistan ve Afganistan'ı kendi sömürgelerine katmayı başaran İngiltere'nin bu bölgeyi ele geçirmek için yoğun çaba harcadıklarını görüyoruz. Ayrıca bölgedeki sömürge üçgeninin bir tarafı olan Çin, ne pahasına olursa olsun Doğu Türkistan bölgesini başkalarına kaptırmamak için her türlü yola başvuruyordu. Bu dönemdeki acı gerçek ise, bölge halkının bu üçgende hangi tarafta yer alacağı sorunu idi. Ne yazık ki, bu üçlü ile anlaşılmaya çalışılsa da hiçbir topluma istediği güveni verememiştir.

Bu süreçteki en önemli sorunlardan biri, toplumun dâhili problemleri olmuştur. Yerli halk beraberlik yerine tam bir ayrılık içindeydiler. Bunlardan kimisi Çinli güçler adına çalışmalar yürütürken, kimisi Rus ve diğer batılı sömürgelelerin bölgedeki kolları sayılıyordu. Aynı şekilde Kaşgar bölgesinde açılan bazı bankalar, okullar, hastaneler ve elçilikler, ya Çinliler ya da diğer sömürgeciler adına çalışıyordu. Halkın içinden birileri gibi gözükme için yeni "tüccarlar" sınıfı ve "vatandaş" kitlesi oluşturulmaya çalışılıyorlardı. Bu amaca yönelik olarak söz konusu dönemde İsveç hükümeti "Hayr-i ihsan" adında Kaşgar'da hastaneler, matbaalar ve Hristiyan okulları açmıştır. Bunun dışında Rusya ve

Avrupalı ekipler arkeolojik kazılar yapmış ve eski medeniyet kalıntlarına ait birçok eseri memleketlerine götürmüşlerdir. Götüremediklerini ise, yakmak suretiyle imha etmişlerdir. Bütün bu olumsuz gelişmelere bir de halkın cahilliği eklenince bölge tarihine içler acısı yeni sayfalar eklenmiştir (Muhammedimin 1997: 367). Söz konusu güçlerin hiçbiri halkın okuyup bilinçlenmesini istememekteydi. Bütün bu olumsuzluklara rağmen tarihinin her döneminde toplumunun değerlerini düşünen gerçek ilim sahibi aydınlar eksik olmamıştır. İşte Abdulkadir Damolla bunlardan biridir.

Diğer aydınlar gibi Abdulkadir Damolla'nın da en önemli amacı, bölge halkını cehalet uykusundan uyandırmak, yerli burjuvazinin zulmünden kurtarmak, yabancıların sömürgesi olmamak için hep birlikte mücadeleye çağırmak ve hür Müslüman bir toplum oluşturmak olmuştur (Tömür 1990: 4). Ama yerli feodaller ve işbirlikçileri olan bazı din adamları hem de sömürgecilerin bölgedeki tetikçileri toplumda bu düşüncede olanların bulunmasına razı değillerdi. Halkın gözünün açılmasını asla istemiyorlardı. Bütün bu sıkıntıların giderilmesi için acilen halkın bilinçlendirilmesi ve geleceği kurtarmak için eğitilmiş insanların yetişmesi gerekiyordu. Çünkü bütün bunların temelinde cahillik, bilimsiz ve manevî çöküntü yatıyordu (Muhammedimin 1997: 329-330). Başına gelebilecek en ağır musibetleri bile göze alan Abdulkadir Damolla işte bu hedef doğrultusunda hummalı çalışmalarla dolu bir hayat sürdürmüş, sonunda mahalle mescidinin müezzini tarafından katledilmiştir. Vefatından sonra onun sürdürdüğü eğitim ve öğretim alanındaki reformcu düşünce, Orta Asya ve Hicaz bölgesinde çağın gerektirdiği bir realite olarak telakki edilmiş, adına mersiyeler yazılmıştır. Bu reform hareketi, Uygur halkının yakın tarihindeki en önemli ve en büyük hadiselerden biri olarak kabul edilmektedir (Ezizî 147-148). Kendilerine ait her şeyi kaybetmiş olan bu halk için yapılacak en güzel yardım, geçmişin hatırlatılması ve aydınlık geleceğin gözler önüne serilmesi idi. O halka ilim adına verilen her şey onlara hayat vermek anlamına gelecekti. Çalışmamızın sonunda Damolla'nın gerçek anlamda bir halkperver, dini ve milli değerlerine son derece bağlı, yıkıcı değil, inşa edici bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılacaktır.

1. Abdulkadir Damolla'nın Hayatı (1881- 1924)

Çağdaş Uygur maarifinin önderi, meşhur alim, cehalet karşıtı er, edebiyatçı, didaktik şair (*Uygur Maarif* 1989: 134, Ehmidi 1996: 300, 303) Damolla (ileri düzeyde dinî ilimlere vakıf olan kişi, büyük medrese ve eğitim kurumlarında ders veren hoca anlamında kullanılır) Abdulkadir b. Abdulvaris el-Kaşgarî (Muhammedimin 1997: 367), halk içinde "Abdulkadir Damolla" adıyla meşhurdur. Gazî künyesinin yanı sıra Keşkerî künyesi ile de tanınır (Keşkerî 2002: 3-4). Abdulkadir Damolla'nın doğum tarihi hakkında çeşitli tarihler ileri sürülmüştür. Kimi kaynaklar onun 1855 yılında doğduğunu belir-

tirken, kimi kaynaklar ise miladî 1881 ve 1862 gibi tarihleri onun doğum tarihi olarak göstermektedirler. Genel kanaate göre, 1882 yılları dolayında Kaşgar'ın Artuş kasabasında ilim sever bir çiftçi ailede dünyaya gelmiştir (Muhammedimin 1997: 367-368, Keşkerî 2006: 4).

İlköğrenimini kendi mahallesindeki "Hazreti Sultaniye Medresesi"nde tamamlayan Abdulkadir Damolla, çok küçük yaşta, Kur'ân-ı Kerim'i ezberlemiş, daha 15 yaşlarındayken ilim tahsili için Kaşgar şehrine gitmiştir. Orada "Hanlık Medrese"de yüksek eğitime düzenli olarak devam etmiştir. O, kısa bir zaman içinde bu okulu yüksek derece ile bitirmiş (Keşkerî 2006: 4) ve genç yaşta yaşadığı bölgede "Şeyhu'l-Ulêmâ" unvanını hak etmiştir (Uygur Maarif 1989: 134).

İlerleyen süreçte bilgisini daha da derinleştirme arzusu onu uzak illere yolculuğa sevk etmiş ve 1891 yıllarında bu maksatla Kokant'a gelerek orada iki sene ilim tahsilinde bulunduktan sora (Tömür 1994: 13) dönemin ilim merkezlerinden bir olan Buhâra'ya gitmiş ve oradaki "Kokiltaş Medresesi"nde ilim tahsiline başlamıştır (Keşkerî 2006: 5). Uzunca bir eğitim hayatı sonunda medrese müfredatını başarı ile tamamlayan Abdulkadir Damolla, yurda dönüşte bazı ilim merkezlerinde önemli ziyaretlerde bulunmuş ve 1907 yılında Kaşgar'a dönmüştür. Maalesef onun edindiği yurtdışı tecrübeleri çerçevesinde başlattığı yeni eğitim-öğretim hareketi, halkı cehalette bırakmayı hâkimiyetinin devamı için gelenek haline getiren mevcut yönetim tarafından yasaklanmış ve kendisi sürgüne gönderilmiştir. Açtığı okullar kapatılmıştır. Sürgüne gittiği Orta Asya topraklarında da fazla kalamamış, Birinci Dünya Savaşı'ndan galip ayrılan Rus Bolşeviklerinin tesirinde, baskıların giderek arttığı bir ortamdan ayrılıp hac yolculuğuna koyulmuştur. Aradan iki yıl geçtikten sonra yani 1920 yılında tekrar Kaşgar'a dönen Damolla (Keşkerî 2006: 15) eğitim ve öğretim faaliyetlerini kaldığı yerden yine bütün hızıyla devam ettirmeye koyulmuştur.

Abdulkadir Damolla'nın çalışmalarını engelleyemeyen yerli ve yabancı güçler çareyi ona suikast düzenlemekte bulmuşlardır. Az bir miktar para karşılığında, katil olarak tuttukları mahalle mescidinin müezzini tarafından 1924 yılının Ağustos ayında evinde geceleyin bıçaklanarak öldürülmüştür. Bu organizasyonda esas rolü üstlenenler yine din adamları olmuştur. Perde arkasındaki güç ise, yabancı sömürgeciler ile anlaşmış olan yerli yönetimdir.

Ne yazık ki, Damolla'nın vefatı İslam âlemi için büyük bir kayıptı. Dolayısıyla bu olay sadece Doğu Türkistan bölgesinde değil, Buhâra, Kazan, Hindistan alt kıtası, Mekke ve Medine gibi şehirlerde de büyük üzüntüyle karşılanmış, adına mersiyeler yazılmıştır (Zaman 1988: 64-76, Keşker Edebiyatı 1993/2: 48-69).

Onun hayatını genel olarak üzerinde önemle durduğu "Uyanış", "Birlik ve beraberlik", "İlerleyiş", Sömürgeciliğe karşı mücadele" ve "Vatan sevgisi" gibi düşünce ve teşebbüsler etrafında özetlemek mümkündür (Muhammedimin 1997: 375). Çalışmalarına baktığımızda görüşlerinin hep bu minval üzere olduğu görülecektir.

2. Abdulkadir Damolla'nın Eserleri

Müellifin eserlerini tam olarak elde etmemiz mümkün olmamıştır. Çünkü o, her gittiği yerde vaazlar vermiş, önemli ilim adamları ile görüşmeler yapmış ve çalışmalarda bulunmuştur. Örneğin *Akaîd-i Zarûriyye* adlı eserini Semerkant ve Ufa'da müderrislik yaptığı esnada ders kitabı olarak kullanmak üzere kaleme alırken (Keşkerî 2006: 9), sürgünde yaşadığı Kokand ve Buhâra'da *Cevâhiru'l-İkân* ve *Miftâhu'l-Edep* adlı eserlerini kaleme almıştır (Tömür 1990: 13). Ayrıca Doğu Türkistan bölgesinde halen sürdürülmekte olan etnik ve kültürel soykırım çalışmaları kapsamında birçok değerli eser gibi, Abdulkadir Damolla'nın da bazı ilmî eserleri zayi olup gitmiştir.

Üzülerek ifade etmek isteriz ki, şimdiye kadar onun çalışmalarını bir araya getirecek bir hizmet ortaya konmamıştır. Biz bu çalışmamızda müellifin birkaç tane eseri dışında, bazı kaynaklarda zikredilen ve onun görüşlerini ortaya koyan eserlere başvurmak suretiyle konuyu aydınlığa kavuşturmaya çalışacağız.

Kaynaklar onun yaşadığı dönemde Orta Asya'nın en etkili yayını olan *Şura* dergisinde yayımlanan ilmî çalışmalarının yanı sıra, Kazan'da *Millet* matbaası tarafından basılan birçok şiiri (Damolla *Akaîd*, 1981:12, *Uygur Maarif* 1989: 134) ve Kaşgar'daki *Nur Neşriyatı* tarafından yayımlanan bazı serlerinden bahsederler. Abdulkadir Damolla'nın eserlerinin basım işini üstlenen diğer neşriyat ise Kaşgar'daki dönemin meşhur yayın evlerinden biri olan *Muhammediye Matbası*'dır (Rozi 2003: 119). Damolla'nın yayınlanan eserlerinden bazıları müstakil bir eser olabilecek çapta iken bazıları ise, bir makale boyutundan öteye gitmemektedir. Onlardan bizim tespit edebildiklerimiz şunlardır:

- 1) *İbâdât-i İslâmiye*
- 2) *Akaîd-i Zarûriyye*
- 3) *İlm-i Hisâb*
- 4) *İlm-i Cografîye*
- 5) *Çocuklar Eğitimi*
- 6) *Miftâhu'l-Edep*
- 7) *Nesâih-i Etfâl*

- 8) *Nesâihi Âmme*
- 9) *Bidâyetu's-Sarf*
- 10) *Hidâyetü'n-Nahv*
- 11) *Şerhu'l-Emâlî*
- 12) *Cevâhiru'l-İkân*
- 13) *Tecvîd-i Türkî*
- 14) *İrşâdu'l-Müslimîn*
- 15) *Külliyât-i Muhâmmes*

3. İlmî Kişiliği

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Damolla küçük yaşta derin bir zeka ile kasabası ve Kaşgar bölgesinde ilim camiasının dikkatini üzerine çekmiş bir kişidir (Rozi 2003: 3-4). Buhâra'da sekiz sene kadar kalan Damolla kendi ifadesine göre, bu süreç içerisinde bölgedeki ileri görüşlü kimselerin dirayetlerinden çok istifade etmiş ve zihnini klasik eğitim sisteminden gelen olumsuz fikirlerden kurtarmıştır (Tömür 1990: 13). Abdulkadir Damolla'nın Buhâra'daki hocaları arasında Mevlana Abdurrazzak, Buhâra müftüsü Damolla Âvd el-Hocendi ve Hokent Şeyhülislamı Damolla Uluğhan Törem gibi kişileri zikretmek mümkündür (Akaid, 1981: 64).

Damolla'nın başlattığı usulü cedid hareketinin oluşmasında tahsil gördüğü ve ziyarette bulunduğu Ufa, Kazan, Taşkent, Hicaz, Medine, Mısır, İstanbul gibi büyük ilim merkezlerinin (Muhammedimin 1997: 368) payı çok büyüktür. Nitekim o, İslam coğrafyasına yapmış olduğu gezileri sırasında önce İstanbul'a uğramış ve orada iki ay kadar kalmış, sonra Mısır'a gitmiş orada Menâr sahibi Reşid Rıda (ö.1935), *el-Liva* mecmuasının müdürü Mustafa Kamil, *el-Medresetu't-Tahdiriyye*'nin müdürü Seyyid Muhammed ve Ferid Vecdî (ö.1953) gibi kimselerle görüşerek tecdid ve reform açısından önemli bilgiler edinmiştir. Onun Türkiye, Mısır, İran, Afganistan ve Hindistan gibi ülkelerde beliren yeni fikir akımlarından da büyük ölçüde ilham aldığını söylenebilir (Firat 2000: 7). Öte yandan kendi ifadesine göre, onun reformcu düşüncesinin oluşup gelişmesinde İbn Şems, İbn Kayyim el-Cevzi, Cemaleddin Afğani, Muhammed Abduh gibi kimselerin yanı sıra o dönemde yayınlanmakta olan *Tercüman*, *Vakit* ve *Şura* gibi yayınların büyük etkisi olmuştur (Tömür 1990: 15).

Batı Türkistan ve Kaşgar'da müderrislik yapan Abdulkadir Damolla, çeşitli bölgelerden birçok kimsenin yetişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Örneğin Kaşgar'dan Şemsüddin Damolla, Sabit Abdalbaki Damolla -Sabit Damolla, Kaşgar vilayeti Atuş ilçesinde 1895 yılında doğdu, 12 kasım 1933 tarihinde Kaşgar'da kurulan Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin başbaka-

nı olarak görev aldı. Bu cumhuriyet kısa bir süre sonra Çin-Sovyet işbirliği ile ortadan kaldırıldı ve Sabit Damolla milliyetçi Çin'in Doğu Türkistan eyalet valisi Şing Si Şey tarafından öldürüldü-, Haşim Ahun Helfitim, Abdulaziz Damolla, Yarkent'ten Sâlih Âlem Ahun Damolla, Guma'dan Abdulcelil Damolla, Kuçar'dan Musiyb Ahun Damolla, Turfan'dan Abdullah Damolla gibi üstatları yetiştirmiştir (Akaid 1981: 66). İlerleyen süreçte Doğu Türkistan'da Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin (1933-1937) kuruluşu ve benzeri birçok siyasi ve ilmî faaliyetin önderliğini Damolla'nın oluşturduğu çekirdek zümre yürütmüştür (Akaid, 1981: 118).

Arap dili ve edebiyatı, Fars dili ve edebiyatı, Urdu ve Türk lehçelerini iyi derecede bilen Abdulkadir Damolla (Akaid, 1981: 12, *Uygur Maarif* 1989: 134), şiir sahasında da Orta Asya ve Arap dünyasında şöhret salmıştır (Damolla Akaid, 1981: 12, *Uygur Maarif* 1989: 134). Onun ileride bahsedeceğimiz bazı eserleri böyle bir birikimin ürünü sayılır. Talebelerinin kolay ezberleyebilmesi için Ehl-i Sünnet akaidinin inanç esaslarını şiir şeklinde açıklayan *Cevâhirul-İkân* adlı eser, el-Ezher Üniversitesi kütüphanesinde bulunmaktadır (Mehammedemin 1997: 369).

Son zamanlarda yapılan araştırmalar sonucunda onun *Külliyât-i Muhâmmes* adında bir el yazma şiir çalışması daha bulunmuş ve bu eser Kaşgar Edebiyatı dergisinin 1987 yılı 2. sayısında yayınlanmıştır (Ehmidî 1996: 303). Yine yakın dönemde onun öğrencilerine Arap edebiyatını öğretme amacıyla hazırlanmış olduğu *Miftâhu'l-Edep* adında bir çalışmaya rastlamaktayız. Bu eser, Arap klasiklerinin şiirlerinden örnekleri, Doğu Türkistan ulamasından bazı seçme şiirleri ve kendisinin telif etmiş olduğu bir dizi mısraları kapsamaktadır. Bu eserde metod olarak tarihî kronoloji takip edilmiş ve süreci edebî bir dille tasvir eden bu çalışmada Arap şiirinin her çeşit örneklerini görmek mümkündür. Ayrıca onun kendi telifleri ile birlikte Doğu Türkistan ulemasından çok sayıda kişinin şiirlerine buradan ulaşma fırsatını elde etmiş bulunuyoruz. Onun hazırlanmış olduğu bu eser öğrencilerine ders olarak okutulmuştur.

XX. yüzyıl Uygur eğitim tarihinin en önemli şahsiyetlerinden biri olarak kabul edilen Abdulkadir Damolla, yaşadığı toplum için eski eğitim sisteminin olumsuzluklarını soyut anlamda tenkit etmekten ziyade, problemlere gerçek anlamda çözümler üretmiş ve avantajlı alternatifler sunmuştur. Bu doğrultuda okullar açmış, eğitim müfredatlarını yeniden hazırlama taraftarı olmuş ve bu yönde önemli çalışmalar vermiştir. Okullarda dini eğitimin yanı sıra pozitif ilimlerin de okutulmasını önermiş, bu yönde kendisi bilfiil çalışmalarda bulunmuş ve ders kitapları hazırlamıştır. Yukarıda zikrettiğimiz *İlm-i Hisâb* ve *İlm-i coğrafya* gibi eserleri söz konusu düşüncenin ürünü sayılır. Topluma sunduğu bu hizmetler sömürge ve yerli cahil güçler tarafından olumsuz bir gelişme olarak telakki edilmiş ve dinsizlikle itham edilmesinin bir başka sebe-

bi olmuştur. Bu gibi çalışmalarına bakarak Damolla'nın ne kadar ileri görüşlü bir kişiliğe sahip olduğunu anlamak zor olmasa gerektir.

Abdulkadir Damolla'nın ilmî kişiliğinin olgunlaşmaya başladığı yıllar, bilindiği üzere Batı'daki gelişmelere karşı İslam dünyasında iç sorgulamalar ve geri kalma sebeplerinin araştırılmaya başlandığı bir döneme rastlar. Bu tür faaliyetler Orta Asya'da cedidcilik/yenilikçi hareketi olarak bilinir. Bazı müellifler tarafından İslam dünyasındaki yenilikçi hareketin ilk çıkış yeri olarak, Orta Asya'daki Türk yurduna işaret edilmiştir (Ezizî 142). Türkistan yenilikçileri toplumun ıslahına eğitimden başlamışlardır. Zîra mevcut sistem çağın ihtiyaçlarına artık cevap veremiyordu. Eğitim reformu için de kurumlar ve ders müfredatının yenilenmesine ihtiyaç vardı (Fırat 2000: 12).

Bin yılı aşkın süredir İslam inancına göre yaşamların sürdürülmeye çalışıldığı bir ortamda oluşan zihniyet hastalığına verilecek ilaç, yine aynı dinin önem verdiği değerler üzerinden üretilmeliydi. Bilindiği üzere Musa Carullah (1875-1949) ve Gaspralı İsmail (1851-1914) gibi şahsiyetler de bu metodla hareket etmişlerdir. Özellikle Türkistan bölgesinde meydana gelebilecek bir uyanışın İslam dünyasının sömürgeci kurtulma mücadelesine önemli katkı sağlayacağını düşünen İsmail Bey Gaspralı'nın bu yönde önemli çalışmaları olmuştur (Muhammedimin 1997: 363, Fırat 2000: 13). Bu oluşumun dinî kanadında Musa Carullah yer alıyordu. Ona göre bu dönemdeki dinî okulların ilmî seviyesi, Müslümanların ne dinî, ne de dünyevî ihtiyaçlarını karşılıyordu. Bu durum İslam coğrafyasının diğer ucunda yer alan Orta Asya Müslümanları açısından daha da vahim idi (Carullah 2003: 185). Peşinen ifade etmek gerekirse, Abdulkadir Damolla'nın bu konuda Musa Carullah ile aynı fikri paylaştığına şahit olmaktayız. Şura dergisi ise Yenilikçi düşüncenin önemli yayın kuruluşlarından biri konumundaydı.

Abdulkadir Damolla'ya göre insanlar öncelikle okuma kültürünü kazanmalıydı. Etrafında olup bitenlerden haberdar olmalıydı. Dinî ihtiyaçlarını Kitap ve sünnetle karşılamalıydı. Dinlerini hurafelerden arındırmalı ve İslam topraklarındaki sömürgecilere karşı mücadele etmeliydi (Muhammedimin 1997: 368). Şu bir gerçektir ki, İslam topluluğunun bir parçası olan Uygurlar açısından dünyadaki modern ilimler sahasındaki gelişmelerden söz etmek bir yana, uzak geçmişten beri beslendikleri İslâmî ilimlerden bile tam anlamıyla yoksun kalmışlardı. Dolayısıyla bütün toplumlar için söz konusu olan eğitim reformu Uygur toplumu için de gerekliydi. Bu konuda Kasım Emin'in o döneme atfen sarf ettiği şu satırlara göz atmak yeterli olacaktır. "Biz Türkistanlılar tepemize kadar cahillik bataklığında boğulmuşuz, hayal ve tahminlere bağlanmışız, hurafelere inanmışız, falcılık ve önekilerin masallarına sıkı sıkıya sarılmışız, hayal ve evhamlara derinden derine kök salmışız. Böylece biz yokluk ve müsibet zirvesinin tahtına oturmuşuz. Bizim hala var olabilmemiz

ne kadar garip!" (2000: 1). Aynı şekilde Abdulkadir Damolla'nın muasırı Uygur aydınlarından biri olan Abdulhalik Uygur'un (ö. 1932) toplumunun bu dönemdeki durumunu ifade eden birçok şiiri vardır. Onun şu mısraları dikkate değer mahiyettedir:

"Oyğınip ketti cahan, meğribi, meşriki tamam,
(Uyanıp gitti cihan tüm doğu ve batı)

Men tehi süt uykuda çüş körüp yatarimen."

(Ben henüz süt uykuda düş görüp yatmaktayım). (Muhammedimin 1997: 379, 384)

Abdulkadir Damolla ve arkadaşlarının hummalı çalışmaları sonucunda çağdaş eğitimi öngören okulların hızla çoğalmaya başlamasına müteakip toplum içerisinde bu okulların açılmasına karşı olan yerli yöneticiler, burjuvalar, kadılar, ruhaniler ve tarikat mensuplarının tepkileri de giderek artıyordu. Çünkü bunlara göre bu okullarda uygulanan eğitim sistemi ve müfredat dine aykırı idi. Aynı zamanda bu okullar, dine karşı yeni bir nesil yetiştirecekti. Pozitif ilimler dine karşıydı, bu tür ilimler okutulursa din yok olup gidecekti. Yine onlara göre halkın eski yöntemle dinî ilimleri öğrenmeleri kendileri için yeterli olacaktı. Bu gibi yerli tepkiler, halkın cahilliğinden istifade ederek sömürgelerini güçlendirmek isteyen yabancı güçlerin işine geliyordu. Dolayısıyla onlar bu tür kaynaklara önemli derecede bütçe ayırmışlardı. Bu yüzden klasik eğitim usulü ve müfredatı bazı yerli din adamları ve beylerin can simidi durumundaydı (Eziî 144-145). Onların din adına millete sunduğu şeyler *Binbir Gece Masalları*, *Kelile ve Dimne*, *Ebu Zeyd el-Hilâlî* ve *Şah Meşref* hakkında uydurulan efsanevi hurafeler idi. Kur'ân'ı ise, sadece makamla okumak yeterli sayılıyordu. Onun anlamını bilmeye çalışmak günah sayılırdı. Dönemin "ulema"sına göre ise, onun tefsiri caiz değildi. Kur'ân ancak bir Peygamber ya da Raşit halifelerden biri yahut meşhur imamlar tarafından tefsir edilmeliydi. Sünnette de durum böyle idi. Onu ancak nesepleri Hz. Peygambere muttasıl dirayet sahibi değerli hafızların öğretmesi gerekiyordu. Bunun aksi davranışlarda bulunanlar kâfir ve zındık sayılırdı (Emin 2000: 2).

Abdulkadir Damolla 1920 yılında yurda döndükten sonra Kaşgar'daki en büyük medreselerden "Abduveli Medresesi"nde müderris olarak göreve başladığı sıralarda onun ömür takviminden 58 yaprak dökülmüştü (Muhammedimin 1997: 368). Bu süreç, bölgede çağdaş eğitimin yapılanma devresini oluşturmaktaydı. O, çevresindeki bölgelerde çok yaygın olan yukarıda da bahsettiğimiz hurafelere, itikadî bozulmalara karşı yeni çözüm yolları önermeye devam ediyordu. Bu amaca yönelik olarak *Akaîd-i Zarûriyye* adlı eserini kaleme almış, bu çalışması ile İslam akaidinin ana konularını soru cevap şeklinde halkın anlayabileceği seviyeye indirmiş, hatta daha kolay zihinlerde tutulması için onu *Cevâhiru'l-İkân* adındaki şiiri ile daha veciz bir

şekilde özetlemiştir. Çok ilginçtir ki, itikatta Ehli Sünnet görüşüne bağlı olan Abdulkadir Damolla, İslam'ın inanca taalluk eden konuları içerisinde ilim öğrenmenin hükmü, milletin zillete düşmesinin sebebi ve izzet ve erdem ne ile elde edileceği konularını da zarurî itikadî bilgiler bahsinde ele almıştır (Muhammedimin 1997: 369).

Ayrıca bazı kaynaklarda onun *el-Emâlî* gibi bazı orijinal metinlere şerhler yazdığı zikredilmiştir (Muhammedimin 1997: 368-369). Fakat biz araştırmamızda bu esere ulaşamadık. Zannediyoruz ki, bu Ali b. Osman el-Uşîn'nin Maturidridiyye akaidine dair yazdığı manzum eseri olmalıdır. Çünkü bu eser İslam akaidinin temel konularını tam olarak ele almakla birlikte çok veciz bir şekilde telif edilmesi, Kazan'da yazılmış olması ve oralarda okutulan önemli ders müfredatlarından sayılması gibi nedenlerden dolayı böyle bir tahminde bulunuyoruz (Özervarlı: 73-74). Büyük bir ihtimaldir ki, Abdulkadir Damolla *Akaîd-i Zarûriyye ve Cevâhirul'İkân* adlı eserini *el-Emâlî*'den esinlenerek ya da onu daha kısaltmak amacıyla kaleme almış olabilir. Damolla'nın itikadî konularda bu kadar yoğun çaba göstermesinin sebebi bölgedeki inançsal sorunların haddinden fazla olmasına atfen, din eğitimini hızlandırma ve kolaylaştırma kaygısına dayanmaktadır.

Ne yazık ki, onun açtığı okullar defalarca kapatılmış ve yaptığı çalışmalar tahammül edilmesi zor baskılara maruz kalmıştır (Kurbani 1999: 56). Ama o, halkının kurtuluşuna giden yolda hiç yılmamış, gördüğü eziyetleri insanların cehaletine atfederek nefes nefese mücadele etmiştir. Toplumdan istediği desteği alamayan Damolla, değişime öncelikle kendi öğrencilerinden başlamıştır. Onlara çağdaş ilimlerden dersler vermiş, şekilciliğe son vererek ilmin önündeki bütün engelleri kaldırmaya çalışmıştır. Dini öğrenme uğruna yıllarca medreselerde kalmanın verdiği zayıatları gidermek için “Önce Farsça ondan sonra Arapça ya da önce Farsça sonra Türkçe” anlayışını kaldırmıştır. Bu yöntem dinî medreseler açısından bir reform hareketi olmaktan ziyade zaman açısından büyük bir kaybın önüne geçmek sayılırdı. Eski sisteme göre Arapça öğrenmeye başlamadan önce Farsça öğrenmek gerekiyordu. Aynı şekilde din dersleri önce Farsça olarak anlatılır sonra ana dile çevriliyordu. Damolla, Arap dili grameri ve diğer bütün dersleri Arapçadan doğrudan Türk dilinde öğretmeyi önermiştir. Dolayısıyla çağdaş eğitim sisteminde ders veren okullarda Uygurca dil bilgisine önem verilmiştir. Aynı zamanda kendisi *Matematik ve Çocuk eğitimi* gibi ders kitaplarını Uygurca olarak hazırlamıştır. Müellifin bu eseri, *Talimu's-Sibyân* adıyla da bilinir (Bkz. Muhammedimin 1997: 368). Medreselerde Arapça öğrenmek için yıllarca vakit harcamanın getirdiği kaybı önlemek için klasik metinleri özetleyerek *Bidâyetu's- Sarf ve Hidâyetü'n-Nahv* gibi Arap dili fonetiği ve grameri ile ilgili çok veciz eserleri

hazırlamıştır. Bir nebze de olsa din eğitimi kolaylaştırmak amacıyla hazırlanmış bu kitaplar memleket içinde hâlâ kullanılmaktadır.

Abdulkadir Damolla Türkçe hazırladığı *Tecvid-i Türkî* adlı eserinde şu ifadelere yer vermektedir: “Zamanımızda tecvid hakkındaki kitaplar İstanbul ve Tatar şivelerine tercüme edilmiş ve dağıtılmış olsa da memleketimizde bu eserleri anlamak biraz zor olduğu için değişik boyuttaki kitaplardan konu ile ilgili gördüklerimizi kendi memleketimizde konuşulan Türk dili ile derledik” (Damolla *Tecvid*: 15). Bu da yukarıdaki hassasiyetin bir mahsulü olarak görülebilir.

Yine aynı şekilde zaman kaybı ve dil kaygısından dolayı kaleme aldığı *İbadet-i İslamiyye* adlı eseri çok kısa ve özlü bilgileri içermesi ile birlikte hem toplumun fikhî bilgisini yükseltmeyi hedeflemiş hem de zor olarak telakki edilen klasik metinleri ana dilde özetlemiştir. Bu çalışmada fikhî meselelerin klasik metinlerde varılmış olan nihâi sonuçları soru ve cevap metoduyla çok akıcı dille Türkçe olarak anlatmıştır. Bu eseri iyice incelediğimizde müellifin Hanefiliği benimsemiş olduğu anlaşılacaktır. Çok özlü ifadeleri içeren bu eserin baş kısmında fıkıh usulüne taalluk eden konular hakkında bilgi verilirken, eserin sonunda “Mesâil-i Müteferrika” başlığı altında ibadete dair hususlardan bahsedilmiştir.

Abdulkadir Damolla, yürüttüğü diriliş hareketini toplumun her kesimine yönelik olarak icra etmeye önem vermiştir. Okul dışında sürdürdüğü çalışmaların bir ayağı çocuk ve genel halk kitlesinin bilinçlendirilmesi doğrultusunda olmuştur. Onun periyodik olarak neşretmiş olduğu *Nesaihu'l-Etfal ve Nesihet-i Amme* gibi adlar altında yayınladığı eserleri bu tür fikirlerine hizmet eden araçlar mesabesindeydi. Diğer ayağı ise bölgeyi ele geçirmeye çalışan yabancı güçler ve misyonerler idi. O ilmî bir üslupla misyonerlerle mücadelede bulunmuş fakat çalışmaları sonuç vermeyince toplumu harekete geçirmek suretiyle mevcut yönetime bağlı dinî kurumların desteğini de aramıştır.

Damolla erkek çocukların eğitimine önem verdiği kadar kız çocukların eğitimine de çok önem vermiştir. Ona göre kızların okuması erkekler gereklidir. Dolayısıyla onlar için özel okullar açılmalıydı. Mevcut şartlarda bu problemi çözmek çok zordu. Burada onun konunun önemine dikkat çeken şu sözleri nakle değer mahiyettedir:

"Kızlar anne olacak insanlardır. Bilgisiz anne ile bilgili annenin milletin medeniyetine olan etkisi aynı değildir. Çocuklar bilgisiz annenin terbiyesinde kötü ahlak ve cahillik kazanır. Küçük yaşta yerleşen kötü huy ve cahilliğin arındırılması zordur. Eğer anne okumuş ve bilgili ise, çocuğu güzel ahlâkla terbiye eder, çocukluğunda iyi terbiye gören çocuğun büyüyünce kemale ermesi kolay olur" (Keşkerî 2002: 82, Muhammedimin 1997: 369-370).

Damolla, toplumun hayat felsefesini kadercilikten kurtarmak için çok büyük çaba sarfetmiştir. Konuşmalarının her faslında çağın ve geleceğin saadetini arayanların amel-i sâlihe önem vermeleri gerektiğini vurgulamıştır. Damolla, Kur'ân-ı Kerim'de zikri geçen iman ve amel ile ilgili ayetler üzerinde durmuş ve bunlardan biri için nazarı boyutuna işaret ederken diğerinin ise işin amel boyutuna işaret ettiğini ileri sürmüştür (Keşkerî 1984: 80). Yani ona göre iman işin teorik kısmını oluştururken, amel işin pratiği ile ilgilidir. O daha da derin bir kavrayışla amel-i sâlih kavramı çerçevesinde dinin ahlaki boyutunu ilgilendiren bütün konuları işlemiş ve hatta onları tek tek saymayı da ihmal etmemiştir. Çünkü "Din'in amel-i sâlih, yani ahlak yönü bozulduğu takdirde İslam âleminde iyiliklerin yolu kapanır, birlik bozulur, tembellik bastırır, zulüm ve sadakatsizlik baş gösterir, ilim azalır, İslam ehlinin şerefi yok olur ve sefilliğe mahkum olur" (Keşkerî 1984: 81).

Müderreslik yaptığı sıralarda memleketin şehir ve köylerini gezen Abdulkadir Damolla, halkın üzerindeki zorlukları, sayıları giderek artan yetim ve fakir fukaranın sahipsiz halde sokaklarda yatıp kalktıklarını, din adamlarının halkı sömürmekte oldukça kararlı olduklarını görmüştür. Yerli burjuvaların tipik vekilleri olan yöneticilerin İsveç elçiliğine bağlandıklarını ve yurt dışında okumuş bazı din adamlarının da bu gibi cehalet ocağına düştüklerini müşahade etmiştir (Muhammedimin 1997: 368). Bu durum Abdulkadir Damolla'nın vatani ve milleti için çalışma azmini daha da arttırıyordu.

Zaman geçtikçe dikilen fidanlar ağaç olup ve meyve vermeye başlamıştır. Bunun akabinde elde edilen sonuçlar da göz doldurmaya başlamıştır. Toplumda ileri görüşlü insanların sayısı artmış, bunlar çağdaş eğitim sisteminde aktif rol üstlenmeye başlamışlardır. Bu gelişmelere karşı gelmeyi göze almaktan çekinen güçler artık yerli ve yabancı güçlerin desteğini aramak ve kendi ekmeklerini kurtarmak için çırpınmaya başlamışlardır. Amaçlarına ulaşabilmek için her çeşit iftiralar uydurmuşlar, filizlenip kök salmaya başlayan çağdaş eğitim ve öğretim faaliyetlerinin önü kesmek için son çare olarak Damolla'yı öldürmeyi planlamışlardır. Fakat onlar Damolla'yı öldürmekle onun ve arkadaşlarının inşa etmeye çalıştığı yeni düşünce ve toplumsal uyanış projesini sona erdirememişlerdir. Bütün baskılara rağmen onun ön görüldüğü çağdaş eğitim metodu günümüze kadar toplum tarafından önemle takip edilmiştir. Üstelik onun fikirleri çerçevesinde oluşan toplumsal düşünce platformu neticesinde Doğu Türkistan'da iki büyük devlet kurulmuştur.

Sonuç

Abdulkadir Damolla'nın hayatı ve ilmi faaliyetlerini tanıtmayı hedeflediğimiz bu çalışmada ilk elden eserlere ulaşmak öncelikli hedefimiz oldu. Şu ana kadar onun hayatından bahseden hiçbir eser Türkiye Türkçesi ile kaleme alınmamıştır. Çağatay Uygur Türkçesi ile yazılanlar ise derinlemesine bir ilmi

mülâhaza olmaktan ziyade genel halk kitlesine hitap edecek bir özelliğe sahiptir. Ayrıca Damolla'nın eserleri hakkında bilgi veren kaynakların, yetersiz ya da noksan bilgi vermelerinden kaynaklanan problemlerin çözümü oldukça zor oldu. Özellikle onun eserlerinden bahsederken kaynakların aynı eseri birkaç isimle zikretmelerinden dolayı tespit noktasında bazı sıkıntılarla karşılaştık. Biz bu yönde görebildiğimiz sıkıntıları ilk elden kaynaklara ulaşmak suretiyle çözmeye çalıştık.

Son bölümde müellifin görüşlerinden bahsetmeye çalıştık. Damolla, kargaşanın hakim olduğu, yoksulluk, cehalet ve tam bir moral çöküntüsünün halkı ezip geçtiği dönemde yaşamıştır. O, bir yandan halkı içine düştüğü cehalet uykusundan uyandırmak isterken diğer yandan bölgeyi sömürgeleştirmeye çalışan yerli ve yabancı güçlere karşı mücadele etmiştir. Geçmişini eleştirirken hiçbir zaman yıkıcı değil, inşa edici bir tutum sergilemiştir. Her zaman aklı selim ile hareket etmiştir. *Nesâihi Âmme* adlı eserinin sonunda üç kişinin imzası vardır. Onlardan ikisi o dönemin büyük hocalarından, diğer biri ise kadısı idi. Onlar bu eserde ortaya konulan görüşlerin doğru olduğunu tasdik eder mahiyette "Her zaman sorumluyuz" diye not düşmüşlerdir. Bu durum gösteriyor ki, merhum çalışmalarında keyfiliğe yer bırakmamıştır. Abdulkadir Damolla'nın kendi ifadelerine göre iman ve ahlak çerçevesindeki reformlarını sahabe ve selef-i sâlih çizgisinde yürütmeye çalışmıştır.

Kaynaklar

- Buğra, Muhammed Emin (1998). *Şarki Türkistan Tarihi*. Ankara.
- Carullah, Musa (2003). "Akademik İslâm Üniversitesi". Çev: Recai Doğan. *İslâmiyat* 6 (1):.
- Ehmedi, İmincan (1996). "Abdulkadir b. Abdulvaris Keşkeri". *Uygur Edebiyat Tarihidiki Namayendiler*. Şincang Helk Neşriyatı.
- Emin, Muhammed Kasım (2000). *Türkistan'ı Şerkiyye fi Ahdi Muluki't-Tavaifi ve fi Vakti'l-Hadır*. İstanbul.
- Fırat, Abdurauf (2000). *Buhâra'da Cedidcilik – Eğitim Reformu Münazara ve Hind Seyyahının Kıssası*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Hüseyn, Nizamuddin (1987-88). "Cehalet Firliri Şinjiang'da". *Şinjiang Medeniyeti dergisi*.
- Kemal, Habibzade Ahmet (2006). *Çin-Türkistan Hatıraları*. İstanbul: Kitabevi.
- Keşkeri (1984). Abdulkadir b. Abduvaris. "Nesihet-i Âmme". *Kedimki Kitaplar Tetkikat Hevri, Keşker, sayı: 1*.
- _____ (2002). *Miftâhu'l- Edep*. Neşre Hazırlayan: Abdülehed Emir Kutluk. Şincang Halk Neşriyatı.
- _____ (1985). *Tecvid-i Türki*. Cidde.

- _____ (1981). *Akaid-i Zaruriye*. Kahire.
- Kurbani, Muhammedimin (1999). "Vetenperver Alim ve Şair Abdukadir Abdulvaris Ezizi". *Keşker Tezkirisidin Terimler*. Keşker Uygur Neşriyatı.
- Muhammedimin (1997). Abduşükür. *Uygur Felsefe Tarihi*. Şincang Halk Neşriyatı.
- Muti, İbrahim (2002). "Uygurların İslâm'ı Kabul Ettikleri İlk Dönemlerdeki İslâm Medreseleri". Çev: Nurahmet Kurban. *Divân İlmi Araştırmalar* 7(12).
- Ögel, Bahaettin (1984). *İslâmiyet'ten Önceki Türk Tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Özerverli, M. Sait. "el-Emâli". *DîA*. C. XI. 73-74.
- Rozi, Batur (2003). *Yengi Maarifning Bayrakdarı Abdukadir Damoll*. Şinciang Halk Neşriyatı.
- Saray, Mehmet (1998). *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi II*. İstanbul:
- Tömür, Hevir (1990), *Abdulkadir Damolla Hekkide Kisse*, Şinjang: Yaş Ösmürler Neşriyatı.
- Uygur Maarif Tarihidiki Öçmes Yultuzlar* (1989). Ürumçi: Şinjang: Yaş Ösmürler Neşriyatı.
- Uygur Tilining İzahlık Luğiti* (1999). Haz: Şinjiang Uygur Aptonum Rayunluk Milletler Til-Yezik Komititi Luğet Bölümü. Urumçi: Şinjiang Helk Neşriyatı.
- Zaman, Nurmuhammet (1988). *Uygur Edebiyatı Tarihi*. Şinjiang: Maarif Neşriyatı.

Abdulkadir Damolla: The Leader of Modern Uyghur Islamic Thought

Nurahmet Kurban*

Abstract: Uyghur Turks, who established great civilizations in the past, lost their strength and influence from the end of the 18th century onwards. Since then, despite several successful attempts to face challenges and recover its strength, this society has never been able to regain permanent peace. There are a variety of internal as well as external reasons for this.

In this study we aim to make a detailed analysis of the life of Abdulkadir Damolla, who made significant contributions to Uyghur Turks' struggle for freedom during this period. We believe that in this way we will be able to look more closely into the troubles experienced by Uyghur Turks at the beginning of the 20th century and their causes.

Abdulkadir Damolla played a significant role in Uyghur Islamic history and became a very important figure for Uyghur society through the educational, social, and scientific activities he conducted. It is evident that this topic is worth looking into, considering the value of Abdulkadir Damolla's works as well as the number of important men of science and politics educated by him.

Key Words: Uyghur, education, reform, colony, society, awakening, Islam.

*Istanbul University, Institute of Social Sciences / İSTANBUL
nurahmet@hotmail.com

Абдулкадир Дамолла как лидер современной уйгурской мусульманской мысли

Нурахмет Курбан*

Резюме: Уйгуры, создавшие в прошлом великие цивилизации, начиная с конца 18 века вступили в борьбу за существование, потеряли свою влиятельную роль и продолжают ее терять. Несмотря на несравнимые боль и страдания, даже если и поднимались на ноги снова и снова, к сожалению, этот успех был недолговечен и не принес спокойствия. Этому есть много внутренних и внешних причин.

В данном исследовании мы подробно рассмотрели деятельность Абдулкадира Дамоллы, внесшего весомый вклад в борьбу за свободу населения этого региона. Таким образом, мы предполагаем получить информацию о страданиях и его причинах уйгурской общины прошлого века.

Абдулкадир Дамолла, оставивший неизгладимый след в уйгурской исламской истории, благодаря своим успехам в образовании, научной и общественной деятельности стал одной из редких личностей уйгурского общества. Кроме того, воспитанные им ученые, политические деятели, а также его работы указывают на ценность данного исследования. (Курбани, 1999:54).

Ключевые Слова: уйгур, образование, реформы, колонизация, общество, пробуждение, ислам

* Стамбульский университет, институт социальных наук / Стамбул
nurahmet@hotmail.com

İşe Bağlılığı Etkileyen Faktörler: İmalat ve Hizmet Sektörlerinde Karşılaştırmalı Bir Analiz

Ayşe Kuruüzüm*
Sezgin İrmak**
Emre İpekçi Çetin***

Özet: Bu araştırmanın amacı, imalat ve hizmet sektörlerinde çalışanların kişisel-demografik ve kişisel-psikolojik özellikler yönünden işe bağlılıkları arasındaki farklılıkları incelemektir. Çalışmada imalat ve hizmet sektörü için iki farklı örnekleme kullanılmıştır. İşe bağlılığı etkileyen faktörleri belirlemek için t testi ve hiyerarşik regresyon analizinden faydalanılmıştır. Hizmet sektöründe işe bağlılık düzeyi imalat sektörüne göre daha yüksek çıkmıştır. İşe bağlılığı etkileyen kişisel özellikler yönünden iki sektör arasında küçük farklılıklar bulunmuştur. Hiyerarşik regresyon analizi sonuçları kişisel-demografik özelliklerin, imalat sektöründe çalışanların işe bağlılığı üzerinde etkili olmadığını, hizmet sektöründe çalışanların cinsiyetlerinin ve eğitim durumlarının işe bağlılığı etkilediğini göstermiştir. Eğitim durumu düşük olan hizmet sektörü çalışanlarının işe daha bağlı oldukları bulunmuştur. Araştırmanın diğer bir sonucu, kişisel-psikolojik değişkenlerden içsel motivasyon, iş değerleri ve kontrol odağının imalat çalışanlarının işe bağlılıkları üzerinde etkili olmasıdır. Hizmet sektöründe ise içsel motivasyon, iş değerleri ve başarı güdüsü işe bağlılığı etkileyen kişisel-psikolojik değişkenlerdir.

Anahtar Kelimeler: İşe bağlılık, kişisel-psikolojik özellikler, kişisel-demografik özellikler, imalat sektörü, hizmet sektörü.

Giriş

İşe bağlılığa olan ilgi, iş yaşam kalitesi indeksi olarak değerli olmasının yanısıra işgücü devri, isteksizlik ve devamsızlık gibi iş davranışlarını anlamadaki temel rolü nedeniyle son yıllarda gittikçe artmaktadır (Aryee 1994). Allport'un işe bağlılığı bir iş tutumu olarak sunduğu 1943 yılından beri PsychINFO veritabanında işe bağlılık kavramına ilişkin 1338'den fazla makale yayınlanmıştır. Bu ilgiye rağmen bugün hala kesin bir tanım için uzlaşma yoktur ve işe bağlılığın kavramsal ve işlevsel (operasyonel) tanımları arasında

* Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü / ANTALYA
kuruuzum@akdeniz.edu.tr

** Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü / ANTALYA
sezgin@akdeniz.edu.tr

*** (Sorumlu yazar) Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Ekonometri Bölümü / ANTALYA
ecetin@akdeniz.edu.tr

bir karmaşa bulunmaktadır (Rich 2006: 30). Yazındaki karmaşa işe bağlılığın teorik tanımına ilişkin belirsizlikten kaynaklanmaktadır. Yazına bakıldığında işe bağlılık için dört farklı yaklaşım ortaya çıkmaktadır: (1) bir merkezi yaşam ilgisi olarak iş; (2) işe aktif katılım; (3) özsaygının merkezi olarak iş; (4) psikolojik olarak özdeşleşme.

Merkezi yaşam ilgisinde işe bağlılık çok boyutlu olarak görülmektedir. Lodahl ve Kejner (1965) ile Lawler ve Hall'un (1970) işe bağlılık tanımı merkezi yaşam ilgisi temeline dayanmaktadır. Bu araştırmacılara göre işe bağlılık, "iş durumunun özbenliğinin merkezinde olma derecesi"dir. Lawler ve Hall (1970) işe bağlılığın algılanan toplam iş durumunun kişisel sonucu olduğunu ve bu iş durumunun kişiye önemli ihtiyaçlarını tatmin etme fırsatı vermesi nedeniyle yaşamının önemli bir parçasını oluşturduğunu iddia etmektedir. Bu bakış açısı altında iş, kişinin ihtiyaçlarını tatmin etmenin temel kaynağı olarak algılanmaktadır (Blau 1985).

İşe aktif katılım işe bağlılığı "bir çalışanın işe katılım, prestij ve otonomi gibi ihtiyaçlarını karşılama derecesi" olarak kavramsallaştırmaktadır (Allport 1943). Bass'a (1965) göre yüksek işe bağlılık iş kararlarını alma fırsatı sağlamak ve kişiye firma başarısına ve özerkliğine önemli katkılar yaptığı duygusu vermektedir.

Aryee (1994), Blau (1985), Gurin vd. (1960) işe bağlılığı, performansın özsaygıyı etkileme derecesi olarak görmekte, performansı bireyin özsaygısının merkezine koymaktadırlar. Vroom (1962), işe bağlılığın iyi performans sayesinde kişinin özsaygısının arttığını, kötü performans sayesinde özsaygısının azaldığını hissettiği durumda var olabileceğini iddia etmiştir. Vroom'un "işe bağlılık derecesi dışsal faktörlerden çok içsel faktörlerin tatmin edilmesiyle ölçülebilir" şeklindeki ifadesi Lawler ve Hall'in (1970) işe bağlılık için "içsel motivasyon" kavramını kullanmasına neden olmuştur.

İşe psikolojik özdeşleşme bakış açısıyla yaklaşan Louiselle (1989), kişinin işine bağlılığını tanımlamada üç önemli noktanın bulunduğunu savunmaktadır. Birincisi, işiyle psikolojik olarak özdeşleşmesi kişinin özel bir örgütte özel bir işe bağlanmasını sağlar. İkincisi, psikolojik özdeşleşme tatmin, içsel motivasyon gibi yapılardan bağımsız bir katkı yapar. Üçüncüsü, psikolojik özdeşleşme bağlılık teorisinde sağlam temeller üzerine oturmaktadır. Benzer bakış açısına sahip olan Kanungo'nun (1982) işe bağlılık teorisi işe bağlılığı psikolojik bir yaklaşım olarak görmüştür. Kanungo'ya göre işe bağlılık, birinin işiyle psikolojik özdeşleşmesinin bilişsel inanç durumudur. Bu inanç durumunun kişinin yaşamında büyük bir etkiye sahip olduğu görülür. İnsanlar önce iş koşullarının gelecekte kişinin ihtiyaçlarını tatmin etme fırsatı sağladığı inancını geliştirirler. Sonra, bu inançlara dayanarak, işle psikolojik olarak özdeşleşme bilinci geliştirirler (Kanungo 1982).

Yukarıdaki dört kavrama bakış işe bağlılığın çoklu anlamı nedeniyle bir belirsizlik olduğu konusunda inandırıcılık sağlamaktadır. Bu nedenle bu çalışmada işe bağlılık için Kanungo'nun işe bağlılık teorisi esas alınmıştır. Brown'a (1996) göre Kanungo'nun işe bağlılık ölçeği yapının en açık ve en doğru kavramsallaşmasına dayanmaktadır. Ölçek, yapının asıl anlamını kişinin bilişsel durumu olarak açıkça belirlemektedir.

Saal'a (1978) göre, işe bağlılık iş değişkenlerinin üç sınıfı ile ilgilidir. Bunlar, kişisel özellikler, durumsal özellikler ve iş sonuçlarıdır. Kişisel özellikler sınıfı da kendi içinde kişisel-demografik ve kişisel- psikolojik olarak iki gruba ayrılır. Bu araştırma işe bağlılık ile kişisel-demografik ve kişisel-psikolojik özellikler arasındaki ilişkilere odaklanmıştır. Kişisel özelliklerin işe bağlılık üzerine etkisini inceleyen bazı çalışmalarda bu özellikler sadece demografik değişkenlerle sınırlı kalmıştır. Bu çalışmada kişisel-demografik değişkenler, cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi, medeni durum ve örgütsel kıdemdir. Kanungo'nun işe bağlılığa "psikolojik yaklaşım bakış açısı"nın benimsenmesi nedeniyle kişisel-psikolojik değişkenler olarak kontrol odaklılık, içsel motivasyon, iş değerleri ve başarı güdüsü alınmıştır. Bu çalışmada yazındaki diğer çalışmalardan farklı olarak sadece bir meslek grubunu incelemek yerine, imalat ve hizmet sektöründe çalışanların işe bağlılıklarını karşılaştırmalı olarak incelemek amacıyla iki ayrı örneklem kullanılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, işe bağlılığı etkileyen kişisel özellikler açısından hizmet ve imalat sektörü çalışanları arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığını araştırmaktır. Elde edilen sonuçlar hem işe bağlılık seviyesi, kontrol odaklılık, içsel motivasyon, başarı güdüsü iş değeri gibi kişisel-psikolojik özellikler açısından imalat sektörü çalışanları ile hizmet sektörü çalışanları arasında bir farklılık olup olmadığı konusunda bir çıkarım sağlayacak hem de iki sektör çalışanlarının işe bağlılığını etkileyen kişisel- psikolojik ve kişisel- demografik özellikleri açığa çıkartacaktır.

İşe Bağlılığı Etkileyen Değişkenler

İlgili yazında işe bağlılığı etkileyen faktörlere ilişkin iki tip yaklaşım bulunmaktadır (Elloy vd. 1995). İlk yaklaşıma göre, ihtiyaçlar, değerler ve kişilik özellikleri işe bağlılık üzerinde daha fazla etkiye sahiptir. İkinci yaklaşıma göre işin özellikleri, iş çevresi kişisel özelliklerden daha önemlidir. Saal, 1978 yılında imalat çalışanları ile yaptığı bir çalışmada algılanmış iş özelliklerinin işe bağlılık için kişisel fark değişkenlerinden daha iyi kestirimciler olduğunu bulmuştur. Diğer yandan, bazı araştırmacılar işe bağlılığın kişisel bir özellik olduğunu ve örgütsel faktörlerden daha fazla kişisel özelliklerden etkilendiğini tartışmışlardır (Carmeli 2005: 458). Kişisel özellikler ile işe bağlılık ilişkisini birlikte ele alan bazı çalışmalarda (örneğin Elloy vd. 1995, Kuruuzum vd. 2006, Lambert 1991, Lodahl ve Kejner 1965, Rabinowitz ve Hall 1977), kişisel değişkenler, cinsiyet, yaş, eği-

tim, iş tecrübesi, medeni durum gibi demografik değişkenlerle sınırlı kalmıştır. Reitz ve Jewell (1979) yaş ve işe bağlılık arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu söylemektedir. Rabinowitz (1981), eğitimin işe bağlılığın zayıf bir kestirimcisi olduğunu bulmuştur. Aynı araştırmada örgütsel kıdem ile işe bağlılık arasında anlamlı bir ilişki bulunmadığı görülmüştür.

Demografik özellikler dışında kişisel- psikolojik özellikleri göz önüne alan birkaç çalışmada bazı kişilerin kolayca işine bağlandıkları, başarı güdüsü, kontrol odaklılık, içsel motivasyon, merkezi yaşam ilgisi, iş değerleri gibi özelliklerin işe bağlılık üzerinde etkili olduğu bulunmuştur. İşe bağlılık zamana göre durağan bir tutumdur ve işin atmosferinden nispeten daha az etkilendiği için başarı güdüsü, kontrol odaklılık, içsel motivasyon, merkezi yaşam ilgisi, iş değerleri gibi özelliklerden daha fazla etkilendiği varsayımı önem kazanmaktadır. Örneğin Reitz ve Jewell (1979) kontrol odaklılık ile işe bağlılık arasında anlamlı bir pozitif ilişki bulurken, Aryee (1994) başarı güdüsünün işe bağlılık üzerinde doğrudan ve pozitif bir etkisi olduğunu göstermiştir. Bu araştırmada kullanılan kişisel-psikolojik değişkenler aşağıda kısaca açıklanmaktadır.

Kontrol Odağı

Kontrol odağı kavramı, sosyal öğrenme kuramı çerçevesinde yapılandırılmış ve bir kişilik özelliği olarak tanımlanarak ilk kez Rotter tarafından 1954 yılında kullanılmış ve 1966'da yine Rotter tarafından "Denetim Odağı/ Kontrol Odağı" kavramının ölçülmesine yönelik bir ölçek geliştirilmiştir. "Rotter (1966)'e göre birey herhangi bir davranışı sonucunda ortaya çıkan olumlu ya da olumsuz durumun (başarı, başarısızlık, ödül, ceza vb.) tamamen söz konusu davranış nedeniyle olmadığına inandığında, bunun şans, fırsat, kader ve çevresindeki diğer insanların ya da karmaşık olduğu için tahmin edilemeyen diğer güçlerin kontrolü altında ve onların etkisiyle meydana geldiğini kabul etmektedir" (akt. Çakır 2001: 122). Olayları bu şekilde yorumlayan kişi dışsal kontrol odağına sahiptir. Eğer birey olayların kendi davranışlarına ve özelliklerine bağlı olarak gerçekleştiğini kabul ediyorsa, içsel kontrol odağına sahiptir denir.

İç ve dış kontrol odağına sahip bireylerin iş ortamındaki davranışlarıyla ilgili en belirgin farklılıkları iş doyumunu, işe bağlılık ve motivasyon konularında ortaya çıkmaktadır. Spector (1988) iç kontrol odaklı çalışanların iş tatmin seviyelerinin daha yüksek olduğunu ve işte daha uzun süre çalıştıklarını ifade etmektedir. "Spector (1988) işyerindeki davranışları anlamada kişilik değişkenlerinin önemli bir rol oynadığına işaret etmiştir" (akt. Ross 1995: 9). Kontrol odağı çeşitli çalışmalarda ve örgüt ortamındaki araştırmalarda en önemli kişilik değişkenlerinden biridir. Daha önce Amerika'da imalat sektöründe yapılan araştırmalarda işe bağlılık ile kontrol odağı arasında bir ilişki bulunmuştur. Reitz ve Jewell (1979), kontrol odağı ile işe bağlılık arasındaki

doğrudan ilişkiyi 6 ülkedeki imalat işçileri için incelemişlerdir. Araştırmacılar, kontrol odağının işe bağlılık ile ilişkili olduğunu, içsel kontrol odaklı kişilerin işlerine daha çok bağlandıklarını ve daha fazla motive olduklarını gözlemlemişlerdir. Kontrol odağının önemli iş sonuçları ile ilişkisi üzerine bir meta-analiz yapan Ng vd. (2006), iş motivasyonu, iyi olma hali, iş tatmini ve işe bağlılık gibi değişkenler ile kontrol odağı arasında anlamlı ilişkiler olduğunu ifade etmektedirler. Bu alanda en yoğun kullanılan ölçeklerden biri Spector'un (1988) Work Locus of Control Scale (WLCS) dir. Bu ölçek kişinin iş ortamındaki genel kontrol inancını ölçmektedir.

İçsel Motivasyon

İçsel motivasyon, bir işi tamamlamış olmaktan kaynaklanan yüksek tatmin derecesidir (Futrell 1977: 28). İçsel motivasyon, çalışanların parasal ödüllerden başka nedenler için, yüksek özsaygı, kişisel gelişme, başarılı olma duygusu gibi nedenlerle motive olmasıdır (Lambert 1991: 343). Quigley ve Tymon (2006)'a göre içsel motivasyon birinin işteki görevlerinden doğrudan edindiği pozitif değerli tecrübelerle dayanır. Bu pozitif tecrübeler, iş vasıtasıyla kişisel heyecanı, bağlılığı, ilgililiği, enerjisi harekete geçirmeyi sağlamaktadır. Futrell (1977) yüksek tatmin, bağlılık ve motivasyonun yöneticinin sonuçlarını (iş tasarımı, performans gibi) arttırdığını ve işgücü devrini azalttığını söylemektedir.

İş Değerleri

İş değerleri, iş rollerinin gelişimi, anlaşılması ve ayarlanmasına eleştirel bakış olarak tanımlanabilir. İş değerleri hareketlere, eğilimlere, yargılara ve durumlarla nesnelere karşılaştırmaya yön veren inanç veya standartlardır. Elizur (1984) ile Sagie vd. (1996), iş değerinin bireylerin iş bağlamında edinilen belli sonuçlara verdiği önem olarak tanımlanabileceğini belirtmişlerdir, yani iş değerleri kişiyi iş yerinde tutan ödül ve amaçlardır. Wollack vd. (1971), iş değerlerini işi başarma arzusu ile ilgili içsel değerler olarak tanımlamışlar ve yüksek pozisyonlara ulaşma, statü edinme ile ücrete karşı tutumların iş değerlerini etkileyebileceğini belirtmişlerdir.

Çok çeşitli iş değeri tipleri ile çalışılsa da araştırmacıların iki temel iş değeri tipi üzerinde görüş birliğine vardıkları görülmektedir: (i) işin ilgi çekici olması, çeşitlilik, zihinsel teşvik, bağımsızlık gibi işin psikolojik tatmin kısmıyla ilgili olan içsel iş değerleri, (ii) ücret, iş güvenliği, prestij gibi işin maddi boyutuyla ilgili olan dışsal iş değerleri (Lyons vd. 2006: 50). İş değerleri ile işe bağlılık arasındaki ilişkileri inceleyen az sayıda araştırma vardır. İşe bağlı olan kişiler işi yaşamlarının çok önemli bir yönü olarak gördüklerinden kişinin iş değeri işe bağlılığın en temel belirleyicilerinden biri olmalıdır (Carmeli 2005: 459).

Başarı Güdüsü

Başarı güdüsü, güçlü bir görev veya amaç yöneliminde olmayı ifade etmektedir ve “iyi iş yapma ya da bir kusursuzluk standardıyla rekabet etmenin önemli olduğu eylemlere yönelme” olarak tanımlanabilir (Çakır 2001). Temelde bireysel farklılık olarak, bireyin sahip olduğu karakteristik bir nitelik olarak ele alınmıştır. Ayree (1994)’nin yaptığı bir araştırmada başarı güdüsünün işe bağlılık ile doğrudan pozitif bir ilişkiye sahip olduğu görülmüştür (Kaya ve Selçuk 2007: 176). Bu güdüye sahip bireylerin bireysel ve profesyonel hedeflere yönelik olarak istekli ve gayretli çalışma ile zorluklara meydan okuma eğilimlerinin yüksek olduğu belirtilebilir.

Araştırmanın Hipotezleri

Bu araştırmada aşağıdaki hipotezler test edilmiştir.

- H1. İmalat sektörü çalışanlarının işe bağlılık düzeyleri ile hizmet sektörü çalışanlarının işe bağlılık düzeyleri arasında anlamlı farklılıklar vardır.
- H2. İmalat sektörü çalışanlarının kişisel-psikolojik özellikleri ile hizmet sektörü çalışanlarının kişisel-psikolojik özellikleri birbirinden farklıdır.
- H3a. İmalat sektöründe kontrol odaklılık, içsel motivasyon, iş değerleri, başarı güdüsü gibi kişisel-psikolojik özellikler işe bağlılığı pozitif olarak etkilemektedir.
- H3b. Hizmet sektöründe kontrol odaklılık, içsel motivasyon, iş değerleri, başarı güdüsü gibi kişisel-psikolojik özellikler işe bağlılığı pozitif olarak etkilemektedir.
- H4a. İmalat sektöründe yaş, cinsiyet, eğitim, medeni durum, örgütsel kıdem gibi kişisel-demografik özelliklerin işe bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.
- H4b. Hizmet sektöründe yaş, cinsiyet, eğitim, medeni durum, örgütsel kıdem gibi kişisel-demografik özelliklerin işe bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Yöntem

Veri Toplama Süreci ve Örneklem

Bu araştırmada kullanılan örnekleme yöntemi olasılıklı olmayan yöntemlerden amaçsal örneklemedir. Anketlerin dağıtılması ve toplanması, her firmanın insan kaynakları vasıtasıyla yürütülmüştür. İmalat sektörüne ait veri Antalya Ticaret ve Sanayi Odası’na kayıtlı olan, araştırmaya katılmayı kabul eden firmalardan toplanmıştır. Örneklem hem mavi hem de beyaz yakalılar dahil edilmiştir. İşe bağlılıkla ilgili birçok araştırmada veri genellikle tek bir firmanın çalışanlarından toplanmıştır (Carmeli ve Freund 2004, Naquin ve Holton III 2002). Bu çalışmada verinin aynı sektördeki farklı örgütlerden

toplanması daha iyi bir dış geçerlilik elde etmek ve sonuçların genelliğini arttırmak amacını gütmektedir (Cook ve Campbell 1979).

İmalat sektöründe tekstil, makine, kimya ve gıda alanında faaliyet gösteren firmalara 1000 anket dağıtılmış, toplam 516 anket geri dönmüştür. 516 anketten 489 adet kullanılabilir anket elde edilmiştir. Araştırmaya katılanların %43'ü kadın geri kalanı erkektir. Katılımcıların çoğu (%64) evli, %27'si ilköğretim, %50'si lise ve %23'ü üniversite mezunudur. İmalat çalışanlarının ortalama iş tecrübesi 10 yıldır.

Hizmet sektörünün verisi, kamuya ait sağlık kuruluşları ve Antalya merkez ilçede faaliyet gösteren beş yıldızlı otellerden elde edilmiştir. Dağıtılan 1000 anketten 727 kullanılabilir anket geri dönmüştür. Hizmet sektörü örneğindeki katılımcıların %46'sı kadın, %63'ü evlidir. Katılımcıların %33'ü üniversite, %30'u lise ve %37'si de ilköğretim mezunudur. Hizmet sektörü çalışanlarının ortalama iş tecrübesi 9 yıldır.

Bu araştırmada, diğer benzer alan araştırmalarında etkin olarak kullanılmış, geçerlik ve güvenilirliği test edilmiş ölçeklerden faydalanılmıştır.

İşe Bağlılık: Bu çalışmada Kanungo (1982)'nin işe bağlılık tanımı benimsendiğinden ve diğer ölçeklerden psikometrik olarak daha güçlü olduğundan (Blau ve Ryan 1997) Kanungo'nun 10 maddelik işe bağlılık ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, 1= hiç katılmıyorum ile 5= tamamen katılıyorum arasında değişen 5 noktalı bir ölçektir. Ölçeğe ait iç tutarlılık katsayısı (Cronbach alfa), imalat verileri için 0.77, hizmet sektörü verileri için 0.74 olarak bulunmuştur.

İşsel Motivasyon: Lawler ve Hall'ın 4-maddeli ölçeği kullanılmıştır (Futrell 1977). Ölçek, 7 noktalı bir ölçek olmasına rağmen araştırmada kullanılan diğer ölçeklerle uyum sağlaması için 5 noktalı ölçeğe dönüştürülmüştür (1= hiç katılmıyorum, 5= tamamen katılıyorum). Ölçeğe ilişkin Cronbach alfa katsayısı imalat sektörü için 0.80, hizmet sektörü için 0.85'dir.

İş Değerleri: İş değerlerini ölçmek için Çakır (2001) tarafından Türkçe'ye çevrilerek kullanılan 8 maddeli Blood iş değerleri ölçeğinden faydalanılmıştır. Orijinalinde 6 noktalı olan ölçek, kullanılan diğer ölçeklerle paralellik sağlanması için 5 noktalı hale çevrilmiştir. Ölçeğin Cronbach alfa değeri imalat verileri için 0.67, hizmet sektörü verileri için 0.70'dir.

Kontrol Odağı: Spector'un 16 maddeli WLOC ölçeği kullanılmıştır. Beş noktalı olan orijinal ölçekte yüksek puan dışsal kontrol odaklılığı, düşük puan içsel kontrol odaklı olmayı ifade eder. Ancak bu çalışmada etkin bir analiz yapabilmek ve anlama kolaylığı sağlayabilmek için ters maddeler ters sırada kodlanmıştır. Bu durumda yüksek puan içsel kontrol odaklı olmayı, düşük puan dışsal kontrol odaklı olmayı temsil etmektedir. Ölçeğe ait Cronbach alfa katsayısı imalat verileri için 0.72 hizmet sektörü için 0.69'dur.

Başarı Güdüsü: Çakır (2001)'in çalışmasında kullandığı, az maddeli olması ve güvenilirliğinin diğer çalışmalar tarafından desteklenmesi nedeniyle tercih ettiğini söylediği Faver'in 7 maddeli başarı güdüsü ölçeği kullanılmıştır. Cronbach alfa değeri imalat sektörü için 0.75 iken, hizmet sektörü için 0.64 olarak bulunmuştur.

Bulgular

Dört kişisel-psikolojik değişken ve işe bağlılığa ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri, imalat ve hizmet sektörü için Tablo 1'de verilmiştir. İşe bağlılık ve kişisel-psikolojik değişkenler açısından iki sektör arasındaki farkları görebilmek için t testinden faydalanılmıştır. Tablo 1'deki sonuçlar, imalat sektörü çalışanları ile hizmet sektörü çalışanlarının işe bağlılıkları ve kişisel-psikolojik değişkenleri arasında, içsel motivasyon hariç, anlamlı farklılıkların olduğunu göstermektedir ($p < 0.05$). Ancak her iki sektörde de işe bağlılık orta düzeydedir.

Tablo 1: İşe Bağlılık ve Kişisel-Psikolojik Değişkenler Yönünden İmalat ve Hizmet Sektörü Arasındaki Farklılıklar

İşe bağlılık ve kişisel-psikolojik değişkenler	İmalat sektörü (n=489) M SD	Hizmet sektörü (n=727) M SD	t	P
İşe bağlılık	3.05 0.68	3.21 0.61	-4.23	0.000**
İçsel motivasyon	4.48 0.62	4.47 0.59	0.29	0.771
İş değerleri	3.62 0.71	3.53 0.64	2.43	0.012*
Başarı güdüsü	4.30 0.67	3.98 0.66	8.73	0.000**
Kontrol odaklılık	3.36 0.56	3.48 0.48	-3.78	0.000**

* $p < 0.05$ ** $p < 0.01$

İmalat sektörü çalışanlarının ortalama iş değerleri, başarı güdüsü puanlarının hizmet sektörü çalışanlarına göre yüksek, kontrol odağı puanlarının ise düşük olduğu görülmektedir. Hizmet sektöründe çalışanların, imalat sektörüne göre işine daha bağlı olduğu söylenebilir. Bu durumda H1 hipotezi tamamen desteklenirken, H2 hipotezi de kısmen desteklenmektedir.

Hiyerarşik Regresyon Analizi

Bu çalışmada hem içsel motivasyon, iş değerleri, başarı güdüsü, kontrol odaklılık gibi kişisel-psikolojik değişkenlerin hem de cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim, toplam çalışma süresi ve mevcut işte çalışma süresi gibi kişisel-demografik değişkenlerin işe bağlılık üzerinde etkili olup olmadığını görmek için çok değişkenli hiyerarşik regresyon analizinden faydalanılmıştır. Her iki sektör için işe bağlılığın bağımlı değişken olarak alındığı regresyon analizi sonuçları Tablo 2'de verilmiştir. İmalat sektörü için Model 1'deki sonuçlar üç kestirimci, içsel motivasyon, iş değerleri, kontrol odaklılığın işe bağlılık ile

anlamli bir şekilde ilişkili olduğunu göstermiştir ($R^2=0.360$, $p<0.01$). İmalat sektöründeki işe bağlılığın varyansının %36'sının bu üç kişisel-psikolojik değişken tarafından açıklanabileceği söylenebilir. İmalat sektöründe iş değerleri işe bağlılık üzerinde en büyük etkiye sahip iken ($\beta=0.439$), başarı güdüsünün işe bağlılık üzerinde etkili olmadığı görülmektedir.

İmalat sektöründe kişisel-demografik değişkenlerin işe bağlılık üzerinde etkili olup olmadığını görmek için oluşturulan ikinci modelde ΔR^2 değeri (0.018, $p>0.05$) anlamlı çıkmamıştır. Yani imalat sektöründe Model 1 anlamlı iken Model 1'e kişisel-demografik özellikleri katmak anlamlı bir fark yaratmamıştır.

Tablo 2: Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Kişisel-psikolojik değişkenler	İmalat sektörü Standardize edilmiş katsayılar (Beta)		Hizmet sektörü Standardize edilmiş katsayılar (Beta)	
	Model 1	Model 2	Model 1	Model 2
İşsel motivasyon	0.122**	0.114*	0.331**	0.347**
İş değerleri	0.439**	0.436**	0.221**	0.266**
Başarı güdüsü	0.042	0.076	0.132**	0.103**
Kontrol odağı	0.208**	0.191**	0.067	0.094
Toplam çalışma süresi		-0.027		-0.110
İşletmedeki çalışma süresi		0.009		-0.086
Cinsiyet		0.097		0.076*
Medeni durum		0.024		0.058
Yaş		0.109		0.090
Eğitim durumu		0.049		-0.084*
R^2	0.360**	0.378**	0.320**	0.353**
ΔR^2	0,360*	0.018	0.320**	0.033**

* $p<0.05$, ** $p<0.01$

Model 1'e göre hizmet sektöründe işe bağlılığı etkileyen faktörlerin işsel motivasyon, iş değerleri, başarı güdüsü olduğu ve işe bağlılığın toplam varyansının %32'ünü açıkladığı görülmektedir. Hizmet sektöründe işe bağlılığı en çok etkileyen faktörler işsel motivasyon ve iş değerleridir. Model 1'e kişisel-demografik değişkenlerin eklenmesiyle elde edilen Model 2'nin R^2 de anlamlı bir değişime neden olduğu ($\Delta R^2= 0.033$, $p<0.01$), cinsiyetin ve eğitim durumunun işe bağlılığı etkilediği görülmektedir. Bu sonuç, kişisel-demografik ve kişisel-psikolojik değişkenlerin birlikte işe bağlılığın toplam varyansının yaklaşık %35'ini açıkladıkları anlamına gelmektedir.

Hiyerarşik regresyon analizi sonuçları H3a ve H3b hipotezlerinin hem imalat hem de hizmet sektörü için kısmen desteklendiğini göstermiştir. Kişisel-psikolojik değişkenlerden, imalat sektöründe başarı güdüsü, hizmet sektöründe kontrol odağı işe bağlılık üzerinde etkili olmamıştır. İmalat sektöründe

içsel motivasyon, iş değerleri ve kontrol odağı değişkenlerinin, hizmet sektöründe içsel motivasyon, iş değerleri ve başarı güdüsü değişkenlerinin işe bağlılık üzerinde etkili olduğu bulunmuştur. Diğer yandan bulgular kişisel-demografik değişkenlerin imalat sektöründe işe bağlılık düzeyini etkilemediğini, hizmet sektöründe ise cinsiyetin ve eğitim durumunun işe bağlılık düzeyini etkilediğini göstermiştir. Bu durumda H4a hipotezi desteklenmezken, H4b hipotezi kısmen desteklenmiştir.

Tartışma ve Sonuç

Bu araştırma imalat ve hizmet sektörlerinde çalışanlar arasında işe bağlılık düzeyi ve onu etkileyen kişisel özellikler yönünden bir farklılık olup olmadığını iki ayrı büyük örneklem ile incelemiştir. Bir bütün olarak bu araştırmanın sonuçları, işe bağlılığı etkileyen kişisel özellikler bakımından iki sektör arasında sınırlı farklılıkların olduğunu göstermektedir. Araştırmanın deneysel sonuçları her iki sektörde de işe bağlılığın orta düzeyde olduğunu, kişisel-psikolojik özelliklerin işe bağlılığın önemli kestirimcileri olduğunu desteklemiştir. Ayrıca cinsiyetin ve eğitimin sadece hizmet sektörü çalışanlarının işe bağlılık düzeyleri üzerinde etkili olduğu, medeni durumun, yaşın ve çalışma süresinin ise etkili olmadığı bulunmuştur.

Yapılan hiyerarşik regresyon analizi sonucunda imalat sektöründe, başarı güdüsünün işe bağlılığı etkilemediği, diğer kişisel-psikolojik değişkenlerin işe bağlılık ile ilişkili olduğu bulunmuştur. İmalat sektörü çalışanlarının işe bağlılığını en çok arttıran değişken iş değerleri olmuştur. İş değerleri işi başarma arzusu ile ilgili içsel değerler olarak tanımlandığına göre (Wollack vd. 1971), işe bağlılığı etkileyen en önemli kişisel-psikolojik değişken olması sürpriz sayılmaz. Türkiye’de imalat sektöründe çalışanların iş değerleri düzeyini araştıran bir çalışmada (Kubat 2007) Super’in iş değerleri ölçeği kullanılmış ve çalışanların onbeş iş değeri boyutundan başarı boyutunu en önemli buldukları görülmüştür. Yani imalat sektörü çalışanları iyi yapılmış bir işten dolayı başarı hissini veren iş değerlerini ekonomik değerlerden daha önemli bulmaktadırlar.

Tablo 2’den kontrol odaklılık, imalat sektöründe işe bağlılık için ikinci önemli kestirimci olarak görülmektedir. Bu bulgu Reitz ve Jewell (1979)’in araştırması ile örtüşmektedir. Reitz ve Jewell (1979), içinde Türkiye’nin de bulunduğu 6 ülke imalat sektörü çalışanları ile bir alan araştırması yapmışlar ve işe bağlılık ile kontrol odağı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Söz konusu araştırmada imalat çalışanlarının işe bağlılığı ile kontrol odaklılık arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ng vd. (2006), kontrol odaklılık ve iş sonuçları arasındaki ilişkileri inceleyen bir meta-analiz yapmış ve içsel kontrol odaklılık ile işe bağlılık, içsel motivasyon, iş tatmini gibi birçok iş sonucu arasında ilişki bulmuşlardır. Model 2’de ele alınan kişisel-demografik özelliklerin işe bağlılık üzerinde anlamlı bir katkı yaratmadığı görülmüştür.

Hizmet sektöründe ise kontrol odağı hariç, kişisel-psikolojik değişkenlerin işe bağlılığı etkilediği ve en önemli kestirimcinin içsel motivasyon olduğu bulunmuştur. İşe bağlılığın ikinci önemli kestirimcisi ise iş değerleri olmuştur. Kişisel-demografik değişkenlerden cinsiyet ve eğitim durumunun işe bağlılığı etkilediği, kadınların işe bağlılık düzeyinin ($X=2.95$) erkeklerin işe bağlılık düzeyinden ($X=3.12$) düşük olduğu bulunmuştur. Eğitim düzeyinin işe bağlılığı negatif yönde etkilediği, ilköğretim mezunu çalışanların işe bağlılık düzeyinin ($X=3.48$) lise ($X=3.29$) ve üniversite ($X=3.07$) mezunlarından daha yüksek olduğu araştırmanın diğer bir bulgusudur. Bu sonuç şaşırtıcı değildir, çünkü ilköğretim mezunları Türkiye koşullarında çok sınırlı iş imkânına sahiptir ve yaptıkları işten beklentileri de yüksek değildir. Dolayısıyla eğitim düzeyi düşük olan hizmet sektörü çalışanlarının iş alternatifleri sınırlı olduğundan işe bağlılık düzeyleri daha yüksektir. Tablo 2'den medeni durumun her iki sektörde de işe bağlılığı etkilemediği görülmektedir. Demografik değişkenler arasında medeni durumun da yer aldığı pek çok araştırmada, medeni durumun işe bağlılığı etkileyen bir faktör olmadığı tespit edilmiştir (Çakır 2001). Genel olarak yaşın işe bağlılığa etkisi konusunda çeşitli bulgular vardır ve birbirleriyle tutarlı değildir. Rabinowitz ve Hall (1977) yaş ile işe bağlılık arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulamadığı halde Marshall, Lask ve Moncrief (2004) yaşın işe bağlılık üzerine etkili olduğunu göstermiştir. Ancak, bizim çalışmamızda, hizmet ve imalat sektörlerinde yaşın işe bağlılık üzerinde bir etkisi olmadığı görülmüştür.

Hizmet sektöründe çalışanların işe bağlılığı imalat sektöründe çalışanlardan daha yüksek olsa da her iki sektör çalışanlarının işe bağlılık seviyesi orta düzeydedir. İşe bağlılığı etkileyen kişisel-psikolojik değişkenlerden en düşük ortalamaya sahip olan kontrol odaklılıktır. Yüksek kontrol odak puanı kişinin içsel olduğunu göstermektedir. Bu durumda her iki sektörde çalışanların içsel kontrol odaklı oldukları ancak bu seviyenin yeterince yüksek olmadığı söylenebilir.

İşe bağlılık ve motivasyon ölçümleri dünyanın çeşitli ülkelerinde uzun yıllardır yapılmaktadır. Firmalar bu ölçümleri bir yönetim ve iyileştirme aracı olarak kullanmaktadırlar (Süzer 2003). Mevcut çalışmada işe bağlılığı etkileyen kişisel faktörleri belirlemek bu nedenle önem kazanmaktadır. Çalışanların bağlılık düzeyi sektörel olmaktan çok kurumların izlediği insan kaynakları politikalarından ve genel olarak dışarıdaki iş olanaklarının cazibesinden etkilenmektedir. Bağlılığı yüksek olan çalışanlar, müşterilerini de memnun ve kalıcı kılmaya çaba gösterirler. İşine ve çalıştığı firmaya bağlı olmayan çalışanlar diğer çalışanları da olumsuz etkileyecektir. Hensey (1987) işine az bağlı olan çalışanlara verilen eğitim programlarının başarısız olduğunu bulmuştur (aktaran Naquin ve Holton III 2002: 361). Diğer yandan işe bağlılığın iş çabaları ve örgütsel bağlılıkla yüksek, performans ve işten ayrılma niyeti ile orta düzeyde

bir ilişkisinin olması (Nystedt vd. 1999) işe bağlılığı oldukça önemli bir tutum haline getirmektedir.

Çalışanların işe bağlılığını sağlamak işe alım sürecinde başlamaktadır. Seçme ve değerlendirme yapılırken pozisyon için aranan yetkinliklerin kişinin yetkileri ile çakıştığını iyi tespit etmek gerekmektedir. Bireyin kişisel-psikolojik özelliklerinin işe bağlılığını önemli derecede etkiliyor olması, çalışanların bağlanacakları iş ve iş niteliklerinde farklılığa yol açacaktır. Bu nedenle çalışanların kişisel-psikolojik özellikleri işe alma aşamasında tespit edilerek, kendileri için uygun işlerde çalıştırılmaları işe bağlılığı sağlamayı kolaylaştıracaktır.

Araştırmanın bulgularına göre kişisel-psikolojik özellikler işe bağlılıktaki varyansın, imalat ve hizmet sektörü için sırasıyla, %36 ve %33' ünü açıklamaktadır. Her iki sektörde kişisel-psikolojik değişkenlerin işe bağlılık üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Ancak ilave kişilik özellikleriyle işe bağlılık daha iyi açıklanabilir. Keza bireysel özelliklerin işe ait özellikler ile birlikte ele alınarak incelenmesi konuya daha fazla açıklık getirebilir.

Kaynaklar

- Allport, Gordon (1943). "The Ego in Contemporary Psychology". *Psychological Review* 50: 451-476.
- Aryee, Samuel (1994). "Job Involvement: An Analysis of its Determinants Among Male and Female Teachers". *Revue Canadienne des Sciences de l'Administration* 11: 320-333.
- Blau, Gary J. (1985). "A Multiple Study Investigation of the Dimensionality of Job Involvement". *Journal of Vocational Behavior* 27: 9-36.
- Blau, Gary ve Jack Ryan (1997). "On Measuring Work Ethic: A Neglected Work Commitment Facet". *Journal of Vocational Behavior* 51: 435-448.
- Brown, Steven P. (1996). "Meta-Analysis an Review of Organizational Research on Job Involvement". *Psychological Bulletin* 120: 235-255.
- Carmeli, Abraham ve Freund, Anat (2004). "Work Commitment, Job Satisfaction, and Job Performance: An Empirical Investigation". *International Journal of Organization Theory and Behavior* 7: 289-309.
- Carmeli, Abraham (2005). "Exploring Determinants of Job Involvement: An Empirical Test Among Senior Executives". *International Journal of Manpower* 26: 457-472.
- Cook, Thomas D. ve Donald T. Campbell (1979). *Quasi Experimentation: Design and Analysis for Field Settings*. Chicago: Rand Mc Nally
- Çakır, Özlem (2001). *İşe Bağlılık Olgusu ve Etkileyen Faktörler*. Ankara: Seçkin Kitabevi.
- Elizur, Dov (1984). "Facets of Work Values: A Structural Analysis of Work Outcomes". *Journal of Applied Psychology* 69: 379-389.

- Elloy, David F., James E. Everett ve Randolph W. Flynn (1995). "Multidimensional Mapping of The Correlates of Job Involvement". *Canadian Journal of Behavioral Science* 27: 79-91.
- Futrell, Charles M. (1977). "The Impact of Manager's Job Characteristics and Performance on Satisfaction, Involvement, and Intrinsic Motivation". *Journal of Management* 3: 27-33.
- Gurin, Gerald, Joseph Veroff ve Sheila Feld (1960). *Americans View Their Mental Health: A Nationwide Interview Surve.*, Newyork: Basic.
- Kanungo, Rabindra (1982). "Measurement of Job and Work Involvement". *Journal of Applied Psychology* 67: 341-349.
- Kaya, Nihat ve Seçil Selçuk (2007). "Bireysel Başarı Gütüsü Organizasyonel Bağlılığı Nasıl Etkiler?". *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 8: 175-190.
- Kubat, Umut (2007). *İmalat Sektöründe İş Değerleri ile Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi*. Yüksek lisans tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- Kuruüzüm, Ayşe, Sezgin İrmak ve Can D. Köksal (2006). "The Antecedents and Consequences of Job Involvement in Manufacturing Sector: A Case Study in Turkey". *International Management Development Research Yearbook* 15:60-65.
- Lambert, Susan J. (1991). "The Combined Effects of Job and Family Characteristics on the Job Satisfaction, Job Involvement, and Intrinsic Motivation of Men and Women Workers". *Journal of Organizational Behavior* 12: 341-363.
- Lawler, Edward E. ve Douglas T. Hall (1970). "Relations of Characteristics to Job Involvement, Satisfaction and Intrinsic Motivation". *Journal of Applied Psychology* 54: 310.
- Lodahl, Thomas M. ve Matilde M. Kejner (1965). "The Definition and Measurement of Job Involvement". *Journal of Applied Psychology* 49: 24-33.
- Louiselle, Kevin. G. (1989). *Job Involvement as Psychological Identification with Job-Roles: The Refinement and Validation of a Construct*. Ph. D. Dissertation. University of Missouri-Saint Louis.
- Lyons, Sean T., Linda. E. Duxbury ve Chrietopher A. Higgins (2006). "A Comparison of the Values and Commitment of Private Sector, Public Sector and Parapublic Sector Employees". *Public Administration Review* (July/August): 49-65.
- Marshall, Greg W., Felicia Lask G. ve William C. Moncrief (2004). "Salesperson Job Involvement: Do Demographic, Job Situational, and Market Variables Matter?". *Journal of Business & Industrial Marketing* 19: 337-343.
- Naquin, Sharon S. ve Elwood F. Holton III (2002). "The Effects of Personality, Affectivity, and Work Commitment on Motivation to Improve Work Through Learning". *Human Resource Development Quarterly* 13: 357-376.
- Ng, Thomas W. H., Kelly L. Sorensen ve Lillian T. Eby (2006). "Locus of Control at Work: A Meta-Analysis". *Journal of Organizational Behavior* 27: 1057-1087.
- Nystedt, Lars, Anders Sjöberg ve Gösta Hagglund (1999). "Discriminant Validation of Measures of Job Involvement, Job Satisfaction and Organizational Commitment". *Scandinavian Journal of Psychology* 40: 49-55.

- Quigley, Narda R. ve Walter G. Tymon (2006). "Toward an Integrated Model of Intrinsic Motivation and Career Self-Management". *Career Development International* 11: 522-543.
- Rabinowitz, Samuel (1981). "Toward a Developmental Model of Job Involvement". *Psychology Bulletin* 84: 265-288.
- Rabinowitz, Samuel ve Douglas T. Hall (1977). "Organizational Research on Job Involvement". *Psychological Bulletin* 84: 265-288.
- Reitz, Joseph H. ve Linda N. Jewell (1979). "Sex, Locus of Control, and Job Involvement: A Six-Country Investigation". *Academy of Management Journal* 1: 72-80.
- Rich, Bruce L. (2006). *Job Engagement: Construct Validation and Relationships With Job Satisfaction, Job Involvement, and Intrinsic Motivation*. Ph.D Dissertation. University of Florida.
- Ross, Glenn F. (1995). "Work Stress and Personality Measures among Hospitality Industry Employees". *International Journal of Contemporary Hospitality Management* 7: 9-13.
- Rotenberry, Paul F. ve Philip J. Moberg (2007). "Assessing the Impact of Job Involvement on Performance". *Management Research News* 30: 203-215.
- Rotter, Julian B. (1966). "Generalized Expectancies for Internal and External Control of Reinforcement". *Psychological Monographs* 80: 1-28.
- Saal, Frank E. (1978). "Job Involvement: A Multivariate Approach". *Journal of Applied Psychology* 63: 53-61.
- Sagie, Abraham, Dov Elizur ve Meni Koslowsky (1996). "Work Values: A Theoretical Overview and A Model of Their Effects". *Journal of Organizational Behavior* 17: 503-514.
- Sjöberg, Anders ve Magnus Sverke (2000). "The Interactive Effect of Job Involvement and Organizational Commitment on Job Turnover Revisited: A Note on The Mediating Role of Turnover Intention". *Scandinavian Journal of Psychology*. 41: 247-252.
- Spector, Paul E. (1988). "Development of the Work Locus of Control Scale". *Journal of Occupational Psychology* 61: 335-340.
- Süzer, H. (2003). "Zorunlu Sadakat". *Capital* (February): 13-15.
- Wollack, Stephen et al. (1971). "Development of the Survey of Work Values". *Journal of Applied Psychology* 55: 331-338.
- Vroom, Victor H. (1962). "Egoinvolvement, Job Satisfaction and Job Performance". *Personal Psychology* 15: 159-177.

Job Involvement and Affecting Factors: A Comparative Analysis of Manufacturing and Service Industries

Ayşe Kuruüzüm*
Sezgin Irmak**
Emre İpekçi Çetin***

Abstract: The purpose of this study is to examine the differences between the employees of manufacturing and service industries in terms of job involvement, personal-demographic and personal-psychological characteristics. Two different samples were used for manufacturing and service industries. To determine the factors that affect job involvement, t-test and hierarchical regression analyses were employed. The job involvement levels of the employees in the service industry were found to be higher than the employees in the manufacturing industry. With respect to personal characteristics which affect job involvement, some differences were found between the two industries. The results of the hierarchical regression analysis showed that personal-demographic variables were not effective on the job involvement levels of the employees of the manufacturing industry; however, gender and education levels of the employees were effective on job involvement in the service industry. Employees who have lower degree of education were found to be more involved in their jobs in the service industry. The results of the study also revealed that personal-psychological variables such as intrinsic motivation, work values, and locus of control were effective on job involvement levels of the employees of the manufacturing industry. As for the service industry, personal-psychological variables such as intrinsic motivation, work values, and need for achievement were effective on job involvement levels of the employees.

Key Words: Job involvement, personal-psychological characteristics, personal-demographic characteristics, manufacturing industry, service industry.

* Akdeniz University Faculty of Economics and Administrative Sciences Department of Business Administration / ANTALYA

kuruuzum@akdeniz.edu.tr

** Akdeniz University Faculty of Economics and Administrative Sciences Department of Business Administration / ANTALYA

sezgin@akdeniz.edu.tr

*** Akdeniz University Faculty of Economics and Administrative Sciences Department of Econometrics / ANTALYA
ecetin@akdeniz.edu.tr

Факторы, влияющие на привязанность к работе: сравнительный анализ промышленного производства и сферы услуг

Айше Куруузюм*
Сезгин Ырмак**
Эмре Ипекчи Четин***

Резюме: Целью настоящего исследования является изучение различий между работниками промышленного производства и сферы услуг по теме привязанности к работе с точки зрения личностно-демографических и личностно-психологических характеристик. В исследовании были рассмотрены два различных образца из сферы производства и сферы услуг. Для определения факторов, влияющих на привязанность к работе были использованы t-тесты и иерархический регрессионный анализ. Уровень зависимости от работы в секторе услуг оказался выше, чем в промышленном производстве. Обнаружены небольшие различия в личностных характеристиках, влияющих на привязанность к работе между двумя секторами. Результаты иерархического регрессионного анализа показали, что личностно-демографические характеристики не влияют на привязанность к работе в производственном секторе, однако половая принадлежность и уровень образования работников сферы услуг являются влиятельными факторами. Сотрудники, имеющие более низкий уровень образования в сфере услуг оказались более привязанными в работе. Результаты исследования также показали, что личные психологические переменные, такие как внутренняя мотивация, рабочие ценности, контроль являются эффективными при работе с работниками производства. В сфере услуг наиболее эффективными являются такие личностно-психологические переменные, как внутренняя мотивация, рабочие ценности и достижение успеха.

Ключевые Слова: привязанность к работе, личностно-психологические характеристики, личностно-демографические характеристики, промышленное производство, сфера услуг.

* университет Акдениз, кафедра менеджмента / Анталья
kuruuzum@akdeniz.edu.tr

** университет Акдениз, кафедра менеджмента / Анталья
sezgin@akdeniz.edu.tr

*** университет Акдениз, кафедра эконометрии / Анталья
ecetin@akdeniz.edu.tr

Organ Adları Temelinde Kırgızistan Yer Adlarında Ölü Deyim Aktarmaları ve Bunların Yer Adlarında Kullanılışları

İbrahim Şahin*

Özet: Kırgızistan yer adlarının kuruluşunda organ adlarına (mikrokozmonimler) dayalı ölü deyim aktarması (metafor) dikkat çekici bir yer tutmaktadır. Kırgızistan yer adlarında bu türden ölü deyim aktarmalarında 58 organ adının kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunlardan 52'si insana ait organ adları iken 6'sı hayvanlara aittir. Kaynak (organ adı) ile hedef (organ adının kullanıldığı obje) arasındaki semantik geçişte, kimi zaman organın vücuttaki konumu etken olurken kimi zaman organın görünüşü kimi zaman da her ikisinin birden belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Pek çoğu basit bir kişileştirmeden (teşhis) ziyade, artık tamamen kalıplaşarak kendine özgü bir anlam dairesi kazanmış olan bu organ adları, coğrafi terim niteliği kazanmış olduklarından bunların sözlüklere dahil edilmesi uygun olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, organ adları, deyim aktarması (metafor), yer adları.

Giriş

Dilbilim kapsamı içerisinde yer alan anlambilimin kimi konuları üzerine ilgi ve araştırmalar MÖ IV-V. yüzyıllara, Eski Hint ve Eski Yunan'a kadar uzansa da, anlambilimin başlı başına bir inceleme alanı olarak ortaya çıkışı XIX. yüzyılın ilk yarısındadır. Bu tarihten itibaren çeşitli teoriler çerçevesinde, karşılıklı tartışmalar içerisinde çok yoğun çalışmalar yapılmıştır (bk. Aksan 1998, C. III: 139-146). Türkçenin anlambilimini ayrıntılı olarak ele alan, konunun Türkiye'de kavranmasına, bu alanla ilgili Türkçe kavramların oluşmasına ve oluşan kavramların yaygınlaşmasına katkıda bulunan en önemli çalışma Doğan Aksan'ın *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi* (1999) adlı eseridir.

Anlambilim, “sözcük anlambilim” ve “tümce anlambilimi” olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. Dilbilimde sözcük olarak adlandırılan öğeleri, bunların türemiş ve başka öğelerle bir araya gelmiş biçimlerini, anlam açısından inceleyen bir anabilim dalı olarak tanımlanan sözcük anlambilimin ele aldığı en önemli konulardan biri dünya dillerinin ortak niteliklerinden sayılan

* Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü / İZMİR
miharisahin@hotmail.com

ve bütün dillerde çok anlamlılığın kaynaklarından biri olarak kabul edilen aktarmalardır. Aktarmalar *deyim aktarması* ve *ad aktarması* olarak iki başlık altında incelenmektedir. Aksan'ın *deyim aktarması* ya da *iğretileme* kavramlarıyla nitelediği dil olayı, bilim dünyasında Eski Yunanca "nakil, aktarma" anlamındaki *metaphora* terimiyle bilinmektedir (bk. Aksan 1998, C. III: 139-146, 183-187, Aksan 1999: 16-136).

Türkçedeki deyim aktarmalarını Aksan, *insandan doğaya aktarma*, *doğadan insana aktarma*, *doğadaki nesnelere arasında aktarma*, *somutlaştırma*, *duygular arasında aktarma* şeklinde beş bölümde sınıflandırmaktadır (1999: 62-68).

İnsandan doğaya yapılan deyim aktarmaları (ölü deyim aktarmaları) arasında organ adlarının (mikrokozmonimler) makrokozmonimler hâline gelmesi özel bir yer tutmaktadır.

Bu makalenin amacı, Kırgızistan yer adlarının kuruluşunda oldukça sık rastlanan bu deyim aktarmalarının tespit edilerek hangi semantik geçişlerle organ adlarının coğrafi anlamlar kazandığını ortaya çıkarmaktır. Bir ülkenin yer adlarının araştırılıp incelenmesinde söz konusu bu aktarmaların araştırılıp incelenmesi oldukça önemlidir; zira zaman içinde kalıplaşarak yeni anlamlar kazanan kimi aktarmaların kaynağı olan organ adıyla hiçbir ilgisi kalmamış; hatta kimi zaman aktarmaya kaynak olan organ adı, artık o dilde kullanımdan düşebilmektedir. İnsan organlarının doğaya aktarılmasındaki asıl sebep coğrafi şekillerin en iyi biçimde betimlenmesi, böylece insanlar arasında yer adlarının tarifi konusunda herhangi bir karışıklığa meydan verilmeden asıl amaç olan iletişimin, anlaşmanın gerçekleştirilmesidir.

Tabiat şekillerini insan organlarına benzeterek yapılan bu aktarmalarda, insana ait görünüşlerin değişmez ve standart olmasının etkili olduğu muhakkaktır. Organ adlarıyla adlandırılmış yer şekilleriyle kişi ya da hayvan organ adları arasında görünüm açısından büyük benzerlikler bulunmakla birlikte, yer adlarında geçen organ adlarının zaman içerisinde kalıplaşarak ve anlam genişlemesine uğrayarak daha başka anlamlar kazandıkları görülmektedir.

Kırgızistan yer adlarında organ adlarıyla kurulu yer adlarına sık tesadüf edilmesinde şüphesiz Kırgızların hayat tarzları ve yaşadıkları coğrafya çok etkili olmuştur. Yaklaşık %90'ı dağlarla kaplı olan Kırgızistan, küçüklü büyüklü çok sayıda göl, büyük ırmaklar, derin vadiler ve ovalarıyla çok farklı, zengin jeolojik şekillere sahiptir. Böylesine bir doğada yarı göçebe bozkır kültürüyle yaşayan Kırgızlar, doğayla iç içe hayat süren tüm toplumlarda olduğu gibi çevresini, doğayı iyi tanımlamak zorundadır. Bütün yer adları adres niteliğindedir. Adres karşı tarafa doğru aktarılmazsa iletişim tam olarak sağlanamayacağından gidilecek yer, bulunması gereken adres karışacaktır. Bu da

insanların hayatının zorlaşması demektir. Bu sebeple adres tam ve eksiksiz olmalıdır. Tam ve eksiksiz olabilmesi için adlandırılan yer adı, herkeste aynı çağrışımı yapmalıdır. İşte bu zorunluluk yer adlarında organ adlarının kullanılmasına sebep olmuştur. Her insanda bulunan ve benzer olan organlarla adlandırılan coğrafi objeler, herkes tarafından rahat anlaşılacağından başka yerlerle karıştırılmayacak; dolayısıyla iletişim sırasında adresi veren kişi karşındaki insanı doğru adrese yönlendirebilecektir. Kısacası, herkes tarafından iyi bilinenlerle adresleme yapılacaktır. Başlangıçta “dağın ayak gibi kısmı”, “dağın burun gibi olan uç kısmı”, “yerin kulak gibi olan kısmı” vb. biçimlerde betimlenmiş olduğunu tahmin ettiğimiz yerler ve yapılan adlandırmalar bir süre sonra “dilde tasarruf” ilkesinin bir sonucu olarak benzetme edatının düşmesiyle kalıplaşarak çoğunlukla sıfat gurubu (az olmakla birlikte isim tamlaması yapısında da görülebilmektedir) içinde tamlayan (*Ayak-Terek, Boor-Teke, Kabak-Too*, vb.) ve özellikle tamlanan unsur olarak (*Kök-Aydar, Boz-Barmak, Kök-Bel*, vb.) kullanılmışlardır.

İnsandan doğaya yapılan aktarmalarda elbette yalnızca insanın fizikî unsurları kullanılmamıştır. İnsanın soyut özelliklerini, duygularını yansıtan can (*Can-Bulak, Can-Şoro*), caman “kötü” (*Caman-Davan, Caman-Suu, Caman-Tal, Caman-Eçki*, vb.), cindi “deli, çılgın” (*Cindi-Bel, Cindi-Suu*) gibi çok sayıda özelliklerin de tabiata aktarıldığı, coğrafi şekillerin adlandırılmasında kullanıldığı gözlenmektedir. Fakat konumuzun dışında kalması sebebiyle bunlara makalede yer verilmemiştir.

Makalede kullanılan yer adlarının büyük bölümü 1988 yılında S. U. Umurzakov ve arkadaşlarının hazırladıkları *Slovar' geograficeskih nazvaniy Kirgizskoy SSR* adlı çalışmadan derlenmiştir. Bu çalışmada Kırgızistan'ın genelinden derlenmiş 5200 civarında yer adı bulunmaktadır. Kitapta yer adları, alfabetik sırayla verilmiş olup yer adından sonra yer adının türü ve yer adının ülkenin neresinde olduğu gösterilmiştir. Makalede kullanılmış olan çok az sayıdaki yer adı ise yer adbiliminin teorisini ve genel olarak Kırgızistan yer adlarının özelliklerini inceleyen D. İsayev tarafından 1977 yılında hazırlanmış olan *Cer-Suu Attarının Sırı* kitabından ve Konkobayev tarafından 1980 yılında Güney Kırgızistan yer adları için hazırlanan *Toponimiya yujnoy Kirgizii* isimli eserlerden tespit edilmiştir.

Makale hazırlanırken önce deyim aktarması içinde görev alan organ (insan ve hayvan organları) adları tespit edilmiş, daha sonra bu organ adlarıyla kurulu yer adları derlenmiştir. Derlenen örnekler ve sözlükler yardımıyla deyim aktarmalarında kaynakla (organ adı) hedef (adlandırılan jeolojik şekil) arasındaki semantik geçiş belirlenmeye çalışılmıştır. Organ adının coğrafi terim karşılığının sözlüklerde bulunmadığı durumlarda kaynak ve hedef ara-

sındaki ilişkiyi tespit etmek için Kırgızistan'ın taşrasından olan insanlarla konuşularak bu ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır.

Kırgızistan Yer Adlarında Organ Adları

Kırgızistan yer adlarında görülen organ adlarına dayalı deyim aktarmalarını iki kısımda değerlendirmek uygun olacaktır. Birincisi, esas ve yaygın olan *insan organlarına dayalı deyim aktarmaları*; ikincisi, daha seyrek görülen ve birincisinden hareketle gelişmiş olan *hayvan organlarına dayalı deyim aktarmaları*'dır.

A. İnsan Organlarına Dayalı Deyim Aktarmaları

Kırgızistan yer adlarında insan organlarına dayalı ölü deyim aktarması oldukça fazladır. Bu ölü deyim aktarmalarında, tespit edebildiğimiz kadarıyla, insana ait olan 52 organ adı görev almaktadır. Bu organ adları ve bu organ adlarıyla kurulu yer adları şunlardır:

1. Aça: Bu kelime organ olarak, vücudun ön cephesine göre, bacakların kalçada birleştiği iç kısmı ifade etmektedir. Kelime, “ucu ikiye ayrılan, çatal, ayırım” anlamına da gelmektedir (Yudahin 1965, C. I: 81). Vücudun bahsedilen bölgesine benzeyen vadi, büyük çukurluk ve belirli bir noktada ikiye ayrılan akarsuların birbirlerinden ayrıldığı noktaları adlandırmada kullanılmaktadır. Yalnızca Atbaşı ilçesindeki *Baş-Aça* dere adında tespit edilmiştir.

2. Arka: “sırt, arka.” Bu kelimeye Oş vilayetinde iki köy adında rastlanmaktadır: *Arka, Arkalık*.

Kırgızcada *Arka Kırgızı* “Kuzey Kırgızı” anlamına gelmektedir (Yudahin 1965, C. I: 67). Bu sözden hareketle Konkobayev, coğrafi adlardaki *arka* sözünün “kuzey” anlamına geldiğini dile getirmektedir (1980: 145). Yudahin, bu ifadenin Kırgızların Oryatların (Kalmuklar) baskısı sebebiyle kuzeyden (Çuy ve Issikköl bölgesinden) güneye (Fergana vadisi çevresine) göç ettikleri dönemden kalmış olduğunu tahmin etmektedir (1965, C. I: 67). Esasen *arka* kelimesinin Kırgızcaya özgü olarak kazanmış olduğu bu anlam (“kuzey”) yine “dağın arka tarafı” anlamıyla ilgilidir; zira Kuzey Kırgızistan ile Güney Kırgızistan arsında merkezî Tanrı dağları (Ala Too) bulunmaktadır. Dolayısıyla “Kuzey Kırgızı” anlamına gelen *Arka Kırgızı*, “Dağın arka tarafından gelen Kırgız” demektir.

Söz konusu kelimeyle kurulu iki örnekten biri olan *Arka* köyünün adı, “dağların arka tarafı” anlamıyla ilgilidir. İkinci örnek olan *Arkalık* ise “kuzey” anlamıyla ilgilidir; zira Kırgızcadaki {+LİK} eki Türkiye Türkçesindeki {+II}ekini karşılamaktadır. Buna göre *Arkalık* köyü, “kuzeyli” anlamına gelmekte olup bu ad, Kırgızistan'ın kuzeyinden göçerek güneye (Fergana bölgesine) Oş şehri yakınlarına yerleşen insanlara, geldikleri bölgenin yerli

halkınca verilen etnonim nitelikli bir addır. Diğer bir deyişle köy adı “dağın arka tarafından (yani kuzeyden) gelenler” anlamında bir etnotoponimdir.

3. Art: Diğer lehçelerde olduğu gibi *art* “arka, vücudun arka kısmı, art kısım, art” anlamlarına gelmektedir (Yudahin 1965, C. I: 70). Kırgızistan yer adlarında *art* “dağ geçidi” karşılığında kullanılmakla birlikte günümüz Kırgızcasında *aşuu* ve *bel* sözleri işletilmektedir. Vücudun ön tarafından arka tarafa geçilen yeri temsil etmesiyle omuza benzeyen ve bir tarafı çok yüksek diğer tarafı uçurum olan coğrafi şekillerin adlandırılmasında kullanılmıştır. Bu sözcükle kurulmuş yer adları şunlardır: *Kızart (dağ, 2 ırmak, 2 köy, sıradağ)*, *Cangartın başı (zirve)*.

4. Ayak: “Ayak, bacağın uç kısmı” demektir (Yudahin 1995, C. I: 86). Günümüzde Kırgızcada bu kelime yerine daha çok ‘but’ sözü işletilmekle birlikte ‘ayak’ sözü de unutulmamıştır. Coğrafi bir terim olarak kelimenin yer adlarında, ayak organının vücutta en alt bölgede bulunması münasebetiyle “aşağı” anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Şu yer adlarının kuruluşunda görülmektedir: *Ayak-Köl (dere)*, *Ayak-Belçe (dere)*, *Ayak-Kara-Cılga (dere)*, *Ayak-Terek (dere)*.

5. Aydar: Kırgızcada ‘aydar’ “1. başın arka kısmında bırakılan saç, 2. perçem, saç örgüsü” anlamlarına gelmektedir (Yudahin 1965, C. I: 30). Dağ yamaçlarında ve engebeli yerlerde yukardan aşağıya saç örgüsü gibi uzanan, rengi ve çevresine göre nispeten yüksekliğiyle dikkati çeken coğrafi şekillerin adlandırılmalarında görev almaktadır. Kelimeye, Oş oblasti, Lenin ilçesinde bulunan *Kök-Aydar*’da rastlanmaktadır.

6. Baltır: Bir göl adının kuruluşunda görülmektedir: *Baltır-Beşik (göl)*. Bu yer adının oluşmasında baldır ile göl arasında dolaylı bir ilişki söz konusudur. Kırgızların geleneğinde çocuğun beşiğe yatırılması, törenlerle yapılan önemli bir olaydır. Bebek, en az iki üç aylık olduktan sonra beşiğe yatırılır. Bu çağdaki çocuklara *baltır beşik* denir. Bebek, yetişkin bir insanın baldır uzunluğunda iken böyle adlandırıldığı anlaşılıyor. *Baldır-Beşik* gölü, büyüklüğü ve görüntüsü sebebiyle bu adı aldığı anlaşılmaktadır.

7. Barmak: “parmak” Parmağa benzeyen coğrafi şekilleri adlandırmada kullanılmıştır. Şu örneklerde görülmektedir: *Boz-Barmak (dağ, köy)*.

8. Baş: Bir organ adı olarak diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi baş, Kırgızcada da “kafa, baş” anlamına gelmektedir. Kırgızistan yer adlarında coğrafi bir terim olarak oldukça sık görülmektedir. Coğrafi adlarda baş dağ adları için “zirve”, “dağların yukarısındaki sarp kaya” anlamına gelirken; akarsular için “yukarısı, yukarı kesimleri” ya da “kaynak, başlangıç yeri” anlamlarını verir. Bu semantik geçişte başın vücuttaki konumu (en yukarda oluşu) etkili olmuştur. Görüldüğü 82 yer adından bazıları şunlardır:

Ak-Baş (köy), Ak-Say-Başı (nehir), Ala-Baş (geçit, köy), Altın-Başı (dağ), Arça-Başı (zirve, dere), At-Başı (ilçe, baraj, 2 köy, nehir, kanal), At-Başı-Too (zirve), Atbaşı-Karakoyun (şelale), Bazar-Başı (köy), Baytal-Başı (geçit), Baş-Bulak (köy, boğaz), Baş-Döbö (köy), Baş-Caya (boğaz), Baş-İçke-Suu (dere), vb.

9. Bel: “Bel, sıradağlar geçidi.” Bu kelime yer adlarında genellikle geçit adlarında ve sıra dağların adlarında görülmektedir. Geçit adları dışında başka coğrafi adlarda kullanıldığı durumlar da yine o bölgedeki geçit dolayısıyladır. Kelime, insan vücudunda belin kalça ve sırt arasında nispeten ince, dar ve alçak görünümü dolayısıyla iki dağ arasında kalan ve bele benzeyen yerlerin adlandırılmalarında kullanılmıştır. Kırgızistan yer adlarında “geçit” anlamına gelen ve ‘bel’ ile benzer kullanımda olan *art*, *aşuu*, *davan* terimleri de kullanılmaktadır. Kırgızistan’da çok sayıda yer adının kuruluşunda görev almış; isimlerde tamlanan görevinde kullanılmıştır. Yaptığımız araştırmada 167 yer adında bu kelimeye rastlanmıştır. Örnekleri:

Ak-Bel (geçit, dere, zirve), Ak-Say-Bel (geçit, zirve), Ala-Bel (dağ, geçit), Alma-Bel (köy), Ara-Bel (şelale, 2 geçit), Ara-Bel-Suu (dere), Arkar-Beli (geçit), Balgındı-Bel (geçit), Bel (geçit, köy, dere), Bel-Aldı (dere, köy), Bel-Alma (dere), Bel-Bulak (2 dere, dağ),

10. Bet: “1. yanak, avurt; 2. insanın yüzü.” Kırgız yer adlarında bu kelime tamlanan öge olarak kullanılmakta olup insan yüzüne, yanağına benzeyen dağ yamaçlarının adlandırılmasında görev almaktadır. Şu yer adlarında görülmektedir: *Atoy-Bet (ırmak, mevki), Arça-Bet (dağ yamacı).*

11. Boguz: “değirmen taşının üstünde ortada bulunan delik” anlamına gelmektedir (Yudahin 1965, C. I: 137). Kelimenin Eski Türkçede *bogaz* biçiminde görülen, çağdaş Türk lehçe ve ağızlarında çoğunlukla *bogaz*, *boğaz* olmak üzere *bugaz*, *buğaz*, *buguz*, *buğuz*, *buvuz*, *buaz*, *buvaz*, *boğus*, *bogus*, *buğız*, *vb* çok farklı şekillerde görülebilen (Sevortyan 1978: 167) ve bir organ adı olarak “boğaz, yutak” anlamına gelen kelimedenden geliştiği muhakkaktır. Kelime, Oş vilayeti Sovyetskiy ilçesinde bir geçit ve dere adında *Ak-Boguz* (geçit, dere) biçiminde görülmektedir. Kırgızistan yer adlarında görülen *boguz* sözcüğünün anlamını, kelimenin Kırgızcadaki bugünkü anlamına bakarak izah etmek güçtür. Oğuz lehçelerinde *boğaz* şeklinde yer adlarında sık görülen kelime iki dağın bir birine yaklaştığı noktalarda, geçmeye müsait dar yerler için kullanılır. İki dağ arasındaki bu boşluk, uzaktan bakıldığında başla vücudu birleştiren boğaza benzer. Söz konusu yer adlarında geçen *boguz*, Türk lehçelerinin birinden miras kalmış olmalıdır.

12. Boor: “bağır.” Daha çok dağ adlarında görülür. Ciğerin, bağrın insan gövdesindeki konumuna ve şekline bağlı olarak *boor*, dağların uzun geniş alt yamaçlarını adlandırmada kullanılmıştır. Şu örneklerde geçmektedir: *Boor-*

Albas (dağ, ırmak, sıradağ), Boor-Teke (dağ, 2 geçit), Boor-Teke-Suu (ırmak), Çon-Boor-Too (dağ).

13. Böksö: “1. dolu olmayan, eksik; 2. dağ eteği; 3. bir şeyin etek kısmı, aşağı kısmı”. Kelime esasen organ adı olup Dîvânü Lûgati’t-Türk’te ‘bökses’ “1. göğüsle boyun arasında kalan kısım, gerdan; 2. kadın memesi” ve Eski Uygurcada ‘böksik’ “karın, göbük” anlamlarına gelmektedir (Nadelyayev 1969: 116). Kelime Kırgızcada (bökse < bökseğ < bökses) biçimini alırken ilk anlamını (organ anlamı) yitirerek yukarıda verilen anlamları kazanmıştır. Kırgızistan yer adlarında böksö sözcüğünün “dağ eteği” anlamında kullanıldığına bakılırsa bu kelime Kırgızcada eskiden “karın” anlamında kullanılıyor olmalıdır. Kelimenin karının vücuttaki konumuna bağlı olarak dağların eteği için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kelimenin kuruluşunda yer aldığı üç yer adı örneğinde (*Böksö (köy), Bökse-Col (2 köy)*) nasıl bir metafor anlam içerdiği açık değildir.

14. Böyrök: Organ adı olarak “böbrek” anlamına gelir. Coğrafi terim olarak dağ yamaçlarında bulunan çöküntüleri ifade etmektedir (Yudahin 1965, C. I: 150). Bu deyim aktarmasında böbreğin insan konumundaki yerinden ziyade şekli etkili olmuştur. Şu örneklerde görülmektedir: *Böyrök (dağ, 2 ırmak), Böyrök-Bulak (ırmak).*

15 Caak: *Üstünkü caak* denildiği vakit “üst çene” anlaşılmaktadır (Yudahin 1965, C. I: 207). Yer adlarında “sınır; sınır çizgisi” anlamına gelir (Konkobayev 1980: 94). Çenenin yüzdeki görünümü, yüzü sınırlandırması bu deyim aktarmasında etkili olmuştur. Şu akarsu örneklerde görülmektedir: *Caak (ırmak), Caak-Taş (ırmak).*

16. Çaç: Yalnızca *Ayuu-Çaçı* adındaki akarsu adında görülmektedir. Kırgızcada *ayuu* kelimesi “ayı”, *çaç* sözcüğü ise “saç” anlamına gelmektedir. *Çaç*, tesbit edildiği yer adında doğrudan “saç” anlamına bağlı bir ad aktarması değildir. Kırgızcada *ayuçaçı* hayvanlardaki uyuz hastalığını iyi etmek için kullanılan ilacın (prangoz) adıdır (Yudahin 1965, C. II: 353). *Çaç* kelimesi her ne kadar Kırgızcada bir şeyin sıklığını anlatmada benzetme olarak kullanılsa da, bu yer adının hastalık adıyla ilişkili olduğunu düşünmek daha doğru olacaktır.

17. Çap: İnsan vücudunun ön cephesine göre, bacakların gövdeden ayrıldığı dış bölgedir. Yer adlarında görülen *çap* akarsuyun vadiden ovaya çıktığı yerde suyun iki yakasındaki yamaç, bayır yeri ifade eder (Yudahin 1965, C. II: 346). Semantik geçişte vücudun *çap* bölgesinin görünüşü etkili olmuştur. *Kızıl-Çap, Kök-Çap, Ak-Çap* mevki adlarında ve *Teşik-Çap* ırmak adında görülmektedir.

18. Çat: Organ olarak çat “iç kısımdan bacakların vücutta birleştiği yer” demektir. Vücudun bu bölgesine benzerliği dolayısıyla yer adlarında çat; iki nehrin birleştiği yerde, iki nehrin arasında kalan toprak parçası için kullanılır (Yudahin 1965, C. II: 352). Şu örneklerde rastlanmaktadır: *Uluk-Çat (1 ırmak, 1 nehir kolu)*; *Çat-Bazar (köy)*; *Üç-Çat (geçit)*.

19. Con: “sırt, arka.” Belin üst kısmıyla boyun arasındaki kamburca yeri ifade eder. Coğrafi adlarda da görülen con düzlük yerlerde bulunan büyük kambura benzer coğrafi şekiller için kullanılmaktadır. Coğrafi adlarda görülen ‘bel’ sözcüğünün zıddı gibidir (Bk. Bel). Bu kelimeyle kurulmuş yer adları şunlardır: *Beşik-Con (2 köy)*, *Con-Arık (3 köy)*, *Con-Aşuu (geçit)*, *Con-Say (geçit)*, *Orto-Con (köy)*, *Sarı-Con (ırmak, köy, 2 sıradağ)*, *Temir-Con (ırmak, köy)*, *Çaar-Con (dağ, boğaz)*.

20. Çoku: “Tepe kemiği, kafa” anlamına gelir. Bu kelime, yer adlarında dağın en yüksek noktasını, tepesini, zirvesini ifade eder (Yudahin 1965, C. II: 366). Deyim aktarmasında çokunun vücuttaki konumu esas alınmıştır. Şu yer adlarında görülmektedir: *Ak-Çoku (dağ)*, *Karool-Çoku (dağ)*, *Konur-Çoku (dağ)*, *Kum-Çoku (dağ)*, *Üç-Çoku (geçit)*, *Çel-Çoku (dağ)*, *Çon-Ak-Çoku (dağ)*.

21. Cürök: “Yürek, kalp” anlamına gelmektedir. Yine *cürökçö* fazla büyük olmayan tepe, dağlık yerlerde çok büyük olmayan yüksekliği ifade eder (Yudahin 1965, C. I: 275). Bu semantik geçişte yüreğin şekli esas alınmaktadır. Kelime, At-Başı ilçesinde *Cürök* geçidinde görülmektedir.

22. Dalı: “omuz, kürek kemiği (omzun arkasındaki kısım).” Dağın uç kısımlarında üçgen şeklinde görülen ve omza benzeyen şekilleri adlandırmakta kullanılmaktadır. Kelime yalnızca bir yer adında tespit edilmiştir: *Çon-Dalı (köy)*.

23. a. Döbö: Bir organ adı olarak *töbö*, *döbö* Kırgızcada “tepe”yi ifade etmektedir. Coğrafi bir terim olarak kullanılan ve “tepe” anlamına gelen kelime esasen metafor yoluyla insandan tabiata yansımıştır. Kırgızistan yer adlarında 29 örnekte *döbö*; 30 örnekte *töbö* biçiminde görülür. *Döbö* biçiminde görüldüğü yer adlarının bazıları şunlardır: *Kök-Döbö (2 dağ, 2 köy)*, *Kara-Döbö (ırmak, 2 köy)*, *Karool-Döbö (2 köy)*, *Konur-Döbö (dağ, ırmak)*, *Koş-Döbö (4 köy)*, *Kum-Döbö (köy)*, *Kızıl-Döbö (köy)*, *Sarı-Döbö (sıradağ)*, *Suuk-Döbö (2 dağ)*, *Süröön-Döbö (dağ)*, *Turgan-Döbö (dağ)*, *Üç-Döbö (köy)*, *Çeç-Döbö (2 köy)*, *Çon-Döbö (ırmak, köy)*, *Cele-Döbö (köy)* *Baş-Döbö (köy)*.

b. Töbö: Bununla birlikte Kırgız edebî dilinde “başın üst kısmı, tepe” anlamında daha çok *döbö* kullanılmaktadır. *Töbö* şekli Kırgızistan yer adlarında 30 örnekte tespit edilmiştir. Bazıları şunlardır: *Ak-Töbö (geçit, köy, dere)*,

Kök-Töbö (4 dağ, ırmak, köy, sıradağ), *Kara-Töbö* (2 nehir, 3 köy), *Korgon-Töbö* (köy), *Kotur-Töbö* (ırmak), *Koçkor-Töbö* (dağ), *Kızıl-Töbö* (ırmak), *May-Töbö* (köy), *Mık-Töbö* (köy), *Taş-Töbö* (2 dağ, köy), *Üç-Töbö* (dağ), *Çeç-Töbö* (2 köy), *Şiş-Töbö* (ırmak), *Kindik-Töbö* (dağ).

c. Tepe: Yudahin, *tepe* kelimesinin ‘tepki’ kelimesiyle aynı anlama geldiğini ve “yerin küçük bir parçası” anlamını ifade ettiğini belirtmektedir (Yudahin 1965, C. II: 227). *Tepe*, Kırgızlar arasında çok bilinen ve kullanılan bir kelime değildir. Bu durum ve *tepe* sözünün geçtiği yer adları dikkate alındığında kelimenin yukarıdaki anlamla ilgili olması anlaşılır değildir. Bu sebeple Kırgızistan yer adlarında görülen *tepe* sözcüğünün genel Türk Dilinde küçük dağlar için kullanılan *tepe* kelimesi olup Kırgızistan yer adlarında görülen örneklerin bölgede daha önce yaşamış Türk halklarının birisinden miras kaldığını söylemek mümkündür. Beş yer adında görülmektedir: *Kara-Tepe* (dağ, 2 köy), *Min-Tepe* (köy), *Tepe-Korgon* (köy).

24. Emçek: Organ olarak “meme” anlamına gelen kelime, yer adlarında da görülmektedir. Başta tepeler olmak üzere memeye benzeyen çeşitli jeolojik şekilleri adlandırmada kullanılmıştır. Şu yer adlarında tespit edilmiştir. *Kız-Emçek* (köy), *Üç-Emçek* (2 köy), *Çon-Üç-Emçek* (ırmak) yer adlarında görülür. Kelimenin verilen örneklerde köy adlarında görülmesinin sebebi, yerleşim biriminin memeye benzeyen tepelerin yanında kurulmasıdır.

25. İyin: “omzun üst kısmı.” Kelime, bir yer adında (*İyin-Tör*) görülmektedir. Söz konusu yer adındaki ikinci unsur olan *tör* “eve gelen misafirlerin oturtulduğu yüksek yer; baş köşe” anlamına gelir (Yudahin 1965, C. II: 260). Kelimenin tespit edildiği tek örnek olan *İyin-Tör* (ırmak), adını, insan omzu görünümünde yüksekçe bir düzlükten akması sebebiyle almış olmalıdır.

26. Kabak: Kırgızcada bu kelime organ adı olarak “1. gözün üstündeki perde, göz kapağı 2. gözün üstündeki çukur yer, göz çukuru” anlamına gelmektedir. Kelime bu anlamları dışında “akarsuyun, çukur yerin yarlı yüzü” ve “kabak bitkisi, kabak sebzesi” anlamlarına gelmektedir (Yudahin 1965, C. I: 309, Abduldayev 1969: 256). Yer adlarında *kabak* yaklaşık bir insan boyundaki çukurlar için kullanılır (Konkobayev 1980: 94). Kırgızcada *kabak cer* aynı zamanda “insanlardan uzak, kuytu, yaşamaya müsait yer” anlamına da gelmektedir (Yudahin 1965: 309). Göz çukurunun vücudun diğer bölgelerine göre dış etkilere karşı daha korunaklı olması, tüysüz olması, yuvarlak bir görünüme sahip olması gibi özellikler, *kabak* sözcüğünün vücudun bu bölgesine benzeyen coğrafi şekillerin adlandırılmasında görev almasına sebep olmuştur. *Kabak* (köy), *Kabak-Too* (dağ, sıradağ), *Kara-Kabak* (ırmak, köy).

27. Kabırğa: “aburga.” *Kabırğası mayлуу cer* hayvanların iyi beslenip semirdiği yerler için kullanılmaktadır (Yudahin 1965, C. I: 311). Yalnızca

Kabırğa adında bir ırmak adında rastlanmıştır. Görünümü (yamaçlardan birçok yerden birbirine paralel olarak akması ve vadide toplanması yönüyle) dolayısıyla, yani ırmağın oluşması aşamasında kaburgaya benzeyen görünümü sebebiyle bu adı aldığı anlaşılmaktadır.

28. Kalça: Kırgızcada günlük hayatta kullanılmayan *kalça* sözcüğü *kalça murun* (karga burun, eğri burun) ifadesi içinde kullanılmakta ve “korkunç, ürkütücü” vb. anlamlarına gelmektedir. Görüldüğü gibi Kırgızcadaki *kalça* sözcüğüyle Türkiye Türkçesindeki *kalça* sözcüğünün ilgisi yoktur. Türkiye Türkçesindeki *kalça* kelimesi Farsçadaki “tencere, çömlek” anlamına gelen *kâlûşe* sözcüğünden kaynaklanıyor olmalıdır. Nitekim Türkiye Türkçesinde *kalçayı kırdım* yerine *çömleği kırdım* gibi argo ifadeler de bulunmaktadır.

Kırgızistan yer adlarındaki *kalça* sözcüğünün Türkiye Türkçesindeki anlamıyla kullanıldığını tahmin edebiliriz; zira görüldüğü iki örnekten birinde kelime tek başına, diğesinde ise tamlayan öge olarak kullanılmıştır ki kelimenin bu şekilde kullanımı Kırgızcaya uygun düşmemektedir. Kırgızistan yer adlarında şu örneklerde görülmektedir. *Kalça (ırmak)*, *Kalça-Başı (dağ)*.

29. Karın: “1. karın, 2. mide, kursak” anlamına gelir. Yer adlarında kelime, düzlüğü dolayısıyla insan karnına benzeyen düz yerlerin adlandırılmalarında kullanılmıştır. Şu örneklerde görülür: *Tüz-Karın-Say (ırmak)*; *Karın (geçit)*.

30. Kaşat: “göbek.” Coğrafi terim olarak *kaşat* “1. suyun, arkın, duvarın yüksek kenarı, 2. tepenin burun kısmı” (Abduldayev 1969: 298). Dağların insan göbeğine benzeyen görünümelerini adlandırmada kullanılmıştır. *Kök-Kaşat (köy)*, *Kara-Kaşat (köy, boğaz)*, *Kaşat (köy)*.

31. Kecige: “Boynun arka kısmı, ense” anlamına gelmektedir. Kelimenin bu anlamına bağlı olarak “bir şeyin sırtı, arka tarafı” anlamı da bulunmaktadır (Abduldayev 1984: 496). Konkobayev, kelimenin yer adlarında “dağın üst kısmı, tepe” anlamına geldiğini ifade eder (1980: 94). *Alay* ilçesinde tek bir yer adında tespit edilmiştir: *Kecige (köy)*. Köyün, konumu ve görünümü sebebiyle bu adı aldığı anlaşılmaktadır.

32. Koko: “gırtlak boğumu.” Yalnızca bir su adında görülmektedir. Akarsuyun gırtlığa benzemesi mümkün olmadığından buradaki *koko* kelimesi *koko tiken* bitkisiyle ilgili olmalıdır. *Koko tiken*, sapı kalın, yaprakları dikenli, geniş alanlı, bir bitkidir. Türkiyenin güney bölgesinde bu bitki “deve diken” olarak bilinir. *Töö koko*, *ak koko*, *koko kuuray* gibi türleri vardır. Halk içinde bu bitki kısaca *koko* şeklinde de adlandırılmaktadır. Kemir ilçesinde tek bir akarsu adında tespit edilmektedir: *Kokolu-Bulak*: {+lu} eki de göstermektedir ki, *Kokolu-Bulak* hidronimi adını çevresinde sık yetişen ‘koko’ bitkisinden almış bir fitotoponimdir.

33. Kol: “Omuzdan bileğe kadar olan vücut parçası.” Akarsu adlarında görülen *kol* kelimesi tek başına kullanılmayıp *Karakol*, *Narinkol*, *Keşkol* gibi kelime gruplarında tamlanan öge olarak kullanılmaktadır. Yudahin, akarsu adlarında geçen *kol* sözcüğünün “nehir yatağı, mecrası; çay, dere vadisi” anlamına geldiğini kaydetmektedir (1965, C. I: 396). Genel anlamda “akarsu” anlamına gelen ve akarsu adlandırmalarında sık kullanılan *kol* sözcüğü, bu semantik geçişi insan organı olarak *kolun* uzun ve düz bir görünüme sahip olması ve akarsuların da aynı şekilde düz bir çizgide akması münasebetiyle kazandığı anlaşılmaktadır. Köy, dağ, vb. yer adları türlerinde görülen *kol* ise çevrede bulunan ve bu kelimeyle kurulmuş bir nehir adıyla ilgilidir.

Akkol (geçit), *Kenkol* (göl, geçit, ırmak, sıradağ), *Kiçik-Karakol* (2 dağ, ırmak, köy), *Karakol* (vadi, 2 dağ, geçit, şehir, 6 nehir, 2 ırmak, 2 köy), *Karakol-Aşuu* (geçit), *Karakol-Tör* (zirve, ırmak), *Koş-Karakol* (geçit), *Kurankol* (2 köy), *Kırkol* (köy), *Kıyammat-Kurkol* (ırmak), *Sarıkol* (geçit), *Tarkol* (2 dağ, nehir, sıradağ), *Ulakol* (dağlar, geçit, nehir, ırmak, köy), *Çetindi-Kurkol* (ırmak), *Çon-Karakol* (köy), *Şankol* (ırmak, köy).

34. Koltuk: Denizin, gölün karaya girdiği ya da karanın denize girdiği yer (Abduldayev 1969: 325). Daha çok kara parçasının denize, göle girdiği yerin iki yanında bulunan koylar için kullanılır. İnsanın iki yanında bulunan koltuklara benzemeleri dolayısıyla böyle adlandırıldıkları görülmektedir. *Barskon koltugu*; *Koltsovka koltugu*; *Kuturgu koltugu*; *Kürmöntü koltugu*; *Kızılsuu koltugu*; *Tamga koltugu*; *Tosor (Akçiy) koltugu*; *Çoktal koltuktarı*; *Çolponata koltuktarı*.

35. Köt: Organ adı olarak “göt” anlamına gelir (Yudahin 1965, C. II: 431). Yer adları sözlüklerinde bu kelimeyle kurulu yer adlarına rastlanmamakla birlikte, bu kelimeyle kurulmuş bir yer adı Kırgızistan’da yaşayan insanlar tarafından bilinmektedir. Günümüzde Isık-Köl bölgesinde Rusça adı *Ribaçiyeye* “balıkçılar yurdu” olan ve Kırgızca *Balıkçı* olarak bilinen şehrin bulunduğu yer, Ruslar bu bölgeye gelmeden ve balıkçılar buraya yerleşmeden önce ‘*Köt-Maldı*’ adıyla bilinmekteydi.

Bu adın unutulmasında Rus balıkçılarının bölgeye yerleşmelerinin etkisi olduğu kadar *Köt-Maldı* “göt battı, göt suya daldı” sözünün insanlar tarafından müstehcen kabul edilmesinin de etkili olduğu muhakkaktır. Bu bölgenin eskiden bu adla anılmasının sebebi olarak şu açıklama rivayet edilmektedir. Narın tarafından akarak Balıkçı’ya gelen Çu nehri Isık-Köl’ün kıyısına kadar gelir, fakat Isık-Göl’e dökülmeden batıya yönelerek Çuy vadisinden akar. Nehrin gölün kenarına kadar gelip göle dökülmeden dönerek gitmesi ve çizdiği kavis dolayısıyla bu şekilde adlandırıldığı anlaşılmaktadır.

Kelime esasen yer adlarında “arka, (bir şeyin) arka tarafı” gibi anlamlar ifade etmektedir.

36. Kindik: “göbek merkez.” Yer adlarında rastlanan *kindik* sözcüğü, göbeğin vücutta bulunduğu duruma bağlı olarak yukarıda zikredilen ikinci anlamı ifade etmektedir. Örneğin, *Kindik-töbö* “merkezde bulunan tepe” anlamına gelir.

Kindik (2 dağ, geçit, 5 ırmak, sıradağ), Kindik-Töbö (dağ), Kiçi-Kindik (dağ, ırmak), Kızıl-Kindik (ırmak).

37. Kulak: İnsanların ve hayvanların duyu organının adıdır. *Kulak*, aynı zamanda tarımda kullanılan bir terimdir. Kelime, sulama yapılırken arkta akan suyu, sulanacak yere akıtmak için suyun önüne kurulan “set, savak” anlamına gelir (Abduldayev 1969: 358). İnsan kulağına benzerliği dolayısıyla doğada üç tarafı kavisli, kapalı yer şekilleri *kulak* terimiyle adlandırılmıştır. Şu yer adlarında görülür: *Sulak-Kulak (zirve); Kara-Kulak (ırmak).*

38. Moyun: Kırgızcada *moyun* “1. Vücutta baş ile gövdeyi birleştiren organ, boyun, 2. Bazı kapların ağız kısmına yakın yerde incelen, daralan kısımları” anlamlarına gelir (Abduldayev 1969: 435). Boynun vücuttaki durumuna ve görünümüne bağlı olarak coğrafi adlarda genellikle geçitlerin bulunduğu yerlerde dağların boyuna benzeyen kısımlarını ifade etmekte kullanılır: *Ak-Moyun (köy), Ala-Moyun (dağ), Töö-Moyun (dağ).*

39. Murun: “1. burun, 2. burun deliği” Yer adlarında ‘murun’ insan burnunun vücuttaki durumuna ve görünümüne bağlı olarak dağların çıkıntılı yerlerini, dağların uçurum noktalarını ifade etmede kullanılır. Şu yer adlarının kuruluşunda görev almaktadır: *Ton-Murun (geçit), Uzun-Murun (2 ırmak).*

40. Ooz: “ağız.” Yer adlarında “bir şeyin ya da bir yerin girişi, boğaz, dağların içine girilen yer” anlamında kullanılmaktadır (Konkobayev 1980: 94). *Bulaktın oozu* şeklinde akarsuların, pınarın başını tarif için de kullanılmakla birlikte yer adı sözlüklerinde akarsu adları kuruluşunda bu kelimeye rastlanılmamaktadır. Tespit edilen iki köy adındaki *ooz* yukarıdaki ilk verilen anlamla ilgilidir. Bu semantik geçişte ağzın dış görünüşünden ziyade iç durumu etkilidir. Ağzın iç kısmının boşluk olması, yediklerimizin oradan geçmesi özelliği bu deyim aktarmasında ana unsur olmuştur. Kırgızistan yer adlarında şu örneklerde görülür: *Car-Ooz (köy), Palal-Ooz (köy).*

41. Sakal: “sakal.” Kırgızistan yer adlarında ‘sakal’, doğrudan doğruya insandan tabiata bir metafor değildir. Kuruluşunda ‘sakal’ kelimesi bulunan yer adları, isimlerini bölgeye yerleşen insan ya da insan topluluğunun fizikî özelliğine (kara sakalı olma) bağlı olarak kazanmış olmalıdır. Diğer bir deyişle etnotoponim kaynaklıdır. Şu yer adlarında rastlanmaktadır: *Karasakal (köy), Sakaldı (köy).*

42. Salaa: “1. parmak, 2. parmak aralığı.” Coğrafi adlarda “çukur yer, çukur dere” anlamlarını ifade etmektedir (Yudahin 1965, C. II: 126). Bu

semantik geçişte dağlar arasında bulunan ve suların aktığı çukur yerlerin parmaklar arasındaki çatallara benzemesi esas alınmıştır. Oş vilayetinde bir dağ adında; *Kuru-Salaa (dağ)* biçiminde görülmektedir.

43. Sın: “sırt.” Yer adlarında insan sırtına benzeyen coğrafi şekilleri ve nehirlerin iki tarafında bulunan düz platoları, dağların üzerindeki düz arazileri adlandırmada kullanılmıştır. Yalnızca bir yer adında görülmektedir: *Sın-Taş (köy)*.

44. Sırt: “sırt”, “yüksek dağ platosu, yüksek dağ vadisi” Uzunluğu ve görüntüsü sebebiyle insan sırtına benzeyen platoların ve insan sırtının iki yanına göre omuriliğin bulunduğu yerin uzunca bir çukur görüntüsüne sahip olması, bu semantik geçişe esas teşkil etmiştir. Kırgız yer adlarında iki örnekte tespit edilmiştir: *Sırt (köy)*, *Sırt-Kaşka-Suu (ırmak)*.

45. Sooru: “1. sağrı, 2. kalça, popo.” *Baybiçenin-Soorusu (dağ)* biçiminde tek bir dağ adında tespit edilmiştir. Baybiçe birden fazla karısı olan adamın ilk karısına verilen unvandır. Söz konusu dağ adının baybiçenin kalçasına benzetilmesi, dağın kalçaya benzemesi dışında, onun büyük olmasına da işaretler. Zira Kırgızcada ‘cer soorusu’ “bereketli toprak” anlamına gelmektedir (Yudahin 1965: 156).

46. Söök: “kemik ölenden geri kalan (kemikler), mezarlık” Aşağıdaki örneklerde “mezarlık” anlamında kullanıldığı tahmin edilebilir. Zira, bu yer adlarından *Ak-Söök köyü* *ak-söök* ifadesinin “aristokrat, asil” anlamına gelmesi dolayısıyla “asillerin yaşadığı bir köy” biçiminde izah edilebilse bile, başka bir yer adı olan *Kök-Söök* böyle bir açıklamanın doğru olmayacağını göstermektedir. Çünkü *kök-söök* kelimesinin *ak-söök* ifadesinde olduğu şekliyle bir anlamı bulunmamaktadır. Bu durum yer adlarında geçen *söök* kelimesinin “mezar, mezarlık” anlamında kullanıldığını göstermektedir. Öyle görünüyor ki, *Ak-Söök*, *Kök-Söök* vs. yer adları coğrafyanın toprak yapısına bağlı olarak adlandırılmışlardır. *Söök*, yer adlarında şu örneklerde tespit edilmiştir: *Ak-Söök (köy)*, *Kök-Söök (ırmak)*, *Köp-Söök (köy)*, *Söök (3 geçit, 4 ırmak, köy)*, *Söök-Tör (ırmak)*.

47. Şıyrak: “baldır, incik, büyük kaval kemiği.” Kelime, insanlar için kullanıldığı gibi özellikle eti yenen hayvanların söz konusu bölgeleri için de kullanılmaktadır (Yudahin 1965, C. II: 418). *Ak-Şıyrak* biçiminde çeşitli türden yer adlarında görülür. *Ak-şıyrak* “beyaz bacak” anlamına gelir, oğunlukla koyunlar ve atlar için kullanılır (Yudahin 1965: 418). Beyaz bacaklı koyunlar ve atlara benzeyen ince, uzun ve beyaz bir şerit görünümlü coğrafi objelerin adlandırılmalarında görev almaktadır. Kelime, *Ak-Şıyrak* biçiminde geçit (1), nehir (1), köy (1), şelale (1), zirve (1) adlarında görülmektedir.

48. Taban: Kırgız edebî dilinde “taban, ayağın altı” anlamında *taman* ve *tapan* kelimeleri kullanılmaktadır (Yudahin 1965, C. II: 199, 205). Kırgızistan yer adlarında metafor olarak kullanılan bu kelimelerin yanı sıra “dağ geçidi” anlamını ifade eden *daban* ve *davan* sözcükleri de bulunmaktadır. Dağ geçitlerinin jeolojik oluşum bakımından dağlar arasında en alçak yerler olduğu, yine insan organı olarak *tabanın* vücutta en alçak kısım, dip nokta olduğu düşünüldüğünde “dağ geçidi” anlamına gelen bu kelimelerin de insandan tabiata aktarma, yani metafor olduğu sonucuna ulaşılabilecektir; fakat bu metafor çok eski çağlarda meydana geldiğinden *daban* ve *davan* sözcükleri günümüzde sadece coğrafi terim olarak kullanılmaktadır. Kırgızistan yer adlarındaki bu kelimenin farklı fonetik şekilleri (*daban*, *davan*, *taman*, *tapan*), Türk dilinin çeşitli evrelerini ve bu coğrafyadaki katmanlarını göstermesi bakımından ilginçtir ve ayrı bir çalışmayı talep etmektedir.

a. Daban: “dağ geçidi.” Kırgızistan’ın Oş vilayetinde yalnız bir geçit adında *Daban* (*geçit*) biçiminde yalın olarak görülmektedir. Söz konusu geçit adının Eski Türkçe döneminin sonlarında yaşanan *b > v* değişikliğine uğramadığı dikkate alındığında, geçit adının IX. yüzyıldan önce bu bölgeye gelen Türkler tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır.

b. Davan: “geçit” *daban > davan*. Kırgızistan’daki yer adları arasında *daban* yalnız bir yer adında yalın hâlde görülürken *davan* şekline 9 örnekte rastlanmaktadır. Bazıları şunlardır: *Caman-Davan* (*geçit*, *ırmak*, *boğaz*), *Canı-Davan* (*ırmak*), *Selik-Davan* (*geçit*), *Terek-Davan* (*dağ*, *geçit*), *Eki-Davan* (*ırmak*), *Yangı-Davan* (*geçit*).

c. Taman: Organ adı olarak “taban, ayağın altı” anlamına gelir. Aynı anlamdaki *tapan* sözünden daha yaygın kullanılır. Kırgızistan yer adlarında *taman* “nehirin, gölün dibi” ve “yaya yolu” anlamına gelmektedir (Yudahin 1965, C. II: 200, 205). Oş vilayetinde bir örnekte tespit edilmiştir. *Töö-Taman* (*ırmak*).

d. Tapan: Kırgız edebî dilinde *tapan*, *taman* kelimesiyle aynı anlamda kullanılmaktadır. Kırgızistan’da *taman* yalnız bir yer adında yalın olarak görülürken ‘tapan’ biçimine üç örnekte tesadüf edilmektedir: *Kırgı Ay-Tapan* (*dağ*, *geçit*), *Ayu-Tapan* (*köy*).

49. Tamak: “utak, boğaz, gırtlak.” Vücudun bu bölgesine benzerliği dolayısıyla nehirlerin göle döküldüğü kısımların adlandırılmalarında “nehir ağzı” anlamında kullanılmaktadır. İki yer adında tespit edilmiştir: *Too-Tamak* (*ırmak*); *Çekti-Töö-Tamak* (*ırmak*).

50. Til: “dil.” Bir tek yer adında tespit edilmiştir: *Calpak-Til* (*nehir*). *Calpak*, “düz yassı” anlamına gelir. Yine Kırgızcada *Calpak-til* deyimini “sade dil, halk

dili” anlamına, *calpak tilge saluu* deyimi de “tatlı dille konuşarak birini aldatmak, yoldan çıkarmak” anlamına gelmektedir (Yudahin 1965, C. II: 222).

Söz konusu *Calpak-Til*, nehrin dile benzeyen düz, yayvan, yayık görünümünü ve bu görünüşün altında yatan tehlikeyi ifade eden bir hidronimdir.

51. Tiş: “diş.” Murzayev, genel olarak Türk dilinde kurulmuş olan yer adlarında görülen *tiş* kelimesinin “sivri, sarp kepez, uçurum; sivri, yalçın kaya” anlamına geldiğini ifade etmektedir (Murzayev 1984: 553). İnsanların ve hayvanların dişleri birbirlerinden farklı olması sebebiyle yer şekilleri hangi hayvanın dişine benziyorsa o hayvanın adıyla birlikte kullanılmaktadır. Yer adlarında kelimeye *İt-Tiş* (*dağ, geçit, 2 ırmak*) biçiminde dört ayrı yer adında rastlanmaktadır.

52. Töş: “döş, göğüs.” “dağın eteğinin üst kısımları, dağın eğimli kısımlarının alt tarafları” anlamına gelir (Yudahin 1965, C. II: 261). Dağın sarp yukarı kısımlarının hemen aşağısında bulunan, nispeten topraklı ve kaba kısımlar vücudtaki konumu ve görünüşü sebebiyle döşe benzetilerek bu semantik geçiş sağlanmıştır. Şu yer adlarında tespit edilmiştir: *Töş (köy), Töşkö-Catar (boğaz)*.

B. Hayvan Organlarına Dayalı Deyim Aktarmaları

Kırgızistan yer adları arasında yalnız hayvan organlarına dayalı ölü deyim aktarması daha azdır. Bunlarda toplam 6 organ adının kullanıldığı görülmektedir. Hem insanlar hem de hayvanlar için kullanılan organ adları, birinci bölümde ele alınmıştır. Örneğin *baş*, insana ait bir organdır; fakat *At-Başı, Eçki-Başı, Kulca-Başı* gibi yer adlarında hayvan adıyla birlikte kullanılmak suretiyle insan organı vasfını yitirerek hayvan organı olmuştur. Tekrara düşmemek için bu organlara bu bölümde bir kez daha yer verilmemiştir. Bu bölümde yalnızca hayvanlara özgü organ adları ve bu organ adlarıyla kurulmuş yer adları bulunmaktadır.

1. Cal: “Yele.” Düz yerlerde basık tepeler, tümsekler için de kullanılan bir sözcüktür. *Cal* ögesinin bulunduğu yer adlarında atın yelesinden çok atın yelesinin bulunduğu yere benzetilerek semantik geçişin sağlandığı anlaşılmaktadır. Yer adlarında *cal* “kayalık alçak sıradağ; dağ sırtı” anlamına gelmektedir (Konkobayev 1980: 94). Kırgızistan yer adlarında şu örneklerde görülmektedir: *Aygır-Cal (dağ, 2 köy), Cal (köy), Kiçi-Aygır-Cal (dağ)*.

2. Kanat: “kanat.” Yaygın bir deyim aktarması değildir. Benzeyen ve benzetilen arasındaki ilişki açık değildir. Bu kelime yalnız bir yer adında *Temir-Kanat (köy)* görülmektedir. Belki o bölgede yalçın ve kanada benzeyen bir dağ manzarası, bu köy adının ortaya çıkmasına ilham kaynağı olmuş olabilir.

3. Kuyruk: “Kuyruk, kuyruk kılı, kuşun kuyruğundaki tüyler.” Kırgız yer adlarında görülen *töö-kuyruk* dikenli, bodur bir bitki adı, *çal kuyruk* daha çok atlar için kullanılan “kır kuyruk, beyazı çoğalmış kuyruk” anlamına gelir (Yudahin 1965, C. II: 439). Kırgız yer adlarındaki *kuyruk* kelimesi dağların

ya da arazinin kuyruk gibi uzayan yerlerini adlandırmak için kullanılabildiği gibi *töö-kuyruk* bitkisinin çok olduğu yerler ve görünümü itibarıyla kırılmış at kuyruğuna benzeyen coğrafi şekiller için de kullanılabilmektedir. *Kiçi-Töö-Kuyruk (ırmak)*, *Töö-Kuyruk (ırmak, dağ)*, *Çal-Kuyruk (ırmak)*, *Çon-Töö-Kuyruk (nehir)*.

4. Moynok: 1. Malın ve geyiğin boyun derisi, 2. Devenin boynunun eğri yeri (Abduldayev 1969: 431). Yudahin, kelimenin “boyun” anlamına da geldiğini, yer adlarında sarp, dik dağ geçitleri için kullanıldığını kaydetmektedir (1965, C. II: 35). Konkobayev, yer adlarındaki *moynok*un devenin boynuna benzeyen inişli çıkışlı eğri büğrü yerler ve sarp dağ geçitleri için kullanıldığını ifade eder (1980: 94). *Moynok*, ‘boyun’ kelimesiyle ilişkili olmalıdır. *Boyun+ak* “*boyuncuk*” > *moyunak* > *moynak* > *moynok* şeklinde bir gelişme göstermiş olup yukarda zikredilen anlamları kazandıktan sonra baş ve omuz arasında boğazın darca görünümü sebebiyle, sarp dağ yamaçlarında bulunan tehlikeli geçitlerin adlandırılmasında kullanılmış olmalıdır. Şu yer adlarında görülmektedir: *Beş-Moynok (köy)*; *Boto-Moynok (geçit, ırmak)*; *Kök-Moynok (göl, geçit, ırmak, köy)*; *Koş-Moynok (geçit)*; *Koy-Moynok (köy)*.

5. Müyüz: “oymuz”. Yer adlarında oldukça seyrek kullanılır. Kırgız yer adlarında yalnızca bir akarsu adında rastlanmıştır. Yer adının *Bugu-Müyüz* adı taşınması akar suyun deltaya benzeyen bir görünüme sahip olması ve çok sayıda akarsuyun aynı yerde birleşerek irileşmesinden ileri gelmektedir. Her hayvanın boynuz şekli farklı olduğu için *müyüz* adıyla kurulu yer adlarında müyüzü niteleyen hayvan adına da ihtiyaç duyulmaktadır.

6. Tumşuk: “1. gaga, somak, surat, filin hortumu, 2. burun” Kırgızistan yer adlarında *tumşuk* “burun” anlamındadır (Yudahin 1965, C. II: 267). Hayvanlarda gaganın baştaki durumuna, görünüşüne bağlı olarak *tumşuk* dağlarda gağaya benzeyen yer şekilleri, göllerde, akar sularda suyun içine doğru giren kara parçalarını adlandırmak için kullanılmıştır. Şu yer adlarında tespit edilmiştir: *Taş-Tumşuk (yerleşim birimi)*; *Tumşuk (zirve)*.

Sonuç

Kırgızistan yer adlarında geçen ölü deyim aktarmalarıyla ilgili özetle şunları söylemek mümkündür:

1. Kırgızistan yer adları arasında insan organlarıyla kurulu 500’ü aşkın yer adı bulunmaktadır. Bu yer adlarında insana ait 52 organ adı görev almıştır. Bunlardan *aça*, *baltır*, *çaç*, *cürök*, *dalı*, *iyin*, *kabırğa*, *kecige*, *koko*, *köt*, *sın*, *salaa*, *sooru*, *daban*, *taman*, *til* gibi organ adları yalnızca tek bir yer adında görülürken *arka*, *barmak*, *boguz*, *caak*, *kalça*, *karın*, *kulak*, *ooz*, *sakal*, *sırt*, *tamak*, *töş* gibi organ adları ikişer yer adında tespit edilmiştir. Yer adlarının kuruluşunda en çok görev alan organ adı *bel* olup 167 yer adında geçmektedir. 82 yer adında görülen *baş* ikinci sırayı almaktadır.

2. Kırgızistan yer adlarında hayvanlara ait 6 organ adı görülmektedir. Bu organlarla kurulu yer adlarının sayısı toplam 23'tür. Bunlardan *kanat* ve *müyüz* birer yer adı kuruluşunda; *tumşuk* iki yer adı kuruluşunda, *kuyruk* 5 yer adı kuruluşunda tespit edilmiştir. En çok görülen hayvan organı *moynok* olup 9 yer adı kuruluşunda geçmektedir.
3. Kırgızistan yer adlarında görülen ölü deyim aktarmalarında, aktarmanın üç yönünün olduğu anlaşılmaktadır:
 - a. Kaynak ve hedef arasındaki benzerlik.
 - b. Kaynağın vücutta bulunduğu yer, konum ve hedefin bu konuma uygunluğu.
 - c. Hem kaynak-hedef arasındaki benzerlik hem de kaynak-hedef arasındaki konum bakımından uygunluk.
4. Kırgızistan yer adlarında görülen organ adları herhangi bir sıfatla değil de tek başlarına kullanıldıkları zaman, yapılan benzetme insan organı temelinde yapılmış demektir. Benzetme herhangi bir hayvanın organı esas alınarak yapılmışsa bu durumda organ adı, organın sahibi olan hayvanın adıyla birlikte kurulmuştur.

Kırgızistan yer adlarında görülen organ adlarının yukarıda verilenlerle sınırlı olduğu düşünülemez. Her şeyden önce Kırgızistan'daki mevcut yer adlarının hepsi henüz bir araya getirilebilmiş değildir. Bu çalışma Kırgızistan'daki makrotoponimler çerçevesinde yapılmıştır. Mikrotoponimlerin derlenmesi ve bir araya getirilmesi çok daha zahmetli, zaman isteyen bir iştir. Bu yapıldığı takdirde mikrotoponimlerde daha fazla ölü deyim aktarmalarının çıkacağı, tespit edilen organ adlarına yenilerinin ekleneceği muhakkaktır. Diğer yandan şimdiye kadar yer adları sözlüğü hazırlayan araştırmacıların bazı kelimeleri müstehcen sayarak çalışmalarına almamış olabilecekleri de gözden uzak tutulmamalıdır.

Yukarıda da görüldüğü gibi Kırgızcanın önemli sözlüklerinde (Yudahin'in ve Abduldıyev'in sözlüklerinde) deyim aktarması yoluyla yer adlarının kuruluşunda görev alan bu kelimelerden bazılarının yer adlarında yüklendikleri anlamlara yer verilmiş olsa da, önemli bir kısmının yer almadığı dikkati çekmektedir. Hâlbuki geçmişte tabiatla iç içe yaşayan insanlar için bu ölü deyim aktarmaları anlaşılabilir değilken, köyden kente yaşanan göç ve dolayısıyla insanın tabiatından kopuşuna bağlı olarak artık bu kelimeler izaha muhtaç hâle gelmişlerdir. Her biri birer adres niteliğinde gündelik hayatımızda kullandığımız bu yer adlarını insanoğlu doğası gereği merak etmekte, onu öğrenme ve açıklama ihtiyacı hissetmektedir. İnsanların bu meraklarına cevap verebilmek için yer adlarında geçen her türlü kelimenin olduğu gibi; yer adlarına yansımış organ adlarının (ki bu organ adlarının bir kısmı yalnızca yer adlarında saklanmıştır) ve yüklendikleri anlamların da sözlüklere dahil edilmesi faydalı olacaktır.

Kaynaklar

- Abduldayev, E. ve D. İsayev (1969). *Kırgız tilinin tüşündürmө sözdüğü*. Frunze: Kırgız SSR İlimder Akademiyası Til Cana Adabiyat İnstitutu.
- Aksan, Doğan (1998). *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yay.
- _____(1999). *Anlam Bilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: TDK Yay.
- Barataliyev, Ö., M. Düyşönakunov ve T. Mambetcunuşov (2004). *Kırgızstandağı cer-suu atalıştarının sözdüğü*. Bişkek: Mamlekettik Til Cana Entsiklopediyalık Borboru.
- Yudahin, Konstantin K. (1965). *Kırgızsko-Russkiy slovar' I-II*. Moskva: İzdatelstva Sovyetskaya Entsiklopediya.
- Konkobayev, Kadıralı (1980). *Toponimiya yujnoy kirgizii*. Frunze: İlim.
- İsayev, D. İ. ve diğer. (1962). *Kırgızstandağı geografiyalık attardıñ Sözdüğü (Slovar' Geografiçeskih Nazvaniy Kirgizii)*. Frunze: Nauka.
- İsayev, D. (1977). *Cer-suu attarının sıñı*. Frunze: Mektep Basması.
- Murzayev, E. M. (1984). *Narodnıñ geografiçeskih terminov*. Moskva: İzdatel'stvo Mısl.
- Nadelyayev, V. M. vd. (1969). *Drevnetıyurkskiy slovar*. Leningrad: Nauka.
- Sevortyan, Edvard V. (1978). *Etimologiçeskiy slovar' tyurkskih yazıkov "B"*. Moskva: İzdatel'stvo Nauka.
- _____(1980). *Etimologiçeskiy slovar' tyurkskih yazıkov "V", "G", "D"*. Moskva: İzdatel'stvo Nauka.
- Şahin, İbrahim (2006). *Eski Türkçe Dönemi (VI-XI. Yüzyıl) Temel Eserlerinde Geçen Yer Adları*. Doktora Tezi. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi.
- The Redhause English-Turkish Dictionary* (2006). İstanbul: Sev Matbaçılık ve Yay.
- Umurzakov, S. U. vd. (1988). *Slovar' geografiçeskih nazvaniy kirgizskoy SSR*. Frunze: İlim.

Metaphors in Kyrgyzstan Toponyms on the Basis of Microcosmonyms and Their Usage in Place Names

İbrahim Şahin*

Abstract: In the construction of Kyrgyzstan toponyms, metaphors (phrase quotations) based on microcosmonyms (human organs) have a place that attracts attention. It has been determined that 58 organ names are used within such phrase quotations in place names in Kyrgyzstan. These words, most of which are dead phrase quotations rather than simple personifications (identifications), have acquired different meanings in toponyms. It seems necessary to include these toponyms within the vocabulary of geographical terms in order to make their meanings clearer and more understandable.

Key Words: Kyrgyzstan, microcosmonyms, metaphor, toponyms.

* Ege University Turkish World Research Institute / İZMİR
miharbisahin@hotmail.com

Передача метафор на основе названий органов в топонимах Кыргызстана и их использование в названиях регионов

Ибрагим Шахин*

Резюме: В Республике Кыргызстан обращает на себя внимание то, что в географических названиях широко использованы мертвые выражения (метафоры) на основе названий органов (микрокосмонизмы). Установлено, что в качестве обозначения мест были использованы названия 58 органов. Из них 52 названия человеческих органов, 6 названий органов животных. При исследовании семантической связи между источником (название органа) и целью (объект, в названии которого используется название органа) выяснилось, что иногда определяющим фактором явилось значение органа в организме, иногда внешний вид органа, а иногда оба фактора одновременно. В связи с тем, что большинство из этих названий сформировались как географические термины с соответствующим значением представляется необходимым их включение в словарь географических названий или топонимов.

Ключевые Слова: Кыргызстан, названия органов, метафора, топонимы.

* Университет Эге, институт исследований тюркского мира / Измир
miharbisahin@hotmail.com

Folklor-İdeoloji Bağlamında Sovyetler Birliği Dönemi Folklor Politikaları ve Bu Politikaların Kırgız Folkloruna Etkileri

Nezir Temur*

Özet: Kültürel belleğin önemli bir unsuru olan folklorla 20. yüzyıl dünyasında millî devletlerin oluşumunda, bazı ideolojiler tarafından, şekillendirilmeye çalışılan yeni toplumsal yapılarda birtakım işlevler yüklenmiştir. Bu bağlamda Batı'da nasyonalist (Almanya, İtalya, İspanya), Doğu'da ise sosyalist (Sovyetler Birliği, Çin) ideolojiler için folklor önemli bir alan olarak telakki edilmiştir. Her iki ideoloji için de folklor ürünleri kendi düşüncelerinin daha geniş kitlelere benimsetilmesi gibi ortak bir amaca hizmet etmiştir. Folklorun politik alanda bu şekilde kullanımını özellikle Sovyetler Birliği döneminde oldukça ön plana çıkmıştır. Temelleri Lenin döneminde atılan Stalin döneminde ise daha fazla belirginleşen yeni bir *Sovyet İnsanı (Homo Sovieticus)* ya da bütün millî kimliklerin içerisinde eridiği yeni bir *Sovyet Kimliği* yaratma çalışmaları içerisinde folklor, hem bu amacın etkili bir propaganda aracı olmuş hem de yaratılmak istenen bu yeni kimliğin önemli bir kültürel unsuru (*Sovyet Folkloru*) haline getirilmiştir. Sovyetler Birliği döneminde folklorla olan söz konusu bu yaklaşımın yarattığı ürünler, birliğe bağlı diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Kırgız Türklerinin folklorunda da önemli bir tabakayı teşkil etmiştir.

Anahtar Kelimeler: İdeoloji, folklor, Sovyetler Birliği, Kırgız folkloru.

Giriş

Folklor kavramı, 19. yüzyılda sözlü gelenekleri modern ideolojik amaçlar doğrultusunda birleştirmeyi arzulayan romantik milliyetçi ideolojinin bir parçası olarak gelişmiştir. Bu anlamda dünyada folklor değişik dönemlerde kimi araştırmacılar için önemli bir kültür olgusu değil; sadece egzotik bir olgu olmuştur. Kimi araştırmacılar için folklor bir sanat türüdür yani estetik yönüyle öne çıkarılmıştır. Bazıları için ise folklor, sadece bir kimlik arama kaynağı olmuştur. Bu üç türlü yaklaşıma göre metotlar, teoriler oluşturulmuştur. Özellikle 19. yüzyıla damgasını vuran romantizm hareketi, daha açık bir ifadeyle romantik milliyetçilik, folklorun 20. yüzyılda ideolojik ya da politik bir araç olarak kullanılmasında en önemli etken olmuştur.

* Gazi Üniversitesi, TÖMER / ANKARA
ntemur@gazi.edu.tr

Bir kimlik arama kaynağı olarak folklorun millî kimlikle arasındaki ilişkinin ne seviyede olduğunu tespit edebilmek için Batılı araştırmacılar ve teorisyenler 19. yüzyıldan itibaren köylü kültürünü analiz etmeye başlamıştır. Folklor çalışmalarının bu ideolojik çerçevesini, 19. yüzyılda ortaya çıkan romantizm akımı belirlemiş ve folklorun millî kimlikle ilişkisi meselesi, 19. yüzyıldan itibaren teorisyenlerin ve araştırmacıların ilgi odağı olmuştur.

Folkloristlerin bu konudaki ilk fikirleri folklorun doğrudan millî kimliği ifade ettiği yönündedir. Milliyetçi ideolojiler (İtalya, İspanya, Almanya) ve sosyal bilimciler 20. yüzyılın ortasında millet ve kültür teorilerinde özellikle folklor konusuna yoğunlaşmışlardır. Sosyal bilimciler, bir ülkede bir gruba ait kültürel özellikleri belirlemeye çalışırken folklor ürünlerinden faydalanmışlardır. Folklorun kısa zaman içinde sıkı bir şekilde takip edilmesi gereken ulusal düşüncelerin bir sembolü olduğu benimsenmiştir. Bu düşünceye göre bir toplumun kültürel genetik şifreleri folklor ürünlerinde gizlidir. Bundan dolayı birçok araştırmada hızlı sosyal değişmelerin olduğu dönemlerde, toplumun yeni sosyal şartlara uyumunda, folklorun fonksiyonları gözden geçirilmiştir (Reich 1971: 233). Bu çalışmalarda öncelikle değişim için bir ideolojinin yaratılmasında folklorun etkisi gösterilmeye çalışılmıştır.

Muhtelif toplumların folklor tarihçilerinin de işaret ettiği gibi, 19. yüzyıl sonunda yeniden şekillenen dünya rejimlerinin ve bunların resmî söylem kurgulamalarında başvurdukları ilk kaynak çoğu zaman folklor olmuştur (Öztürkmen 1998: 16). Folklor aynı zamanda toplumsal belleği oluşturan önemli kültürel olgulardandır. Paul Connerton'a göre Totaliter rejimler kendi yönetimleri altındaki toplumların kafalarını tutsaklaştırmaya onları belleklerinden ederek başlar (Connerton 1999: 26-27). Bunun yöntemi ise zamanın önemli yazar ve tarihçilerinin susturulup sindirilmesidir. Buna en çarpıcı örnek olarak ise Stalin döneminde uygulanan *repressiya* verilebilir. *Repressiya*'da birçok tarihçi ve yazar sürgün ya da idam ile cezalandırılmıştır.

Wendy Reich, *Yeniden Canlandırma Hareketlerinde Folklorun Kullanımı* (Reich 1971: 233) adlı çalışmasında, hızlı sosyal değişmelerin olduğu dönemlerde folklorun fonksiyonlarını gözden geçirmeye ve yeniden canlandırma hareketlerini örneklendirmeye çalışmıştır. Bu oluşumların yöntemleri gözden geçirilmiş, değişim için bir ideolojinin yaratılmasında folklorun etkisi değişik açılardan ele alınmıştır. Kültün ideolojisini ve mesajını açıklamak için folklorun kullanılışı, Sovyetler Birliği'nin etkisindeki Çin komünizmi gibi yüzyılın hareketleri arasında dikkatleri çekmektedir. Mao Tse – Tung, kendisinin bir tip olarak alındığı geleneksel Çin halk hikâyelerini tekrar yorumlatarak onlara komünizmin eninde sonunda nasıl üstün geleceğini göstermeye çalışmıştır.

Richard M. Dorson, 20. yüzyılda folklorla olan söz konusu politik yaklaşımları *İdeolojik Folklor Kuramı* (Dorson 2007: 25) çerçevesinde değerlendirmiştir. Dorson'a göre, halk şiirinin millî kimliği ön plana çıkararak ve koruyucu rolüne dikkat çeken Johann G. Von Herder'in izindeki Avrupa'nın her ülkesinden bilim adamları yerel ağızlarla söylenen halk masalları ve halk şarkılarında, halkbilimi konularını geliştiren edebiyatta ve millî kahramanları anlatan tarih eserlerinde açığa çıkan halk ruhunu aramışlardır. Folklor, Nazi Almanyasında ve Sovyet Rusya'da olduğu gibi faşist ve komünist politik ideolojilerle bütünleştirilmiş ve halkbilimi, bu ideolojilerin geniş halk kitlelerini etkilenmesinde propaganda aracı olarak kullanılmıştır (Çobanoğlu 1999). Almanya'da Hitler, Sovyetler Birliği'nde Lenin ve Stalin, İtalya'da Musolini, İspanya'da Franco 20. yüzyılda, folkloru yaratmak istedikleri yeni toplum modelinde bir araç olarak kullanmışlar ve bu liderler folklor ürünlerinde âdeta kutsanmışlardır.

Çarlık Rusyasının Folklorla Bakışı

Rusya'da halkbilimine ve halk edebiyatına karşı ilgi, diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi romantik akımla başlar. Ancak Propp, romantik akımın görüşleriyle yönlendirilmeye ihtiyaçları olmadığını vurgulayarak kendi çağına ve ülkesinin şartlarına uygun yeni bir disiplin yaratmanın gerekliliği üzerinde durmuştur. Ayrıca Propp, folklorun politize edilmesine karşı olduğu yönünde görüşler öne sürmüştür (Miller 1990: XI). Rus aydınlarında millet olma bilinci Napoleon savaşları ile birlikte ortaya çıkmıştır. Halk edebiyatı ürünlerine Ortodoks kilisesi mesafeli yaklaşmıştır. Bu eserler, Çarlık ve kiliseyle çatışmadığı sürece yayımlanmıştır. Çarlığın ve kilisenin folklor ürünlerine karşı bu yaklaşımı, Rusya'da folklorla olan ideolojik yaklaşımın ilk örneği olarak kabul edilebilir. Bolşeviklerin iktidarda olduğu dönemde ise folklor ürünleri Sosyalist sistemle çatışmadığı ölçüde kabul görmüş ve yayımlanmıştır.

Rus Çarlığı'nın 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Türkistan'a doğru ilerleyişi uzun ve aşamalı planların sonucudur. Ticari kolonilerin bölgeye girişinden sonra askeri hazırlıklar yapılmaya başlanmış ve aynı yüzyılın sonlarında planlanan hedefe ulaşılmıştır (Ölçekçi 2009: 125). Türkistan coğrafyasının 19. yüzyılın sonlarında Ruslar tarafından tamamen işgalinden sonra burada yaşayan toplulukların hem daha iyi tanınması hem de Rus kültürüne ve Ortodoksluğa entegrasyonunun sağlanması amacıyla kültürel unsurları mercek altına alınmaya başlanmıştır. Bu amaçla Türk topluluklarının sözlü gelenekleriyle ilgili geniş çaplı ilk derleme çalışmaları, bilim adamları, seyyahlar ve misyonerlerin de içinde olduğu heyetler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar neticesinde Türk halk edebiyatına ait birçok ürün derlenmiş ve

Sovyetler Birliği dönemi folklor çalışmaları için zengin bir halk edebiyatı arşivi miras kalmıştır.

Rusya'da Türk boylarının folklor ürünlerine yönelik çalışmaları iki ana döneme ayırmak mümkündür. İlki Çarlık dönemi, ikincisi ise Sovyetler Birliği dönemidir. Çarlık Rusyasının Türk topluluklarının folkloruna olan ilgisi bilimsel amaçlardan ziyade, izlediği milliyetler politikası çerçevesinde, işgal ettiği veya işgal etmeyi planladığı topraklardaki Türklerin kültürel yapılarını daha yakından tanımak istemesidir. Bu bölgelerdeki Türkoloji çalışmalarının şekillenmesinde İlminsky ve onun öğrencilerinin büyük rolü olmuştur. İlminsky'den sonra öğrencisi olan ve Türkistan'da misyonerlik faaliyetlerinde bulunan N. P. Ostroumov'da Türkistan'daki Türklerin dillerini ve kültürlerini yozlaştırmaya çalışmıştır. Kültürde "böl ve yönet" anlamına gelen bu davranış Rus resmî çevrelerince de kabul görmüş, Türkçe yerine "Sart" dili diye bir dil geliştirilmeye, Türk toplumuna da "Sart" milleti adı verilmeye çalışılmıştır. Türkçenin öz kelimelerinin az kullanılması, buna karşı Arapça ve Farsça kelimelerin ağırlıklı kullanılmasını öneren Ostroumov, Türk ve Taciklerden bir "Sart" kavmi oluşturmak istemiştir (Yetişgin 2010: 220).

Abdulkadir İnan'ın ifade ettiği gibi misyonerlerin çalışmaları neticesinde Eski Tös ve Ongunlar, yerlerini Ortodoks azizlerine bırakmıştır. Çarlık Rusya'nın misyonerler aracılığıyla sokmak istediği Hıristiyanlığa mahsus kültürler bunların yerini Sovyetler Birliği döneminde Lenin, Stalin ve diğer parti liderleri alacaktır- eski kamlık dini tarafından benimsenip yeni bir şekil almıştır. Kamlık inancının taşıyıcısı ve koruyucusu olan kamlar bile *Rus ilhanlarının tahripkâr faaliyetleri karşısında aciz kaldıklarını* ifade etmişlerdir. Ayrıca çeşitli Türk boylarının halk edebiyatı ürünlerinde Rus istilasının doğurduğu acılar da dile getirilmiştir (İnan 1991: 119). Bunun yanı sıra Manas Destanı hakkında önemli çalışmalarda bulunan Radloff, destanda adı geçen *ak padişah'a* ve Manas'ın ona itaatına (*padişah değenge batır Manas baş koydu*) dair parçaların sırf Rus memurunu memnun edebilmek için Kırgız halk şairi tarafından uydurulmuş olabileceğini iddia etmiştir (İnan 1991: 117). Radloff'un derlediği Manas Destanı'nda Ruslarla ilgili şu ifadeler geçmektedir:

<i>Cardı barıp bayıgan,</i>	Fakir gitti zenginleşti,
<i>Cılanaç barıp kiyingen,</i>	Çıplak gitti giyindi,
<i>Açka barıp toyungan</i>	Aç gitti doydı,
<i>Arık barıp semirgen.</i>	Zayıf gitti tavlandı.
<i>Orustun curtı booruker</i>	Rus'un yurdu yardımsever
<i>Orustan barıp cay algın,</i>	Rus'tan gidip ev alırsan
<i>Kiyimin çeçip berüüçü</i>	Giyisini çıkarıp verir
<i>Orustan catıp olut al.</i>	Rus'tan gidip yer al (İbikeyev 1966: 55).

Sovyetler Birliği Dönemi Folklor Politikaları ve Bu Politikaların Kırgız Folkloruna Etkileri

1917 yılında gerçekleşen Ekim Devrimi'yle iktidara gelen Komünist Parti önceliği, kendisine Çarlık Rusyasından miras kalan milliyetler sorununa vermiştir. Bu çerçevede kurulan Milliyetler Komiserliği'nin başına Stalin getirilmiştir. Devrimden önce ve devrimin ilk yıllarında bu konuda iyimser mesajlar veren Komünist Parti ve yöneticilerinin daha sonraki uygulamaları bu iyimser havanın yok olmasına sebep olmuştur. Milliyetler politikası konusunda 1920'li yılların başında daha hoşgörülü bir tutum sergilenirken Sovyet merkezîliğinin daha da belirginleşmesiyle aynı on yılın sonlarına doğru bu tutum katılaşmıştır. Siyaset bilimciler tarafından Stalin diktatörlüğü olarak tanımlanan *Stalinizm* kavramı, Marksizm ve Leninizm'in önüne geçmiştir. Stalin'in önemli amaçlarından birisi de bütün kültürel kimliklerin içerisinde eridiği yeni bir *Sovyet Kimliği* ya da *Sovyet İnsanı* yaratmaktır. Stalin'e göre bu kimliğin dili Rusça olmalıydı.

Sovyetler Birliği'nin izlediği milliyetler politikası, folklorla ve diğer kültürel ürünlere olan bakış açısını da şekillendirmiştir. Folklorla ideolojik yaklaşım, izlenen milliyetler politikasının bir sonucudur. Sovyetler Birliği dönemi folklor politikalarını, bu dönemde uygulanan Milliyetler Politikasının bir uzantısı olan kültür politikaları çerçevesinde değerlendirmek mümkündür.

Bir milletin hayatında, fertlerin 'sözlü ve yazılı gelenekte yer alan kabulleriyle müştereklik gücüne erişen ve millî kimliği oluşturan maddî-manevî faaliyetlerin tümünün millî kültürü veya kültürü meydana getirdiği iddia edilmiştir (Yıldırım 1998: 38). Dolayısıyla millî kültürün en önemli yapı taşı olan folklor, özellikle milletlerin kimliklerinin temsilinde çok önemli bir yere sahip olmuştur. Bu durumun farkında olan Bolşevik rejimin kurucuları V.İ. Lenin ve Stalin, kurmuş oldukları sözde federal, esasta üniter yapıya bağlı olarak yaşayan toplumlara içine alan yeni kimlikler oluşturma yoluna gitmişlerdir. Başta Türkistan bölgesinde yaşayan Türk toplulukları olmak üzere Çarlık Rusyası döneminden beri Rusların hâkimiyeti altındaki milletler âdeta baskı rejiminin etkisi altında yaşamaktaydılar. Bu milletler için düşünülen yeni kimlik ve benlik oluşturma çalışmalarının temeli V. İ. Lenin döneminde atılmış; Stalin döneminde ise uygulamaya geçilmiştir.

Sovyetler Birliği döneminde Ruslar, bir millet olarak kendi folklorlarına ilk önce estetik hazinenin kaynağı olarak bakmışlardır; fakat siyaset alanında folklorun içerik olarak Komünist Partinin görüşleri ile örtüşen kısmına daha fazla önem verilmeye çalışılmıştır. Ekim Devrimi'nden sonra Sovyetler Birliği'ndeki halkbilim çalışmaları ve halk edebiyatı ürünlerini derleme faaliyetleri iki ayrı ve birbirine karşıt çizgide yürütülmüştür. 1925 yılında Komünist Parti

Merkez Komitesi, farklı gruplar ve akımlar arasındaki folklor çalışmaları konusundaki tartışmalara izin vermiştir (Miller 1990: 5). Bundan dolayı Sovyetler Birliği döneminde folklor, devrimden sonraki ilk on yılda altın çağını yaşamıştır denilebilir.

Sovyetler Birliği dönemindeki folklorla ilgili çalışmalar, araştırmalar ve söz konusu alandaki teorik tartışmalar, Sovyet hükümetinin resmi emriyle Marksist ideolojinin *toplum ve kültürün evrimi* düşüncesi çerçevesinde yürütülmüştür.

Sovyet hükümetinin bütün cumhuriyetlerde folklor çalışmalarına büyük önem vermesinin sebebi, Sovyetler Birliği'nde bilimin bütün dalları gibi folklorun da sosyalizmin ve komünizmin gerçekleşmesinde çok etkili bir araç olarak kabul edilmiş olmasıdır. Richard Dorson'un da belirttiği gibi Sovyetler Birliği'nde folklor alanında yapılan çalışmalar her yönüyle Sovyetleştirme amacıyla kullanılmıştır. Köylerde yaşayan halk şairleri, devrimi ve devrim liderlerini öven şiirler, destanlar yaratmaları konusunda teşvik ve taltif edilmiştir. Bu şiirleri ve destanları yazan halk şairleri parayla, madalyayla ödüllendirilmişlerdir (Dorson 2007: 14-17). Örneğin Jambıl, 1936 yılında Moskova'ya davet edilmiş, burada opera ve tiyatro sahnelerinde Lenin, Parti ve Sovyetler Birliği halkı hakkında birçok *jır* okumuştur. 1938 yılında Lenin Nişanı almış ve aynı yıl Kazakistan Yüksek Sovyetine milletvekili olarak seçilmiştir (Öner 2004: 79). 1930'lu yıllarda yani Stalin diktatörlüğünün zirvede olduğu dönemde bir taraftan Sovyet kültürünün temelini oluşturulması yönünde çalışan büyük sanatçılar, edebiyatçılar ödüllendirilirken bir taraftan da rejime muhalif olanlar ya sürgünle ya da idamla cezalandırılmışlardır.

Sovyetler Birliği döneminde özellikle Lenin'in folklor ürünlerinin derlenmesi ile ilgili yaptığı çağrı üzerine birliğe bağlı bölgelerde yoğun bir derleme faaliyeti başlatılmıştır. Çeşitli bölgelerde folklor merkezleri kurulmuş ve söz konusu merkezlerde özellikle derlemelere önem verilmiştir. Bu derlemelere bölgedeki aydınlar, öğrenciler ve öğretmenler katılmıştır. Sovyetler Birliği döneminin ilk on yılında Kırgız Türklerinin folkloru ile ilgili çalışmalar derleme ağırlıklı olmuştur. Derleme çalışmaları bölgesel ilim komitelerinin denetiminde gerçekleştirilmiştir. Bu ilim komiteleri daha sonra Sovyet merkezizetiçiliğinin bir parçası olan ilim akademilerine dönüşmüştür. Kırgız Türklerinin folkloruyla ilgili en geniş çaplı derleme çalışmaları, 1920'li yıllarda Kayyum Miftakov tarafından gerçekleştirilmiştir. Kayyum Miftakov aynı zamanda bu dönemde bir folklor derneği de kurmuştur. Folklor derneğinde öğrencilere folklor ürünlerinin nasıl derleneceği konusunda dersler verilmiştir. Derleme çalışmaları Komünist Parti tarafından kurulan yerel ilim komitelerince hem organize edilmiş hem de denetlenmiştir. Kayyum Miftakov, Kırgız Türklerinin folklo-

ruyla ilgili oldukça zengin materyaller derlemiştir. Ancak derlenen bu materyallerin bir kısmı yayımlanamayıp arşivlerin tozlu raflarına mahkûm edilmiştir. Bir kısmını ise Kayyum Miftakov kendi imkânlarıyla yerel gazetelerde yayımlayabilmiştir. Kayyum Miftakov'dan sonra ise derleme çalışmaları İbrayım Abdır Rahmanov tarafından yürütülmüştür.

Miftakov'un 1920 yılında *Kırgız Sözlü Edebiyatını Derleme Yöntemleri* adlı bir makalesi yayımlanmıştır. Bu çalışma, muhteva açısından çok geniş olmadığı gerekçesiyle kitap haline getirilmemiştir. Genel olarak söylenirse Miftakov, *Derleme Metotları*'nda dönemin Sovyet folkloristlerinin kendi folklor ürünlerini derlerken kullandıkları metotlardan faydalanmıştır. Daha önce bahsedilen Tört Kül mektebinin yanında kurulmuş folklor derneğinin çalışma planı, amacı ile beraber *Kırgız Edebiyatını Derleme Yöntemleri* adlı çalışma 1921 yılı güz ayında düzenlenip, bir yıl sonra uygulanmaya çalışılmıştır. Bu metot 1923 yılında Almatı'da tekrar denenmiştir (Taşdemirov ve Zakirov 1973: 24).

Miftakov, derleme faaliyetlerine Sağımbay'dan Manas Destanı'nı derleyerek başlamıştır. Daha sonra Tiyan-şan ile Talas'ın güney bölgesinden sözlü gelenek ürünlerinin birçok türünü derlemiştir. Miftakov'un topladığı ürünler gerek tür, gerekse tema ve şekil açısından oldukça zengin olmasına rağmen, maa-lesef bu materyaller sistemli bir hale getirilip düzenlenerek müstakil bir kitap halinde yayımlanamamıştır. Onun topladığı materyaller Kırgız SSR İlimler Akademisinin Dil, Edebiyat Enstitüsünün El Yazmalar Bölümünde muhafaza edilmektedir. Sözlü gelenek ürünleri hakkında kaleme alınan araştırma kitaplarında, edebiyat tarihlerinde Miftakov'un derlediği materyallerden geniş bir şekilde faydalanılmıştır.

1930'ların başında önemli Rus folkloristlerin başında gelen, aynı zamanda Sovyet Yazarlar Birliği'nin folklor bölümünün başkanı da olan Yuri Sokolov, resmi parti doktrininin işçi sınıfı arasında hızla yayılması için folklorun önemli bir araç olduğunu vurgulamıştır (Sokolov 1931: 91-114). Folklorist Yuri Sokolov, kendini bu yeni folklor anlayışının sadık bir savunucusu olarak göstermiştir. 1930'lu yılların başlarında Sokolov ve diğer folkloristlere göre, edebiyat ile folklorun özdeşleşmesi ve yazarlar ile folklor ürünlerinin icracılarının geleneksel folklor türlerinde yeni çağdaş hayatı tasvir etmesi gerekiyordu; onun iddiasına göre folklor, folkloristlerin denetiminde geliştirilmeliydi, propaganda faaliyetlerinde, yeni Komünist toplumun yapılandırılmasında folklor oldukça değerli bir araçtı. Ayrıca, Sokolov bizzat kendisi folklor ürünlerini icra edenlere yol göstermiş, onlardan kendi çağlarının ihtişamını tasvir etmelerini, eski hayat ile yeni hayat arasındaki büyük uçurumu dile getirmelerini ve Sovyetler Birliği'nde yaşamının büyük mutluluk olduğunu göster-

melerini (Miller 1990: 55) istemiştir. Mc Connan'ın (1998: 128), *Niçin folklor?* sorusuna Sokolov'un şu ifadesi cevap niteliği taşımaktadır: "Folklorun propaganda aracı olarak kullanılmasıdaki en büyük etken folklor ürünlerinin anonim olması ve kolay ezberlenmesidir." (1933: 312) 1931'de ise işçi sınıfının yeni gelişen şiiri hakkında folkloristlere direktif verilmesinin ve gelişen folklorun denetim altına alınmasının şart olduğunu beyan etmiştir.

Bu gelişmelerde Maksim Gorki'nin payı küçümsenmemelidir. Gorki'nin 1934'te Sovyet Yazarlar Birliği'nin ilk kongresindeki açılış konuşması folklor sahasında birçok kişiyi etkilemiştir. Bu konuşmada Gorki, Sokolov gibi folklor ve işçi sınıfı arasındaki ilişkiden bahsetmiş, işçi sınıfının sözlü yaratıcılığını tarif etmiştir. Gorki edebiyat ile folklor arasındaki ilişkinin çok güçlü olduğunu vurgulamış ve derlemeler, araştırmalar için çağrıda bulunmuştur.

1936'nın başlarında SSSR Halk Komiserler Sovyeti bünyesinde sanat işleri ile ilgili bir komite kurulmuş ve buna bağlı olarak da cumhuriyetlerde ve dâhilinde mahallî olarak sanat işleri ile ilgili kuruluşlar oluşturulmuştur. Böylece halk ürünleri de denetim altına alınarak komünist ve sosyalist bir sansür rahatlıkla uygulanmıştır (Erdem 1999: 152). 1936'da yönetimin folklor çalışmalarına doğrudan müdahalesiyle başlayan süreç, 1953'te Stalin'in ölümüne kadar parti tarafından desteklenmiştir.

Bütün Avrupa'yı derinden etkileyen ve 1939'da patlak veren İkinci Dünya Savaşı, Sovyetler Birliği'nde sosyal bilimlerin bütün dallarında olduğu gibi folklor çalışmalarına ve halk edebiyatı ürünlerine de yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu durum Sovyetler Birliği içinde yer alan Türk boylarının folkloruna yeni bir bakış açısı getirmiştir. Bu dönemde propaganda konuları değişmiş, Nazilere karşı savaşan askerleri motive etmek amacıyla halk şairlerinden vatanseverlik ve kahramanlık temalarının öne çıkarıldığı destan geleneğine bağlı olarak oluşturulan destanlar ve bunlara benzetilerek üretilmiş destanlar derlenmeye başlanmıştır. Bu dönemde halk edebiyatı ürünleri *socialist realizm* (toplumcu gerçekçilik) anlayışı ile üretilmeye başlanmıştır. Savaş sürecince halk edebiyatı ürünlerinde rejimin ideolojisinden ziyade kahramanlık ve vatanseverlik motifleri ön plana çıkartılmıştır. Özellikle büyük destan kahramanlarının vatanseverliklerini değerlendiren çalışmalar yapılmıştır. Bu amaçla yapılan çalışmalara örnek olarak 1942 yılında Türkmenistan'da yayımlanan Dede Korkut, Yusuf – Ahmet, Köroğlu destanları (Özkan 2007: 172); Kırgızistan'da Rahmatulin'in, *Uluu Patriot Ukmuştuu Manas* (Büyük Vatansever Manas) adlı kitabı gösterilebilir.

Ayrıca bu dönemde, Rahmatulin ve Abdırâhmanov tarafından Manas Destanı hakkında bir seri kitapçık çıkarılmıştır. Bogdanova ve farklı folkloristler tarafından Kırgız folkloru ile ilgili teorik çalışmalar yapılmıştır. Bu teorik ça-

lışmalar arasında en önemlisi, ilki 1920'li yıllarda Miftakov tarafından yapılan Kırgız folkloruna ait türlerin sınıflandırılma çalışmalarıdır. K. Miftakov (1924), M. Bogdanova (1940), K. Rahmatulin (1943), T. Samançin, T. Bayciyev, Z. Bektenov (1947), A. Tayguranov (1948), S. Musayev, C. Taştemirov (1960), S. Zakirov (1982), M. Mamırov (1988), M. Tülögabilov (1985), T. Tanayev (1991) tarafından çeşitli bakış açılarıyla birçok tasnif denemesi yapılmıştır. 1947 yılında antoloji türünde *Kırgızdan Sovetik Folkloru* (Kabirov 1947) adlı eser yayımlanmıştır. Redaktörlüğünü İ. E. Kabirov'un yaptığı eser "Cañğı Zaman", "Emgek Cönündö", "Ata Megendik Soguş", "Küygön", "Ceñiş ırları", "Tabışmak", "Cañılmaç", "Kalptar" olmak üzere altı bölüme ayrılmaktadır. İlk bölümde, Komünist Parti, Lenin, Stalin, Ekim Devrimi ve Kızıl Ordu'ya övgüleri içeren halk ırlarına yer verilmiştir. Bu ırların sonunda söz konusu eserin nerede ve ne zaman derlendiği konusunda küçük notlar yer almaktadır. İkinci bölümde ise Kolhozları ele alan ırlar yer almaktadır. Özetle bu eserde Sovyet değerlerini anlatan ve öven halk edebiyatı türlerine geniş bir şekilde yer verilmiştir. Bunların yanı sıra destan kalıpları içerisinde şiirler yazılmış ve bu şiirlerde askerler destan kahramanları ile özdeşleştirilmiştir:

<i>Alıp – Manaş baatırdıy</i>	Alıp-Manaş bahadır gibi
<i>Öştüğe kilebes katu bol!</i>	Düşmana acıma sert ol!
<i>Altay – Buuçay baatırdıy,</i>	Altay-Buuçay bahadır gibi
<i>Ölbös möñkü iydelü bol!</i>	Ölümsüz ebedî güçlü ol! (Dilek 1998: 451-483)

...

<i>Almambetty aybattuu</i>	Almambet gibi heybetli
<i>Çolponbay çıktı kırgızdan.</i>	Çolponbay çıktı Kırgız'dan.
<i>Külçorodoy küülöngön</i>	Külçoro gibi kükreyen
<i>Düyşöngül çıktı kırgızdan.</i>	Düyşöngül çıktı Kırgız'dan
<i>Kocoçaştay közgö atar</i>	Kocoçaş gibi gözden vuran
<i>Mergen çıktı kırgızdan.</i>	Nişancı çıktı Kırgız'dan (Taşdemirov ve Zakirov 1973: 659).

1950'li yıllara gelindiğinde büyük Türk destanlarıyla ilgili birtakım çalışmalar yapılmıştır. Türkmenistan'da Dede Korkut, Kırgızistan'da ise Manas Destanıyla ilgili konferanslar düzenlenmiştir. 1951'de Pravda adlı gazetede yayınlanan altı yazıda Dede Korkut'un halkçı bir destan olmadığı, milliyetçilik zehrini taşıdığı iddia edilerek, eser halkçılık adına küçümsenmiştir. Ayrıca bu iki destanla ilgili gazetelerde seri makaleler yayımlanmıştır. 1952 yılında Manas Destanı ile ilgili büyük bir konferans düzenlenmiş ve bu konferansta destanın halkçı unsurlar taşıyıp taşımadığı tartışılmıştır. 6-10 Haziran 1952 tarihinde düzenlenen konferansta, belirlenen bilim adamlarının ve yardımcı-

larının hazırladıkları raporlar doğrultusunda konferansın en önemli meselesi, destanın halkçı olup olmadığı konusunda yoğunlaşmıştır. Bu konudaki raporlar iki grupta toplanmıştır:

1. Destanın halkçılığı hakkındaki raporlar
2. Manas Destanı'nın varyantlarından tanzim edilmiş yeni bir metnin (Kurama Varyant) hazırlanması gerektiği konusundaki raporlar

Konferansın sonunda ise Manas Destanı'nın muhtelif varyantlarından müteşekkil bir *Kurama Varyant*'in oluşturulması kararlaştırılmıştır. Söz konusu eser konferanstan sonra oluşturulan bir komisyon tarafından hızla hazırlanarak 1958 yılında yayımlanmıştır.

Bu konferansın bizim için asıl ilgi çekici yönü, bir folklor metninin sisteme adapte edilmesi için bu kadar büyük bir tartışma konusu olmasıdır. Fakat aradan geçen zaman baskıcı bir rejimin bile bir folklor metnini tamamen değiştiremeyeceğini ortaya koymuştur. 1991'den sonra Manas Destanı üzerine yapılan çalışmalarda hiç şüphesiz metnin orijinal olanı araştırmacılar tarafından tercih edilmiş ve bundan sonra da tercih edilecektir.

Sonuç

Esasında SSCB'nin folklorla ilişkin yaklaşımlarını; totaliter rejimlerin folklorla bakış, yorumlayış ve değerlendirişlerinden farklı düşünemeyiz. Totaliter rejimlerin ayakta kalmalarını sağlayacak unsurlarından biri idareleri altındaki halkların hatıralarını yok etme girişimleri olmuştur. Fakat onların göremedikleri, unutmanın dıştan gelen bir güçle gerçekleşmeyeceği olgusudur. Tacitus'un dediği gibi "Eğer susmak gibi unutmak da elimizde olsaydı dille birlikte belleği de kaybederdik." Şüphesiz diktatörlük dil, bellek ve tarihi yok eder (Assman 2001: 88) ya da yok etmeye çalışır. Eğer yok edilemiyorsa – ki toplum hafızasının ve toplum hafızasının önemli bir kısmını oluşturan folklorun yok edilemeyeceği gerçeğini anladıklarında – değiştirme yoluna gidilmiştir. Buna bağlı olarak Sovyetler Birliği dönemi folklor politikalarının Kırgız Türklerinin folkloruna etkisi iki yönde olmuştur. Bunlardan ilki folklor çalışmalarına, ikincisi ise folklor ürünlerine yöneliktir. Hakim ideolojinin folklor ürünlerine etkisi ya da müdahalesi iki şekilde olmuştur: 1. Adaptasyon (Uyarlama) 2. Harmonizasyon (Uygunlaştırma, Yeniden Kurma).

Sovyet değerleri, Stalin tarafından geliştirilen *şekil olarak millî, içerik olarak sosyalist* ilkesi çerçevesinde Kırgız Türklerinin sözlü gelenek türlerine uyarlanarak işlenmiş ve söz konusu değerlerin propagandası yapılmıştır. Bu eserlerde devrim liderleri, kolhoz politikası, Komünist Parti, Kızıl Ordu vb. yüceltilerek geniş halk kitlelerine benimsetilmeye çalışılmıştır. Burada totaliter rejimlerin yaptığı gibi mevcut toplumsal bellek silinerek kendi ideolojilerinin kur-

guladığı yeni bir toplumsal belleğin yaratılmaya çalışıldığını söylemek mümkün görülmektedir. Ayrıca *Kırgız Sovyet El İrları*, *Kırgız Sovyet El Edebiyatı* gibi ifadeler kullanılmaya başlanmıştır.

Temelleri Lenin döneminde atılan Stalin döneminde ise daha fazla belirginleşen yeni bir *Sovyet İnsanı (Homo Sovieticus)* ya da bütün milli kimliklerin içerisinde eridiği yeni bir *Sovyet Kimliği* yaratma çalışmaları içerisinde, folklor hem bu amacın etkili bir propaganda aracı olmuş hem de yaratılmak istenen bu yeni kimliğin önemli bir kültürel unsuru (*Sovyet Folkloru*) haline getirilmiştir denilebilir. Sovyetler Birliği döneminde folklorla olan söz konusu bu yaklaşımın yarattığı ürünler, birliğe bağlı diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Kırgız Türklerinin folklorunda da önemli bir tabakayı teşkil etmiştir. Her ne kadar müdahale edilmiş veya söz konusu dönemin ideolojisine uygun folklor ürünleri bu dönemde yayımlanmışsa da bu çalışmalar Türkoloji çalışmaları için önemli bir kazanım olarak kabul edilebilir. Ancak Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Kırgız Türklerinin folkloru ile ilgili çalışmalarda Türkologlar tarafından orijinal ya da müdahaleden uzak kaynaklar dikkate alınmıştır.

Kaynaklar

- Assman, Jan (2001). *Kültürel Bellek*. Çev. Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Cigitov, Salican (2006). “Karanlık Yıllar ve Bir Mihenk Taşı: Sıdık Karaçev”. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15: 93 – 105.
- Connerton, Paul (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar?* Çev. Alaeddin Şenel. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Çobanoğlu, Özkul (1999). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yay.
- Dilek, İbrahim (1998). “Altay Türkleri Edebiyatı”. *Türk Dünyası El Kitabı*. C. IV. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. 451-483.
- Dorson, Richard M. (2007). *Günümüz Folklor Kuramları*. Çev. Selcan Gürçayır ve Yeliz Özyay. Ankara: Geleneksel Yay.
- Erdem, Melek (1999). “Türkmenistan’daki Dede Korkut Destanlarının Türkmen Şuurunun Yaratılmasındaki Rolü”. *Kök Araştırmalar* 1(2): 149-159.
- İbikayev, S. (1966). *Kırgız Elinin Oozeki Adabiyatındaki Ateizmdin Elementleri*. Frunze: Kırgızstan Basması.
- İnan, Abdulkadir (1991). “Türk Kavimlerinin Halk Edebiyatında Rus İstilasının Yankıları”. *Makaleler ve İncelemeler*. C. II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 117-124.
- Kabirov, İ. E. (1947). *Kırgızın Sovetik Folkloru*. Frunze: Kırgızmambas.

- McCannon, John (1998). *Red Arctic: Polar Exploration and the Myth of the North in the Soviet Union, 1932 – 1939*. Oxford: Oxford University Press.
- Miller, Frank J. (1990). *Folklore for Stalin: Russian Folklore and Pseudofolklore of the Stalin Era*. London: Armonk: M. E Sharpe.
- Ölçekçi, Tamara (2009), “Kazak Halkının Kenesarı Kasımoğlu’nun Başkanlığında Ruslara Karşı Verdiği Millî Bağımsızlık Mücadelesi (1837 – 1847)”, *bilig* 51, Ankara: 123-136.
- Öner, Mustafa (2004). “Türkistan’da ‘Ozan’ın Sovyetleştirilmesi Örneği Olarak Jambıl Jabay”. *Kök Araştırmaları* VI (1): 71-81.
- Özkan, İsa (2007). “Sovyetler Birliği Döneminde Türkmenistan’da Folklor Çalışmaları”. *Bengü İzler Türk Dünyası Araştırmaları* Ankara: PegemA Yay. 165-175.
- Öztürkmen, Arzu (1998). *Türkiye’de Folklor ve Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim Yay.
- Reich, Wendy (1971). “The Uses of Folklore in Revitalization Movements”. *Folklore* 82 (autumn): 233-244.
- Sokolov, Yuri (1931). “Diskussia o znachenii fol’kloru i fol’kloristiki v rekonstruktivnyi period”. *Literatura i Marksizm* 5: 91 – 114.
- ____ (1933). “Literaturmaya Gazeta Organ Orgkomiteta Soyuzu Sovetskih Pisateley”. *SSSR İFSFR* 57(312): 4.
- Taştemirov, C. ve S. Zakirov (1973). *Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarihinin Oçerki*. Frunze: İlim Basması.
- Yetişgin, Mehmet (2010), “Yirminci Asra Girerken Rusya ve Rusların Türklere Yaklaşımı”, *bilig* 52: 195-228
- Yıldırım, Dursun (1998). “Sözlü Kültür ve Folklor Kavramları Üzerine Düşünceler”. *Türk Bitiği*. Ankara: Akçağ Yay. 37-42.

Soviet Folklore Politics Within the Context of Folklore-Ideology and the Effects of these Politics on Kirghiz Folklore

Nezir Temur*

Abstract: During the formation of national states in the 20th century, folklore, which is an important element of cultural memory, has been attributed by some ideologies certain functions concerning the shaping of new social structures. In this context, folklore has been understood as an important field for nationalist ideologies in the west and socialist ideologies in the east. For both ideologies, folklore works have served a common aim: enabling larger communities to adopt their thoughts. Such use of folklore in the area of politics became widespread especially during the period of the Soviet Union. Folklore became significant within the context of efforts initiated by Lenin and emphasized by Stalin to create a new *Homo Sovieticus* or *Soviet Identity* assimilating all national identities. Folklore was employed as an effective tool of propaganda for this purpose. It also became a significant cultural element of the new identity the country was trying to create. The works produced as a result of this approach throughout the period of the Soviet Union played a significant role in the folklore of Kirghiz Turks as in that of other republics which were a part of the Union.

Key Words: Ideology, folklore, Soviet Union, Kirghiz folklore.

* Gazi University, TÖMER/ANKARA
ntemur@gazi.edu.tr

Политика советского периода в сфере фольклора в контексте связи фольклора и идеологии и влияние этой политики на киргизский фольклор

Незир Темур*

Резюме: На фольклор, являющийся важным элементом культурной памяти, в 20 веке в процессе создания национальных государств и формирования новых социальных структур, исходя из некоторых идеологических соображений были возложен ряд функций. В этом контексте фольклор понимается как важная область западной националистической (Германия, Италия, Испания) и восточной социалистической (Советский Союз, Китай) идеологии. В обеих идеологиях фольклор служил одной цели: посредством фольклорных произведений доведение своей идеологической мысли до широкой аудитории. Распространилось использование фольклора в политической сфере, особенно в период Советского Союза. Фольклор в процессе «формирования» нового советского человека (Гомо советикус), заложенного еще при Ленине и получившего развитие при Сталине, или созданию новой «советской» национальной идентичности, в которой растворились бы все национальности, стал эффективным инструментом пропаганды и важным культурным элементом этой новой идентичности, которую хотели создать. Произведения, являющиеся результатом такого подхода к фольклору во времена Советского Союза, также, как и в других советских республиках, заняли важное место в киргизском фольклоре.

Ключевые Слова: идеология, фольклор, Советский Союз, киргизский фольклор.

* Университет Гази, ТОМЕР / Анкара
ntemur@gazi.edu.tr

Türkçenin Ağ Ortamındaki Yazımı ve Bunun Ses Bilimsel Yapıyla Bağlantıları

Muna Yüceol Özezen*

Özet: Bu çalışma, Türkçenin ses bilimsel dizim özellikleriyle bilişim ortamlarındaki yazım tercihlerinin kimi bağlantılarını tespit etmek üzere, anket sonuçlarına dayalı olarak hazırlanan bir çalışmadır. Anket, 2007- 2008 öğretim yılında, Çukurova Üniversitesinden 393 öğrenci üzerinde yapılmış, ardından bulgular sıralanmış ve yorumlanmıştır. Çalışmanın amacı dilin kirlenip kirlenmediği konusunu değerlendirmek olmadığı gibi, salt yazım (imlâ) veya anlatım bozukluğu sorunlarını ele almak da değildir. Ancak bu çalışmayla, hem sözü geçen araştırma konularına hem de konuşma dili incelemelerine dolaylı olarak bir veri sunulmuş olmaktadır. Çalışmada özetle şu bulgular elde edilmiştir: Bilişsel düzlemlerdeki yazım, ölçünlü dilin yazımından belirli farklılıklar göstermektedir. Sözlü dile ait söyleyişlerin temel alınması, çoğu ünsüzlere dayalı kısaltmaların tercih edilmesi, herhangi bir bildirişim öğesinin göstergesi olarak farklı dillerin olanaklarından veya simgelerden yararlanılması, noktalama işaretlerinin kullanılmaması (veya sıradışı kullanılması), bitişik ve ayrı yazılan sözcüklerde serbest bir tutum sergilenmesi ve çoğu Türkçenin hece sistemine uymayan dağınık bir görünümle bazı seslerin birden çok kere yazılması bu farklılıkların belli başlıları olarak sıralanabilir. Çalışmada bu tespitler değerlendirilecek olmakla birlikte, ağırlıklı olarak ses birimlerin bilişim düzlemindeki işaretel göstergeleriyle Türkçenin ses dizim özellikleri ve bilgi yapısı arasındaki bağlantılar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fonoloji, fonetik, sesbirim, iletişim, bilgi yapısı, bilişimsel iletişim, işaretel gösterge, yazım.

Giriş

Bu çalışma, Türkçede ses birimlerinin (*seslik* terimi daha yerinde bir tercih olarak öne sürülebilir.) dizim özellikleriyle bilişim ortamlarındaki yazım tercihlerinin bağlantılarını tespit etmek amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmanın, günlük yaşamdan gözlemlerle de desteklenen malzemesi; temelde, Çukurova Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (267 öğrenci) ve İstatistik Bölümü (41 öğrenci) ile Mühendislik- Mimarlık Fakültesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (42 öğrenci) ve Elektrik- Elektronik

* Çukurova Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / ADANA
mozezen@cu.edu.tr

Mühendisliği Bölümünden (43 öğrenci) toplam 393 öğrenciye yöneltilen soruların yanıtlarından elde edilmiştir. Anket, öğrencilerin soruları “ciddi”ye almaları ve gerekli özeni göstermeleri bakımından resmi yollarla yapılmıştır. Ankete konu olan bölümler iki nedenle tercih edilmiştir: 1- Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencilerinin, Türkçenin yazımında en çok özeni gösteren, gösterdiği düşünülen veya Türkçenin gerek konuşurken gerekse yazarken özenli kullanımı konusundaki beklentinin en yüksek olduğu öğrenciler olmaları, 2- İstatistik Bölümü programında bilişim teknolojileriyle ilgili derslerin çokluğu ve Bilgisayar Mühendisliği Bölümü ile Elektrik-Elektronik Mühendisliği Bölümü programlarının doğrudan bilişim teknolojilerine yönelik olması ve yine bu açılarından her üç bölüm öğrencilerinin bilişim teknolojilerine başka birçok bölüm öğrencilerinden daha yakın durmaları.

Yöntem

Sözü geçen öğrencilere ilk olarak, bölümleri, sınıfları, yaşları, cinsiyetleri, cep telefonu ile kısa mesaj gönderip göndermedikleri ve eğer gönderiyorlarsa bunu ne sıklıkla yaptıkları, ağ ortamında (“net”te) *chatleşip chatleşmedikleri* (“çevrimiçi sohbet edip etmedikleri”) ve eğer *chatleşiyorlarsa* bunu ne sıklıkla yaptıkları, *chatleşme* sırasında yüz ifadesi ikonlarını kullanıp kullanmadıkları ve eğer kullanıyorlarsa bunu ne sıklıkla yaptıkları soruları yöneltilmiştir. Ardından da kendilerine, kısa mesajlarında ve çevrimiçi sohbetlerinde sıkça kullanıldığını sandığımız 30 bildirişim ögesini (*selam, merhaba, ne haber, nasılsın, nasıl gidiyor, ne yapıyorsun, iyi misin, iyiyim, gelecek misin, geliyor musun, aleykümselam, tamam, hoşça kal, güle güle, peki ya sen, anladım, anladın mı, görüşürüz, günaydın, iyi akşamlar, iyi günler, kendine iyi bak, sağol, teşekkürler, eyvallah, biliyorum, bilmiyorum, biliyor musun, evet, hayır*) içeren bir liste sunulmuş ve bu bildirişim ögelerini nasıl yazdıkları (“kod”ladıkları) sorulmuştur. Çalışma büyük ölçüde bu veriler doğrultusunda hazırlanmıştır. Çalışmada Türkçe veya genel dilde kullanıma ve tanınma sıklığı yüksek yabancı bildirişim ögelerinin (*aleykümselam, eyvallah* gibi.) yazımı konusu ele alınmıştır. Ancak genel dilde yaygın olarak kullanılmayan bir bildirişim ögesinin (karşı tarafa “Çok güldüm, kahkahayla gülüyorum.” iletisini vermek için kullanılan, İngilizce “laughing out load”tan kısalma *lol* gibi.) nasıl ve neden kullanıldığı konuları ayrı bir çalışmayla ortaya konulabilir.¹

Ağ ortamında, çeşitli dil durumları söz konusudur: *chat* (“çevrimiçi sohbet”) grupları, haber grupları, e-posta, sanal dünyalar ve web sayfaları (Yıldırım ve Tahiroğlu 2006: 363). Ancak burada, daha geniş bir çalışmayı gerektiren haber grupları, e-posta, sanal dünyalar ve web sayfaları, inceleme dışında

tutulmuştur. Çünkü bunların “her birinin kendi içinde, kendi bağlam koşullarından kaynaklanan dil görünümleri bulunmaktadır” ve “tek ve homojen bir internet dili” söz konusu değildir (Yıldırım ve Tahiroğlu 2006: 363). Bunun yanında, Crsytal yukarıda sıralanan dil durumlarından *chat* gruplarını ile haber gruplarını “chat grupları” başlığında toplamakta ve ardından da bu grupları “gerçek zamanlı (synchronous)” ve “ertelenmiş zamanlı (asynchronous)” olmak üzere ikiye ayırmaktadır (2001: 11, 129). Bunlardan daha yaygın olan ilk *chatleşme* biçiminde, kullanıcı *chat* odalarından birine girer ve genellikle bir, bazen de birden çok kullanıcı ile sohbet eder. İkinci tür *chatleşme*de ise gerçek anlamda gruplar söz konusudur. Bu tür *chatleşme*de mesajlar öncelikle bir dağıtıcıda / sunucuda toplanır ve daha sonra da grubun diğer üyelerine gönderilir. Dolayısıyla mesajın, hedef kullanıcılara ulaşması hem belirli bir zaman sonra gerçekleşir, hem de dağıtıcının / sunucunun mesaj üzerinde birtakım tasarrufları söz konusu olabilir. İlk *chatleşme*de zamanı tasarruflu kullanmak son derece önemliken, ikinci tür *chatleşme*de kullanıcılar zaman konusunda daha rahattırlar. Yine birinci tür *chatleşme* biçiminde, kullanıcılar toplumun her kesiminden, her yaş ve eğitim düzeyinden insanlar olabilirler. İkinci tür *chatleşme*de ise chat grupları genellikle belirli bir konuya yönelik olarak oluşturulmuştur ve kullanıcılar da bu konunun amatör veya profesyonel ilgilileridir. Crystal bu ikinci tür kullanıcıların akademisyenler, profesyoneller, bürokratlar, iş adamları ve toplumun -konunun ilgilisi- diğer bireyleri olduğunu belirtmektedir (2001: 132). Bu gerekçelerle ve tahmin edileceği gibi, *chatleşme* sırasında kullanılan dil, ilk iletişim düzleminde daha kendine özgü, ölçünlü dilden biraz daha ayrı iken, ikinci tür iletişim düzleminde kullanılan –ve yazılan- dil büyük ölçüde ölçünlü dile koşuttur. Bu çalışmada değerlendirmeye alınan bildirişim öğelerinden de anlaşılacağı üzere, araştırma konusunu ilk türdeki chatler oluşturmaktadır ve kullanıcıların üniversite öğrencileri olmaları durumu değiştirmemektedir.

Chat ve Kısa Mesaj Dili Nasıl Yorumlanmalı?

Çalışmada elde edilen bulguları sıralamadan önce, iki konuya değinmek gerekmektedir: Öncelikle, acaba özellikle çevrimiçi sohbetlerde ve kimi zaman da cep telefonlarıyla gönderilen kısa mesajlarda (SMS) kullanılan, genellikle *chat dili* olarak bilinen bu dili nasıl tanımlamak gerekir? Türkçenin ve diğer dillerin ağ ortamındaki genel yazım özellikleri, doğrudan ve yalnızca *yazım yanlışı* olarak değerlendirilebilir mi?

Her şeyden önce, *chat dili*, yazı dili içinde kendine özgü özellikleri olan bir alt dil, bir *jargon* olarak değerlendirilmelidir. *Chat dilini yapay dil ve simgeler*

kümesi diye adlandırmak, onu ölçünlü yazı dillerinden tam olarak ayırmaz. Çünkü bütün yazı dilleri yapaydır ve birtakım dilsel simgeler (= göstergeler) dizgesidir. Hiçbir yazı, dilin ta kendisi olmadığına ve yazı, göstergesi olduğu dilin yalnızca bir taslağı olduğuna göre *chat dilinin* de dilin ta kendisi olması beklenemez. Yine salt bu gerekçelerle *chat dilini* genel yazı dilinin *yozlaşmış* bir biçimi olarak düşünmek doğru olmayacaktır. Yıldırım ve Tahiroğlu da bu dilin “bozulma teorisi ile açıklanamayacağı” görüşündedirler (2006: 377). Buna göre, genel yazı dilinin, okuma becerisine sahip herkes tarafından aynı biçimde *deşifre* edilebilen yaygın ve genel *şifreler*, *kodlar* olduğu bilgisini gözden uzak tutmadan, *chat dilinin* bir *alt şifre dil* olduğunu söylemek gerekmektedir. Uğur, “yanımızda, yöremizde herkesin ve her şeyin durmaksızın konum ve yönseme değiştirdiği” böyle bir dönemde ve toplumda, herhangi bir şeye veya kişiye değer biçmenin son derece güç olduğunu belirtmektedir (2003, 210). Bu güçlük, çalışmada elde edilen veriye iyi-kötü, doğru-yanlış türünden değerler biçilmemiş, herhangi bir seçime gitmeksizin bütün kullanımların betimlenmesiyle yetinilmiştir.

Chat ve diğer bütün dil durumlarıyla *internet*, doğal olarak aynı zamanda genel sosyolojinin ve birey-bilgi-toplum sorununu ele alan bilgi sosyolojisinin de temel inceleme konularından birine dönüşmüştür. Anık’ın, “Herşeyi tanımlar, betimler görünmekle birlikte, kendini anlamaktan aciz” olarak değerlendirdiği (2006: 2) “bilgi”nin toplumsal dinamiklerle nasıl biçim aldığı ve bireyi ve toplumu nasıl yeniden biçimlendirdiği konusundaki metaforik modellemesi dikkate değerdir (20). Kuşkusuz, günümüzde bireysel ve toplumsal belleği biçimlendiren bu dinamiklerin başında *internet* gelmektedir. Balcı, “(...) kitle iletişim aracı olmanın ötesinde, toplumu örgütleyen ve bireylerin gündelik hayatını çepeçevre saran bir olgu” (2009: 14) hâline gelmeye başlayan *interneti*, Kullanımlar ve Doyumlar Kuramı açısından ele almış ve bu kuramla ilgili olarak elde edilen “eğlence, sosyal kaçış, boş zamanları değerlendirme, sosyal fayda, bilgilenme, gerçekten kaçış / özgürlük arayışı vb.” bulguları sıralamıştır (17). Çalışmada elde edilen veriler yaş, cinsiyet ve yazım modası gibi konulardaki sınırlı değiniler dışında, yukarıdaki türden bir toplum bilimsel bakış açısıyla ele alınmamıştır. Ancak bütün dilsel üretimler gibi, *internet*teki *chat* vb. metinsel üretimler de toplum bilimsel olgulardır. Bu bağlamda en azından şunu söylemek yerinde olacaktır: *Chat* vb. *alt şifre dillerinin* ve diğer *internet* durumlarının *doğal insan dilinin* genel ve yaygın kodlama dizgelerini (= ölçünlü dilleri), örneğin Türkiye Türkçesini ne ölçüde etkileyeceği veya etkileyip etkilemeyeceği ve bu yazım özelliklerinin genel geçer bir modadan ibaret olup olmadığı soruları zamanla ve kendiliğinden yanıt bulacaktır.

İkinci olarak, bir dilin bilgi yapısı hangi araçlarla ortaya çıkar ve çeşitli dillerin bilgi yapılarının araçları evrensel nitelikler taşır mı? Yazık ki Türkçenin bilgi yapısı üzerine yapılmış çalışmalar azdır ve genel dil bilgisinde konu, cümlenin odağının yükleme en yakın bulunan öge olduğu biçimindeki sınırlı tespitlerle salt cümle düzeyinde ele alınmıştır. Ancak S. İşsever'in çalışması bu konuda atılmış önemli ve büyük bir adım olarak değerlendirilmelidir. İşsever, bu çalışmasında Türkçe cümlelerde bilgi yapısının söz dizimsel ve ses bilimsel düzlemlerde kodlandığını ve her iki düzlemin bu görevi birlikte yerine getirdiklerini ayrıntılı olarak ortaya koymuştur (2000: 188). İşsever'in ses bilimsel düzlem olarak belirlediği araç, işaretli (= parçalarüstü) ses birimler olarak vurgu ve ezgidir ve bu düzlem, genel dil bilgisinde olduğu gibi salt cümledeki bilginin ortaya çıkışı bağlamında değerlendirilmiştir. Burada üzerinde durulacak olan bilgi ise sözcük düzeyindeki bilgidir ve çalışma, sözcüğü oluşturan işaretli ses birimlerin (ünlülerin ve ünsüzlerin) taşıdıkları bilgi yükü bakımından eşit olmadıkları gözlemine dayanmaktadır.

Veriler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, kısa mesaj gönderirken ve *chatleşirken* en yaygınlıkla tercih edilen yazım özelliği, çeşitliliği araştırmaya konu olan bölümlerin öğrenci sayılarına göre değişmekle birlikte kısaltma kullanılmasıdır. Kısaltma kullanımının çok çeşitli toplum bilimsel ve psikolojik gerekçeleri vardır: hız, para (Nitekim özellikle kısa mesaj gönderirken bir harfin yazılması veya yazılmaması metnin uzunluğu ve böylelikle işlem sonucunda ödenecek para miktarını etkilemektedir.) ve zaman tasarrufu, teknolojik eğilimler (kullanılan klavyenin tuş özellikleri vb) ve moda. Kimi zaman gerekçelerin hepsi aynı anda etken olurken, kimi zaman birinin veya birkaçının öne çıktığı görülmektedir. Ancak, araştırma sırasında tespit edilen kimi yazımlar (örneğin *teşekkürler* için kullanılan *T.Ş.K.K.R.*, *evet* için kullanılan *eveeet*, *iyi misin* için kullanılan *eyi misen* veya *biliyorum* için kullanılan *biliolum* yazımları), *chat dilinde* modanın daha önemli bir etken olduğunu düşündürmektedir. Gerekçeler ne olursa olsun, toplumdaki yaygın kanı, bu kullanımların *bozulma / yozlaşma* olduğudur. Ancak bu çalışma, bu yazımların neden tercih edildiği, yazarken neden kısaltma yapıldığı, bu tercihlerin toplum bilimsel ve psikolojik temellerinin ne olduğu ve *chat dilinin bozuk / yoz* bir dil olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorularına yanıt bulmak amacıyla değil, özellikle doğal dil göstergelerinin (= sözcüklerin) *nasıl kısaltıldığını* ve *bu kısaltma tercihlerinin ses bilimsel nedenlerini* belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. Elde edilen veri, tablolar ve listeler hâlinde verilmiş, ardından bulgular sıralanmıştır. Buna göre:

Türk Dili ve Edebiyat Bölümü	iletişim düzenlemi	cinsiyet	yaş grubu	toplam sayı	kullanım sıklığı				sıklık değeri		oran (% de)	
					evet bazen	evet sık sık	evet her zaman	hayır	iletişim biçimini kullanan	iletişim biçimini kullanmayan	iletişim biçimini kullanma	iletişim biçimini kullanmama
kıs mesaj	kız		21-30	123	30	64	29	0	123	0	100	0
			16-20	50	15	21	14	0	50	0	100	0
	erkek		21-30	76	21	32	22	1	75	1	98,68	1,31
			16-20	18	8	6	4	0	18	0	100	0
genel		16-30	267	74	123	69	1	266	1	99,62	0,37	
chatleşme	kız		21-30	123	73	19	11	20	103	20	83,73	16,26
			16-20	50	24	15	5	6	44	6	88	12
	erkek		21-30	76	45	14	8	9	67	9	88,15	11,84
			16-20	18	10	5	1	2	16	2	88,88	11,11
genel		16-30	267	152	53	25	37	230	37	86,14	13,85	
yüz ikonları	kız		21-30	123	54	33	18	18	105	18	85,36	14,63
			16-20	50	22	11	10	7	43	7	86	14
	erkek		21-30	76	33	20	6	17	59	17	77,63	22,36
			16-20	18	10	3	3	2	16	2	88,88	11,11
genel		16-30	267	119	67	37	44	223	44	83,52	16,47	

Tablo 1: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencileri: kısa mesaj, chatleşme, yüz ikonu kullanımı

İstatistik Bölümü	iletişim düzenlemi	cinsiyet	yaş grubu	toplam sayı	kullanım sıklığı				sıklık değeri		oran (% de)	
					evet bazen	evet sık sık	evet her zaman	hayır	iletişim biçimini kullanan	iletişim biçimini kullanmayan	iletişim biçimini kullanma	iletişim biçimini kullanmama
kıs mesaj	kız		21-30	15	3	6	6	0	15	0	100	0
			16-20	1	0	0	1	0	1	0	100	0
	erkek		21-30	24	9	5	8	1	23	1	95,83	4,16
			16-20	1	0	1	0	0	1	0	100	0
genel		16-30	41	12	12	15	2	39	2	95,12	4,87	
chatleşme	kız		21-30	15	8	3	4	0	15	0	100	0
			16-20	1	1	0	0	0	1	0	100	0
	erkek		21-30	24	10	4	8	2	22	2	91,66	8,33
			16-20	1	0	1	0	0	1	0	100	0
genel		16-30	41	19	8	12	2	39	2	95,12	4,87	
yüz ikonları	kız		21-30	15	0	10	5	0	15	0	100	0
			16-20	1	1	0	0	0	1	0	100	0
	erkek		21-30	24	9	6	6	3	21	3	87,5	12,5
			16-20	1	0	0	1	0	1	0	100	0
genel		16-30	41	10	16	12	3	38	3	92,68	7,31	

Tablo 2: İstatistik Bölümü öğrencileri: kısa mesaj, chatleşme, yüz ikonu kullanımı

Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü	iletişim düzlemi	cinsiyet	yaş grubu	toplam sayı	kullanım sıklığı				sıklık değeri		oran (%'de)	
					evet bazen	evet sık sık	evet her zaman	hayır	iletişim biçimini kullanan	iletişim biçimini kullanmayan	iletişim biçimini kullanma	iletişim biçimini kullanmama
					kıs mesaj	kız	21-30	5	1	3	0	1
16-20	1	0	1	0			0	1	0	100	0	
erkek	21-30	34	15	12		7	0	34	0	100	0	
	16-20	3	0	2		0	1	2	1	66,66	33,33	
genel	16-30	43	16	18	7	2	41	2	95,34	4,65		
chatleşme	kız	21-30	5	3	0	2	0	5	0	100	0	
		16-20	1	0	1	0	0	1	0	100	0	
	erkek	21-25	34	18	11	5	0	34	0	100	0	
		16-20	3	1	1	1	0	3	0	100	0	
genel	16-30	43	22	13	8	0	43	0	100	0		
yüz ikonları	kız	21-30	5	1	1	3	0	5	0	100	0	
		16-20	1	0	1	0	0	1	0	100	0	
	erkek	21-30	34	12	14	5	3	31	3	91,17	8,82	
		16-20	3	0	3	0	0	3	0	100	0	
genel	16-30	43	13	19	8	3	40	3	93,02	6,97		

Tablo 3: Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü öğrencileri: kıs mesaj, chatleşme, yüz ikonu kullanımı

Bilgisayar Mühendisliği Bölümü	iletişim düzlemi	cinsiyet	yaş grubu	toplam sayı	kullanım sıklığı				sıklık değeri		oran (%'de)	
					evet bazen	evet sık sık	evet her zaman	hayır	iletişim biçimini kullanan	iletişim biçimini kullanmayan	iletişim biçimini kullanma	iletişim biçimini kullanmama
					kıs mesaj	kız	21-30	7	2	2	3	0
16-20	5	0	2	3			0	5	0	100	0	
erkek	21-30	21	10	8		1	2	19	2	90,47	9,52	
	16-20	9	3	6		0	0	9	0	100	0	
genel	16-30	42	15	18	7	2	40	2	95,23	4,76		
chatleşme	kız	21-30	7	1	5	1	0	7	0	100	0	
		16-20	5	0	3	2	0	5	0	100	0	
	erkek	21-30	21	10	8	3	0	21	0	100	0	
		16-20	9	4	4	1	0	8	0	100	0	
genel	16-30	42	15	20	7	0	42	0	100	0		
yüz ikonları	kız	21-30	7	1	3	3	0	7	0	100	0	
		16-20	5	2	0	3	0	5	0	100	0	
	erkek	21-30	21	6	11	2	2	19	2	90,47	9,52	
		16-20	9	3	3	3	0	9	0	100	0	
genel	16-30	42	12	17	11	2	40	2	95,23	4,76		

Tablo 4: Bilgisayar Mühendisliği Bölümü öğrencileri: kıs mesaj, chatleşme, yüz ikonu kullanımı

Chatleşen ve / veya kısa mesaj gönderen öğrencilerin bildirişim öğelerini yazarken tercih ettikleri yazım biçimleri ise (en çok tercih edilenden en az tercih edilene doğru) şöyledir:

selam: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): *slm, selam, slam, selm* (ayrıca *selamünaleykûme* göndermeyle *sa, s.a, slaam, SA*) (erkek): *slm, selam, slam, sLm, selm* (ayrıca *selamünaleykûme* göndermeyle *sa, s.a, slaam, S.A. ve hi*) İstatistik Bölümü (kız): *slm, selam* (erkek): *slm, selam, SLM* (ayrıca *a.s.*) Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): *slm, selam* (erkek): *slm, selam, sLm* (ayrıca *hi*) Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (kız): *slm, selam, slmmm* (erkek): *slm, selam* (ayrıca *hay ve selamünaleykûme* göndermeyle *s.a., sa, S.A., 1*).

merhaba: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): *mrhb, mrhb, merhaba, meraba, merh, merb., merhba, mr* (erkek): *mrhb, merhb, meraba, merhaba, merh, merabayın, merh.* (ayrıca *hi ve hello*), İstatistik Bölümü (kız): *mrhb, meraba, mrhb, merhaba* (erkek): *mrhb, merhaba, meraba, merhb, maraba, mrhba, mrhb.* Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): *mrhb, meraba, merhaba* (erkek): *mrhb, merhaba, meraba, mrh* Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (kız): *mrhb, meraba, merhaba, merhba, mrhba* (ayrıca *hi*) (erkek): *mrhb, merhaba, meraba, m, mrhb.*

ne haber: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): *nbr, naber, n'aber, ne haber, nhbr, nhb, nb, n'ber, nhaber, nber, ne hbr.* (erkek): *naber, nbr, n'aber, nber, ne haber, nhbr, N. haber, N. ber, nabr, ne hbr, nehbr, nhbr, neber, nehber* (ayrıca *nabersin*), İstatistik Bölümü (kız): *naber, nbr, nhbr* (ayrıca *nbrsn*) (erkek): *naber, nbr, nber, n'aber, ne haber, NBR, Nber, neaber* (ayrıca *nidion*) Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): *nbr, naber, ne haber* (erkek): *naber, nbr, ne haber* (ayrıca *wats up, nabersin ve napıyosun*) Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (kız): *nbr, naber, nehber* (erkek): *nbr, naber, nehber, neber* (ayrıca *napıyosun*).

nasılsın: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): *nasılsın, nslsn, nslsn, nsln, nasılsn, nsl, nassin, nasısın, nasıl* (ayrıca *napan*) (erkek): *nasılsın, nas, nassin, nslsn, nasılsn, nsln, nslsın, nasılsn, nsl, nassin, nasın, nassn* (ayrıca *how are you*), İstatistik Bölümü (kız): *nssn, nslsn, nsl, nslsın, nasılsın, n'sılsn* (erkek): *nasılsın, nassin, nasılsn, nslsn, Nsl, nasın, nasılsen* (ayrıca *nasıl gidiyor ve nöriyon*) Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): *nasılsn, nasılsın* (erkek): *nasılsn, nslsn, nasılsın, nassin* (ayrıca *u? ve Hw r u?*) Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (kız): *nasılsın, nasılsn* (erkek): *nasılsın, nslsn, nslsn, nassin, nasılsın* (ayrıca *naptın ve u?*).

nasıl gidiyor: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): *nsl gidiyor, nasıl gidiyor, nsl, gdyo, nasıl gidiyr, nsl gidiyo, nasıl gidyr, nsl gidyoy, nasıl gidiyo, nasıl gidiyo, nsl gdyr, nası gidiyo, nasıl gidyoy, nasıl gdyr, nassı gidiyo, nslg,* (erkek): *nasıl gidiyor, nasl gidio, nasıl gidiyo, nası gidiyo, nsl gdyoy, nasgidyo, nsl gidyo, n gdyr, nasl gidio, nsl gidio, n gidiyo, nasıl gidyoy, nasıl gidyr, nası*

gidyo, nası gidio, nasl gido, nsl gidiyor, nsl gdiyr, nasl gdyr, nası gidiyor İstatistik Bölümü (kız): *nsl gdyor, nsl gidior, nsl gdyr, nsl gidiyor, nasıl gidiyor, nası gidiyor, nası gidio, nası gidio* (erkek): *nasıl gidiyor, nsl gidiyor, nasıl gidio, nası gidio* (ayrıca *napiyon ve napan*) Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): *nasıl gidiyor* (erkek): *nasıl gidiyor, nası gidio, nası gidio* Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (kız): *nsl gidiyo, nasıl gidiyor, nasıl gdyr* (erkek): *nasıl gidiyor, nasıl gidio, nasıl gidiyo, nsl gdyr, nslgdyor* (ayrıca *wats up, ee anlat, nagid? ve na/**).

ne yapıyorsun: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): *ne yapıyrsn, ne yapion, neyaporsn, ne yapıyorsun, ne yapıorsn, ne ypyrsn, napyon, ne yapıyosun, npyn, n'apıyon, napyon, napyıyorsun, n'apıyorsun, napyosun, neyapıyon* (ayrıca *naptın ve nbr*), (erkek): *napyıyorsun, napyon, ne yapıyon, ne yapıyorsun, napyıyosun, ne yapıyon, N. ypyrsn, N yapıyorsun, naposun, napyon, nepion, n yapıyorsun, ne yapıyrsn, nepıyon, n'apıyorsun, ne yapıyosun, napiosun, neyapon, napyon, napyrsn, napyın, npysn, napyıyosn* (ayrıca *nörüyon ve naparsın*) İstatistik Bölümü (kız): *napyıyosun, ne yapıyosun, ne yapıyorsun, napyıyosn, napyon, ne yapıyosun, n'ypıyrsn* (erkek): *ne yapıyorsun, napyıyorsun, napyon, ne yapıyon, ne yapıyosun, napyon, napyon, napon* (ayrıca *nbr*) Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): *napyıyorsun, ne yapıyorsun* (erkek): *napyıyorsun, napyıyosun, ne yapıyorsun, napyon, napyon, napyon, ne yapıyon, ne yapıyon, napyon, napyıyorsn, naban, nabüün* (ayrıca *naptın*) Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (kız): *ne yapıyorsun, napyıyorsun* (erkek): *napyıyosun, ne yapıyorsun, naban, ne yapıon, napyon, n'pıyorsun* (ayrıca *naptın, ee anlat ve wad?*).

iyi misin: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): *iyi msn, iyi misin, iimsn, ii?, iimisin, ii msn, iyi misn, i msn, ii misin, iyimsn, iisin, (ayrıca ok?)* (erkek): *iyi misin, iimsn, iimsin, iyisin?, ii misin, ii msn, iyi msn, iisin?, iyi misen, ii!!!!, iyi misin, eyi misen, iimisin, i misin, iyisin?, iyimisin* İstatistik Bölümü (kız): *iyi misin, ii misin, iyimisin, iimsn, iimisin, iimisin, ii?, iii?* (ayrıca *ok?*) (erkek): *iyi misin, iimsn, ii misin, iimisin, ii msn, ii?, iyisin?, iyimisin* (ayrıca *naber*) Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): *iyi misin, iyi msn* (erkek): *iimisin, ii misin, ii msn, iyi msn, iyi misin, ii?, iyisin?* Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (kız): *ii misin, ii msn, iyi msn, iimsn, iyi misin* (erkek): *ii misin, iyi msn, iimsn, iyi misin* (ayrıca *ok?* ve *A y f g?*).

iyiyim: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): *iyiyim, iim, iyiyim, ii, iiyim, iim, iyim, iiym, iyi, iyyim, iyim, iidir* (erkek): *iiyim, iyiyim, iim, iyi, iiym, iii, ii, iyiyim, iim, iyim, iyim, eyi, iy* (ayrıca *good ve iyidir*) İstatistik Bölümü (kız): *iyiyim, iiym, ii, iii, iim, iim* (ayrıca *ok*) (erkek): *iyiyim, iim, iiyim, ii, ii'im, iyi, iyim, iyiyem, iim, iiiii* Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): *iyiyim, iyiyim, ii* (erkek): *iiyim, iyiyim, iyiyim, iiym, iim, iii, iyi* (ayrıca *iidir*) Bilgisayar

Mühendisliği Bölümü (kız): iyiyim, iyim (erkek): iyiyim, iyi, iii, iyi, iim, ii, iiyim (ayrıca iidir, iyidir, eyv. ve ok fayn).

gelecek misin: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): gelecek msn, gelecek misin, gelecek misin, glcnmi, gelecenmi, gleckmsn, geleck msn, glckmsn, gelicekmisin, gelck msn, gelck misn, gelecekmsn, gelecenmi (erkek): gelecek misin, gelecek misin, gelck msn, gelck misn, gelecek msn, glck misn, geleckmisin, glckmsn, gelck msn, G. misin, gelecek msn, gelcen mi, glcn mi, glcksin?, gelecen mi, gelecen? İstatistik Bölümü (kız): gelecek misin, gelecekmisin, gleckmsn, gelckmsn, gelecekmsn, glckmsn, gelck msn (erkek): gelecek misin, gelcenmi, gelecekmisin, gelck misin, gelecen mi, gelcen mi, gelecekmisn, glck msn (ayrıca gelionnu ve geliymisn) Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): gelecek msn, gelecek misin (erkek): gelecekmisin, gelecek misin, gelecekmisn, gelcenmi, gelecek misin, geleceksin? (ayrıca coming?) Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (kız): gelecek misin, gelecekmisin, gelecek msn (erkek): gelecekmisin, gelecek misin, gelecek misin , gelcen mi, gelecen mi, glckmsn., gelckmsn, gelecekmisin.

geliyor musun: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): geliyor musun, glyr msn, gelion mu, glior msn, gelyor msn, geliyr msn, geliyo musun, geliyomsn, geliyomusun, geliyo msn, geliyor msn, geliyormusun, geliyr musn, glymsn, gelyomusun (erkek): geliyor musun, gelyon mu, gelyomusun, geliomsn, geliyomusun, glyrmsn, glyr musun, geliyormusun, gelyor msn, geliyon mu, gelion?, geliyoñ mu, gelyor musun, geliyor msn, geliyo musun, gelio musun, gelyore, glyo musn, gelyrmsn İstatistik Bölümü (kız): geliyomusun, geliyor musun, geliyomsn, geliomusun, glyr msn (erkek): geliyormusun, geliyor musun, geliyomusun, gelion?, geliyonmu, geliyomsn, geliormsn, geliyormusun Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): geliyor musun, geliyor msn (erkek): geliyormsn, geliyonmu, geliyor musun, gelion mu, geliyon mu, geliyomusun, geliyon? Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (kız): gelyor musun, geliyor musun (erkek): geliyor musun, geliyon mu, gelyon mu, geliomsn, glyrmsn (ayrıca gelecen mi?*)).

aleyküm selam: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): aleyküm selam, a.s., as, aslm, A.S., Aleykmslm, alküm slm, alykmslm, As., A.slm, A.s., a.slm, a.slam, a.l.s (erkek): a.s., aleyküm selam, alykmslm, aS, A.S., A.K., a. selam, ak, as, alsn, aleykmslm, al. slm, As., alkmslm (ayrıca sana da) İstatistik Bölümü (kız): a.s., a.slm, As, aleyküm selam, as (erkek): a.s., aleyküm selam, A.S., as, a.slm, A.slm, as, al.s. Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): a.s., AS (erkek): a.s., as, A.S., alks, alykslm, Aly., aleyküm selam Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (kız): - (erkek): a.s., as, aslm, , A.s., A. selam, As, A.S., a. selam, aleyküm selam.

tamam: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): tamam, tmm, tm, tamm (ayrıca ok, ok. ve oki) (erkek): tamam, tmm, tmam, tamm, tm, damam (ayrıca ok, okey, ok., OK ve oke) İstatistik Bölümü (kız): tmm, tamam (ayrıca ok, oke ve OK) (erkek):

tmm, tamam (ayrıca *ok, ok., OK ve okk*) Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): *tmm, tamam* (ayrıca *ok ve oke*) (erkek): *tmm, tamam* (ayrıca *ok, OK, okey, OKS ve K*) Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (kız): *tmm, tamam* (ayrıca *ok*) (erkek): *tmm, tamam* (ayrıca *ok, OK, ok. ve oks*).

hoşça kal: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): *hoşcakal, hoşça kal, hşçkl, hoşçkl, hşçk, h.kal, hk, HŞÇKL, hoş kal* (ayrıca *bay bay, bay, byy, bye, by, bye bye, byesss ve iyi kal*) (erkek): *hoşça kal, hoşcakal, HK, hoş kal, hoşçkal, hk, hşçkl, hoşkal, hoşçkl, h.k.* (ayrıca *bye, by, bay, by by, bye bye, byy, baye ve bay bay*) İstatistik Bölümü (kız): *hoşcakal, hoşça kal, hoşk., hşçakl, hsckl* (ayrıca *bye, bye ve by*) (erkek): *hoşça kal, hşçkl, hoşçakal* (*bye, bay, by, byes, bye bye ve ciao*) Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): *hoşça kal* (ayrıca *bye*) (erkek): *hoşcakal, hşçkal, hoscakal, hşçkl, hsckl, hoşça kal, HŞCKL* (ayrıca *bye, by, by by, bye bye, byes, adios ve BB*). Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (kız): *hoşcakal, hoşça kal* (ayrıca *by by ve babay*) (erkek): *hoşcakal, hoşça kal, hşçkl, hoş, hoscakal* (ayrıca *by, bye, görüşürüz ve byes*).

güle güle: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): *güle güle, gülegüle, gle gle, gl gl* (ayrıca *by, bye, bay, bye bye, bys, byes, byess, byy, bay bay, by by, hoşcakal ve see you*) (erkek): *güle güle, g g, gl gl, gle gle* (ayrıca *bye, by, goodbye, byeee, by by, bay bay, bb, çüs, bye bye ve baye baye*) İstatistik Bölümü (kız): *güle güle, gülegüle* (ayrıca *bye, bye bye, by ve byes*) (erkek): *güle güle, gule gule* (ayrıca *bye, bay bay, by, bye bye, byebye, tshüs ve pai pai*) Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): *güle güle* (ayrıca *bye ve byes*) (erkek): *gıgl, güle güle* (ayrıca *bye, by, bb ve tshuss*) Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (kız): *güle güle* (ayrıca *by by*) (erkek): *güle güle, G.G.* (ayrıca *by, bye, bye bye ve byy*).

peki ya sen: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): *peki ya sen?, sen?, pki ya sn, peki sen, peki ya sn, ya sen, sen, sen???, pyas, yasen, peki yasn* (ayrıca *U?*) (erkek): *peki ya sen?, sen?, sn?, pekiyasen, ya sen?, peki sen, peki ya sn?, ya sn* (ayrıca *u, u?, U? ve you?*) İstatistik Bölümü (kız): *peki yasn, peki ya sen* (erkek): *peki ya sen, sen?, yasen!?!?, pekisen* (ayrıca *u?, U? ve peki u*) Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): *sen?, peki sen?* (erkek): *ya sen?, sen?, sn?, pekiyasen, peki ya sen, sen???, ???* (ayrıca *und du? ve u?*) (Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (kız): *sen?, pekiyasen, peki ya sen* (erkek): *sen, sen?, peki yasen, peki ya sen* (ayrıca *Way?, u, ? ve u?**).

anladım: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): *anladım, anl., anldm, anladm, annadım, anadım* (ayrıca *ok, hımm, hım, hıu, tamam ve tmm*) (erkek): *anladım, anldm, anadım, annadım, anladm* (ayrıca *hımm, hı hı, ok, o.k. ve ok.*) İstatistik Bölümü (kız): *anladm, anladım* (ayrıca *ok ve oke*) (erkek): *anladım, anldm, annadım, anldm.* (ayrıca *ok*) Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): *anladm, anladım* (ayrıca *hım*) (erkek): *anladm, anldım, anladım, anadım, anadım* (ayrıca *ok, OK, hım, hımm ve I see.*)

Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (kız): *anldım, anladım, anladm* (ayrıca *hıhı*) (erkek): *anladım, anladm, anldm* (ayrıca *ok* ve *him*).

anladın mı: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): *anladın mı, tm?, anldn mı, anldın mı, anladnmı, anladınmı, anladın?, annadın mı, anldn?* (ayrıca *ok mu, okey to?, okey, ok., ok?, çaktın?* ve *?*) (erkek): *anladın mı, anladın?, anldn, anldın, anladınmı, anldnmı, anadın mı, anladınmı, annadın mı, anladın mı, anadın, anadınmı* (ayrıca *ok mi?, ?* ve *sen anladın onu?*) İstatistik Bölümü (kız): *anladın mı, anladnmı, anladn mı* (erkek): *anladınmı, anladın mı, anladın?, anladın?* (ayrıca *ok?, annion, anlaştık mı ve pardon*) Elektrik-Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): *anladın mı* (ayrıca *ok?*) (erkek): *anladnmı, anladınmı, anladın mı, anadınmı, anladın?* (ayrıca *u see?, ok?* ve *ok mi?*) Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (kız): *anladınmı, anladın mı, anladnmı* (erkek): *anladın mı, anldn mı* (ayrıca *ok?, ok?*, okay* ve *çaktın mı*).

görüşürüz: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): *grşrz, grşz, görüşürüz, grş, grş., görş, grz, görüşz, görüşrz, gör., görüşürük, görüşürk* (ayrıca *bye, good bye, by, see you, çüsss*) (erkek): *grşrz, görüşürüz, grsrz, görş., grş., görüşrz, grş, görüşürük, görüşrüz, görüşrz, grşz* (ayrıca *bye* ve *see you*) İstatistik Bölümü (kız): *grsrz, grsz, grşrz, görüşürüz, görs, grsrs* (ayrıca *bye* ve *bay*) (erkek): *görüşürüz, grşrz, grşrk, grsrz* (ayrıca *bay*) Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): *görüşürüz* (ayrıca *bye*) (erkek): *grşrz, grs, grsrz, grş, Grs., grşrüz, görüşürüz* (ayrıca *bye* ve *görüşürük*) Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (kız): *görş., görüşürüz* (ayrıca *bye*) (erkek): *grşrz, görüşürüz, grs, grsrz, grş, grşz, grşürüz* (ayrıca *by, CU, see you, bye* ve *byes*).

günaydın: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): *günaydın, gnyaydn, gnyaydn, gnyaydn* (erkek): *günaydın, gnyaydn, gnyaydn, günaydın, gnd, g.a* İstatistik Bölümü (kız): *günaydın, gnyaydn* (erkek): *günaydın, gnyaydn, G.aydın* (ayrıca *hi*) Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): *günaydın* (ayrıca *good morning*) (erkek): *gnyaydn, gnyaydn, günaydın* (ayrıca *gutmornink* ve *2*) Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (kız): *günaydın* (erkek): *günaydın, gnyaydn, gnyaydn, g. aydın* (ayrıca *cünaydın*).

iyi akşamlar: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): *ii akşamlar, ii akşmlar, iyi akşamlar, iyi akşmlr, ii akşm, iyi akş, iyi akşmlar, i akşmlr, yakşamlar, ii akşmlr, i akşamlar, iyi akşam* (ayrıca *bye*) (erkek): *ii akşamlar, iyi akşamlar, ii akş., iiaakşmlr, İ AKŞAMLAR, i akşmlr, i. akşamlar, i akşmlr, i akş, iyi akşamlr, iy akşamlar, iyakşamlar, iyiakşmlr, yakşamlar* İstatistik Bölümü (kız): *iyi akşamlar, ii akşamlar, iyakşamlar, ii akşmlr, ii akşamlr, ii aksamlar, ii akşamlar* (erkek): *iyi akşamlar, ii akşamlar, iiaksamlar, ii akşmlr* (ayrıca *bye*) Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): *ii akşamlar, iyi akşamlar* (ayrıca *bye*) (erkek): *ii akşamlar, ii aksamlar, ii akşmlr, iyi akşmlr, iyi akşamlar, i akşamlar, iiaakşamlar* Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (kız): *ii akşamlar, iyi akşamlar* (erkek): *iyi akşamlar, iyi aksamlar, ii aksamlar, ii akşmlr, ii akşml.*

iyi günler: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): *iyi günler*, *i.g.*, *iyi gnlr*, *ii günler*, *ii gnlr*, *i gnlr*, *iignler*, *ii gnlr*, *iy gn*, *i. günler* (erkek): *iyi günler*, *iignler*, *i. günler*, *ii günler*, *i günler*, *ii günlr*, *ii gnlr*, *iy günler*, *iiigünler*, *iyi gnlr* (ayrıca *ii güller*) İstatistik Bölümü (kız): *i günler*, *ii günler*, *iyi günler* (erkek): *iyi günler*, *ii günler*, *iigünler*, *igünler* (ayrıca *goodday* ve *hayırlı günler*) Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): *iyi günler*, *ii günler* (erkek): *ii günler*, *iigünler*, *i günler*, *ii gnlr*, *iiygünler* (ayrıca *guten tag*) Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (kız): *iyi günler*, *ii günler*, *ii gnlr* (erkek): *ii günler*, *iyi günler*, *ii gnlr*, *iigünler* (ayrıca *selamete*).

kendine iyi bak: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): *kib*, *k.i.b.*, *KİB*, *kendine iyi bak*, *K.İ.B.*, *k.i.bak*, *iyi bak kendine*, *kndne iyi bak*, *kendineiibk*, *kend.iibk*, *kendine ii bak* (erkek): *kib*, *k.i.b.*, *K.İ.B.*, *KİB*, *Kib*, *kendine iyi bak*, *gendiñe iyi bak*, *kendne iyi bak* İstatistik Bölümü (kız): *kib*, *Kib*, *KİB*, *kendine iyi bak* (erkek): *kib*, *Kib*, *kendine iyi bak*, *KİB*, *K.İ.B.* (ayrıca *kçib*) Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): *kib*, *kendine iyi bak* (ayrıca *bye*) (erkek): *kib*, *KİB*, *k.i.b.*, *kndiibk*, *kendine iyi bak*, *kendine iyi bk*, *kçib*, *keniibak* Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (kız): *kib*, *kendine iyi bak* (erkek): *kib*, *Kib*, *kendine iyi bak*, *k.i.b.*, *kendine ii bak*, *kif*.

sağol: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): *saol*, *sağol*, *sğl*, *sgl* (erkek): *saol*, *sağol*, *sğl*, *sa*, *sağ.*, *sağl*, *sgl* (ayrıca *sağolasın* ve *thank*) İstatistik Bölümü (kız): *saol*, *sağol* (erkek): *saol*, *sağol*, *sgl*, *sğl*, *sgol* (ayrıca *thanks* ve *thx*) Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): *sğl*, *sağol* (ayrıca *thanks*) (erkek): *saol*, *sğl*, *sgl*, *sağol* (ayrıca *thanks* ve *thnx*) Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (kız): *saol*, *sağol* (erkek): *saol*, *sgl*, *sağol* (ayrıca *thanks*, *sağolasın*, *8*, *10x* ve *thnx*).

teşekkürler: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): *tşk*, *tşk.*, *teşekkrler*, *tşkkrlr*, *teşekkürler*, *tşkk*, *tşkkrlr*, *tşkr*, *teşekkürler*, *teşkrler*, *tşkler*, *teşekkür*, *tşkr*, *teşekkür*, *T.Ş.K.K.R.*, *teş.*, *teşk* (ayrıca *thanks*, *tşkr ederm*, *tşk ed.*) (erkek): *teşk*, *teşekkürler*, *teşk.*, *tşkr*, *tşklr*, *tşkr*, *tşkkrlr*, *teşekkür*, *teşekkürlr*, *teşekkür*, *tşekkrler* (ayrıca *thanks*, *thks*, *sag* ve *teşk ederm*) İstatistik Bölümü (kız): *tşk*, *teşekkür* (ayrıca *thanks*) (erkek): *teşekkürler*, *tşk*, *tşklr*, *tşkkrlr*, *teşekkür*, *teşekkürler*, *tşkr*, *tşkr*, *tes.*, *tsskr*, *tskrler* (ayrıca *thanks*) Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): *tşklr*, *teşekkürler* (ayrıca *thank you* ve *thanks*) (erkek): *teşekkürler*, *teşekkür*, *tşkr* (erkek): *tşkr*, *tşk*, *tşkler*, *teşekkürler*, *teşekkür*, *teş.*, *teşk* (ayrıca *teşekkür ederim*, *thanks*, *10x* ve *thx*) Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (kız): *teşkrler*, *tşkrler*, *teşekkürler*, *tşk.*, *teşkk* (erkek): *tşkr*, *tşk*, *teşekkürler*, *tşkr*, *tşk*, *tşk.*, *tşkler*, *teşekkürler*, *teşekkür*, *tşkkrlr*, *teşekkür* (ayrıca *thanks* ve *10x*)

eyvallah: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): *eyvallah*, *eyv.*, *eyvllh*, *eyw*, *eyvh*, *eyvllah* (erkek): *eyvallah*, *eyv*, *eyv.*, *E.vllah*, *eyvllh*, *evallah*, *eyvllh*, *evalla*, *eyvalla*, *ewalla* (ayrıca *ok*) İstatistik Bölümü (kız): *eyw* (erkek): *eyvallah*, *eyw.*, *eyv.*, *eyvallah* Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): - (erkek): *eyv*, *eyv.*, *eyvallah*, *eyvllh*, *eyvallah*, *eyw*, *ewallah*, *eiw* Bilgisayar

Mühendisliği Bölümü (kız): *eyvallah* (erkek): *eyvallah, eyw, eyv., eyullah, eyvl* (ayrıca *gözümsün*).

biliyorum: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): *biliom, biliyom, blyrum, biliyorum, biliyrm, biliolum, blyrm, biliyorm, bilyrm, biliorum, bilym, bilyom, biliyorum, biliyorm* (erkek): *biliyorum, biliyorm, biliem, bilyom, biliyom, blyrm, bliom, biliom, biliyerm, bilyrm, biliyorm, bilyorm, biliym, biliyem, biliorum, bileyrum* İstatistik Bölümü (kız): *biliyorum, biliorum, biliorm, biliyorum, biliyrm, biliom* (erkek): *biliyorum, biliom, biliyom, biliorm* (ayrıca *I know*) Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): *biliyorum, blyorum* (erkek): *bilyorum, biliyorm, biliyorum, biliyom, biliom, biliyorm, bilyom, bilom* (ayrıca *hmm*) Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (kız): *biliyorum, biliyorm* (erkek): *biliyorum, biliom, biliyom, blyrm*.

bilmiyorum: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): *bilmyrm, bilmiyom, bilmiyorum, bilmiorum, bilmiolum, bilmiyorm, blmyrm, bilmyom, bilmyorum, bilmiom, bilmom* (ayrıca *?????* ve *bilmem*) (erkek): *bilmiyorum, bilmiyom, bilm, bilmyrm, bilmiyem, bilmiorum, bilmiom, blmyrm, bilmiyorm, bilmirem, blmyorum, bilmiyrm, bilmiyrum* (ayrıca *bilmem*) İstatistik Bölümü (kız): *bilmiyorum, bilmyrm, bilmiorum, bilmiorum, bilmiyrm, bilmiom, bilmm, bilmyorum* (erkek): *bilmiyorum, bilmiom, bilmiyom* (ayrıca *bilmem, bilmim ve ???*) Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): *bilmiyorum, bilmiyorm* (ayrıca *:s*) (erkek): *bilmiyorm, bilmiyorum, blmyrm, bilmiom, bilmiyom* (ayrıca *bilmem, ? ve :c*) Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (kız): *bilmiyorum* (erkek): *bilmiyorum, blmyrm, bilmiom, bilmiyom, bilmim* (ayrıca *İ d k ve bilmem*).

biliyor musun: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): *biliyor msn, biliyor musun, biliosun?, bilyor msn, bilio musun, biliyomsn, bilyn mu, bilyomusun, biliyon mu, bilisen, biliy msn, blyrsn?, bilyor msn* (erkek): *biliyor musun, biliomsn, bilyomsn, biliyorsun?, bilyomusun, biliyo musun, bilyonmu, bilyor msn, blyrmsn, biliyormusun, biliyo msn, biliyon mu, bilion mu, bilyr msn, bilyormsn, biliyoo?, bilio musn* İstatistik Bölümü (kız): *biliyor musun, biliyormsn, biliyomusun, bilyormsn, biliyormusun, biliormusun* (erkek): *biliyor musun, biliyormusun, biliyomusun, biliyon mu, biliormsn, bilionnu* Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): *biliyor msn, biliyormusun, biliyormusun* (erkek): *biliyormsn, biliyormsn, biliyormsn, biliyormusun, bilion mu, bliomsn, biliyon mu, bilyomusun* (ayrıca *?*) Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (kız): *biliyormusun, biliyormusun, biliyormsn* (erkek): *biliyormusun, biliyormusun, blyr msn, biliyonmu*.

evet: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): *evt, evet, ewt, eveet, eveeet, eet, eeet, eed, ewet, e, E, EE* (ayrıca *yes, hı, hıhı, he ve ok*) (erkek): *evet, evt, eet, ewt, E, ewet, eed, ewed, evet, ebet* (ayrıca *yes, ok, OK, he, ha, hee, hımm ve hıhı*) İstatistik Bölümü (kız): *evt, evet, eet, ebet* (ayrıca *yes*) (erkek): *evt, evet, ewt* (ayrıca *yes, hıhı, ok ve ok*.) Elektrik- Elektronik Mühendisliği

Bölümü (kız): *ewt, evet* (erkek): *evt, eet, evet, eed, ewt, evvet, ewet* (ayrıca *yes ve ok*) Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (kız): *evet, evt, efet* (erkek): *evt, evet, eet, ewt, evet* :), *ewet* (ayrıca *hee, yes yea, ya, yeah, heye ve oui*).

hayır: Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (kız): *hayır, hyr, hayr, h, H, HYR* (ayrıca *no, yoo ve yok*) (erkek): *hayır, hyr, hayr, H* (ayrıca *no, yok, yoo, yo, yoğ, yoyo!, %0 ve cuk*) İstatistik Bölümü (kız): *hayr, hyr, hayır* (ayrıca *no*) (erkek): *hyr, hayır* (ayrıca *no ve nein*) Elektrik- Elektronik Mühendisliği Bölümü (kız): *hayır, hyr* (erkek): *hyr, hayır, hayr, hair* (ayrıca *no ve yok*) Bilgisayar Mühendisliği Bölümü (kız): *hayır, hyr* (ayrıca *no*) (erkek): *hyr, hayır* (ayrıca *no ve yok*).

Bulgular ve Yorumlar

1- *Tablo 1, 2, 3 ve 4*'ten anlaşıldığı üzere bildirişimde bilişim teknolojilerinin kullanımı, sıklığı değişmekle birlikte, hemen her bölüm öğrencileri arasında son derece yaygındır. Bu konudaki sıklık değerleri, İstatistik, Elektrik-Elektronik Mühendisliği ve Bilgisayar Mühendisliği bölümlerinde %90'ların altına düşmezken, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde *chatleşme* ve yüz ikonu kullanımında bu değer in altındadır. Anket formundaki, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden bir 4. sınıf öğrencisinin “Bazen kısa mesaj gönderirim, chatleşmem, dilimi de bozmam.” biçimindeki açıklaması teknoloji kullanımının dili (kültürü, ulusal kimliği vb.) bozduğuna olan inancı göstermesi bakımından ilginçtir. Yine aynı bölümden bir 3. sınıf öğrencisinin “Bence insan dilini güzel kullanmalıdır. Ben şahsen bütün verilenleri aynen yazarım.” biçimindeki kısa açıklaması veya değişik bölümlerden kimi öğrencilerin bütün bildirişim öğelerini yazı dilinde olduğu gibi yazdıklarını vurgulamaları ise, teknoloji kullanımının değil ancak yazımdaki *özenin* dilin (kültürün vb.) devamlılığında esas kabul edildiğini göstermektedir.

2- Yine *Tablo 1, 2, 3 ve 4*'e göre, üniversite öğrencileri arasında, eğitim görülen bölüm gibi yaş ve cinsiyet gibi etmenler de bildirişimde bilişim teknolojilerinin kullanılması bakımından çok belirleyici değildir. Kısa mesaj gönderme ve *chatleşme* konusundaki sıklık değerlerinin bir bölümünün %100 olması, diğerlerinin ise %75'ten büyük olması bunun en büyük kanıtıdır. Ancak iletişimde bilişim teknolojilerinin kullanımı konusunda, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü kız öğrencilerinin çok az bir farkla erkek öğrencilere göre önde oldukları da dikkati çekmektedir.

3- *Tablo 1, 2, 3 ve 4*'e göre, bilişim düzlemindeki yazışmalarda bir doğal dilin göstergeleri yanında salt bir simge olarak yüz ikonlarının kullanımı (bk. Kara 2008: 330-341, Ayhan ve Balcı 2009: 13-40) da son derece yaygındır. Bu konuda en yüksek değer %95,23'le (kullanmayan %4,76) Bilgisayar Mühendisliği Bölümü öğrencilerine, en düşük değer ise %83,52'yle (kullanmayan %16,47) Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencilerine aittir. Bilindiği gibi ilkel insan sesçil (fonetik) olanakları olmadığı için piktografik ve / veya ideografik yazıyla anlaşıyordu. Modern toplumların sesçil veya yarı sesçil yazı sistemlerine gelene kadar yazı, uzun bir gelişim süreci geçirmiştir.

Ancak Tablo 1, 2, 3 ve 4'teki değerlere göre, modern insan da modern yaşamın koşulları (hız, az emek, ekonomi vb.) gereği veya salt moda eğilimlere uyarak (Çünkü bazı yazım özellikleri, kullanıcıların daha çok zamanını alacak cinsten: cümlelerde bütün sözcüklerin ilk harfini büyük yazmak, klavyedeki zor birtakım simgeleri kullanmak gibi veya harcanan zaman ve emek iki yazım tercihinde de aynı: *evet* yerine *ewet*, *nasılsın* yerine *nasilsin*, *eyvallah* yerine *eywallah* yazımları gibi.) simgelerle anlaşabilmektedir. Bu en azından sınırlı bir jargon için böyledir. Nedenler farklı olsa da sonuç bakımından ilkel insanların zorunluluklarıyla, modern insanın tercihlerinin birbirine koşutluk göstermesi ilgiye değerdir. Ancak bu bulgulara dayanarak, dillerin daha doğrusu iletişim biçimlerinin evriminin çizgisel mi yoksa dairesel mi gerçekleştiği konularında son yargıya ulaşmak olanaksız görünmektedir. Çünkü bunun için, gösterge bilim, bilişsel bilim, dil bilim ve toplum bilim gibi pekçok farklı disiplinin bulgularına gereksinim vardır (*chat dilinde kullanılan çeşitli simgeler için bk. Kara 2008: 330- 341*).

4- Bildirişim öğelerinin yazımıyla ilgili listeden anlaşıldığına göre bilişim yazınında ölçünlü dilden sapmalar bölüm farkı gözetmeksizin hemen bütün öğrencilerde görülmektedir. Bu sapmalar, 8 maddede toplanabilir: a) sözlü dile ait söyleyişlerin temel alınması (*naber*, *meraba*, *napiyosun* vb.), b) çoğu ünsüzlere dayalı kısaltmaların tercih edilmesi (*nslsn*, *alkmslm*, *gnydn*, *slm* vb.), c) herhangi bir bildirişim öğesinin göstergesi olarak farklı dillerin olanaklarından (*good bye*, *see you*, *çüsss*, *thanks*, *I see*, *selamünaleyküm* vb.; bunlarla ilgili *Hw r u?*, *thnx*, *u?* vb. diğer kısaltmalardan) yararlanılması, d) yine aynı amaçla simgeler (gülün, ağlayan bebek gibi yüz ikonları, *nasıl gidiyor* anlamında *na/**, *see youdan bozma cu*, *sevgi göstergesi olarak ve gülün bebek ikonuna benzetmeyle kullanılan :))* vb.) kullanılması, e) Türkçe ses birimlerin göstergesi olarak farklı alfabe olanaklarının esas alınması (*ş*, *ç*, *ı*, *v* yerine *s*, *c*, *i*, *w* vb.), f) noktalama işaretlerinin kullanılmaması veya farklı kullanılması, g) bitişik ve ayrı yazılan sözcüklerde serbest bir tutum sergilenmesi ve h) çoğu Türkçenin hece sistemine uymayan dağınık bir görünümle bazı seslerin birden çok kere yazılması (*iiii*, *slmmm*, *evvet* vb.). Burada sıralanan ve a maddesi dışındaki sapmalar, yazı düzlemine etki eden ve doğal olmayan ikincil olanakların kullanılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Çünkü sözlü dilin ölçünlü veya ölçünlü olmayan herhangi bir yazı düzlemine etki etmesi, dilin doğal ses bilgisel, söz dizimsel vb. gelişimlerinin bir sonucudur. Başka bir deyişle, sözlü dilde örneğin */-h-/* veya */-r/* ses birimleri sesletilmeme eğiliminde oldukları veya *ne haber*, *ne yapıyorsun* bildirişim öğeleri kaynaşmayla sesletildikleri için, herhangi bir yazı düzleminde tercih edilmektedirler. Bilişim düzlemi ise, kullanıcılarının bu konuda en rahat bir tavır sergiledikleri yazı düzlemi olduğundan, sözlü dilin ilk ve en genel tercihleri de burada kendini göstermektedir. Kaldı ki, Türkçede özellikle ses bilgisel düzeyde yer alan, yazılı dilde az sayıdaki ve sözlü dilde çok sayıdaki versiyonlar, anlam bulanıklığı yaratmaz. Bu konuda, Gemalmaz'ın şu

düşünceleri dikkate değerdir: “**Fem** (p)’lerinin (phème = uygun ses özelliği) toplamı olan **femem** (P)’i (phémème) belli bir dilde temsil eden **fonem** (Ph) (phonème), söz konusu fememin femlerinden biri vı bir kaç, dili konuşan fertlere, ağızlara vı lehçelere göre belli ve kolayca kavranır kurallara uygun olarak değiştiğinde, herhangi bir değişikliğe uğramış sayılmayacaktır. Bu sebeple, söz gelişi, belli bir /R/ fonemini [ğ] vı vokal uzantısı [:] olarak gerçekleştiren birisiyle [r] olarak gerçekleştiren diğer bir kimse anlamakta güçlük çekmeyeceklerdir.” (1980: 5). Yine bu gerekçeyle, ölçünlü dildeki örneğin *biliyorum* biçiminin, ağ ortamında *biliyom*, *biliom*, *biliolum*, *bilyom* biçimindeki yazımları, *chatleşen* insanların birbirlerini anlamalarına engel oluşturmamaktadır.

5- Bütün doğal veya yapay dillerin uzlaşım sal olduğunda kuşku yoktur. Ancak *chat* dilindeki bazı yazım özellikleri bu uzlaşımın vardığı noktayı çok belirgin bir biçimde ortaya koymaktadır. Nitekim öğrenciler arasında *selam* bildirisi için 1, *günaydın* bildirisi için 2 rakamlarının tercih edilmesi bile söz konusudur.

6- Gemalmaz, bir ögenin bir yerde bulunma olasılığının artmasıyla taşıdığı bilgi yükü arasında ters bir orantı olduğunu belirtmektedir (1990: 2). Türkçede biçim birimlerin sırası ve söz dizimi söz konusu olduğunda kesin bir doğruluk payı taşıyan bu tespit, bilişim yazımındaki ses birimlerin sırası bakımından kısmen doğrudur. Çünkü bildirişim öğelerinin yazımında, diğer seslerin gösterilmesi konusunda düzensizlikler bulunmasına rağmen ilk sesin gösterilmediği hemen hiçbir örnek yoktur. Başka bir deyişle, bir sözcüğün -ait olduğu dil durumu ve döneminin ses bilgisi özelliklerine bağılı olarak- ilk sesi düzenli olarak yazılmaktadır. Üstelik bu ilk ses, taşıdığı bilgi yükü bakımından sözcükteki diğer bütün seslerden daha önceliklidir. Daha basitçe söylemek gerekirse, Türkçede herhangi bir yazılı düzlemde, bir sözcük herşeyden öte ilk sesinden algılanmakta, tanınmakta ve tanıtılmaktadır: *bilmyrm*, *biliom*, *glckmsn*, *gnydn*, *görş.* gibi. Ancak öğrenciler arasında, *merhaba* anlamında *m*, *nasıl gidiyor* anlamında *n gdyr* ve *n gidiyo* yazımları bulunmakla birlikte, yalnızca ilk sesin yazımına dayalı bir iletişim çok yaygın değıldir. Öte yandan, bu konuda *kib* son derece önemli bir örnektir. *kendine iyi bak* anlamındaki bu bildirişim öğesi, bilişim ortamındaki yazım gelişimini büyük ölçüde tamamlamış gibidir. Hatta yine bir öğrencinin açıklamasından anlaşıldığına göre *kib*, yalnız bilişim düzlemindeki yazı dilinde değıl konuşma dilinde de tercih edilir olmuş, özellikle kız öğrenciler arasında *Haydi görüşürüz*, *kib*. biçiminde bir vedalaşma formu gelişmiştir.

7- Gemalmaz, Türkçede ünsüzlerin ünlülerden daha çok bilgi yükleme eğiliminde olduğunu, Türkçenin tarihsel dönemdeki yazımlarında ünsüzlerin daha düzenli olarak yazılmasının bununla da ilgili olduğunu vurgulamıştır (1990: 4). Türkçenin bilişim ortamlarındaki yazımı, bu görüşü destekleyecek sayısız veri sunmaktadır. Bölüm ve cinsiyet farkı olmaksızın öğrencilerin birçoğunda *çoğunlukla* veya *yalnızca* ünsüzlerin yazımı tercih edilmiştir.

Ölçünlü dilin yazımları hemen her bölümde ikinci, üçüncü hatta zaman zaman dördüncü sırada tercih edilmiştir: *slm*, *hyr*, *blyrmsn*, *grşrz*, *tmm*, *hşçkl* gibi. Bu konuda *selam* anlamına gelmek üzere büyük bir yaygınlıkla kullanılan *slm* dikkat çekici bir örnektir. Öyle ki hiç kısaltma yapmadıklarını, dillerine özen gösterdiklerini belirten dört öğrenci bile *selamı slm* biçiminde yazmışlardır. F. Kara ünsüzlere dayalı bu yazımın cep telefonlarındaki karakter sayısının azlığından kaynaklandığını belirtmiştir (2008: 330). Bu tespit ancak kısmen doğrudur. Çünkü telefonlarının birçoğunda tuşlara daha çok basmak koşuluyla ve ücretlendirilmeleri belki biraz daha farklı olmakla birlikte Türkçe ses birimlerin göstergeleri de vardır. Ayrıca bu tür kısaltmaların ekonomik kaygıların veya tuşlara daha çok basmak gibi bir zorunluluğun olmadığı *chat dilinde* de yaygın olarak kullanılması, sözü edilen dış etkenler yanında Türkçenin ses bilimsel dizimi gibi dil içi etkenlerle de açıklanabilir. Bu durumda ünsüzlere dayalı yazımı iki ayrı öbekte değerlendirmek gerekir: a) Türkçe ses birimlerin göstergesi olsun ya da olmasın bütün bilişim yazınında ünsüzlere öncelik vermek gibi dil içi etkenler (Bu etkenler, Latin ve Kiril alfabesi gibi büyük oranda seçililen alfabeler bir kenara bırakılırsa, Türk yazım tarihinde, genellikle ünsüzlerin yazımının temel olmasının nedenlerinden biri olabilir.) ve b) Telefon klavyelerindeki tuşların fiziki konumu ve bunların ücretlendirilmesi gibi dil dışı etkenler. Bu ikinci etkene göre telefonların bir bölümünde ş ve ç gibi Türkçe karakterler bulunmadığı veya bu karakterleri elde etmenin tuşlara s ve c'den daha çok kez basmak anlamına geldiği için öğrencilerde *görüşürüz*, *hoşça kal*, *iyi akşamlar* gibi bildirişim öğelerini ş ve ç yerine s ve c ile yazma eğilimi başlamıştır. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencilerinde çok nadir olarak tespit edilen bu durum, *chatleşirken* de görülmeye başlamıştır. Şu aşamada bu yazımlar, sesletimi değiştirecek ses bilimsel bir etkiye sahip değildir. Ancak bu örnekler, teknolojik bağımlılığın en azından yazım üzerindeki etkisini göstermesi bakımından son derece önemlidir. Öğrencilerin /u/ sesini v yerine w ile göstermeleri (*eywallah*, *ewet*) ise –sözcükler çift dudak sesi olarak sesletilmediğine göre- yalnızca moda eğilimlerle açıklanabilir. Ayrıca F. Yıldırım, “ı, ç, ğ, ö, ş, ü harflerinin kimi kullanıcılar tarafından sırasıyla i, c, g, o, s, u olarak yazıldığı”nı ve bu durumun “internette Türkçe karakterlerin zaman zaman sorun yaratmasıyla ilgili” olabileceğini belirtmektedir. (2007: 1996). Ancak değinildiği gibi, bu yazımlar teknik bazı sorunları önlemekten çok, moda eğilimlerle ilgili olarak tercih ediliyor gibi görünmektedir. Daha doğru bulgulara, kullanıcılara bu tercihlerinin nedenlerinin sorulduğu başka bir anket çalışması sonucunda ulaşılabilir. Bunların ötesinde, zamandan tasarruftan veya başka birtakım teknik sorunlardan çok modanın etkisini göstermesi bakımından İngilizce *thanks* göstergesinin yazımı ilgiye değerdir. Herşeyden önce, öğrenciler bu göstergelyi Türkçe *teşekkürler / teşekkür ederim* bildirişim öğesi için tercih edebilmektedirler. Bu, moda dil olarak İngilizcenin açık etkisidir. Ancak *thanks* sözcüğünün *thanx*, *thnx* vb.

biçimlerde yazımı, bilişim ortamlarında İngilizce içinde başka bir İngilizce veya İngilizceden öte bir İngilizce olduğunu da göstermektedir.

8- Gemalmaz'a göre, bilgi yükleri azalan ünsüzler ünlülere yaklaşmakta, onlarla benzeşmekte, hatta giderek onların varlığında eriyip düşmektedir (1990: 4). Ankete katılan kullanıcıların yazım tercihleri bu görüşü desteklemektedir. Bu konudaki en iyi örnekler ise *merhaba* anlamındaki *mr̄b*, *sağol* anlamındaki *saol* ve *iyi* anlamındaki *ii* (*i*, *iii* ve diğer versiyonları)'dir. *Chat dilinde* neredeyse ölçünlü hâle gelen bu yazımlarda /h/, /ğ/ ve /y/'nin ünlüleşerek düştükleri görülmektedir. // ve /r/ ünsüzlerinin düşme eğilimleri ise şimdilik yalnızca *nasıl* (*annadım*, *annadın mı* vb. örneklerde *düşme* değil *benzeşme* vardır.) ve *-yor* biçim birimleriyle sınırlıdır. /h/ ve /y/ ünsüzlerinin ilk ses olduğu bildirişim öğelerinde ise yazımlar bu ünsüzlerden yanadır. Ancak *ne haber* bildirişim ögesindeki kaynaşma *haberin* /h/'sini iç sese dönüştürdüğünden, yazım daha çok *naber* biçiminde tercih edilmiştir.

9- Ancak ilk ses olarak ünlülerin bilgi yükü ünsüzlerle eş değerdir. Yukarıda da belirtildiği gibi, ilk sesler ünlü veya ünsüz ayrımı olmaksızın en çok bilgi yükü taşıyan birimlerdir. Gemalmaz bu durumu, Türkçenin “öne getirilen görev ögesi tanımaması” yani ön ek sistemine sahip bulunmaması ile açıklamaktadır (1990: 3). Buna bağlı olarak örneklemde ilk ses birimi ünlü olan bütün bildirişim öğelerinde bu ses birimin düzenli olarak yazıldığı tespit edilmiştir: *anldm*, *anldn mı*, *ii* (*i*, *iii* ve diğer versiyonları), *evt*, *eyvallah*, *akşmlr* gibi. Ünsüzle başlayan bir ilk hecenin ikinci ses birimi olarak ünlüler ise büyük oranda yazılmakla birlikte, yazılmadığı örneklerin sayısı da azımsanamayacak durumdadır.

10- Yine Gemalmaz'a göre “Her dilde büyük bir çeşitlilik gösteren ve anlam öğelerinin çekirdeğini oluşturan **kök** vey **köken** –alınma öğeler kök sayılır– durumundaki anlam öğelerini kuran ses vey harfler oldukça büyük bilgi yükü taşıırken, sayıları görece çok sınırlı olan **ek** vey **edat** durumundaki görev öğelerini kuran ses vey harflere düşen bilgi yükünün çok daha az olacağı kolayca anlaşılır.” (1990: 2). Bu konuda, *iyi misin*, *iyiyim*; *gelecek misin*, *geliyor musun*; *anladın mı*, *anladım* ve *biliyor musun*, *biliyorum*, *bilmiyorum* bildirişim öğelerinin yazım özellikleri fikir verici olabilir. Çünkü bu bildirişim öğelerinin tamamı Türkçe köklere ekler gelmesiyle oluşmuştur (Ankette kullanılan bildirişim öğeleri içinde, bugün artık “soru eki” olarak değerlendirilen soru edatı dışında herhangi bir edat yoktur.). Ankete katılan bütün kullanıcıların, yukarıda verilen bildirişim öğelerindeki *iyi+*, *gel-*, *anla-* ve *bil-* kök sözcüklerini eksiksiz yazmaları ilk tercihleri olarak dikkati çekmektedir. Başka bir deyişle, “görev öğelerinde” (özellikle *musun* / *misin* “görev ögesi”nin *msn* biçiminde yazımında) ünlülerin yazılmaması biçimindeki kısaltılmış yazım, büyük ölçüde bütün bölüm öğrencilerinde ilk sırayı almaktadır.

11- T. Banguoğlu'na göre, “Kelimedede bir seslinin düşmesi bir hecenin ortadan kalkması demektir. Bunun sonucu olarak da o seslinin birleştirdiği sesdeşler komşu hecelere mal olur.” (1995: 63). Çalışmada bu düşüncüyü destekleyecek birçok örnek tespit edilmiştir: Türkiye Türkçesinde *biliyorum*, *teşekkürler*, *gelecek misin* ölçünlü yazımlarının, bilişim ortamında *biliyim*, *teşekkürler* ve *gelecek misin* (*gelecek msn*, *gelecekmsin* ve diğer versiyonları) biçiminde tercih edilmesi gibi.

12- Veride yalnız Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencilerinin tercihi olan ve /n/ sesinin göstergesi olan n̄'li yazımlar (*nassın̄*, *iyi misin̄*, *annadin̄ mı*, *geliyoñ mu* gibi), bu öğrencilerin eğitimleri gereği bu sese yönelik farkındalıklarıyla ilgilidir. Ancak yine eğitimleriyle ilgili olarak yalnızca bu bölüm öğrencileri için doğal karşılanabilecek *evet* anlamıyla *ebet* tercihinin, örneğin bir İstatistik Bölümü öğrencisinde görülmesi, bu tür bireysel yazımların genel eğilimler doğurduğunu kanıtlamaktadır.

13- Uzunluk, doğası gereği yalnızca ünlülere yönelik bir ses bilgisel durumdur ve bir ünlünün uzun sesletildiğinin yazıdaki en basit göstergesi de birden fazla kez yazılmasıdır. Ancak bilişim yazımında, bir sesin birden çok kere yazılması “söylem düzeyindeki bir uzatma”yı (Demircan 1996: 63) göstermemektedir ve yalnızca ünlülerle ilgili bir tercih değildir. Türkçe sözcüklerde olduğu gibi (*iyi*, *iyiyim* anlamıyla *iiiiii*, *evet* anlamıyla *evvet* ve *eveeeet* vb.), yabancı sözcüklerde de (*selam* anlamıyla *slmmmm*, *güle güle görüşürüz* vb. anlamlarıyla *byess* vb.) tercih edilen bu yazımlar, sevgiyle seslenmeye, yalnızca seslenmeye, tehdide veya kızgınlığa yönelik olabilir. Yıldırım, bu tür yazımların “söylenen sözlerin etkisini arttırmak ve tonlamaları göstermek” işlevli olduğunu belirtmektedir (2007: 2000). Ancak bildirişim öğeleriyle ilgili listede ses birimlerin birden çok kez yazımında bir düzenlilik söz konusu olmadığı, birden çok kez yazımlarla Türkçenin tonlama özellikleri arasında tam bir koşutluk bulunmadığı görülmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi, daha çok kız öğrencilerin sempati yaratma amacıyla tercih ettikleri bu yazımlar, Türkçenin hece sistemi, tonlama özellikleri dışında dağınık bir görünümündedir:

14- Hemen her bölümden bazı öğrenciler, kız ve erkek arkadaşlarına yönelik yazım tercihlerinin değiştiğini veya değişebildiğini belirtmişlerdir. Söz listelerinden anlaşıldığı üzere ve yukarıda belirtildiği gibi, kısa mesaj gönderen veya *chat*leşen kişinin kendi cinsiyet özelliği yazım tercihlerini değiştirmemekte, özellikle ünlülerin gösterilmemesi noktasında yazımlar büyük ölçüde birbirine benzemektedir. Ancak yine bir öğrencinin “Kısa mesaj gönderdiğim veya *chat*leştiğim çok sevdiğim bir arkadaşım ve hele bir bayansa ünlüleri yazabildiğim kadar çok yazardım.” notu belki küçük bir farklılık olarak değerlendirilebilir.

15- Söz listelerinde “(ayrıca)” bilgisiyle verilen yazım tercihleriyle, öğrencilerin özellikle öyle görünüyor ki *modernite* bağlantısı kurdukları İngilizce sözcüklere (birbirinden farklı birçok bildirişim ögesi için kullanılan

ok, bye ve bunların değişik versiyonları, *ne yapıyorsun* anlamı vermek üzere *what are you doing*ten kısalma *wad, peki ya sen* anlamında *well and youdan* kısalma *w a y?, hi, goodday, I know, thanks, wats up, yes, no* vb.) olan eğilimlerine ve modanın yazımda da ne kadar etkili olduğuna dair birçok ipucu elde edilmektedir. Ayrıca öğrencilerin bu tür yabancı sözcükler üzerinde kısaltmadan öte birtakım değişiklikler yaptıkları da tespit edilmiştir: *see you* yerine *cu, hi* yerine *hay, by(e)* yerine *baye* veya *byes* gibi. Öğrenciler *chat dilinde* İngilizceden başka bir dilin olanaklarını daha az tercih etmektedirler: *guten tag, adios, tschuss, oui* gibi.

16- Doğal dilin doğal göstergeleri olmadığı hâlde, yazılı kültüre ulaşmış günümüz toplumlarının evrensel işlevler yükledikleri (biten ezgi için “.”, süren ezgi için “,” ve soru ezgisi için “?” gibi) noktalama işaretleri konusunda ise iki nokta dikkate değerdir: a) Gerek Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencilerinde, gerekse bilişim teknolojilerine görece daha yakın durdukları tahmin edilebilecek diğer bölüm öğrencilerinde ölçünlü dilin noktalama işaretleri büyük oranda yazılmamıştır. b) Noktalama işaretlerine, genel yazım kılavuzlarında bulunmayan işlevler ve biçimler kazandırılmıştır: ?????, !!!!!, !!?? gibi.

Öğrencilerin birkaçının ders çalışırken ve not alırken de kısaltma yaptıklarına dair açıklamaları ise bize farklı bir düzlemin de araştırılması gerektiği fikrini vermiştir. Bu çalışmanın ilk amacı öğrencilerin günlük yaşamlarındaki yazımları değildi. Ancak bu açıklamalar üzerine, sözü geçen öğrencilerden birinin defterini iznine dayanarak inceledik. Fikir vermesi bakımından bu defterlerden bir sayfayı aşağıda veriyoruz. Burada dikkati çeken nokta, metnin ilk bölümünde yazım tercihlerinin ölçünlü dile daha yakın olması, ancak yazma ve konuşulanları not etme eyleminin belli bir hız kazanması gereken son bölümlerde ise büyük oranda ünsüzlere dayalı bir yazımın tercih edilmesidir:

Açıklamalar

1. Çakır ve Topçu'nun çalışmalarında, doğrudan doğruya bu kullanımlara yönelik bulgulara ulaşılabilir (2005). Çakır ve Topçu bu konu ile ilgili olarak “Gelişen teknolojilerle birlikte insanlar uzun ifadeler ve cümlelerin yerine, kısa ve kendi aralarında anlaşılabilir kodlar kullanmayı tercih etmekte. Uluslararası kanallarda ve odalarda tercih edilen dil de İngilizce olmaktadır. Bu durum beraberinde Anglosakson kültürün göstergelerini ve anlatımlarını da ister istemez dolaşıma sokmaktadır.” açıklamasını yaptıktan sonra, bu özellikte yaklaşık 300 kısaltmadan oluşan bir liste vermişlerdir (81-90).

Kaynaklar

- Anık, Cengiz (2006). "Bilgi sosyolojisine göre bilginin işlevi ve bir model denemesi". *bilig* 39: 1- 29.
- Ayhan, Bünyamin- Şükrü Balcı (2009). "Kırgızistan'da üniversite gençliği ve internet: Bir Kullanımlar ve Doymalar araştırması". *bilig* 48: 13- 40.
- Banguoğlu, Tahsin (1995). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Crystal, David (2001). *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yay.
- Çakır, Hamza- Hakan Topçu (2005). "Bir iletişim dili olarak internet". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 19: 71- 96.
- Demircan, Ömer (1996). *Türkçenin Seseşizimi*. İstanbul: Der Yay.
- Gemalmaz, Efrasiyap (1980). "Türkçe'nin fonemler düzeni ve bu fonemler düzeninin işleyişi". *Atatürk Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi* 12: 3- 29.
- _____ (1990). "Türkçe'nin morfo- sentaktik yapısının fonolojisine etkileri". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Dergisi* 3: 1- 7.
- İşsever, Selçuk (2000). *Türkçede Bilgi Yapısı*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dilbilim Anabilim Dalı. Ankara. [Basılmamış Doktora Tezi.]
- Kara, Funda (2008). "Kısa mesaj ve sanal sohbet (chat) dili". *Türk Dili* 682: 330- 341.
- Uğur, Aydın (2003). *Kültür Kıtası Atlası (Kültür, İletişim, Demokrasi)*. İstanbul: 2. Baskı Yapı Kredi Yay.
- Yıldırım, Faruk (2007). "İnternette söyleşi (chat) dili". *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II (24- 29 Eylül 2000)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. 1989-2009.
- Yıldırım, Faruk, B. Tahir Tahiroğlu (2006). "İnternette Türkçe kullanımı sorunları". *Türkçenin Çağdaş Sorunları*. Yayınlayanlar: Gürer Gülsevin ve Erdoğan Boz. Ankara: 2. Baskı Gazi Kitabevi. 359- 378.

Orthography of Turkish on Internet and its Relations with Phonological Structure

Muna Yüceol Özezen*

Abstract: This study has been prepared in accordance with questionnaire results to understand how phonological sequence is influenced and preferred orthographically on internet. The questionnaire was carried out at Çukurova University in 2007-2008 and 393 participants took part in the study. The aim of the study is not to look at whether Turkish language is negatively influenced or not nor does it aim to investigate punctuation or other semantic problems. Rather, it intends to present data regarding spoken language as well as the abovementioned subjects. The findings show that orthography at informational level differs from that of written language. Some marked differences of this study can be conceived as the basis of oral language utterances, preference of abbreviations especially in most consonants, defectiveness of punctuation (or unusual use of punctuation), casual use of words that are supposed to be written adjacent or separate and writing of some phonemes that are used randomly and incompatible with standard Turkish writing system. This study shall, to large extent, dwell upon the link between graphemic signs of phonemes at informational level and phonological features and information structure of Turkish.

Key Words: Phonology, phoneme, communications, coding structures, computational communication, grapheme, orthography.

* Çukurova University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature / ADANA
mozezen@cu.edu.tr

Использование турецкого языка в сети и его связи с фонетикой и структурой языка

Муна Юджеол Озезен*

Резюме: Эта работа подготовлена на основе анкетирования по теме передачи особенностей синтаксиса турецкого языка при использовании в информационной среде, а также связанные с этим предпочтения и связи. Анкета проводилась в 2007-2008 учебном году среди 393 студентов университета Чукурова, позже был проведен анализ и интерпретация результатов. Работа не преследует целью исследование и анализ загрязнения или не загрязнения языка и проблем правописания или выражения. Однако эта работа косвенно представляет данные для исследования в данной сфере, а также для исследований разговорной речи. В результате исследования были получены следующие данные: имеются определенные различия между языком, используемым в информационной среде и стандартным языком. В качестве основных отличий могут быть перечислены: использование вербального языка как основы, сокращения на основе большинства согласных, использование в качестве коммуникативного элемента различных знаков, неиспользование знаков препинания (или их использование не к месту), несоблюдение правил слитного и раздельного написания слов, и в большинстве случаев неправильное использование слога турецкого языка. Вместе с анализом этих результатов, работа исследует связи между звуками и их знаковым обозначением в информационной среде, а также фонетикой и структурой языка.

Ключевые Слова: фонетика, фонемы, коммуникация, структура данных, информационная коммуникация, знаковое обозначение, написание.

* Университет Чукурова, факультет литературы и естественных наук, кафедра турецкого языка и литературы / Адана
mozezen@cu.edu.tr

Yayın Değerlendirme / Review

Halil İnalçık (2008). *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 366 s. ISBN: 978944884587.

Nuri Aksu*

Prof. Dr. Halil İnalçık tarafından hazırlanan ve İş Bankası Kültür Yayınları'nca yayımlanan *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar* başlıklı kitap, mesleğinin zirvesindeki bir tarihçinin nitelik bakımından birbirinden çok farklı kaynakları bir araya getirme ve bu kaynaklardan yola çıkarak tekstil tarihine ilişkin bütüncül bir tabloya başarıyla varma serüveni olarak okunabilir. Kitabın görsel biçimi ve sunumu da bu başarıyı destekler biçimde özenle seçilmiş tekstil eserlerinden oluşuyor. Okur, kitapta sadece tekstil tarihine ilişkin verilere detaylı bir biçimde ulaşmakla kalmıyor, tarih boyunca üretilen tekstil eserlerini de görme şansına kavuşuyor.

Kitabın Türkiye tarihinde tekstilin yeri ve gelişimine yapılan bir katkı olması amacıyla, Prof. İnalçık konuyu 13. yüzyıldan alarak Osmanlı Beyliği'nin kurulduğu 14. yüzyıla özel bir bölüm ayırmak suretiyle günümüze dek getirmiş. Türkçe ve İngilizce olarak sunulan giriş bölümünün ardından, "Halı ve benzerleri ticareti" başlıklı ilk bölümde, öncelikle 13. ve 14. yüzyıldaki bu ticaretin coğrafyası ve boyutları tartışılıyor ve halı ticareti üzerinden Osmanlı'nın Batı ile kurduğu ilişkiler inceleniyor, halının Osmanlı sarayının ve yüksek sınıfın tükettiği lüks ürünler arasında yer alması nedeniyle tereke ve narh defterlerinden halının izi sürülüyor. Kitapta Assur ve Eskiçağ Anadolu'suna ayrılmış olan II. bölümün ilk alt başlığı "Eskiçağda Anadolu-Assur Tekstil Ticareti", çoğunlukla tarih çalışmalarında unutulmuş "tarihi süreklilik unsurunu" çalışmanın merkezine koyuyor. Bölümde, "Güneydoğu ve Orta Anadolu'da *karum* adıyla kurulan ticâret merkezleri, 'ticâret kolonileri' şeklinde" (71) geliştirilen özel sistemin, Anadolu tekstil ticaretindeki önemi vurgulanıyor ve Tahsin Özgüç'ün son eseri *Kültepe Kanış/Neşa: The Earliest International Trade Center and the Oldest Capital*

* Bilkent Üniversitesi, Tarih Bölümü / ANKARA
nuriaksu@gmail.com

City of the Hittites'ten yapılan özetlerle, Eskiçağlardaki tekstil ticaretine ilişkin veriler sunuluyor. Pamuklu dokumaları ticareti serüveninin 19. yüzyıla dek izlenebileceği söz konusu bölümde, Osmanlı tekstil sektörünün yükselişi, "Hint Pamuklularının Osmanlı Pazarı'nı İstilas" (83), "Türkiye Pamuklu İhracatı ve Yollar (XVII. Yüzyıl)" (112) ve "XVIII. Yüzyılda Anadolu'dan Doğu Avrupa'ya Pamuklu İhracatı" (125) gibi başlıklarla Anadolu tekstil merkezleri ve bunlar arasındaki ilişkiler detaylı bir biçimde işleniyor. III. Bölümde yer verilen 19. yüzyılda Osmanlı pamuklu sanayiinin durumu ve 20. yüzyıl başlarındaki manzara, konuyu günümüz tekstil sektörüne bağlayan bir bağlaç görevi üstlenmiş. III. bölümün ilerleyen kısımlarında Cumhuriyet döneminde tekstil sektörünün gelişmesi ele alınmış ve bu sürecin somut bir örneği olarak Hacı Ömer Sabancı ve BOSSA Şirketi incelenmiş.

Kitabın 4, 5 ve 6. bölümlerinin ipek ticaretine ayrıldığını görüyoruz. 4. bölümde ipek ticareti ve ipek yolu, özellikle dönemin büyük devletleri açısından bir zenginlik kaynağı olarak stratejik önemi bakımından incelenmiş. İpek Yolu'nun üç ana güzergahının Güney Yolu, Fergana-Sogd Yolu ve Saka Stepleri ve Tarım Yolu olarak verildiği kitapta, ipek ticaretinin Göktürkler açısından önemi vurgulanıyor. Göktürkler (551-745) ve Uygurlar'ın (748-846) denetimleri altında tuttıkları İpek Yolu sayesinde nasıl ticaret araçları olarak önem kazandıkları ve İran'ın ipek üreticisi ve alternatif ham madde pazarı olarak öne çıkışından söz edilerek, global ticaretin en önemli maddelerinden olan ipek üzerindeki rekabet somut örneklerle anlatılıyor. Bizans'ın ipek kervanlarının buluşma noktası ve yeniden ihraç merkezi olarak öneminin altı çizildiği söz konusu bölüm, tarihi bir çizgi içinde ipek ticaretinin Anadolu'nun can damarlarından biri olarak önemine değiniyor.

5. bölümde ise, ham ipeğin Avrupa'da işlenmesi amacıyla kurulmuş ipekli sanayii mercek altına alınmış. Anadolu'daki Galata ve Bursa gibi merkezlerden Bizanslılar döneminden beri ithal edilen büyük miktarlardaki ipek, İtalya ve Avrupa'nın diğer merkezlerinde işlenmekte ve mamul mal olarak buradan tüm Avrupa'ya satılmaktadır. Bu ticaretin boyutları öyle büyüktür ki, herhangi bir nedenle Anadolu'ya gelen ipek kervanlarının sayısının azalması, Bursa ve Cenova'daki atölyelerin ve tüccarların iflasına neden olmaktadır. İran'ın ipek ticaretinde Osmanlı toprakları yerine Basra Körfezi üzerinden Hint Okyanusu yolunu kullanmak istemesi ve bu amaçla İngiliz-

lerle anlaşmaya çalışması, Osmanlı-İran arasındaki uzun süren savaşlar sebebiyle bir düşüp bir yükselen ticaret hacmi gibi nedenlerle, Osmanlı Devleti bakımından ipek ticareti, her zaman savaş ve diğer sebeplerle istikrarsızlaşmasının önüne geçilmesi gereken meselelerden biri olagelmıştır.

İpekli kumaşlar, 6. bölümün konusunu oluşturmakta olup, Osmanlı ipekli kumaş çeşitleri, Prof. İncalcık tarafından fiyatları ve nitelikleri bakımından incelenerek listeler halinde sunulmuştur. İhtisâb Kanunnâmesi, Narh Defteri ve terekelerden alınan örneklerle ortaya konan kumaş çeşitleri, bunların zengin kesimin miras bıraktığı mallar içindeki yeri ve buna göre lüks sayılıp sayılmadığı gibi detayların yer aldığı bölümde, ayrıca Osmanlı sarayının ipek ihtiyacı ve ipekli kumaş atölyeleri söz konusu edilmekte ve lüks tüketimin boyutları ve tekstil ürünlerinin lüks tüketim içindeki yeri ortaya konmaktadır.

Kitabın eklerinde ise, tekstil sektöründe faaliyet gösteren işadamları ve geleneksel dokuma ustaları ile yapılan söyleşiler bulunuyor. Önemli tekstil merkezlerinde yapılan gözlemlere de yer verilen Ek I kısmında, Beypazarı, Karasar ve Sivas vb. merkezlerdeki geleneksel dokuma örneklerinden söz edilmiş. Ek II kısmında, orijinal belgelerin günümüz Türkçesine aktarılmış halleri bulunmakta. Ek III'te yer alan "Osmanlı Para ve Ekonomi Tarihine Toplu Bir Bakış" başlıklı bölümde ise, paranın piyasadaki dolaşımı, ekonomide mal ve hizmet döngüsü ve para basılması arasındaki ilişki ve diğer ekonomik göstergelerle ilişkileri incelenmiş.

Prof. Ömer Lütfi Barkan'ın sözleriyle, Türkiye'de tarihçi "kendi yürüdüğü yolu yapmak zorundadır." İlk defa gün yüzüne çıkartılan pek çok kaynakla haşır neşir olmak, bu kaynakları önce okuyup, sonra sınıflamak ve çeşitli açılardan incelemek, dil ve kaynak bakımından çok daha fazla sayıda ilk elden kullanılmaya hazır eser barındıran İngiliz veya Fransız tarihçiliği için geçerli olmayan bir zorluğu Osmanlı tarihçiliği için yaratmakta.

Prof. Halil İncalcık tarafından hazırlanan *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar* kitabında, arşiv kaynakları ve veri dizileri üzerinde özenli, geniş ve yoğun bir çalışma yapıldığı ilk bakışta göze çarpıyor. Prof. İncalcık'ın yaptığı çalışmalarda ele aldığı kaynakları sadece çıkan sonuçlar bağlamında değil; kaynağın tarihçiye sunduğu olanakları tamamen ortaya koyan bir biçimde ayrıntılı olarak incelemesi, değerlendirmesi ve ikincil kaynakları eleştiriye tabi tutarak kullanması nedeniyle, sadece Prof. İncalcık

tarafından, bu çalışma için arşiv kaynaklarının analizi yöntemiyle ortaya konan donelerle bile yeni makaleler yazılabilir. Osmanlı kaynaklarına olan vukufiyetiyle, çok çeşitli ve birbirinden farklı türdeki kaynakları aynı konu için ustalıkla bir araya getirip kullanabilen Prof. Dr. Halil İncalık, okurun başını döndürecek denli yoğun ve incelikli verilerle tekstil tarihimizi gözler önüne seriyor. Tarihçinin kaynaklarla konuşmasına mükemmel bir örnek teşkil eden söz konusu kitabın, yeni çalışmaları barındırdığı zengin veriler ve sunduğu kuşatıcı tarihi panorama ile teşvik etmesini diliyoruz.

**Cem Behar (2008). *Saklı Mecmua: Ali Ufkî'nin*
Bibliothèque Nationale de France'taki [Turc 292]
*Yazması. İstanbul: YKY. 255 s. ISBN 978-975-08-1403-7.***

Mehmet Uğur Ekinci*

Boğaziçi Üniversitesi İktisat Bölümü'nden Prof. Dr. Cem Behar bu kitabıyla zengin ve nadide içeriğine rağmen yeterince incelenmemiş bir el yazmasının tanıtımını yapmaktadır. Ekseriyeti 17. yüzyılın üçüncü çeyreğinde yazılmış çeşitli varakların düzensiz olarak bir arada bulunduğu bu yazmanın özelliği Osmanlı dönemi Türk müziğinin bilinen en eski notalarını içermesidir. Müellifi ise hassaten müzik üzerine *Mecmûa-i Sûz ü Söz* isimli bir eser de yazmış olan Polonya asıllı santurî, yazar ve tercüman Ali Ufkî Bey'dir (Albertus Bobovius).

Behar, kitabının birinci bölümünde yazma hakkında literatürde mevcut bilgilerden bahsetmektedir. 18. yüzyılda kataloglara giren bu yazmanın önemli bir müzik kaynağı olduğuna ilk defa Rıza Nur 1932'de yazdığı bir makaleyle dikkat çekmişti. Varlığı Türk müzikoloji camiasında uzun süredir bilinmesine rağmen bu yazma karmaşık içeriği yüzünden *Mecmûa-i Sûz ü Söz* kadar ilgi görmemiş ve üzerinde bugüne kadar müstakil bir inceleme yapılmamıştır.

Kitabın ikinci bölümünde yazma hakkında genel bir değerlendirmede bulunulmuştur. Bugüne değin yazmanın *Mecmûa-i Sûz ü Söz*'ün bir müsveddesi olduğu zannedilmmişti. Fakat Behar, iki kaynağın muhtevasında bulunan farklı unsurlara dikkat çekerek bu görüşe karşı çıkmaktadır. Bununla beraber yazmanın *Mecmûa-i Sûz ü Söz*'den önce tamamlanmış olduğu da şüphelidir. Yazara göre, Ali Ufkî bu yazmayı oluştururken Kantemiroğlu gibi nazari bir amaç gütmemiş, uygulamaları öğrenmek ve öğretmek maksadıyla dönemin saray, halk ve tasavvuf müziği repertuarından küçük bir derleme yapmıştır. Yazmada müziğin yanısıra çoğunluğu İtalyanca ve Türkçe kaleme alınmış tıbbî, edebî ve siyasî metinler de bulunmaktadır.

Behar, kitabının üçüncü ve dördüncü bölümlerinde yazma içinde bulunan birtakım ipuçlarından yola çıkarak 17. yy. Osmanlı saray müziğinin nazariyat, bestekârlık, icrâ ve öğretimine dair yorumlarda bulunmaktadır. Üçüncü bölümde özellikle usûller üzerinde durulmuştur. *Mecmûa-i Sûz ü Söz*'de usûllerin vuruluşu hakkında hiçbir bilgi bulunmazken bu yazmanın çeşitli

* Londra Üniversitesi, SOAS / LONDRA
muekinci@soas.ac.uk

yerlerinde bu konuda kısa fakat önemli ifâdeler mevcuttur. Behar bu ifâdeleri Osmanlı ve Batı müziği nazariyatı ve icrâsı bağlamlarında anlamlandırmaya ve konumlandırmaya çalışmaktadır. Dördüncü bölümde ise yazmadaki nota ve metinlerin pedagojik, teknik ve pratik bakımdan bir değerlendirmesi yapılmıştır. Behar'a göre yazma boyunca eserlerin kaydedilmesinde farklı - hattâ çelişkili- uygulamalara başvurulması ve bazı müzik kavramlarının anlaşılması güç târiflerle sunulması gerek Ali Ufkî'nin müziğe bakışını, gerekse devrin dönüşmekte olan fasıl anlayışını yansıtmaktadır.

Kitabın beşinci bölümünde yazmada notası bulunan saz eserlerinin bir listesi sunulmaktadır. Bu listede eserlerin *Mecmûa-i Sûz ü Söz ve Kantemiroğlu Edvârî*'nda bulunan nüshalarının künyelerinin de verilmiş olması son derece faydalıdır. Ne var ki 80 eseri muhtevî bu liste eksik olmakla birlikte hatırı sayılır miktarda eserin sözü geçen iki kaynaktaki nüshaları teşhis edilememiş ve listeye eklenmemiştir. Yazmanın kendisi üzerinde yaptığımız incelemede toplam 106 adet peşrev ve saz semaisine rastladık ki bunlardan 95'i *Mecmûa-i Sûz ü Söz ve Kantemiroğlu Edvârî*'nin en az birinde kayıtlıdır.

Kitabın altıncı bölümünde yazmada notası bulunan sözlü eserlerin bir listesi verilmektedir. Behar bu listeyi hazırlarken yazmada birçok eserin başlıksız kaydedilmesinden dolayı eserlerin hangi formda olduğunun tespit edilemediğini haklı olarak vurgulamıştır. Ne var ki sadece formları yazmada belirtilen eserleri dikkate alması ve halk müziği parçalarını dahil etmemesi yüzünden liste toplam 22 eserden ibâret kalmıştır. Hâlbuki yazmada 100'ün üzerinde sözlü eserin notası bulunmaktadır.

Kitabın son bölümünde yazmadan nota ve güfte örnekleri sunulmaktadır. Behar, kitabına aldığı 31 nota örneğinin yazmadan başka hiçbir kaynaktan bulunmadığını belirtmektedir (s. 201). Fakat bu örneklerden I, IV, V, X, XLII, XLV, LXV, LXVI, LXXXIII ve LXXX numaralı saz eserleri ile XI, XV, XVII ve XX numaralı sözlü eserlerin *Mecmûa-i Sûz ü Söz*'de ve/veya *Kantemiroğlu Edvârî*'nda karşılıkları mevcuttur. Ayrıca notalar yeniden yazılırken asıllarına sadık kalındığının ifâde edilmesine rağmen (s. 202) eserlerin orijinalinden bir kat küçük nota birimi kullanılarak çevrilmesinin sebebini anlayamadık.

Bu değerli kitapta maalesef bazı önemli bilgi ve dizgi hatalarıyla da karşılaştık. Örneğin Ali Ufkî'nin "mülâzime" kelimesini *serbend* kavramını tanımlarken kullandığı belirtiliyor (s. 153); fakat bu kelime tanımın değil, aynı sayfada bulunan peşrev notasının bir parçasıdır. Saz eserleri listesindeki II numaralı eser, yazmada makamı belirtilmemesine ve inici karakterde olmamasına rağmen Muhayyer makamında gösterilmiştir (s. 186). Ayrıca bu eserin *Mecmûa-i Sûz ü Söz*'de bir nüshasının bulunduğu dair verilen bilgi yanlıştır. XXIX no.lu eserin *Kantemiroğlu Edvârî*'ndaki aynı makâmdaki eserlerle hiçbir ilgisinin bulunmadığını söylenmiş olmasına rağmen (s. 190) bu eserin

bir nüshası *Edvâr*, s. 85-6'da kayıtlıdır. Yazmada bulunan Şehnâz Peşrev'in adının "Şehriyâri" olarak okunması ve notasının Şehnâz yerine Muhayyer makâmının donanımıyla verilmesi (s. 219) talihsizliktir. Kitaptaki 184 numaralı dipnotun yanlışlıkla 189, 190, 191 ve 192 numaralı dipnotlarda metnin içeriğine uymayacak şekilde mükerreren basılması ise bir başka talihsizlik olmuştur. Ayrıca bazı eserlerin yazmadaki varak numaraları hatalı verilmiştir. Örneğin XVI no.lu sözlü eserin varak numarası kitapta yazıldığı üzere 275b değil 270b, XVII no.lu sözlü eserin varak numarası ise 278a değil 271a'dır.

Cem Behar bu kitabıyla Fransa Millî Kütüphanesi'nde yüzyıllardır gün ışığına çıkarılmayı bekleyen bir yazmaya dikkat çekerek Türk müzikolojisine önemli bir hizmette bulunmuştur. Yazmanın tarihî serüveni, fiziksel durumu, ve muhtevası hakkındaki değerlendirmeleri yerinde ve bilgilendiricidir. Yazmanın çeşitli yerlerine dağılmış, kısa ve muğlak bilgi kırıntılarında hareketle dönemin müziği hakkında yürüttüğü zihin jimnastiği takdire şayandır. Ayrıca yazmadan önemli gördüğü sayfaların tıpkıbasımlarını vermesi yazmanın gizemli, karmaşık ve zengin içeriğinin okuyucuya daha iyi yansıtılmasını sağlamıştır. Kitapta karşılaşılan birtakım eksik ve yanlış bilgiler çalışmanın biraz aceleye getirildiğini düşündürse de bu durum neredeyse hiç bilinmeyen ve oldukça karmaşık bir kaynak üzerinde yapılmış ilk çalışma için anlayışla karşılanabilir. Behar'ın bu faydalı teşebbüsünün ardından yazmanın detaylı biçimde incelenmesi ve eldeki diğer müzik kaynaklarıyla karşılaştırılması elzemdir. Bununla beraber yazmanın tıbbî dair içeriğinin de en az müziğe dair içeriği kadar zengin ve üzerinde çalışılmaya muhtaç olduğu kanısındayız.

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

©Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

Yayın İlkeleri

bilig, Kış/Ocak, Bahar/Nisan, Yaz/Temmuz ve Güz/Ekim olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Kış sayısında yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurt içi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

bilig, Türk Dünyasının kültürel zenginliklerini, tarihi ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak; Türk Dünyasıyla ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmalarını kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlanmaktadır.

bilig'de, sosyal bilimler alanında, Türk Dünyasının tarihi ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

bilig'e gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmalarını değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Türk Dünyasıyla ilgili eser ve şahsiyetleri tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin **bilig**'de yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

bilig'e gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına tekrar iade edilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite, en önemli ölçütlerdir. Değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai karar verebilir. Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeden yazılar, yazarlarına iade edilmez.

bilig'de yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığına devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazım Dili

bilig'in yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir. Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde Yayın Kurulunun kararıyla Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

- Başlık:** İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve **koyu** harflerle yazılmalıdır. Aday makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.
- Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i:** Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı **koyu**, adresler ise normal ve *eğik karakterde* harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), haberleşme ve e-posta (e-mail) adres(ler)i belirtilmelidir.
- Özet:** Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 150 kelimeden oluşan Türkçe özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Makalenin sonunda, yazı başlığı, özet ve anahtar kelimelerin İngilizce ve Rusçaları bulunmalıdır. Rusça özetler gönderilmediği takdirde dergi tarafından ilave edilir.
- Ana Metin:** A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, MS Word programında, *Times New Roman* veya benzeri bir yazı karakteri ile, 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 10.000 kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, **koyu değil eğik harflerle** yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti+eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.
- Bölüm Başlıkları:** Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konularak aynı satırdan devam edilmelidir.
- Tablolar ve Şekiller:** Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise tablo numarasının altına, tam sola dayalı, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmeli. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır. Aşağıda tablo ve şekil örnekleri sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcıların Mezun Oldukları Lise Türlerine Göre Öğretmenliğe Atanma Durumları

Atanma Durumu	Mezun Olduğu Lise Türü										Toplam	
	GL		AL		SL		AÖL		KMLÇÇGE			
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Atandı	143	44.1	102	53.7	143	46.6	97	49.7	14	20.9	499	46.1
Atanamadı	181	55.9	88	46.3	164	53.4	98	50.3	53	79.1	584	53.9
Toplam	324	100	190	100	307	100	195	100	67	100	1083	100

$$\chi^2 = 23.10 \quad sd = 4 \quad p < .01$$

7. **Resimler:** Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı (yazının üçte birini) aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazabilirler.

8. **Alıntı ve Göndermeler:** Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır. Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır.

(Köprülü 1944), (Köprülü 1944: 15).

Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır:

(Gökay vd. 2002).

Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı; yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir. Dipnotlarda kaynak göstermek için, metin içi kaynak gösterme yöntemleri kullanılmalıdır.

Kaynaklar kısmında ise, birden fazla yazarlı yayınların diğer yazarları da belirtilmelidir.

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

"Tanpınar (1976: 131), bu konuda"

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların adı; yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

"Köprülü (1926)" (Çelik 1998'den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da belirtilmelidir. İnternet adreslerinde ise mutlaka kaynağa ulaşma tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

9. **Kaynaklar:** Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekillerden birinde yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olması halinde, yayımlanış tarihine göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (1980a, 1980b) şeklinde gösterilmelidir:

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). *Kavâid-ı Lisân-ı Türki* 1893. Ankara: TDK

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matb.

Timurtaş, F. Kadri (1951). "Fatih Devri Şairlerinden Cemalî ve Eserleri". *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* IV (3): 189-213.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğer ikisi fotokopi olmak üzere (fotokopilerde yazarı tanıttıcı hiçbir bilgi olmamak kaydıyla) üç nüsha olarak diskiyle birlikte *bilig* adresine gönderilir. Yazarlarına raporlar doğrultusunda geliştirilmek ve/veya düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzenlemeler yapılarak CD ve orijinal çıktısıyla en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Yayın Kurulu, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir.

Yazışma Adresi:

Ahmet Yesevi Üniversitesi
bilig Dergisi Editörlüğü
Taşkent Cad. 10. Sok. No: 30
06430 Bahçelievler / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 215 22 06
Faks: (0312) 215 22 09
www.yesevi.edu.tr/bilig
bilig@yesevi.edu.tr

bilig

Journal of Social Sciences of the Turkish World

©Ahmet Yesevi University Board of Trustees

Editorial Principles

bilig is published quarterly: Winter/January, Spring/April, Summer/July and Autumn/October. At the end of each year, an annual index is prepared and published in Winter issue. Each issue is forwarded to subscribers, libraries and international indexing institutions within one month after its publication.

bilig is published to bring forth the cultural riches, historical and actual realities of the Turkish World in a scholarly manner; to inform the public opinion of international level scientific studies on the Turkish world.

Articles primarily related to social sciences subjects and those dealing with past and current issues and problems, suggesting solutions are published in *bilig*.

Articles forwarded for publication should be original, contributing to knowledge and scientific information in related fields or bringing forth new views and perspectives on previously written scholarly papers. Articles introducing works and personalities of particular importance, informing readers of new activities related to the Turkish world can also be published in *bilig*.

In order for any article to be published in *bilig*, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.

Evaluation of Articles

Articles forwarded to *bilig* are first reviewed by the Editorial Board in terms of journal's publishing principles. Those which are found unsuitable are returned to their authors to be corrected. Academic objectivity and scientific quality are considered of paramount importance. Those considered acceptable are initially referred to two referees who are well-known for their works in relevant fields. Names of the referees are kept confidential and referee reports are safe-kept for five years.

For publication of articles, two positive reports are required. In case one referee report is negative while the other is favorable, the article may be forwarded to a third referee for further evaluation or alternatively the board, based on the contents of the reports may feel confident to make a final decision. The authors are to consider the criticism, suggestions and corrections offered by the referees and by the editorial board. If they disagree, they are entitled to counter present their views and justifications. Final decision rests with the editorial board. Only original copies of the declined articles are returned upon request. Articles which are not accepted for publication are not returned to their authors.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to Ahmet Yesevi University Board of Trustees. However the overall responsibility and writing preferences for the published articles belong to the author of the article. Quotations from articles including pictures are permitted with full reference to the article.

The Language

Turkish is the language of the journal. Articles in English or in other Turkish dialects may be published, not to exceed one third of an issue. Articles submitted in other Turkish dialects may be published after they are translated into Turkish, upon the decision of the Editorial Board as necessary.

Writing Rules

In general, following rules are to apply to writing for *bilig* articles:

1. Title of the article: Title should be suitable for the content and one that expresses it best, and should be in bold letters. The title should consist of 10-12 words at the most.
2. Name(s) and address(es) of the author(s): Names and surnames are written bold, addresses in normal italic letters; the institution the author is associated with, his/her contact and e-mail addresses should also be specified.
3. Abstract: At the beginning, the article should include an abstract in Turkish, briefly and laconically expressing the subject in minimum 75, in maximum 150 words. There should be no reference to used sources, figure and chart numbers. Leaving one line empty after the body of abstract, there should be key words, minimum 5 and maximum 8 words. At the end of the article there should be titles, abstracts and key words in English and Russian. In case Russian abstract is not submitted it will be included by the journal. (An English abstract should also accompany the articles in Turkish)
4. **Main Text:** Should be typed in MS Word program in Times New Roman or similar font type, 10 type size and 1,5 line on A4 format (29/7x21cm) paper. There should 2,5 cm free space on the margins and pages should be numbered. Articles should not exceed 10.000 words. Passages that need emphasizing should not be bold but in italic. Quotations should be in italic and with quotation marks; in quotations less than 5 lines between lines and those longer than 5 lines should be typed with indent of 1,5 cm in block and with 1 line space.
5. Section Headings: Main, interval and sub-headings can be used in order to obtain the well-arranged narration of information in the article and these headings may be numbered if necessary. Main headings (main sections, references and appendices) should be in capital letters; interval and sub-headings should be bold and their first letters in capital letters; at the end of the sub-headings writing should continue on the same line after a colon (:).
6. **Tables and Figures:** Tables should have numbers and captions. In tables, vertical lines should not be used. Horizontal lines should be used only to separate subtitles within the table. The table number should be written at the top, aligned to the left, and should not be in italics. The caption should be written in italics below the table number, aligned to the left, and the first letter of each word should be capitalized. Tables should be placed where they are most appropriate in the text. Figures should be prepared in accordance with black-and-white printing. The numbers and captions of the figures should be centered right below the figures. The figure numbers should be written in italics followed by a full-stop. The caption should immediately follow the number. It should not be written in italics, and the first letter of each word should be capitalized. Below are sample tables and figures.

Table 1: Teachers' appointment rates depending on the schools graduated from

Appointment	Type of high school finished										Total	
	GL		AL		VL		OL		KMLÇGE			
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Appointed	143	44.1	102	53.7	143	46.6	97	49.7	14	20.9	499	46.1
Not appointed	181	55.9	88	46.3	164	53.4	98	50.3	53	79.1	584	53.9
Total	324	100	190	100	307	100	195	100	67	100	1083	100

$$\chi^2 = 23.10 \quad sd = 4 \quad p < .01$$

7. **Pictures:** Should be on highly contrasted photo papers. Furthermore, rules for figures and tables are applied to pictures as well. In special cases, color pictures may be printed.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed 10 pages. (one-third of article) Authors having the necessary technical equipment and software may themselves insert the related figures, drawings and pictures into the text. Those without, shall leave the proportional size of empty spaces for pictures within the text, numbering them.

8. **Indicating sources:** Endnotes should only be used for explanation, and at the end of the text.

References within the text should be given in parentheses as follow:

(Köprülü 1944); (Köprülü 1944: 15)

When sources with several authors are referred, the name of the first author is given and for others 'et. al' is added.

(Gökay et al. 2002)

Authors should avoid using footnotes as much as possible. Footnotes should be used only for explanations and numbered automatically. In order to indicate sources in footnotes, authors should use the principles of in-text citation.

Full reference, including the names of all authors should be given in the list of references. If the name of the referred author is given within the text, then only the publication date should be written:

"Tanpınar (1976: 131) on this issue"

In the sources and manuscripts with no publication date, only the name of the author; in encyclopedias and other sources without authors, only the name of the source should be written.

In secondary sources quoted, original source should also be pointed to:

"Köprülü (1926)" (in Çelik 1998).

Personal interviews can be indicated by giving the last name(s) and the date(s); moreover they should be stated in the references.

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

9. **References:** Should be at the end of the text in alphabetical order, in one of the ways shown below. If there are more than one source by the same author, then they will be listed according to their publication date; sources of the same author published in the same year will be shown as (1980a, 1980b):

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). *Kavâid-ı Lisân-ı Türkî 1893*. Ankara: TDK
Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.
Shaw, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matb.
Timurtaş, F. Kadri (1951). "Fatih Devri Şairlerinden Cemalî ve Eserleri". *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* IV (3): 189-213.

How to Forward Articles

The articles duly prepared in accordance with the principles set forth are to be sent in three copies; one original, two photocopied forms with a compact disc, to **bilig** at the address given below. The last corrected fair copies in original figures are to reach **bilig** not later than one month. Minor editing may be done by the Editorial Board.

Ahmet Yesevi Üniversitesi
bilig Dergisi Editörlüğü
Taşkent Caddesi, 10. Sok. Nu: 30
06490 Bahçelievler - ANKARA / TÜRKİYE
Tel: +9 (0312) 215 22 06
Fax: +9 (0312) 215 22 09
www.yesevi.edu.tr/bilig
bilig@yesevi.edu.tr

